

A Kárpát-medencei Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat Intézetei:

Szabó T. Attila Nyelvi Intézet
(Románia: Kolozsvár–Sepsiszentgyörgy, 2001)

Gramma Nyelvi Iroda
(Szlovákia: Dunaszerdahely, 2001)

Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont
(Ukrajna: Beregszász, 2001)

Imre Samu Nyelvi Intézet
(Ausztria: Alsóőr; Szlovénia: Maribor 2007)

Verbi Nyelvi Kutatóműhely
(Szerbia: Szabadka, 2013)

Glotta Nyelvi Intézet
(Horvátország: Eszék 2014)

ISBN: 978-953-49769-1-3

9 789534 976913

AZ ANYANYELV MEGŐRZÉSÉNEK LEHETŐSÉGEI A MAGYAR NYELVTERÜLET PEREMÉN

Az **anyanyelv**
megőrzésének
lehetőségei a magyar
nyelvterület peremén

Mogućnosti očuvanja
materinskog jezika na
periferiji mađarskog
govornog područja

Possibilities of preserving
the **mother tongue**
on the edge of the
Hungarian language area

AZ ANYANYELV MEGŐRZÉSÉNEK LEHETŐSÉGEI A MAGYAR NYELVTERÜLET PEREMÉN

A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat fennállásának 15. évfordulója alkalmából
szervezett nemzetközi tudományos- és szakkonferencia tanulmánykötete

MOGUĆNOSTI OČUVANJA MATERINSKOG JEZIKA NA PERIFERIJII MAĐARSKOG GOVORNOG PODRUČJA

Zbornik radova znanstvene i stručne konferencije organizirane povodom 15 godina
rada Jezikoslovne istraživačke mreže Termini

POSSIBILITIES OF PRESERVING THE MOTHER TOUNGE ON THE EDGE OF THE HUNGARIAN LANGUAGE AREA

Proceedings of the international scientific and professional conference organized on the
occasion of the 15th anniversary of the Termini Hungarian Language Research Network

AZ ANYANYELV MEGŐRZÉSÉNEK
LEHETŐSÉGEI A MAGYAR
NYELVTERÜLET PEREMÉN

MOGUĆNOSTI OČUVANJA
MATERINSKOG JEZIKA NA
PERIFERIJI MAĐARSKOG
GOVORNOG PODRUČJA

POSSIBILITIES OF PRESERVING
THE MOTHER TOUNGE ON THE
EDGE OF THE HUNGARIAN
LANGUAGE AREA

Szerkesztette / Uredile / Edited by:

ANA LEHOCKI-SAMARDŽIĆ

SZOTÁK SZILVIA

INSTITUT ZA JEZIK
GLOTTA
NYELVI INTÉZET

Glotta Nyelvi Intézet / Institut za jezik Glotta / Glotta Language Institute
Osijek, 2023

A kiadást támogatta Eszék Város Magyar Kisebbségi Tanácsa.

Izdavanje je finansijski omogućilo Vijeće mađarske nacionalne manjine grada Osijeka.

The publication was financially supported by the Hungarian Minority Council of Osijek.

Recenzensek / Recenzenti / Reviewers:

Prof. dr. sc. Kolláth Anna (Maribori Egyetem, Maribor, Szlovénia)

Prof. dr. sc. Medve Zoltán (Eszéki Bölcsészettudományi Kar, Horvátország)

Izv. prof. dr. sc. Vukov Raffai Éva (Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka, Szerbia)

Dr. Seresi Márta (ELTE Fordító- és Tolmácsképző Tanszék, Budapest)

Nyelvi lektorok / Jezični lektori / Language reviewers:

Prof. dr. sc. Medve Zoltán (mađarski / magyar / Hungarian)

Doc. dr. sc. Bockovac Tímea (mađarski / magyar / Hungarian)

Dr. Walkó Ádám (mađarski / magyar / Hungarian)

Izv. prof. dr. sc. Ana Mikić Čolić (hrvatski / horvát / Croatian)

Katarina Deriš (engleski / angol / English)

Nagy Levente Péter (engleski / angol / English)

Korrektúra / Korektura / Proofreading:

A szerzők / Autori / Authors

Műszaki szerkesztő / Grafička obrada / Technical editor:

StudioHS internet d.o.o. Osijek

Nyomdai kivitelezés / Tisak / Printed by/: StudioHS internet d.o.o. Osijek

Borítóterv / Naslovnica / Cover design: StudioHS internet d.o.o. Osijek

A kiadásért felel Lehocki-Samardžić Anna, a Glotta Nyelvi Intézet elnöke / Za izdavača:

Ana Lehocki-Samardžić, predsjednica Instituta za jezik Glotta / Responsible for publication

Ana Lehocki-Samardžić, president of the Glotta Language Institute

ISBN: 978-953-49769-1-3

A CIP bejegyzés elérhető a 150816059 szám alatt az Eszéki Városi és Egyetemi Könyvtár elektronikus katalógusában. / CIP zapis dostupan je u računalnom katalogu Gradske i sveučilišne knjižnice Osijek pod brojem 150816059 / The CIP code is available in the computer catalog of the City and University Library in Osijek under the number 150816059.

© Szerzők és szerkesztők / Autori i urednici / Authors and editors, 2023

© Glotta Nyelvi Intézet / Institut za jezik Glotta / Glotta Language Institute

TARTALOM / SADRŽAJ / CONTENTS

SZERKESZTŐI ELŐSZÓ / UVODNE RIJEČI UREDNICA / INTRODUCTION BY EDITORS:

A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat a magyar nyelvterület peremén7

PÉNTÉK JÁNOS: A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat munkája és küldetése 9

KOCSIS KÁROLY: A magyar nyelvterület változása Horvátország mai területének keleti részén, az elmúlt fél évezredben.....18

TOLCSVAI NAGY GÁBOR: On the research of Hungarian minority bilingualism, focusing on the relationship between linguistics and language pedagogy44

CSERNICKÓ ISTVÁN: Nyelvi (emberi) jogok és jogsértések a Szovjetunióhoz tartozó Kárpátalján (1944–1991).....52

LANSTYÁK ISTVÁN: A nyelvi problémák kezelése mint nyelvalkító tevékenység.....63

SZOTÁK SZILVIA: Diaspora Research – On the Margins of Sociolinguistic Research among the Hungarian Diaspora in Austria78

LEHOCKI-SAMARDŽIĆ ANA: A magyar nyelv Eszék város nyelvi tájképében88

KARMACSI ZOLTÁN–MÁRKU ANITA–CSURMAN-PUSKÁS ANIKÓ: A Termini online magyar-magyar szótár célszerűsége a magyar mint idegen nyelv oktatásának folyamatában (Kárpátalján).....121

HIRES-LÁSZLÓ KORNÉLIA–TÓTH-OROSZ ENIKŐ–MÁTÉ RÉKA: Nyelvi tájkép Kárpátalján: az elmúlt 20 év136

BOCKOVAC TÍMEA: A turisztikai szövegtípusok fordítási nehézségeiről.....157

MOLNÁR CSIKÓS LÁSZLÓ: Szerb közvetítésű francia szavak a vajdasági magyarban.....168

ĐELATOVIĆ SONJA: A horvátországi magyarság által használt lexémák egy magyar fordításban183

ABSZTRAKTOK / SAŽETCI / SUMMARIES.....195

A KÖTET SZERZŐI / AUTORI ČLANAKA / AUTHORS OF THE BOOK.....221

TÁRGY- ÉS NÉVMUTATÓ / KAZALO IMENA I POJMOVA / INDEX.....225

A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat a magyar nyelvterület peremén

Az anyanyelv megőrzésének lehetőségei a magyar nyelvterület peremén – 15 éves a Termini című nemzetközi tudományos konferenciát Eszéken a Glotta Nyelvi Intézet és az eszéki Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék munkatársai szervezésében tartották meg 2016. október 21–22-én az Eszéki Bölcsészettudományi Kar épületében a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat fennállásának 15. évfordulója alkalmából. Az eseményen, amelyen szinte valamennyi határon túli régió és a Termini képviseltette magát, a Termini 15 éves működése állt a középpontban, melyet az előadók a kutatóállomásokon folytatott kiemelt regionális és közös kutatási témák tárgyalásával mutattak be. Ebben a kötetben az elhangzott előadások anyagán túl helyet kaptak az időközben elvégzett további kutatások eredményei is.

Péntek Jánosnak, a Termini társelnökének a kutatóhálózatot bemutató írásában arról olvashatunk, hogy a Termini

„fő feladata és a legfontosabb nyelvi tervezési programja a Termini kutatói által kreált határtalanítás. Mára már sokak által használt nemzetpolitikai szlogen lett a határtalanítás, azt azonban kevesen tudják, hogy ezt elsőként mi használtuk a nyelvi tervezés sajátos programjára, amelynek célja a tudatos közelítés a regionális nyelvi értékek rögzítésével és megőrzésével.”

A regionális nyelvi értékeket és a nyelv megőrzésének veszélyeit, nehézségeit és egyben lehetőségeit bemutató írásokat adjuk közre e kötetben, melyet a tisztelt Olvasó tart most a kezében. Mindezek a témák a **határtalanítás közös nevezőjével készültek és mindegyik regionális sajátosságokat mutat be.**

A Terminin belül működő nyelvészek által végzett kutatások fontos nyelvstratégiai és nyelvpolitikai témákat érintve járultak hozzá mind a magyar, mind a környező államok nyelvészeti eredményeihez. Ugyanakkor a kisebbségi és a többségi politikai struktúrák programjaiból és különböző (nyelv)stratégiákból ezek sokszor kimaradnak. A Terminiben működő nyelvészek kutatási eredményei fontos hozadékaik lehetnének a helyi közösségek formálásának, ezért az ilyen és hasonló jellegű kiadványok jelentősége még hangsúlyosabbá válik.

E sorokat a tolmácsok és fordítók nemzetközi napján írjuk, és ez úgyszintén a közeledés és a kommunikációs nehézségek áthidalását szimbolizálja. A határtalanítás **fő feladata hidakat építeni nemzetek és kultúrák között, de egyben a külföldi magyar közösségek között is.** A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat a határon túli közösségek egymáshoz, illetve az anyaországhoz való közeledését a nyelvi kötelek erősítésén keresztül igyekszik támogatni.

Több év telt el azóta amióta a kötetben olvasható szövegek előadás formájában elhangzottak az Eszéki Bölcsészettudományi Kar dísztermében, ennek ellenére az előadások tartalma napjainkban is aktuális. Egyelőre még nem tudni, hogy ez azért van-e, mert a Terminiben zajló kutatások eredményeit nem igen vették figyelembe azok, akik ezekre

építhetni tudnának, vagy egyszerűen olyan témákról van szó, melyek sokkal intenzívebb és sokkal komolyabb anyagi és elvi támogatást követelnek. Ettől függetlenül jelen kötetben a tisztelt Olvasó olyan szövegeket találhat, amelyek a Kárpát-medencében élő magyarság nyelvi és nyelvpolitikai helyzetét írják le, rávilágítva bizonyos helyi és az adott országokra jellemző problémákra, valamint az azok megoldására irányuló konkrét és egyértelmű törekvésekre.

A Szerkesztők

A Termini másfél évtizede Teljesülések és megtorpanások

PÉNTEK JÁNOS
pentekj@gmail.com

1. Elődök és előzmények

Amikor 2001-ben a Magyar Tudományos Akadémia magyar nyelvi kutatóállomások létrehozását kezdeményezte a Kárpát-medencei külső régiókban, már mögöttünk volt a szorosabb szakmai együttműködés egy évtizede. Szakmai életünk múltjában pedig – kinek-kinek életkora és körülményei függvényében – ennél is jóval korábbi időszakból, az akkori zárt világokban is voltak személyes kapcsolataink elsősorban a magyarországi nyelvészekkel, kivételesen a távolabbiakkal, éppen délvidékiekkel is. Az időpont és a helyszín miatt is indokoltnak érzem, hogy az előttünk járók nemzedékére is emlékeztessék, azokra, akik nehezebb történelmi körülmények között elkötelezetten végezték élőnyelvi, kontaktológiai és nyelvtörténeti kutatásaikat az egyes régiókban. Ebben az évben van 100 éves születési évfordulója a szlavóniai nyelvjárási kutatásairól is ismert újvidéki egyetemi tanárnak, Penavin Olgának és az erdélyi, iskolateremtő Márton Gyulának, akinek magam is az egyetemi pályámat köszönhetem, 110 éve született a 14 kötetes monumentális erdélyi történeti szótár anyagának gyűjtője, Szabó T. Attila. Ők, mint sokan mások, közvetve vagy közvetlenül a Csűry-iskolához kapcsolódnak, nagy szintéziséket alkottak a dialektológiában és a nyelvföldrajzban. És ehhez a nemzedékhez tartozott a szlavistaként nagy tekintélyű, a magyar–horvát nyelvi és művelődési kapcsolatokat vizsgáló, alsólendvai születésű budapesti professzor, Hadrovics László, valamint a háború utáni horvátországi magyar oktatás megszervezőjeként és nyelvművelőként tisztelt Merki Ferenc. Vele is alkalmam volt személyesen is megismerkednem a hatvanas évek közepén a debreceni nyári egyetemen, és ennek az ismeretségnek köszönhetően évtizedeken át olvasója lehettem az általa szerkesztett eszéki *Képes Újságnak*.

Általánosabb vonatkozásban diszciplínáink és kutatásaink fontos előzményeiként tarthatjuk számon élőnyelvi kutatásként is az európai dialektológia egészét, valamint a szókincstörténet hagyományos vizsgálatát, Kárpát-medencei környezetünkben az areális nyelvészetet (a prágai iskolát, Gáldi Lászlót és Balázs Jánost), amely éppen a Duna menti nyelvi térségre irányította a figyelmet. A magyarban a társas nyelvészet sajátos felfogását képviselte Karácsony Sándor, az etnolingvisztikát a Csűry-iskola, diszciplinárisan is a 70-es évek elejétől magunk is ilyen témákat kezdeményeztünk Kolozsváron a 70-es évektől (etnolingvisztika, etnoszemiotika, etnoszemantika). A standard nemzetközi vonulat képviselőinek, D. Hymesnak, J. Fishmannak, W. Labovnak az iránymutató munkáival a 80-as évektől ismerkedhettünk meg.

Szakmai háttérként és a közvetlen együttműködésben alapvetőnek bizonyult 1990 után a magyarországi szociolingvisztika elméleti és diszciplináris megalapozása az egyetemi oktatásban, alapvető kézikönyvek megjelenése, kutatások kezdeményezése. Az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi osztályán ezt képviselte a velünk folyamatosan együttműködő Kontra Miklós, az ELTE-n a hagyományos dialektológiához folyamatosan hozzákapsolódott a szociolingvisztika Kiss Jenő professzor révén, a Pécsi Egyetemen Szépe György professzor munkatársaival alkalmazott nyelvészeti diszciplinává tette a nyelvpolitikát. Szintén a stúdiumok tárgya lett a kétnyelvűség pszichológiája Budapesten, Veszprémben és Újvidéken, több központban a kétnyelvű oktatás, legújabbban a terminológiakutatás. Mindezek gyakorlatilag minden egyetemen helyet kaptak a bölcsészképzésben: Budapesten, Pécsen, Debrecenben, Veszprémben, Pozsonyban, Beregszászon, Kolozsváron, Bukarestben, Újvidéken.

2. Intézményesülés, határtalanítás, hálózatiság

A szorosabb szakmai kapcsolatok, az együttműködés közvetlen formái azonnal létrejöttek, amint erre az 1990-es kedvező változások nyomán lehetőség nyílt. A külső régiók magyar nyelvészei is megjelentek az Élőnyelvi Konferenciákon, egyik ilyen konferenciának Kolozsvár volt a helyszíne, egyre természetesebbé vált előadásaink, dolgozataink publikálása a közös kötetekben. 1993-ban a 6. Élőnyelvi Konferencián kezdődött meg annak a munkaközösségnek a megszervezése, amely Kontra Miklós irányításával, több irányú pályázati támogatással 1996-ban elvégezhetette a legnagyobb szabású közös kutatást (lásd: Kontra 1998: 14–15). Ennek eredményei *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén* című, az egyes régiókat külön-külön bemutató sorozat köteteiben jelentek meg (1998-ban Kárpátalja, Csernicskó István, 1999-ben Vajdaság, Göncz Lajos, 2000-ben Felvidék, Lanstyák István, 2012-ben Ausztria és Szlovénia, Szépfalusi István, Vörös Ottó, Beregszászi Anikó és Kontra Miklós. Horvátország a délszláv háború miatt kimaradt az 1996-os kutatásból, és ezt a kényszerű kimaradást 2013–14-ben sikerült pótolni magyarországi és horvátországi nyelvészek és egyetemi hallgatók részvételével (Kontra 2016: 16). Így ennek az évnek, 2016-nak az elején megjelenhetett a sorozat V. kötete is: *A magyar nyelv Horvátországban*, szerzői Fancsaly Éva, Gúti Erika, Kontra Miklós, Molnár Ljubić Mónika, Oszkó Beatrix, Siklósi Beáta, Žagar Szentesi Orsolya).¹

Az előbbieken idézett horvátországi kötet előszavában joggal állapítja meg Kontra Miklós: „Részben a mi kutatásunkból keletkezett, több kutatónk aktív részvételével a *Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat*, ami sikeresen határtalanítja a magyar szótárakat és más nyelvi kézikönyveket, vagyis tudományos rendszerességgel leírja a magyarországi és a környező országokban használt magyar nyelv különbségeit.” (I. m. 15). Kutatóállomásoknak nevezett szakmai intézeteink a nagyrégiókban

1 Időközben, 2020-ban, *A magyar nyelv Romániában (Erdélyben)* című kötet is megjelent Péntek János és Benő Attila munkájaként (Szerk. Kontra Miklós. Erdélyi Múzeum-Egyesület & Gondolat Kiadó. Kolozsvár–Budapest).

jöttek létre 2001-ben, ennek van most 15 éves évfordulója. A kisebb régiókban évekig egyéni kutatóhelyek pótolták az intézményeket. Mindez virtuális volt, és virtuális maradt, mivel kizárólag rövid lejáratú pályázati támogatásra számíthattunk főleg az Akadémia részéről, és ennek kerete is folyamatosan csökkent éppen ebben a másfél évtizedben. 2001 után még évekig tartott, amíg rendszeres nyári, székhelyföldi szemináriumainkon, majd debreceni tanácskozásainkon igazi hálózattá szerveződünk, létrehoztuk a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózatot. 2003, 2004, 2005 nyarán Illyefalván találkoztunk, 2007, 2008, 2009, 2010-ben az októberi időszakban Debrecenben, a Debreceni Akadémiai Bizottság székházában, a DAB támogatásával, 2009 májusában már Budapesten a Domus Vendégházban, és most ezt tekintjük stabil helyszínnek. A tízéves évforduló alkalmából 2011 júniusában a kalotaszegi Jegenyén találkoztunk. Ugyanebben az évben november 24-én tartottuk meg ünnepi konferenciánkat Budapesten az MTA székházában, és ott mutattuk be a tíz év szintézisének szánt kötetünket: *A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat tíz éve* (Benő–Péntek szerk. 2011).

3. A Termini értelme és feladatai

A *Termini* a kutatóhálózat nevéként ismertté vált a magyar nyelvészek körében. Magának a névnek, a szónak az értelme azonban, amire mi eredetileg gondoltunk, úgy érezzük, még mindig magyarázatra szorul. Azért is, mert menet közben nemcsak programjaink, munkánk tartalma változik, hanem az a szemantikai asszociációs kör is, amire hivatkozhatunk a *Terminivel* kapcsolatban. Eredetileg a névnek arra a latin jelentésére hivatkoztunk a „keresztapa”, Lanstyák István nyomán, hogy a *terminus*: határ, határvonal, *Terminus* pedig a földek határait védelmező isten. A külső nyelvi régiók is védőövezetet alkotnak Magyarország körül, az országhatár és a nyelvhatár között, a külső régiók ilyen értelemben nyelvi és kulturális végvárak. A „terminisek” pedig e végvárak nyelvmunkásai, tanárai. Újabban azzal, hogy a terminológiakutatás a magyar nyelvészetben is intézményesült, diszciplinárisan is beépült az alkalmazott nyelvészetbe, és ez a mi hálózatunk számára is előtérbe hozta a szaknyelvek, szakterminológiák kutatását, a *Termini* névként a *terminológiára* is utal. Szakmai munkájával a *Termini* a határon túli magyarság fennmaradását is szolgálja, e magyar nemzetrészek nyelvének a dokumentálását és a nyelvi jogok érvényesítését, a magyar nyelv pozíciójának erősítését a Kárpát-medencében.

4. További kiterjesztés, intézményesülés az elmúlt öt évben

A tízéves évforduló óta újabb öt év telt el, és ennek az öt évnek az egyik fontos eseménye éppen a délvidéki nyelvészkutatók szakmai szerveződése, intézményesülése. A szakmai kapcsolat és együttműködés velük is megvolt már korábban, elsősorban az újvidéki egyetem tanáraival: Papp Györggyel és Ágoston Mihállyal, aztán Göncz Lajossal és különösen az igen tevékeny Molnár Csikós Lászlóval. Horvátországból Kovács Lea és Žagar Orsolya dolgozott közös témáinkon, Mariborból pedig mindvégig Kolláth Anna. Az ausztriai és szlovéniai közös kutatóállomás, az Imre Samu Nyelvi Intézet létrehozása 2007-ben vált lehetővé

Alsóőrben Szoták Szilvia vezetésével. Az elmúlt öt évben alakultak meg a kutatóállomások hálózatában hiányzó déli csomópontok: 2013-ban Vajdaságban a szabadkai Verbi Nyelvi Kutatóműhely, 2014-ben Horvátországban az eszéki Glotta Nyelvi Intézet. 2014-ben – a már meglévő, működő Nemzetpolitikai Kutatóintézet és Nemzetstratégiai Kutatóintézet mellett – megalakult a számunkra újabb reményekre okot adó intézmény, a Magyar Nyelvstratégiai Intézet², amelynek kollégánk, Szoták Szilvia is munkatársa lett. 2015-ben pedig megtörtént a hálózat magyarországi jogi intézményesülése is a Termini Egyesület létrejöttével. És itt vagyunk most 2016. okt. 21–22-én, Eszéken, a J. J. Strossmayer Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán, a Glotta által szervezett első konferencián, amelynek témája a nyelvi tervezés és nyelvstratégia fő kérdése: *Az anyanyelv megőrzésének lehetőségei a nyelvterület peremén.*

5. Változások és folyamatok a nyelvben és a nyelvközi viszonyokban

A kedvezőtlen demográfiai változások ellenére elmondható, hogy a Kárpát-medencének nevezett virtuális hazában még mindig a magyarnak van a legtöbb anyanyelvű beszélője. Annak ellenére, hogy folytatódik a 20. századi kedvezőtlen folyamat: a környező nyelvek expanziója és a magyar folyamatos regressziója, földrajzi, demográfiai és funkcionális térvessztése. Itt a Délvidéken ezt tetézték a szerbiai és horvátországi magyarok által átélt háborús traumák, veszteségek. Szétestek a közép- és kelet-európai birodalmak, maga Európa is eljutott a posztkoloniális korbba, de nem változott a peremrégiók, a kisebbségi közösségek, régiók gyarmati helyzete. Ennek a helyzetnek, valamint a térvessztésnek és az államnélküliségnek, a jogi alárendeltségnek a következménye az a fajta „irányított” kétnyelvűsödés, amelyben gyakran háttérbe szorul az anyanyelv, és amelynek következménye a nyelvcseré, a szórványosodás, végső fokon az identitás feladása, az asszimiláció. Ez a magyar anyanyelvűek számára kedvezőtlen folyamat másrésről tudatosítja és fölértékeli az anyanyelv szerepét az egyéni és közösségi identításban. Hogy ez a tudatosság milyen mértékben garantálhatja a nyelv megtartását, az függ attól is, hol állnak a nyelvi közösségek a megmaradás lehetőségének kritikus szintjéhez viszonyítva. A nagy régiók szigetei és szórványai, a muravidékiek, a felsőőriek, szlavóniaiak létszámban és szórtóságban alatta vannak annak a kritikus szintnek, amely biztosíthatná a megmaradást. Emiatt itt a nyelvstratégiát is a veszélyeztetett helyzetnek megfelelően kell alakítani.

A Kárpát-medence nagy részében 1990 után, Délvidéken az elmúlt másfél évtizedben a körülmények megváltoztak, kedvezővé váltak. Szabadabb politikai légkörben a 20. század gyorsuló idejéből átkerültünk az új század robbanó idejébe, a digitális korszakba. Nehéz is megítélni, hogy abban, ami történt, a politikának vagy a technikának volt-e nagyobb szerepe. Párhuzamosan történt a nagy változás, a politikai, társadalmi és a technikai, informatikai. A lényeges számunkra mindkettőben ugyanaz: a szabadság, a határtalanság nemzeti szempontból. Nyelvünk változásában is – éppen a szabadságnak és a mobilitásnak

2 Az Intézethez fűződő reményeink hiúknak bizonyultak, miután 2019-ben önálló intézetként megszűnt, beolvasztották a Magyarságkutató Intézetbe.

köszönhetően – az előző századival ellentétes folyamat indult el: a régiók nyelvi szétfejlődését, távolodását a közeledés, a divergens változást a konvergens váltotta föl. Ez azonban része egy általános konvergenciának, a globalizációnak, a globális nyelvek térhódításának, amelynek szintén megvannak a veszélyei. Az esélyek és a veszélyek egyaránt jelen vannak a nyelv új dimenzióiban, halmazállapotaiban: az elektronikus, digitális nyelvben, az internetben, az online felületekben, a médiában is. Nekünk elsősorban ennek az előnyeit, az esélyeit kell látnunk és kihasználnunk, hiszen ma már hálózati együttműködésünknek is ez legfontosabb technikai háttere.

A nyelvi folyamatok és a megváltozott helyzetek átalakították a magyar nyelv belső változatait, regisztereit is és a közöttük lévő viszonyokat. A nyelvterület peremén élők mindig kontaktusváltozatot beszéltek, sokan közülük kétnyelvűek voltak. Az előző században azonban erre ráépült mindaz, amit a külső régiókban a jogi alárendeltség eredményezett, és így kialakultak a kutatásainkban első helyen álló kisebbségi változatok. Ezek egyúttal regionális változatok, nyelvjárások is. Konzervatív voltuk ellenére a nyelvjárások jelenkori mozgása is konvergens: a regionális köznyelv, a közmagyar irányába tart. A külső régiókban megnőtt a nyelvjárások, általában a vernakulárisok fontossága, többletfunkcióik vannak: ők biztosítják a hagyomány folytonosságát, a közösséggel való azonosulást, a csoportszolidaritást, a nyelvi otthonosságot. A helyi archaikus nyelvjárás az anyanyelv őrzője: első a szocializációban és utolsó, amikor a beszélő a nyelvvesztés küszöbére jut. A nyelvjárás gyakran régióink múltbeli összetartozását is jelzi: Horvátországban a szlavóniai nyelvjárás peremszigetként típusában rokon a székellyel.

6. Spontán változás, tudatos tervezés

Ennek a másfél évtizedes vagy akár az 1990 utáni negyedszázados időszaknak a kedvező nyelvi mozgása bizonyára elsősorban nyelvváltozataink spontán közeledésének tulajdonítható, voltaképpen a beszélők mozgásának. A határ két oldalán élő azonos anyanyelvű beszélők szabadon mozoghattak, megismerhették egymás beszédjét, és hasonló következménye volt és van a magyar nyelvű médiának, az internetnek, az elektronikus levelezésnek. Ehhez járult a szakszerűen feltárt helyzetek ismeretében az egyes régiókban és a hálózat keretében folyó tudatos nyelvi tervezés. A nyelvi tervezés feladatai többnyire folyamatosságot feltételeznek: nincsenek lezárt, lezárható folyamatok például a szaknyelvek gondozásában, harmonizálásában vagy a földrajzi nevek kodifikálásban. Mindennek azonban feltétele a nyelvváltozatok egyenértékűségének, a természetes sokféleségnek az elismerése, a főváltozat közössé tétele. Hasonlóképpen sokféle tévhitet kellett és kell eloszlatnunk a kétnyelvűség formáival és fokozataival kapcsolatban. Arról – mint a helyzetből adódó tényről –, hogy a külső régiókban természetes és szükséges a kétnyelvűség, nincs miért vitázni. Arról azonban igen, hogy miképpen befolyásolható úgy a kétnyelvűség, a kétnyelvűsödés, hogy abban – minél magasabb szinten – domináns legyen az anyanyelv. Emiatt is folyamatos odafigyelést igényel az anyanyelvű oktatás: elsősorban a tananyag-választás és az oktatás versenyképes színvonala, a pedagógusok szakmai és nyelvi felkészültsége, a tankönyvek stb.

Eddigi munkánkknak is ez volt a fő területe: a nyelvmegtartás biztosítása, a nyelvvesztés végső eseteiben a nyelvésztés, a nyelvi revitalizáció. Közös vizsgálat eredményeként jelent meg 2011-ben Bartha Csilla, Nádor Orsolya és Péntek János szerkesztésében a *Nyelv és oktatás kisebbségben. Kárpát-medencei körkép* című kötetünk.

Kutatóhálózatunk legfontosabb nyelvi tervezési programja az, amelyet határtalanításnak neveztünk el. Mára már sokak által használt nemzetpolitikai szlogen lett a határtalanítás, azt azonban kevesen tudják, hogy ezt elsőként mi használtuk a nyelvi tervezés sajátos programjára, amelynek célja a tudatos *közelítés* a regionális nyelvi értékek rögzítésével és megőrzésével. Azt a kutatások is jelezték, hogy az országhatárok által generált nyelvhasználati eltérések zavarhatják a magyar–magyar kommunikációt, azt is, hogy a határon túliak eltérő nyelvhasználata stigmatizáláshoz, esetenként önstigmatizáláshoz vezet. Táplálhatják a kisebbségi beszélőknek azt az érzését, hogy az ő nyelvük nem „igazi” magyar nyelv, hogy ők nem is tudnak „rendesen” magyarul. Közvetve bátoríthatják a magyar nyelvből való „kilépést”, a nyelvcserét. Mindezt ellensúlyozhatja az eltérések számbavétele, tudatosítása és értékelése a sokféleség elismerésével. A magyar nyelv leírásába ily módon bekerülnek a határon túli sajátos, a regionalitással és a kétnyelvűséggel összefüggő jelenségek és lexémák. Ez történik meg a folyamatosan nyitott ún. ht-listával, amely az említett nyelvi tények élő, online leltára. Ez a korpusz teszi lehetővé, hogy az újonnan megjelenő szótárak és más jellegű kézikönyvek kiterjedjenek a magyar nyelv egészére. Ennek, hogy a regionális változatok beszélői érzékelik saját nyelvhasználatuk „elismertségét”, véleményünk szerint nyelvmegtartó hatása van.

Ezt azonban nem mindenki látja így: a határtalanítás megítélésében eltérőek a szakmai álláspontok. A vélemények annak megválaszolásában oszlanak meg, hogy mennyire teszi kérdéssé a határtalanítás a magyar nyelv egységét, és hogy miképpen kell ehhez viszonyulnia a nyelvművelésnek és a magyar nyelvi tervezés egészének. A látszat szerint két vélemény, két szakmai tábor áll szemben egymással: 1. az egyiket azok a (főként határon túli) nyelvészek képviselik, akik vitapartnereik véleménye szerint kutatóként és e nyelvváltozatok használóiként a magyar nyelv és a köznyelvi norma egysége ellen érvelnek, 2. a másikat azok, akik a nyelvi egység és a művelt köznyelv normájának a védelmezői. Az első vélemény, azaz a mi véleményünk szerint a viszonylagos nyelvi egységnek éppen az a feltétele, hogy ismerjük fel, vegyük tudomásul, ismerjük és fogadjuk el a beszélők nyelvhasználatának változatosságát, a tagadhatatlan tényeket, jelenségeket és folyamatokat. A nyelvi egységet és a nyelvi normát nem lehet olyan szűkre szabni, mereven értelmezni, hogy az kizárja a beszélők jelentős részét. Az egység viszonylagosságának, a norma rugalmasságának elismerése lehetővé teszi a nyelvhasználatbeli eltérések közelítését. Mi, akik rész veszünk a Termini Kutatóhálózat szakmai munkájában, ezt tekintjük nyelvi tervezési programjaink fő céljának.

7. Hatás, hasznosulás

A programjaink az elmúlt másfél évtizedben egyszerre voltak elméletiek és gyakorlatiak. A kutatások túlmutattak az elméleten, megalapozták a nyelvi tervezést és az alkalmazást.

Azonban a nyelvi folyamatok olyan természetűek, hogy nagyon sok és sokféle tényező befolyásolja őket. Éppen ezért a mi munkánk közvetlen hatását sem lehet mérni: a hatás tőlünk is függ, a hasznosítók azonban nem mi vagyunk. A nyelvpolitikák közvetlen alakítói többnyire nincsenek tekintettel a szakmai véleményekre, például oktatáspolitikai, nyelv jogi kérdésekben nem kíváncsiak a véleményünkre. A mérleg azonban még így is pozitív: mi is közreműködtünk abban, hogy kedvező nyelvi folyamatok indultak el, hogy tudatosabb a nyelvhasználat, rugalmasabb a normaszemlélet. Az oktatásban is változik a szemlélet: a tanulók nyelvhasználatát tekintetében is bátorítóbb az iskola, a pedagógusok elfogadóbbak a vernakulárisokkal, a nyelvjárásokkal, a kontaktuselemekkel szemben stb. A nyelvi helyzet tudomásul vételét jelzi például egy Moldvában magyar nyelvet tanító pedagógus, Márton Attila véleménye, aki azt mondja, hogy „jobban szeretem a punga magyarokat [ti. azokat, akik román eredetű szavakat használnak], mint a purifikátorokat [azaz a puristákat, nyelvtisztogatókat]”. Nyelvi, nyelvhasználati kérdésekben számít a véleményünk, gyakran fordulnak hozzánk, közönségszolgálatainkhoz. Kevésbé sikerült befolyásolnunk pl. Erdélyben a magyar hivatali nyelvhasználatot, közigazgatási nyelvet, annak ellenére, hogy első kényelvű szótárainkat éppen ezekben a témákban jelentettük meg.

Az egyes kutatóállomások és a hálózat helyzetét úgy lehetne jellemezni, hogy virtuális, bizonytalan a léte, miközben a mi véleményünk szerint fontos és hatékony a szakmai munkája. Akadémiai testületekben szinte kizárólag elismerő vélemények hangzanak el a munkánkról, szervezettségünket is mintaként emlegetik a Kárpát-medencei magyar tudományosságban. Azt természetesnek tekinthetjük, hogy minden kutatóállomás szorosan kapcsolódik egy nagyobb intézményhez: a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont a II. Rákóczi Ferenc Főiskolához, a Szabó T. Attila Nyelvi Intézet az Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetségéhez, a kolozsvári egyetemi tanszékhez és az MTA Kolozsvári Területi Bizottságához, a Gramma Nyelvi Iroda a Fórum Intézethez és a pozsonyi tanszékhez, az Imre Samu Intézet Alsóőrben a Magyar Média és Információs Központhoz, Szlovéniában a maribori tanszékhez, a Verbi a szabadkai Tanítóképző Főiskolához, a Glotta Eszéken a Strossmayer Egyetemhez. Szakmai kapcsolataink egyébként is kiválóak mindhárom körben: az egyes régiókon belül, magyarországi intézményekkel és egyre inkább a tudomány nemzetközi vonulatával. Létünk és munkánk bizonytalanságát a támogatás stabilitásának hiánya okozza, ez az akadály a fiatalításnak is: a normatív támogatás hiánya miatt nincsenek főállású munkatársaink. Ez okozza azt is, hogy régebbi témáink elakadtak, és hogy új, fontos témákat nem indíthattunk el.

Úgy véljük, a másfél évtized igazolt bennünket, és igazolta annak a munkának a szakmai fontosságát és közösségi hasznát, hasznosíthatóságát, amelyet végzünk. Ez pedig feljogosít bennünket arra, hogy elvárjuk a Nemzetstratégiai Kutatóintézettől és a Magyar Nyelvstratégiai Intézettől, hogy – az anyanyelv megtartásának mint fontos nemzetstratégiai és mint elsőrendű nyelvstratégiai célnak az elismeréseként – megfelelő működési és kutatási támogatással biztosítsa munkánk folytatását, terveink megvalósítását.

Fontosabb publikációink az elmúlt öt évben (2011–2016)

Szabó T. Attila Nyelvi Intézet, Kolozsvár–Sepsiszentgyörgy, Románia

- 2012: Erdély Judit: *Fatikus beszéd. Megszólítások, köszönések, kapcsolattartó szokások a székegyházi nyelvhasználatban*. A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 7. Sepsiszentgyörgy: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége.
- 2013: Bálint Emese: *Kétnyelvűség és nyelvi változás a szórványban. Szociolingvisztikai kutatások Alsókarácsonfalván és Buzásbocsárdon*. A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 8. Sepsiszentgyörgy: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége.
- 2013: Benő Attila–Péntek János (szerk.): *Dicționar cultural maghiar–român. Ghid de orientare în cultura maghiară cotidiană*. [Magyar–román kulturális szótár] Sfântu Gheorghe: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége.
- 2014: Sorbán Angella: *Kisebbség és kétnyelvűség. A kétnyelvűség szociológiai aspektusai az oktatásban és a munkaerőpiacon*. A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 9. Sepsiszentgyörgy: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége.
- 2014: Benő Attila: *Kontaktusjelenségek az erdélyi magyar nyelvváltozatokban*. Erdélyi Tudományos Füzetek 281. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- 2015–2016: Péntek János: *Történekek a nyelvben a keleti végeken I-II*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- 2016: Péntek János: *A moldvai magyar tájnyelv szótára / Dicționarul graiului maghiar din Moldova / Dictionary of the Hungarian Dialect from Moldova I/1. Moldvai magyar – közmagyar rész. A – K*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- 2016: Benő Attila–Péntek János: Hungarians in Transylvania: Language policy and mainstream language ideologies in Romania. In *Sociolinguistic Transition in Former Eastern Bloc Countries. Two Decades after the Regime Change. Series: Prague Papers on Language, Society and Interaction / Prager Arbeiten zur Sprache, Gesellschaft und Interaktion*. Ed. by Marian Sloboda, Petteri Laihonon and Anastassia Zabrodskaja. Peter Lang International Academic Publishers. 185–205.
- 2016: Katona Hajnal Tünde: *Nyelvi attitűd és jogismeret erdélyi magyar közösségekben*. A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 10. Sepsiszentgyörgy: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége.

Hodinka Antal Intézet, Beregszász, Ukrajna

- 2013: Márku Anita: „Po zákárpátszki”: *Kétnyelvűség, kétnyelvűségi hatások és kétnyelvű kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar közösségben*. Monográfia. Ungvár.
- 2013: Cserniczkó István: *Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010)*. Budapest: Gondolat Kiadó, 2013.
- 2015: Márku Anita és Hires-László Kornélia (szerk.): *Nyelvoktatás, kétnyelvűség, nyelvi tájkép. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból*. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont, Ungvár: Autor-Shark.
- 2016: Gazdag Vilmos–Karmacs Zoltán–Tóth Enikő (szerk.): *Értékek és kihívások I-II*. Ungvár: Autor-Shark.

2016: Hires-László Kornélia (szerk.): *Nyelvhasználat, kétnyelvűség. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból II. I. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont, Ungvár: Autdor-Shark.*

Imre Samu NyeIvi Intézet, Alsóőr–Maribor, Ausztria, Szlovénia

- 2012: Kolláth Anna: *A szlovéniai magyar nyelv a többnyelvűség kontextusában*. ZORA 92. Bielsko-Biala, Budapest, Kansas, Maribor, Praha.
- 2013: Kolláth Anna and Gróf Annamária: *Hungarian in Slovenia*. ELDIA Case-Specific Report, with contribution by S. Spiliopoulou Åkermark, A. Sarhimaa and E. Kühhirt. *Studies in European Language Diversity* 28.
- 2014: Kolláth Anna–Gróf Annamária: *A szlovéniai magyar nyelv*. ELDIA esettanulmány.
- 2014: Gróf Annamária – N. Császi Ildikó – Szoatak Szilvia (szerk.): *Sokszínű nyelvészet–nyelvi sokszínűség a 21. század elején*. Imre Samu Nyelvi Intézet kiadványai III.
- 2015: Vörös Ferenc (szerk.): *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig*. VI. *Határtalan névföldrajz*. Imre Samu Nyelvi Intézet kiadványai V. Alsóőr.

Verbi Nyelvi Kutatóműhely, Szabadka, Szerbia

Vukov Raffai Éva: *Tanulmányok nyelvi tájképről, mentális lexiconról és a nyelvjárás oktatásáról*.

Irodalom

- Benő Attila–Péntek János (szerk.) 2011. *A Termini Magyar Nyelvi Kutatóbázis tíz éve*. Tanulmányok, beszámolók, kutatási programok. Gramma Nyelvi Iroda és Szabó T. Attila Nyelvi Intézet. Dunaszerdahely–Köszvény.
- Kontra Miklós 1998. Sorozatszerkesztői előszó. In: Csernicskó István: *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Osiris Kiadó és MTA Kisebbségkutató Műhely. Budapest. 13–15.
- Fancsaly Éva–Gúti Erika–Kontra Miklós–Molnár Ljubić Monika–Oszkó Beatrix–Siklósi Beata–Žagar Szentesi Orsolya 2016. *A magyar nyelv Horvátországban*. Gondolat Kiadó–Media Hungarica Művelődési és Tájékoztatási Intézet, Budapest–Eszék.

A magyar nyelvterület változása Horvátország mai területének keleti részén, az elmúlt fél évezredben¹

KOCSIS KÁROLY
kocsis.karoly@csfk.org

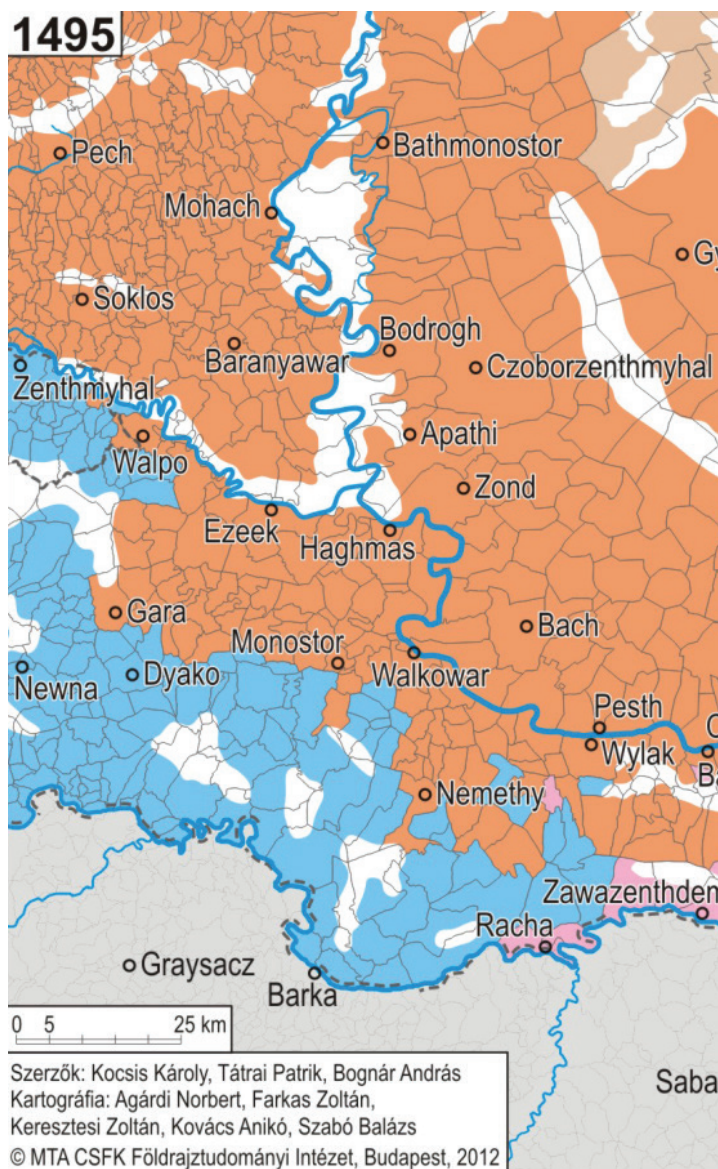
1. Bevezetés

A mai Horvátország keleti területeinek (hozzávetőleg a középkori magyar Baranya, Valkó vármegyék, a mai horvát Eszék-Baranya és Vukovár-Szerém megyék területének), a történelmi Délvidék nyugati részeinek az etnikai térszerkezete az elmúlt fél évezred során többször és alapvetően átalakult. Az alábbiakban a drávaszögi és kelet-szlavóniai magyarság (és a vele együttélő nemzetek) településterületén lezajlott, ezen több évszázados etnikai térfolyamatoknak a vázlatát kíséreljük meg.

2. A középkor vége

A 15. század végén a mai Horvátország területén Baranyát és a Dráva, Duna környéki területeket túlnyomórészt magyar lakosság lakta (1. ábra). A szláv (szlavón-horvát) és a magyar nyelvterületet a Drávától délre a Karašica, Vučica, Valkó (Vuka) és a Bosut mocsarai, erdőségei választották el. A magyar településterület fontosabb városainak a Drávaszögben Baranyavár, Danóc, Karancs, Laskó és Csemény, a Drávától délre Villyó, Szeglak, Verőfény, Szombathely, Valpó, Eszék, Drávaszád, Hagymás, Erdőd, Boró, Valkóvár, Berzétmonostor, Szata, Atya és Újlak² számítottak. Az említett Dráva és Duna melléki területek népességének alapvetően magyar jellegéről a Kórógy, Eszék és Baranyavári uradalmak 1469. évi adólajstromai is tanúskodnak³. Az itteni magyar településterület etnikai jellege már a 15. század második felétől kezdett egyre inkább megváltozni a török hódítások elől északra menekülő katolikus és ortodox szláv lakosság fokozatos beköltözése miatt.

- 1 A Termini Egyesület 2016. október 21-i, az eszéki Josip Juraj Strossmayer Egyetemen tartott konferenciáján elhangzott előadás szövege.
- 2 A felsorolt települések mai horvát nevei: Branjin Vrh, Topolje-Duboševica, Karanac, Lug, Čeminac i Viljevo, Zelčín, Topolina-Bizovac, Lug Subotički, Valpovo, Osijek, Aljmaš, Erdut, Borovo, Vukovar, Nuštar, Sotin, Šarengrad, Ilok.
- 3 1469 Regestrum super taxam ordinariam et extraordinariam in pertinentiis Korogh, Ezeek et Baronyawar nec non Hagmas et Drazad impositam, primo et principaliter in Baranywar. Magyar Országos Levéltár Dl. 32.365 (Mažuran 1980)

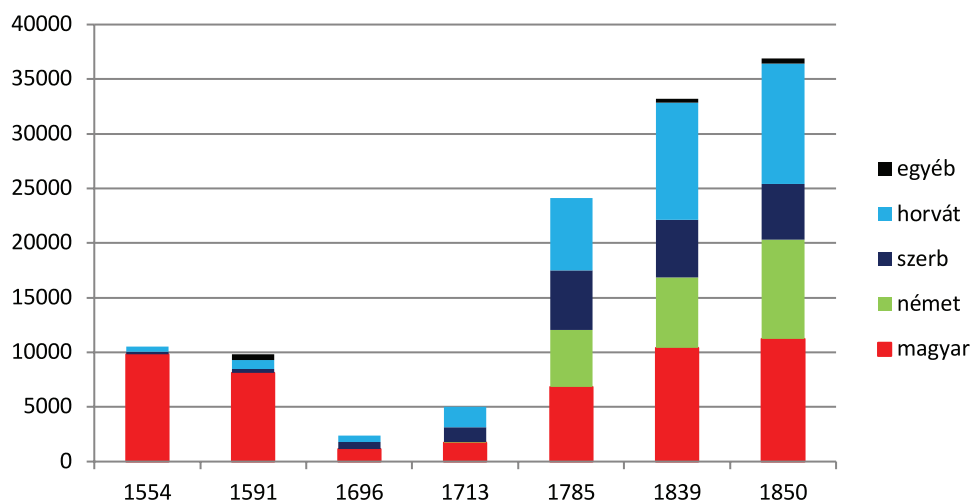

1. ábra: A mai Horvátország keleti részének etnikai térképe 1495 körül
(Forrás: Kocsis–Tátrai 2015)

3. 1526–1687 közötti időszak

A mai kelet-horvátországi területeken alapvető etnikai változások a törököktől elszenvedett súlyos vereségeket (pl. Mohács 1526, Gara – Gorjani 1537), a mai Baranya és Szlavónia területének 1526 – 1552 közötti török elfoglalását követő tömeges migrációk miatt zajlottak le. A 16. század első felében a magyarok esetében elsősorban a Belgrád–Eszék–Buda hadiút

környékén (az Eszéki-, Valkó-síkon és a Valkóvári löszháton) élők pusztultak, menekültek el, illetve tértek át (főként a városokban: pl. Eszéken, Valkóváron, Szatán, Újlakon, Némethen) az iszlám hitre (McGowan 1983; Pavičić 1953). A félreesőbb, a Dunához, Drávához közel fekvő területeken (pl. Erdődön, Rétfalun, Csapán), Valkó mocsárvidékén (Kórógyon, Szentlászlón, Harasztin, Dopszán és környékén) viszont kereszténységét megőrző, a 16. század második felétől református hitre áttérő magyar lakosság élt tovább. Az Eszék és Valkóvár környékén elnéptelenedett, hajdani katolikus magyarlakta területre (pl. Újlak, Atya, Valkóvár, Boró, Dál, Erdőd, Hagymás, Eszék, Babota, Tehinye) tömegesen indult meg az ortodox felekezetű, pásztorokodó–katonáskodó életmódot folytató vlachok, szerbek beáramlása (Popović 1957). Ugyanezen migráció következtében a Drávától északra, a Drávaszögben (DK-Baranyában) az 1591-es összeírás szerint már csak 36 település számított magyar, ugyanakkor 8 szláv (szerb, vlah) többségűnek és 3 etnikailag vegyesnek (Káldy-Nagy 1960; Vass 1977). Az 1554. évi török adóösszeírás szerint a mai horvát Baranya területén 1131 adófizető közül 69,9% viselt magyar, 9,2% szláv és 20,9% bizonytalan etnikai eredetű nevet (Káldy-Nagy 1960). Ez időpontban a terület falvai közül 47 számított magyar, 1 szláv többségűnek. A legnépesebb magyar közösségek a Duna mocsarai mellett, Laskón, Újfalun (ma Darázs), Hercegszőlősen és Vörösmarton maradtak fenn. Az Eszék-Mohács közötti hadiút mentén fekvő, korábban a vidék legfontosabb városainak számító Baranyaváron és Karancson az adófizetők száma 1469-1554 között 67-ről 10-re illetve 139-ről 43-ra csökkent. A 16. század során önkéntes migráció és szervezett török telepítések eredményeként fokozatosan nőtt a szláv (szerb, vlah-iflak) népesség aránya. A 16. század második felében a Drávaszög némileg csökkenő számú népességének etnikai arculata, a magyar dominancia nem változott, csupán a szlávok aránya nőtt némiképp (2. ábra).

2. ábra: *A Drávaszög népességének etnikai megoszlása (1554–1850)*

(Forrás: Pataky 2009)

A muzulmán vallásúak (pl. bosnyákok, törökök) beköltözése mellett a helyben maradt horvát és magyar lakosság többségének („renegátok”) iszlám hitre való áttérése miatt a szlavóniai városok népességének többsége a 17. században muzulmánnak számított (Karger 1963). A házak száma szerint a terület legnagyobb városainak 1620-ban Eszék, Pozsega (1000–1000), Verőce (400), Pakrác (350), Orahovica, Velika (200–200) és Valkóvár-Vukovár (100) számított (Smičiklas 1891–92). Közülük a rendkívüli fontosságú hídváros Eszék – többnyire iszlám hitre áttért – lakói még 1663-ban is alapvetően magyarnak számítottak (Karácson 1904).

4. 1687–1687 közötti időszak

A vizsgált terület törökök által megszállt részét 1684–1688 között szabadították fel Habsburg irányítással a keresztény csapatok, melynek eredményeként az itteni muzulmánok (nem csupán a törökök, hanem a „renegátok”, tehát az iszlamizált szlávok és magyarok is) Boszniába menekültek (Karger 1963). A felszabadított Szlavóniába szinte azonnal megindult nyugatról a horvát lakosság és délről, a Boszniából menekülő katolikus sokácok betelepülése is. 1690-től kezdve nagy tömegben érkeztek Baranyába és Szlavóniába a visszavonuló Habsburg csapatokkal a törökök által visszafoglalt Szerbiából és Boszniából ortodox szerbek (III. Arsenija Crnojević pátriárka vezetésével) és római katolikus sokácok⁴ (Srebrenica környékéről) és bunyevácok is. A felszabadított területek több tízezernyi menekülttel gyarapodó népessége az 1686–1696 közötti évtizedben – különösen a hadak felvonulási területein – súlyos veszteségeket szenvedtek az átvonuló, beszállásolt császári katonaság kegyetlenkedéseivel, eltartásának terheivel, az elviselhetetlenül magas adókkal összefüggő elvándorlás miatt (Taba 1941). A 17. század végi háborús pusztítások eredményeként a magyar többségű dél-baranyai falvak száma 1591–1696 között 36-ról 14-re csökkent, míg a szerbeké 5-re, horvátoké, sokácoké 4-re nőtt. Ez időpontban az itt összeírt 449 család 57%-a élt magyar, 23,8%-a szerb és 19,2%-a horvát közsgében (Taba 1941). A Drávától és Dunától délre fekvő, középkori magyar településterület a 17. század végére szinte teljesen megsemmisült és etnikailag – főként Eszék és Valkóvár vidékén – szerb jellegűvé vált. 1697-ben csupán 66 református magyar családot írtak össze a Vuka mocsárvidékén megbúvó Szentlászlón, Kapornán, Harasztin és Kórógyon (Popović 1957). A városokból (pl. Eszék, Valkóvár, Újlak) az iszlamizált és keresztény magyar lakosság szinte teljesen eltűnt átadva helyét az újabb szerb, horvát–sokác menekülteknek és a felszabadulást követően (pl. az eszéki erődbe) szinte azonnal betelepülő németeknek. A 18. század elején a Magyar Királyság teljes területére jellemző általános, nagyméretű népességmozgás (spontán és szervezett újratelepítés, menekülés) közepette tört ki II. Rákóczi Ferenc fejedelem vezette magyar szabadságharc (1703–1711). Ennek folyamán a császári csapatok oldalán harcoló, a magyar lakosságú területeket pusztító szerbek ellen Rákóczi 1704-ben folytatott büntető hadjárata

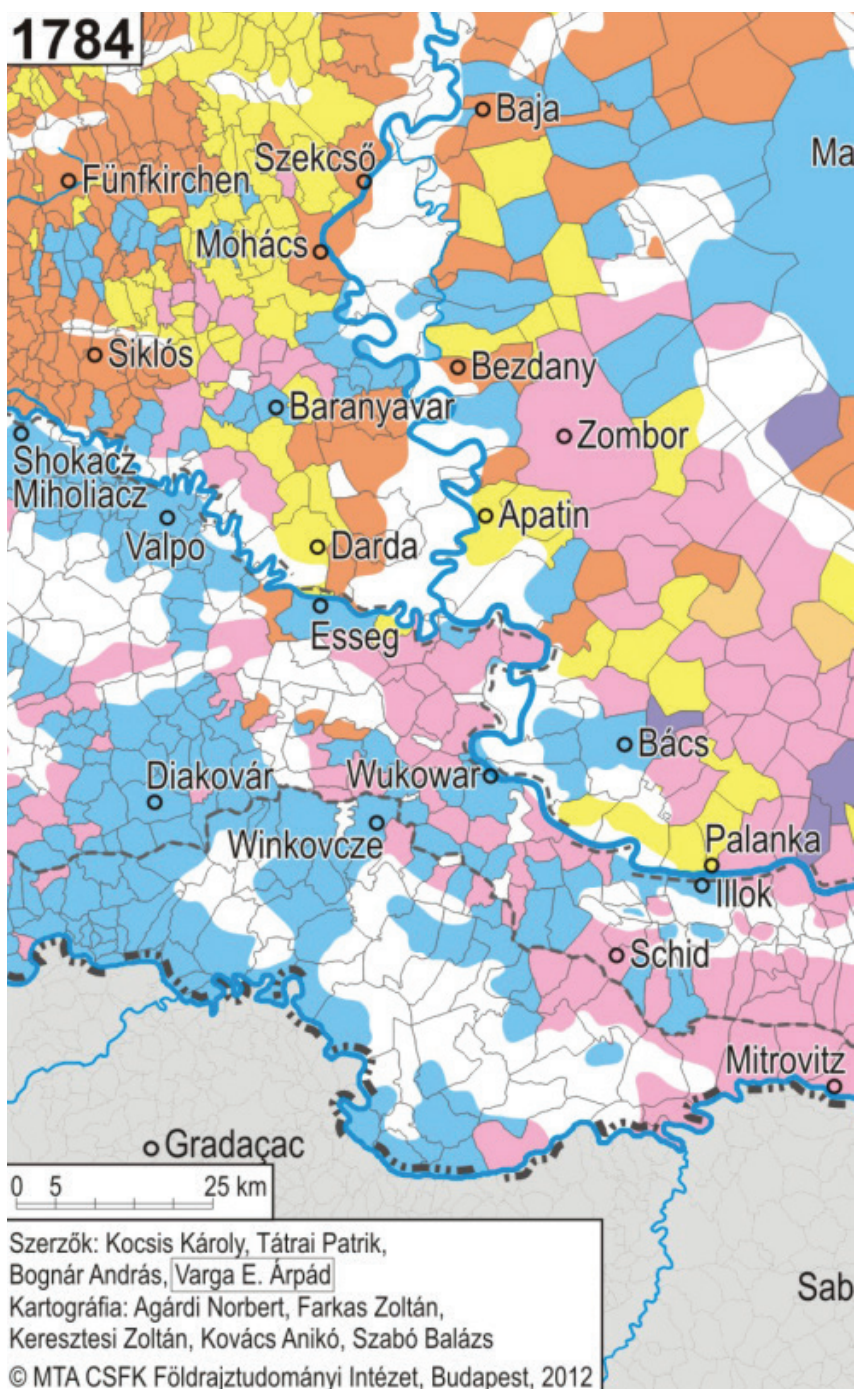
4 A sokácok Baranyában főként Izsépre, Dályokra, Hercegmárokra és Baranyavárra, a mai horvát Szerémség területén pedig Újlakra, Tárnokra és Szatára költöztek.

során nem csak a bácskai, hanem a baranyai lázadó szerb falvakat is felégették, és lakóit elűzték.

A szatmári békét (1711) követően a Baranyából elmenekült szerbek visszatelepültek, és a boszniai katolikusoknak (pl. sokácoknak) a ferencesek vezetésével történő betelepítése is újult erővel folytatódott. A főként a 17. század végén érkezett sokác, vlach, szerb menekülteknek köszönhetően az 1675–1739 közötti időszakban kb. 200 000 boszniai lakos költözött Szlavónia török hódoltság alól felszabadult részére (Marković 2002). A baranyai és szlavóniai nagy uradalmak és a királyi kamara folytatták az elnéptelenedett vagy csekély számú, pásztor-katona életmódú, ortodox felekezetű vlach, szerb népesség lakta, de mezőgazdaságilag rendkívül értékes területek – főként katolikus németekkel és sokácokkal, horvátokkal történő – betelepítését. Ezen migrációk eredményeként Baranyában az őshonos magyarság a 18. század első felében a horvátokkal, szerbekkel szemben fokozatosan kisebbségbe szorult (2. ábra).

Még javában folyt a németek telepítése, mikor II. József uralkodása idején, 1784–1787 között a Magyar Korona országaiban sor került az első népszámlálásra. Ekkorra a korábbi három évszázad háborús pusztításai és a 18. századi migrációk eredményeként a Drávaszög és Kelet-Szlavónia területén az etnikai térszerkezet rendkívül tarkává vált (3. ábra). A középkori őshonos magyarság csupán a Duna, Dráva és a Valkó (Vuka) mocsarainak közelében, 14 faluban tudta etnikai többségét megőrizni. Akkor legnépesebb (1900–1100 fős) drávaszögi magyar közösségeknek Vörösmart, Karancs, Kopács és Laskó nyújtott otthont. Az újonnan telepített katolikus németek főként a Drávaszög (mai horvát Baranya) középső területein és Eszék környékén képezték a népesség többségét 1784-ben.

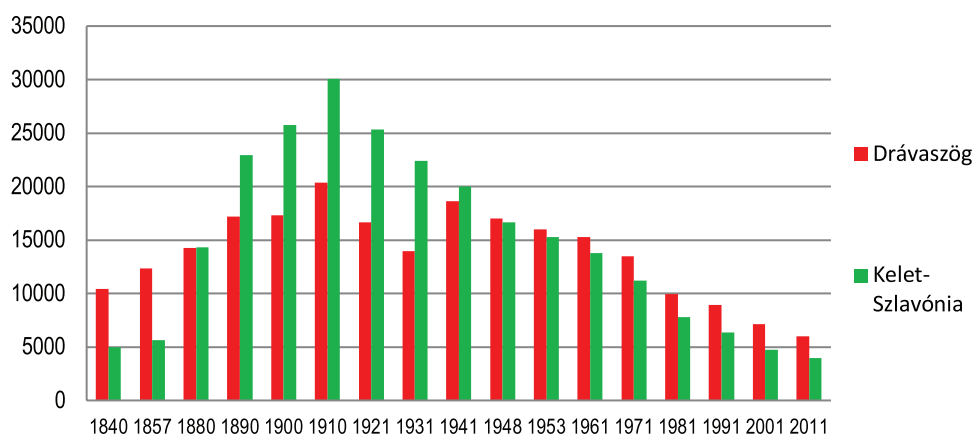
A napóleoni háborúk (1796–1815) idején szünetelő telepítések a 19. század első felében újult erővel folytatódtak. A németek többségét már nem Németországból telepítették, hanem önként költöztek Bácskából és a Dunántúl déli részeiről a Dráva és Duna közeli járásokba, ahol önálló falvakat is létrehoztak. A bácskai és dunántúli magyar telepesek az 1820-as évektől kezdtek nagyobb számban Vukovár, Vinkovci és Eszék környékére (Ójankovác, Csák, Apáti) beszivárogni (Hegedűs 1905, Ruh 1941). Ez a magyar beáramlás az 1860-as évektől már a Duna közelében, az Erdődi-löszhátra is kiterjedt (Erdődhegy, Dályahegy).

3. ábra: A mai Horvátország keleti részének nyelvi térképe 1784-ben
(Forrás: Kocsis–Tátrai 2015)

5. 1867–1918 közötti időszak

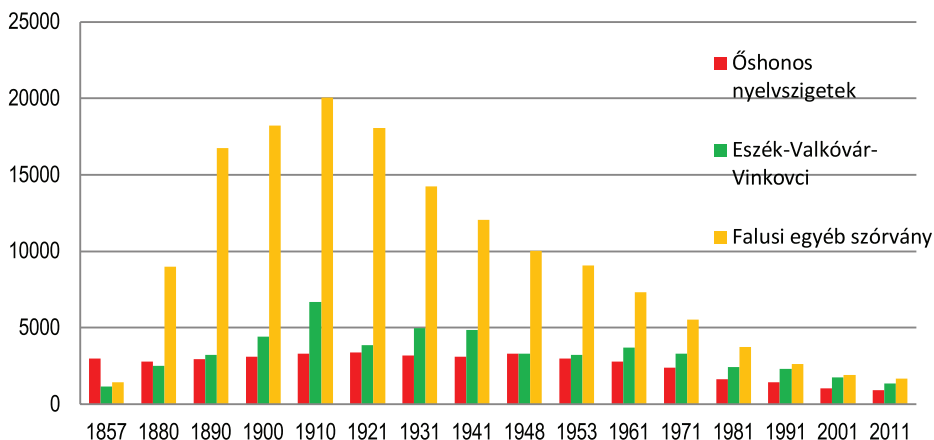
A magyarországi jobbágyfelszabadítást (1848), az osztrák-magyar (1867) és a magyar-horvát kiegyezést (1868) követő, fokozatosan kibontakozó gazdasági fejlődés során – a horvát-szlavón határvidékek 1871–1881 közötti megszüntetésével, polgárosításával párhuzamosan – rendkívül megnőtt a népesség térbeli mobilitása, mely egyes immigrációs területeken jelentős változásokat eredményezett az etnikai struktúrában is. Bácska és a Dunántúl egyre duzzadó magyar népfesleге (vállalkozó szellemű kiscgazdák, földnélküliek) nagy tömegben vándorolt Szlavóniába, ahol a megszüntetett határőrvidékek korábban katonáskodó, így földműveléshez nem szokott vagy nem értő lakóitól rendkívül olcsón vásárolták meg azok újonnan szerzett, de elhanyagolt földbirtokait (Margitai 1918) (4. ábra).

4. ábra: A drávaszögi és kelet-szlavóniai magyarok számának változása (1840–2011)

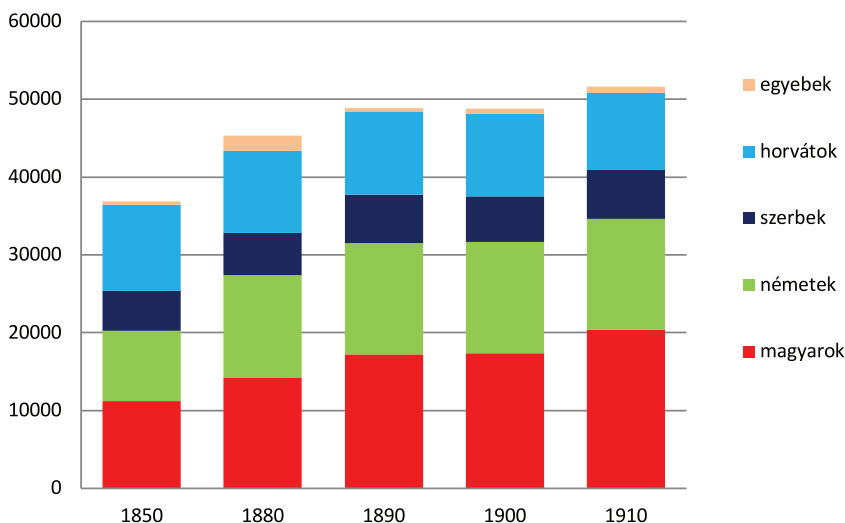
A horvát-szlavóniai magyarok számát nem csak az említett, tömegesen beszívárgó magyar parasztság gyarapította, hanem az itteni nagybirtokokra költözött cselédség, az ipari munkásság és a közalkalmazotti rétegek is. A dunántúli és bácskai magyarok spontán, agrár jellegű migrációja kezdetben még csak a Dráva és Duna közelében lévő, pl. a Verőcei, Szlatinai, Vukovári járásokra korlátozódott, majd kiterjedt Belovár-Körös és Pozsega megyék területére is. A felgyorsult bevándorlás eredményeként a magyarok száma a mai Kelet-Horvátország területén 1840 és 1910 között 15 360-ról 66 045-re, ebből Kelet-Szlavóniában 4951-ről 45 664-re nőtt. Különösen nagy mértékű (16–14-szeres) volt a kelet-szlavóniai magyar városi (Eszék, Vukovár, Vinkovci) és falusi szórványok – nem csak a migráció, hanem a magas természetes szaporodás⁵ által is táplált – népességgrobbanása ez időszakban. Ugyanakkor az őshonos (pl. Kórógy, Szentlászló, Haraszi, Lacháza) itteni magyarság lélekszáma 1840 – 1910 között „csupán” 66%-al gyarapodott (5. ábra).

5 Az 1906–1910 közötti időszakban Horvát-Szlavónország területén a magyarok évi átlagos természetes szaporodása 17,4‰, a horvátoké 12,7‰, a szerbeké 13,5‰ volt. (Ruh 1941)

5. ábra: A kelet-szláviai magyarok számának változása településtípusok szerint (1857–2011)

Az 1910-es népszámlálás szerint a ma Horvátországhoz tartozó, Drávától délre lévő falvakban – a már említett, Kórógy vidéki óshonos magyar településeket nem számítva – a magyarság etnikailag főként Vukovár és Eszék környékén erősödött meg.⁶ A Drávától északra fekvő, a Magyar Királysághoz tartozó Drávaszögben (DK-Baranyában) a 19. század első felében főként a németek, a 19. század második felében pedig főleg a magyarok javára – a horvátok, sokácok rovására – történt elmozdulás az etnikai struktúrában (6. ábra).

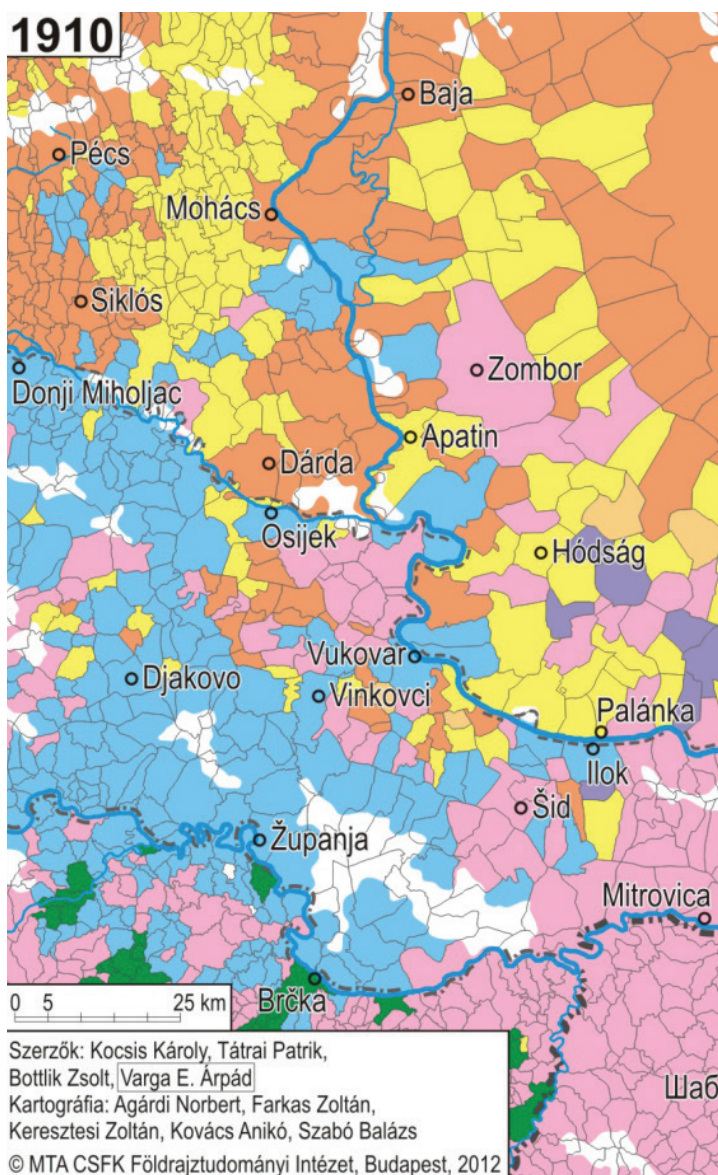

6. ábra: Drávaszög népessége anyanyelvi-nemzetiségi összetételének változása (1850–1910)

6 A magyarság legfontosabb települései 1910-ben az említett régiók szerint: Vukovár környékén: Lipovača, Marinci, Ójankovác (Stari Jankovci), Srijemske Laze, Grabovo, Csák (Čakovci), Apáti (Opatovac), Ivanci; Eszék környékén: Antunovac, Čepin, Orlovnjak, Palača, Šodolovci, Ludvinci, Dályahegy (Dalska Planina), Erdődhegy (Erdutska Planina).

Az 1840–1880 közötti időszakban az alacsony természetes szaporodású, „egykező” horvát (sokác) többségű falvak népessége csupán 13,7%-kal, a termékenyebb, demográfiai expanzióban lévő német-sváb lakosság száma pedig 68,3%-kal nőtt. A németeknek már a 18. században felgyorsult baranyai térnyerése főként a szerbekkel vegyesen lakott falvakban (pl. Kácsfalu, Dárda, Baranyabán) volt feltűnő. Az 1880–1910 közötti időszakban főleg a horvátok és németek rovására lezajlott, természetes asszimilációnak és a bácskai betelepüléseknek köszönhetően—a magyarok számának és arányának gyarapodása volt a legnagyobb mértékű. Ezen periódus végére, 1910-ben legtöbb sokác Kiskőszegen, Darázson, Izsépen, legtöbb német származású pedig Vörösmarton, Kiskőszegen, Dárdán, Pélmonostoron és Karancson vallotta magát immár az akkori államalkotó nemzethez, a magyarokhoz tartozónak. Ennek eredményeként 1910-ben a mai horvát Baranya 51 616 lakója közül 39,5% vallotta magát magyarnak, 28% németnek, 19,2% horvátnak-sokácnak, 12,1% szerbnek. A drávaszögi községek közül ekkor 14 volt magyar, 10 német, 9 horvát-sokác és egy szerb többségű (7. ábra).⁷ Az Eszék és Kiskőszeg között húzódó magyar etnikai területen a legtöbb magyar lakóhelyének Vörösmart (2072), Kiskőszeg (1854) és Laskó (1806) számított 1910-ben.

⁷ Az 1910-ben még nem, de jelenleg már önálló baranyai települések (tulajdonképpen kis falvak, majorságok, telepek, tanyacsoportok stb.) közül 14-et (pl. Tikveš, Sokolovac, Mirkovac, Jasenovac, Sudaraž, Uglješ) magyar, 3-at (Kneževo, Novi Čeminac, Širine) német többségű népesség lakott.

7. ábra: A mai Horvátország keleti részének anyanyelvi térképe 1910-ben
(Forrás: Kocsis–Tátrai 2015)

Az 1. világháború végén a szerb csapatok az antant támogatásával visszafoglalták Szerbia és Montenegró területét, majd 1918. november 7. és 14. között elfoglalták a Szerémséget, Szlavóniát és Dél-Magyarországot a Barcs-Pécs-Baja-Szeged-Arad vonalig. A szlovén és horvát területeken előretörő olasz csapatokkal szemben támaszt kereső, a függetlenség esetleges megtartása esetén kilátásba helyezett szerb területi követelésektől megrettent,

az Osztrák-Magyar Monarchia területén megalakult (1918. október 29.) Szlovén-Horvát-Szerb Állam végül is csatlakozott a háborút a győztesek oldalán befejező Szerbiához. Ilyen előzmények után jött létre 1918. december 1-jén a Szerb-Horvát-Szlovén (SHS) Királyság, melynek határait 1919. szeptembere és 1920. novembere között rögzítették. A mai Horvátországnak 1918-ig Magyarországhoz tartozó területei közül a Trianoni békeszerződés (1920) során a Drávaszöget Eszék vonzáskörzetéhez tartozása és a mai határmenti sokác-horvát falvak⁸ miatt csatolták el Magyarországtól. A mai horvát Baranya területén a szerb megszállás és elcsatolás időpontjában a népesség 67,5%-a magyar és német, 31,3%-a horvát és szerb anyanyelvű volt.

6. 1918–1941 közötti időszak

1918 őszétől a megszálló szerb hatóságok a volt magyar területeken (így a Drávaszögben is) azonnal megkezdték a magyar államiság minden nyomának felszámolását, és a helybeli magyarok politikai, gazdasági tönkretételét. 1919. február 25-én elrendelték az 500 kat. hold feletti, túlnyomórészt magyar és német kézben lévő nagybirtokok nagy részének kisajátítását. Az „agrárreformnak” nevezett intézkedés nemzeti (magyar–német nagybirtokosság közvetlen, magyar parasztság, munkásság közvetett anyagi tönkretételére irányuló) és szociális (a délszláv, főként szerb lakosság földigényét kielégítő) célokat szolgált. A magyarokat szinte teljes egészében kizárták a földosztásból, ugyanakkor az elkobzott (pl. Eltz, Khuen–Belasi, Pejačević) nagybirtokokon dolgozott, immár munkanélkülivé vált, túlnyomórészt magyar munkásokat, béreseket, cselédeket, bérlőket elűldözték, hogy helyet csináljanak a szerb és horvát telepeseeknek. Az újonnan betelepült kelet-szlavóniai magyar szórványok jelentős veszteségeket szenvedtek el (-33,2%).⁹ Az elcsatolt Drávaszögben a magyarok lélekszáma 1910-hez képest 18,4%-al, közel 3800 fővel lett kevesebb, amely a migrációs veszteségen¹⁰ kívül annak volt köszönhető, hogy kb. 1500 korábban elmagyarosodott német¹¹ visszatért a délszláv statisztikákban a németekhez (8. ábra). A délkelet-baranyai magyarok száma és aránya az 1931-es jugoszláv népszámlálásig 14 ezer fő alá, 26,4%-ra csökkent az alacsony természetes szaporodásuk, növekvő kivándorlásuk, a korábban elmagyarosodott sokácok disszimilációja¹² és az önbevallást fölülbíráló, névelemzésen alapuló szerb statisztikai manipulációk miatt (Nyigri 1941). A szerb többségű Dunai-bánsághoz csatolt Drávaszögben az új államalkotó nemzet, a szerbek száma és aránya rendkívüli mértékben nőtt (1921–1931: +69,1%), mely elsősorban a már említett dobrovoljácok, optánsok tömegeinek az

8 Darázs, Hercegmárok, Izsép, Dályok, Baranyavár, Benge, Lőcs, Petárda, Torjanc.

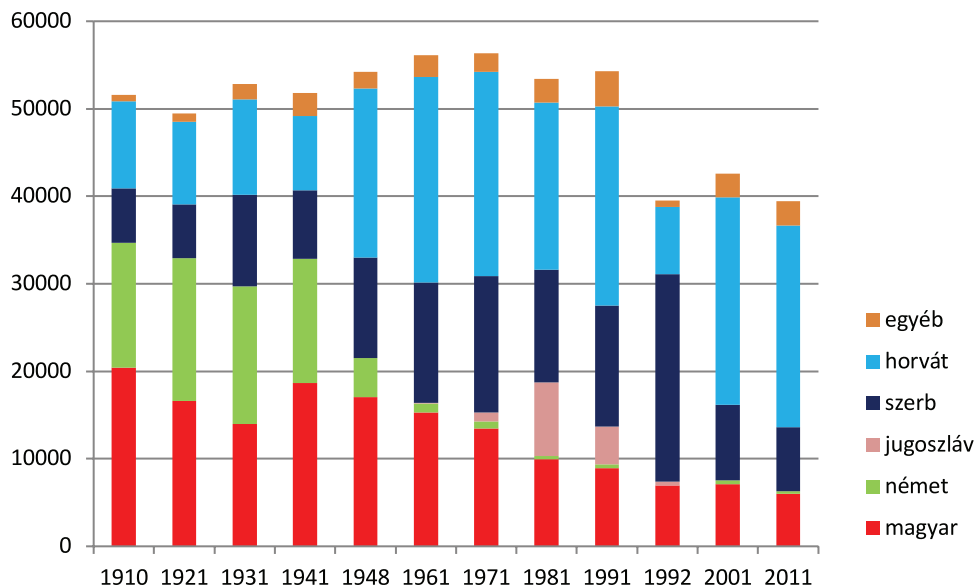
9 Megjegyzendő, hogy az 1918-as sorsforduló ellenére a kelet-szlavóniai őshonos magyar falvak (pl. Szentlászló, Haraszi, Lacháza) 1910–1921 között továbbra is tudták növelni népességüket.

10 Kb. 200 – 300 főnyi magyar menekült el 1921-ig az alábbi településekről: Dárda, Kiskőszeg, Izsép, Laskó, Vörösmart.

11 Visszanémetesedés (1910–1921): Vörösmart, Kiskőszeg, Bellye, Karancs.

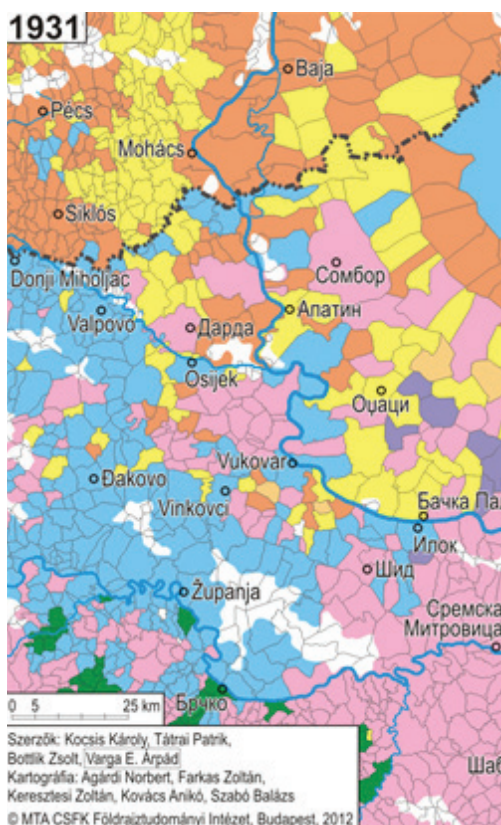
12 1931-ben kb. 500 korábban elmagyarosodott sokác vallotta magát katolikus „szerbhorvátnak” Darázson, Hercegmárokon és Dályokon.

agrárreform keretein belül történő betelepítésének volt az eredménye.¹³ A Dárda, Kácsfalu és Bolmány határában létrehozott telepeken kívül több száz szerbet telepítettek a német-magyar etnikai többségű Főherceglakra, Pélmonostorra, Karancsra, Kőre és Hercegszőlőse is (9. ábra).

8. ábra: Dravasög népessége anyanyelvi-nemzetiségi összetételének változása (1910–2011)

13 A Montenegróból (Crna Gorából), Hercegovinából és Magyarországról származó szerbeket többnyire a Dravasög délnyugati részébe (pl. Bellyei Birtok) telepítették, ahol az elkobzott nagybirtok magyar lakosságának elűzését követően 2141 kat. hold területen 7 telepet hoztak létre, illetve népesítettek újra (Novo Nevesinje, Majiške Medje, Novi Bolman, Zornice, Novi Jagodnjak, Uglješ, Švajcarnica) (Nyigri 1941, Šimončić-Bobetko 1986).

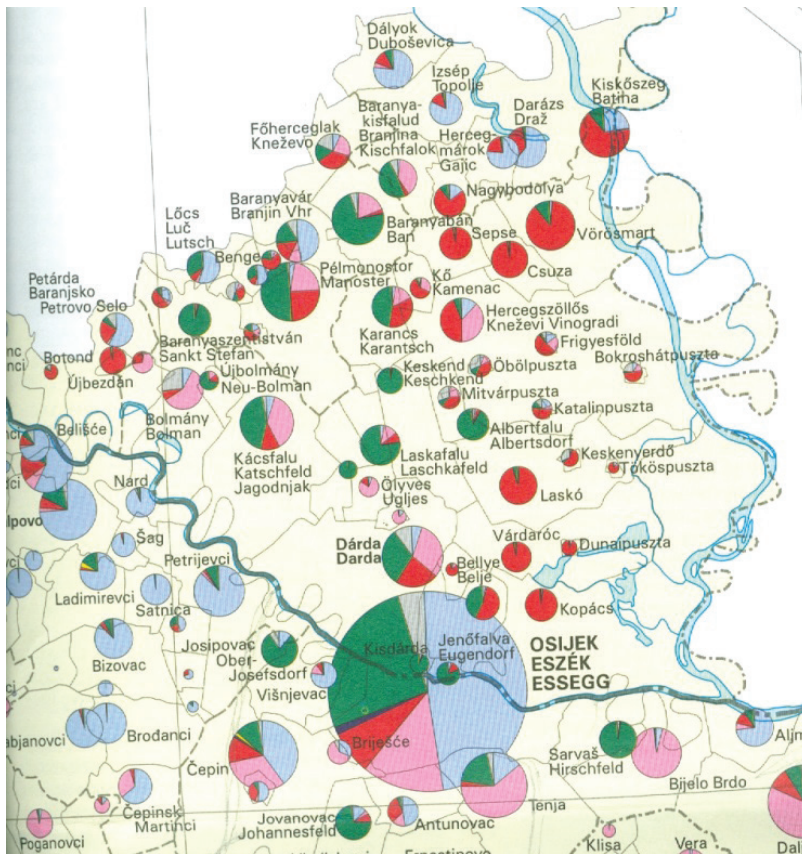
9. ábra: *A mai Horvátország keleti részének anyanyelvi térképe 1931-ben*
(Forrás: Kocsis–Tátrai 2015)

Az agrárreform során munkanélkülivé vált és elüldözött szlavóniai magyarok részben kivándoroltak (pl. Magyarország, Németország, Franciaország, Amerika) részben pedig a közeli nagyvárosokba költöztek, ahol gyökértelessé válva, vegyes házasságokat kötve hamar feladták magyar identitásukat. Ezen migráció eredményeként a magyarok száma 1921–1931 között Eszéken és Vinovciban 15–16%-kal nőtt párhuzamosan a kelet-szlavóniai magyarok -7,8%-os csökkenésével.

7. 1941–1945 közötti időszak

1941. március 27-én, a németbarát és a háromhatalmi egyezményhez csatlakozott Cvetković-kormányt megdöntő államcsínyt követően Hitler elrendelte a szerb irányítású Jugoszláviának a szomszédok bevonásával történt lerohanását. A német és olasz csapatok 1941. április 6-án kezdték meg a tarka nemzetiségi összetétele miatt is belpolitikai szempontból rendkívül labilis helyzetű ország viszonylag gyors lerohanását, mely hivatalosan az április 17-i szerb fegyverletétellel fejeződött be. Közben április 10-én Zágrábban kikiáltották a Független

Horvát Államot (NDH), mely Jugoszlávia felbomlását jelentette. Másnap, április 11-én a magyar csapatok bevonultak a gyakorlatilag senki földjévé vált, 1918-ban elszakított magyar relatív többségű Drávaszögbe és Bácskába. A Magyarországhoz visszatért területeken ideiglenes jelleggel bevezették a katonai közigazgatást és megkezdték a terület pacifikálását, az 1941. április 28-i kormányrendelet értelmében az 1918. december 31. után betelepült, de még el nem menekült szerbeknek az internálását, kitelepítését, melynek eredményeként a baranyai szerbek száma több mint 2600 fővel csökkent 1931-hez viszonyítva (8. ábra). A kisebbségi sorsból ismét államalkotói státusba került baranyai magyarok száma és aránya 18 648-ra illetve 36%-ra nőtt a betelepülések és a német, horvát lakosság (1600 és 500 főnyi részének) asszimilációja miatt¹⁴ (10. ábra).

10. ábra: A Drávaszög anyanyelvi térképe 1941-ben (Forrás: Kocsis–Bognár 2003)

14 Az 1941-es népszámlálás szerint a legtöbb magyar Pélmónostorra, Hercegszőlőse, Baranyavárra, Főherceglakra, Belléyre, Bolmányba költözött. A németek főként Vörösmarton, Kácsfalun, Dárdán, Bellyén és Kiskőszegen, a horvátok-sokákok Darázson, Hercegmárokon, Kiskőszegen vallották ismét magyarnak magukat.

A magyar hatóságok a horvát kisebbséggel – külpolitikai megfontolások miatt – előzékenyen bántak ugyan de a stratégiai okok, az Olaszországgal való vasúti összeköttetés biztosítása miatt magyar megszállás alá került, túlnyomórészt horvát népességű Muraköz miatt a horvát-magyar államközi viszony 1941–1945 között is rendkívül feszült maradt. Ennek következtében a szórványhelyzetben élő, politikailag és kultúrálisan is elnyomott szlavóniai magyarság helyzete sem javult, sőt a partizánháború miatt egyes területekről tömegesen kényszerültek elmenekülni.

8. 1945–1991 közötti időszak

A vázolt etnikai térszerkezet felbomlását, módosulását az 1944. szeptember vége és 1945. május eleje között lezajlott német-horvát-magyar és szovjet-jugoszláv katonai hatalomváltás, frontátvonulás eredményezte. A közelgő Vörös Hadsereg és a jugoszláv (szerb) partizán alakulatok elől 1944. novembere és 1945. áprilisa között a jugoszláviai németek kb. 52%-a hagyta el szülőföldjét a német fegyveres erők (pl. Wehrmacht, SS) kötelékébe sorozva illetve menekültként, evakuáltként (Pauli 1977).¹⁵ A helyben maradt, vagyonától megfosztott német lakosságot gyűjtőtáborokba, Drávaszögben pl. néhány kijelölt magyar faluba (pl. Hercegszőlős, Laskó, Várdaróc) internálták.¹⁶ A hatalomváltást követő első hónapokban Bácskához hasonlóan, Baranyában is folyt a helybeli magyarok egy részének internálása, kivégzése, megtizedelése (Matuska 1991).

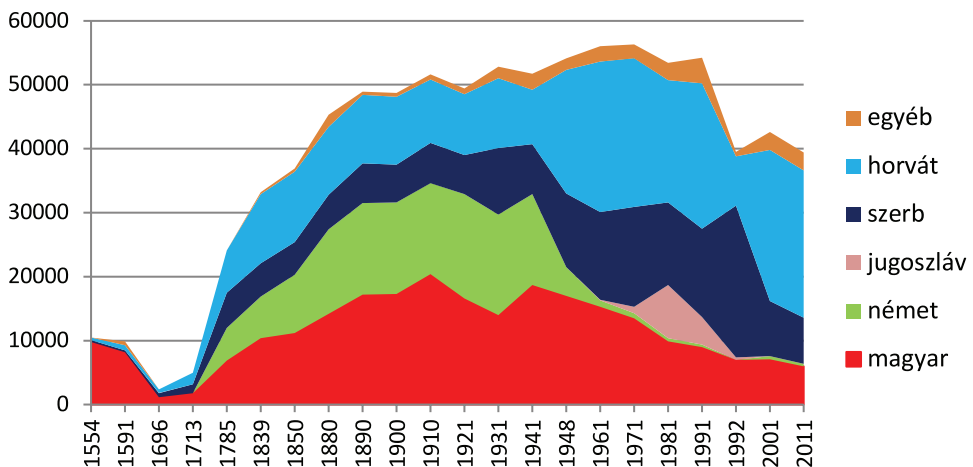
Drávaszögben az elmenekült, internált németek (kisebbrészt magyarok) helyére 1945–1948 között számításaink szerint 10 323 horvát és 3858 szerb költözött, akik közül 8204 főt a horvát Földművelési Minisztérium telepített 1946–1948 között (Maticka 1986). A horvátok többsége a túlnépesedett Horvát Zagorjéból, Muraközből, Szlavóniából, Dalmáciából érkezett és főként Baranyabánon, Laskafalun, Albertfalun, Pélmonostoron, Dárdán és Baranyaszentistvánon talált otthonra. A jórészt Szlavóniából érkezett szerb telepeselek többsége pedig Pélmonostor, Kácsfalu és Főherceglak lakója lett. Jóllehet a baranyai magyarok 1941–1948 között kb. 2400 fős háborús, migrációs és 200 fős asszimilációs veszteséget szenvedtek, lélekszámuk 1948-ban csupán 17 000 főre csökkent annak eredményeként, hogy kb. 1000 német¹⁷ – kitelepítésüket elkerülendő – magyarnak vallotta magát. Baranya 39 községe közül 12 számított magyar, 17 horvát, 9 szerb többségűnek. Az elmúlt évezredben folyamatosan magyar többségűnek számított Hercegszőlős több mint 1500, a környező kiürített falvakból származó német ideiglenes internálásával hirtelen relatív német többségűvé vált 1948-ban. Az 1944-ig 2/3 részben magyar-német többségű Drávaszögben az említett migrációk

15 Pauli 1977 Berichte aus der Geschichte des Südostens ... unter besonderer Berücksichtigung der Schicksale der Donauschwaben und Siebenbürger Sachsen von der Ansiedlung bis zur Vertreibung 1944/45, Langen, 259.

16 A mai horvát Baranya területén internált német civilek közül az internálás során elhunytak száma 2761 főre, az 1941-es német lélekszám 19,4%-ára volt tehető (Gesamterhebung zur Klärung des Schicksals der deutschen Bevölkerung in der Vertreibungsgebieten, Bd.III. 1965, München, 575–580.p).

17 Vörösmart, Karancs, Baranyabán, Bellye, Pélmonostor, Kiskőszeg.

eredményeként a népesség 56,9%-a horvát és szerb nemzetiségűvé vált (8., 11. ábra). Az itteni magyarok 31,4%-os, a németek 8,3%-os kisebbségbe szorultak. Szlavóniában egyrészt visszatértek a horvát usztasák által 1941-ben elűdözött szerbek, másrészt pedig a földreform keretén belül az elmenekült, kitelepített németek helyére pl. Eszéken 20 000, Vinkovcin 5000, Vukováron 4000 horvát betelepítésére került sor. A nagy volumenű horvát kolonizáció és a súlyos német, magyar demográfiai veszteségek következtében a mai Kelet-Horvátország területén 1948-ban élt 690 000 népesség körében a horvátok aránya 70,3%-ra (1931=54,5%) nőtt, a németeké 1,1%-ra (1931=11%), a magyaroké 5,3%-ra (1931= 7,1%) csökkent. Országos viszonylatban a magyarok száma 1931–1948 között átlagosan 26,4%-al, 51 297 főre csökkent. A szórványban, nagy szerb-horvát nyelvi és politikai nyomás alatt, megfélemlítve élő, egyre rohamosabban asszimilálódó kelet-szlavóniai magyarok esetében a demográfiai visszaesés ennél is nagyobb volt (-31%) (5. ábra).

11. ábra: Drávaszeg népessége anyanyelvi-nemzetiségi összetételének változása (1554–2011)

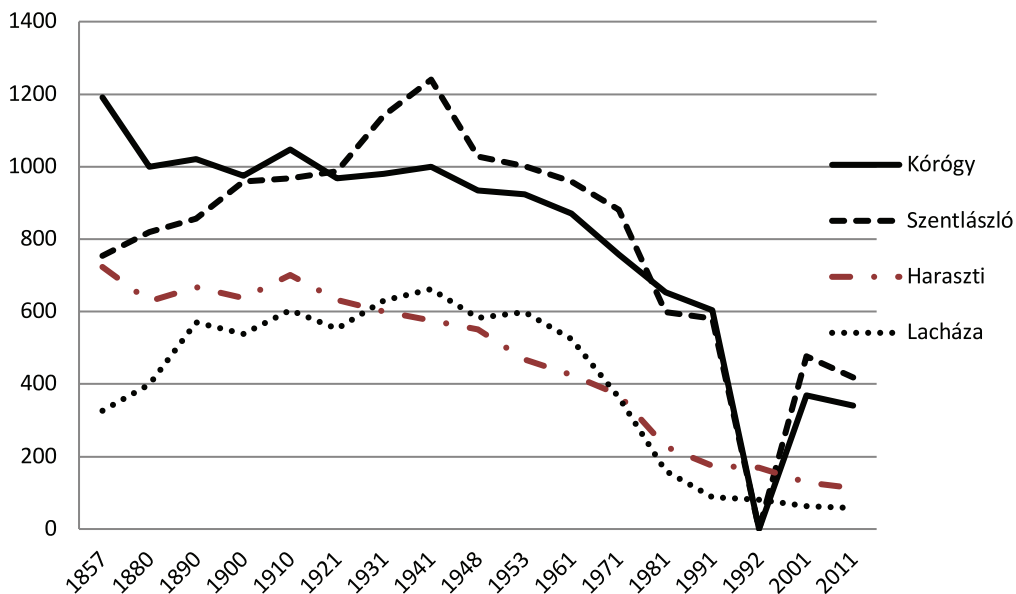
Az elmúlt fél évszázad során, az 1948-as és 1991-es népszámlálások közötti időszakban a horvátországi magyarok demográfiai-etnikai földrajzi helyzetét számos, településterületük földrajzi jellege által is befolyásolt, objektív (pl. természetes szaporodás, migráció) és szubjektív tényező (pl. statisztikai számbavétel módszere, állami nemzetiségi politika, vegyes házasságok, identitástudat változása, természetes asszimiláció) határozta meg. A jugoszláv szocialista urbanizáció idején a gazdaságilag elmaradott, elsorvadásra ítélt magyar etnikai területek mezőgazdaságból felszabaduló, többnyire fiatal népessége megélhetést keresve egyre tömegesebben kényszerült etnikailag-nyelvileg idegen, városi környezetbe. Ennek során a szlavóniai magyar szórványvidékekről egyre inkább felgyorsult a magyaroknak nem csak a nagy horvát iparvárosok, hanem külföld felé való vándorlása is, mely különösen súlyos veszteséget okozott az itteni magyarságnak. A nyugati munkavállalás lehetőségével és a jugoszláv gazdasági válság kibontakozásával összefüggésben az akkor még csak ideiglenes

jellegűnek, csupán munkavállalási célúnak gondolt első nagy kiáramlás 1965–1970 között történt.

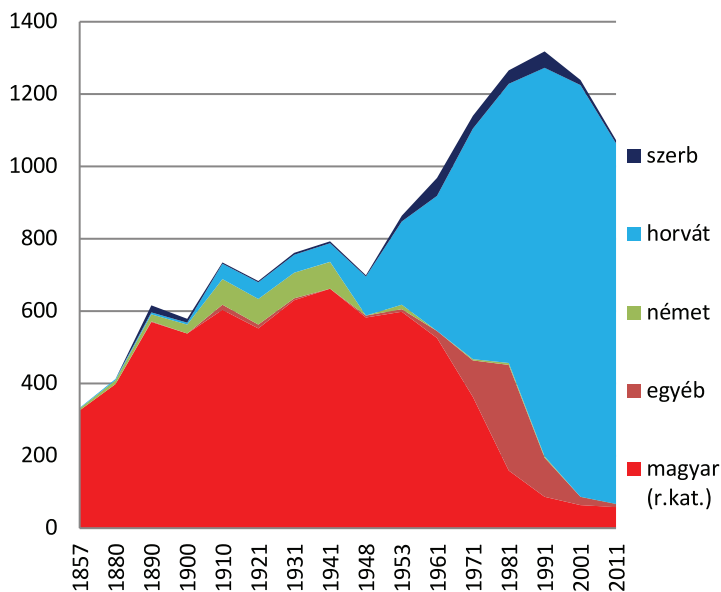
Az elmúlt évtizedek során, 1991-ig a horvátországi magyarok népszámlálások idején rögzített számának folyamatos és gyorsuló csökkenésében különösen nagy szerepet játszottak a szubjektív, az etnikai öntudatot befolyásoló tényezők. A proletár internacionalista ideológia köntösében, de leplezetten elnemzetlenítő, „jugoszlávossító-szerbesítő-horvátosító“ nemzetiségi politika következtében állandóan szították a magyarok kisebbségi, távlatlansági, gyökértelenségi érzését. Nagy hangsúlyt fektettek a magyar iskolarendszer maradványának átszervezésére, „internacionalizálására“ is. A természetes asszimilációt, nyelvváltást, nemzeti identitásvesztést elősegítő tényezőnek számítottak az egyre gyakoribbá váló vegyesházasságok is, különösen a szlavóniai magyar szórványok esetében. Hasonlóan megkönnyítette a nyelvi asszimilációt a – falusi, munkahelyet kereső magyarságot főként a horvát többségű városokba (főleg Eszékre, Vukovárra, Vinkovciba) kényszerítő – belső migráció is.

Különösen a jugoszlávsságot dicsőítő, a nemzetiségi kultúrát, nyelvet lekicsinylő állami propaganda és a vegyes házasságok következtében – főként a fiatal generációk körében – egyre inkább megnőtt a nemzeti identitástudatukban megrendült, bizonytalan etnikai tudatú népesség aránya. Míg az 1961-es népszámlálás idején Horvátország népességének csupán 0,4%-a nem akarta, vagy tudta eldönteni nemzetiségi hovatartozását, addig ez az arány 1981-ben 8,8%-ra nőtt. A nemzetiségét nem meghatározó kategórián belül 1971 óta van lehetőség arra, hogy valaki – bizonytalan etnikai identitása, a vegyes családokon belüli kompromisszum eredményeként – egyszerűen csak „jugoszláv“-nak minősítse magát. Az 1991-es népszámlálás nacionalizmus fűtötte időpontjára Horvátország népességének imár csak 2,2%-a vallotta magát „jugoszlávnak“, szemben az 1981-beli 8,2%-al.

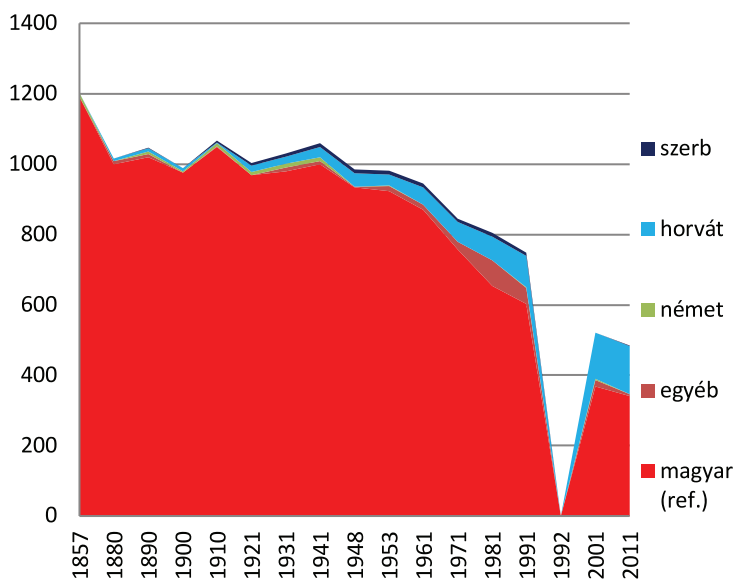
A vázolt okok miatt 1948 és 1991 között a magát magyar nemzetiségűnek valló, egyre idősebb népesség száma országos szinten (56,4%-kal) 22 355 főre csökkent. A csökkenés természetesen eltérően érintette a különböző földrajzi fekvésű magyar csoportokat. Legkevésbé, 30,8%-al a falvakból folytonos utánpótlást kapó városok (Eszék, Vukvár, Vinkovci), legnagyobb mértékben (-75,2%-kal) a kelet-szlavóniai szórványok magyarjai fogytak. Ugyanakkor az őshonos baranyai és Kórógy-vidéki szlavóniai magyarság száma „csupán“ megfelelődként (-47,4% és -52,8%) (12. ábra). A hagyományosan magyar többségű baranyai települések közül a horvátok és szerbek betelepülése, az asszimiláció miatt a kiemelten fejlesztett Bellye és Hercegszőlős 1961-ben vált horvát (ez utóbbi 1981-ben szerb), Karancs 1971-ben szerb többségűvé. Szlavóniában a magyar többségét legtovább megőrző települések közül Lacháza 1971-ben vált horvát többségűvé, ahol az elhorvátosodás ez időszakban hihetetlen gyorsaságú volt (13. ábra). Az elmúlt évszázadra is érvényes megállapítás, hogy az elhorvátosodás a római katolikus magyarok körében zajlott le leghamarabb és leggyorsabban, míg magyarságát legtovább mind Szlavóniában, mind pedig Baranyában a reformátusoknak sikerült megőrizniük (lásd: a katolikus Lacháza és a református Kórógy esetét: 14. ábra).

12. ábra: *A magukat magyarnak vallók számának változása a kelet-szlávóniai őshonos magyar falvakban (1857–2011)*

13. ábra: *Lacháza (Vladislavci) népessége nyelvi-etnikai összetételének változása (1857–2011)*

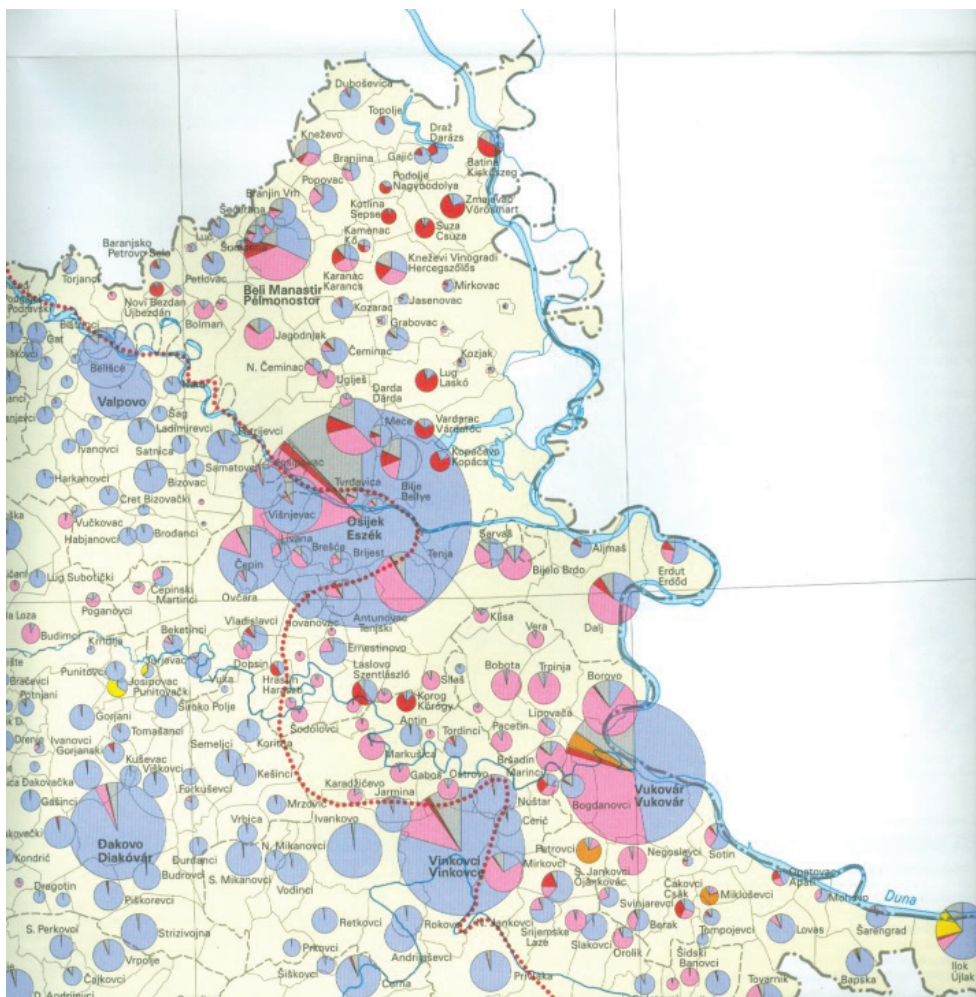
14. ábra: Kórógy (Korog) népessége nyelvi-etnikai összetételének változása (1857–2011)

A közvetlenül a szerb-horvát háború kitörése előtt 1991. március 31-én lefolytatott népszámlálás szerint az akkor magukat magyarnak vallók közül 40% (8956) volt a Drávaszög, 6,5% (1445) a szlavóniai őshonos nyelvszigetek (Kórógy, Szentlászló, Haraszti, Lacháza), 10,3% (2298) Eszék, Vukovár, Vinkovci városok, 26,6% (5943) egyéb szlavóniai szórványok lakója. Abszolút vagy relatív magyar többséget csupán 10 baranyai¹⁸ és 5 szlavóniai¹⁹ falu tudta csak megőrizni (15. ábra). A horvátországi magyarság demográfiai jövőjét, fennmaradását már a háború előtti évtizedekben is kétségessé tette — katasztrófális előregedésük²⁰ mellett — az a tény, hogy csupán 22,6%-uk (5058) élt olyan településen, ahol arányuk meghaladta az 50%-ot. Ugyanakkor 54,8%-uk olyan településen küzdött egyre kisebb reménnyel identitásának megőrzéséért, ahol arányuk még a 10%-ot sem érte el. A szülőfalujukból városokba költözött, fiatal magyar generációk elhorvátosodásának eredményeként a magukat magyarnak vallóknak csupán 35,8%-a élt városokban. Az elhorvátosodásnak leginkább kitett római katolikusok aránya a magyarok körében 72,4%-ot, az itteni magyar identitás oszlopainak számító reformátusok 24,9%-ot értek el. A magyar falvak közül Kórógy, Kopács, Várdaróc, Laskó és Csúza számított református többségűnek. Vörösmarttól eltekintve ezen falvak adták a horvátországi magyarok legnépesebb (500–900 fős) közösségeit is.

18 Abszolút magyar többség (1991): Vörösmart, Nagybodolya, Csúza, Sepse, Laskó, Várdaróc, Kopács, Újbezdán, relatív magyar többség (1991): Kiskőszeg, Kő.

19 Abszolút magyar többség (1991): Kórógy, relatív magyar többség (1991): Szentlászló, Haraszti, Csák, Krestelovac.

20 Az előregedési index (100 gyermekkorúra jutó idősök száma) Horvátország magyarjainál: 269,4 (!), az össznépességnél: 90,1, Magyarország esetében: 92,2 volt 1991-ben. Ekkor a horvátországi magyarok 29,8%-a számított 60 évnél idősebbnek. Horvátország össznépessége esetében ez csak 17,4%-ot ért el.

15. ábra: Horvátország keleti részének nemzetiségi térképe 1991-ben és a frontvonal (Forrás: Kocsis–Bognár 2003)

9. 1991 utáni időszak

Az ímént leírt magyar etnikai térszerkezetet semmisítette meg az 1991 tavaszán kirobbant szerb-horvát háború. A vészjósló eseményeket követően 1991 nyarán a Jugoszláv Néphadsereg (JNA), a felfegyverzett helyi szerb kisebbség és a szerbiai paramilitáns alakulatok 1991. július 3. és szeptember 3. között elfoglalták a Drávaszöveget, a kelet-szlavóniai szerb etnikai területeket, a magyar Kórógyót, majd november 17-én – közel hat hónapos ostrom után, a horvát honvédelem szimbólumává vált – Vukovárt. November 24-én öt hónapos ostrom után a szlavóniai magyarok másik legfontosabb települése, Szentlászló is elesett. Ezzel Kelet-Horvátország területén 2500 km², 99 000 horvát, 69 000 szerb és 14 000 magyar lakóhelye, a horvátországi magyar etnikai terület szinte teljes egésze szerb-

jugoszláv megszállás alá került, mely később „demilitarizált” területként, de mint a „Szerb Krajina Köztársaság” részeként 1992. április 10. és 1998. január 15. között az UNPROFOR majd végül az UNTAES alakulatainak ellenőrzése alatt állt. A szerb paramilitáns csapatok kegyetlenkedései, pusztításai elől 1992. márciusáig – az 1991-ben magukat jugoszlávnak vallókkal együtt – a baranyai horvátok 68%-a (kb. 16 000 fő), a magyarok 23–42%-a (kb. 2000–5000 fő) menekült Magyarországra illetve a horvát frontvonal mögé. A baranyai magyar menekültek számát illető bizonytalanság abból ered, hogy az 1991-es jugoszláv népszámlálás időpontjában csupán 8956 lakos merete vagy akarta vállalni magyar nemzetiségét, míg becslésünk szerint a feltehetően magyar származású, magát „jugoszlávnak” vallókkal együtt számuk 12 000 lehetett. A horvátokat és magyarokat a kulcsfontosságú településekről és a leghevesebb harcok színteréről üldözték el legnagyobb számban (pl. Bellye, Dárda, Pélmonostor). Annak köszönhetően, hogy a magyar többségű falvak periférikus fekvésű területeken, a Duna közelében helyezkednek el, etnikai összetételük – egy-két kivételtől (pl. Bellye, Kiskőszeg) eltekintve 1992. márciusáig nem változott meg hátrányosan és nem került sor számottevő szerb betelepítésre. A horvát Baranya szerb elfoglalása után 1992. márciusig betelepült 5737 – főként a horvátok fennhatósága alatt lévő Szlavóniából elmenekült – szerb túlnyomórészt az első számú ellenségnek számító, elűzött, 1946–1948 között betelepített horvátok hátrahagyott üres házaiba költözött (Pélmonostor, Dárda, Bellye, Baranyában, Keskend, Laskafalu stb.) (Ćurčić–Kicošev 1993).

Az őshonos, periférikus fekvésű horvát-sokác falvakat (pl. Izsép, Dályok, Hercegmárok, Darázs, Lőcs) viszont alig érintette az 1991–1992-es szerb kolonizáció, így megőrizték horvát többségüket. Az 1992. január 27. és március 5. között lefolytatott szerb népösszeírás szerint ekkor Baranyát 39 482 fő, 59,4% szerb, 19,5% horvát, 17,5% magyar, 1,2% „jugoszláv” lakta (8., 11. ábra). A magyarok száma az elmenekülés miatt tetemesen csökkent ugyan, de a horvátok még nagyobb mértékű távozása miatt a magyarok számottevően tudták arányukat Kopácson, Várdarócon és Vörösmarton is növelni. 1991-hez viszonyítva a magyar többségű falvak száma változatlan (10) maradt, míg a szerbeké 30-ra nőtt, a horvátoké 10-re csökkent. Ez a helyzet többé-kevésbé változatlan maradt 1995. májusáig, augusztusáig, mikor a horvát hadsereg visszafoglalta a nyugat-szlavóniai Okučani vidékét és a knini Krajinát (Észak-Dalmácia, Lika, Kordun, Banija), ahonnét több mint 200 000 szerb menekült Szerbia felé, akiknek egy része a szerb ellenőrzés alatt álló Baranyában és Kelet-Szlavóniában és a Nyugat-Szerémségben települt le. Az 1998. január 15-én Horvátországba véglegesen reintegrált baranyai, szlavóniai területekről 1991-ben elmenekült kb. 100 000 lakos (főként horvát) közül 1997. nyara óta 15 000 tért vissza eredeti lakóhelyére.²¹ Az elmenekült magyar lakosság visszatérése rendkívül vontatottan haladt a helybeli katasztrófális gazdasági viszonyok (pl. lerombolt, kirabolt ingatlanok, munkahelyek, oktatási intézmények hiánya), sok esetben a lakásaikba beköltözött szerb menekültek jelenléte és számos, nehezen érthető bürokratikus

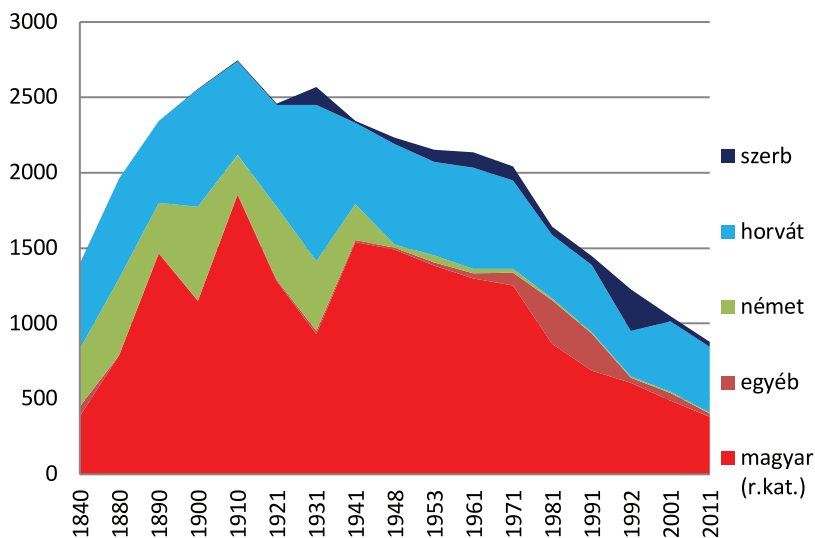
21 A menekültekkel kapcsolatos adatok forrása: Displaced persons and refugees in Republic of Croatia, Report of the Office of Displaced Persons and Refugees, Government of the Republic of Croatia, Zagreb, 11 May 1998.

akadály miatt, illetve annak köszönhetően, hogy 1991-ben történt elmenekülésüket követően többségüknek sikerült a biztonságot, kedvezőbb életkörülményeket kínáló Magyarországon beilleszkednie, egzisztenciát teremtenie.

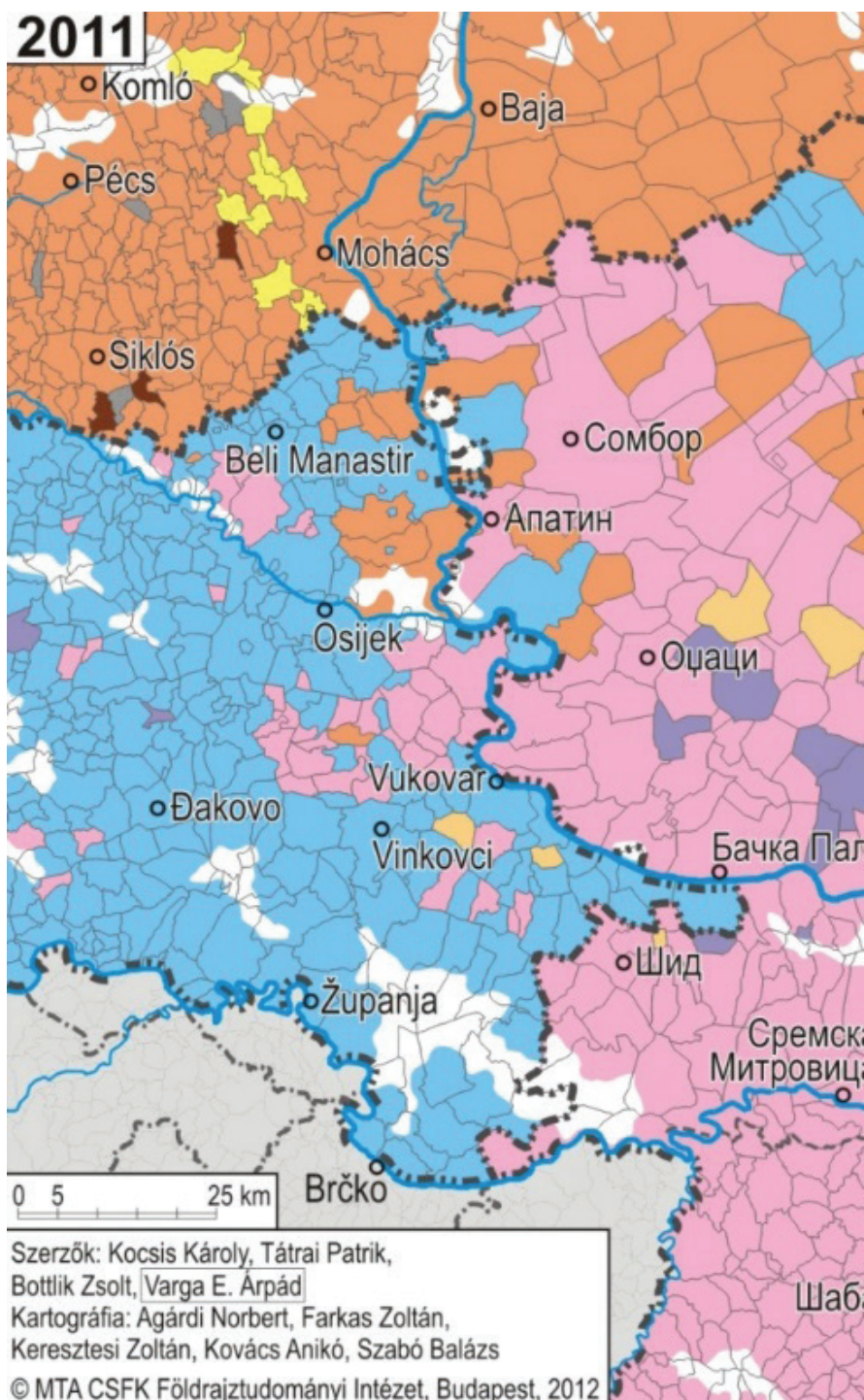
A vázolt háborús időszak során, az 1991. és 2001. évi népszámlálások közötti időszakban a vizsgált területen a népesség száma tetemesen csökkent, alapvetően a szerbek és magyarok migrációs vesztesége miatt (8. ábra). Ugyanakkor a horvát menekültek visszatérése és a horvát nemzeti tudat megerősödése következtében a magukat horvátnak vallók száma 1991-hez viszonyítva némileg nőtt. A vizsgált terület magyarsága 2001-ben nemzetiség szerint már csak 16 595, anyanyelv szerint mindössze 12 650 főt számlált (1991-ben 22 355, illetve 19 684 magyar). A magyarok száma 1991–2001 között nemzetiség szerint 25%-kal, anyanyelv alapján 36,5%-kal csökkent. Az elmenekülés, természetes fogyás és asszimiláció által sújtott magyarok fogyása ez időszakban a legkisebb (20–30%-os) mértékű Eszék-Baranya megyében volt, ellentétben a szlavóniai megyékkel (pl. Vukovár-Szerém), ahol fogyásuk átlagosan 30–40%-os volt. Ez utóbbi területeken a túlnyomórészt szórványban élő magyarok nyelvi beolvadása már megdőbbséget öltött. A horvátországi magyarok többsége (71%-a) akkor is a középkori magyar gyökerekkel rendelkező Drávaszögben és Kelet-Szlavóniában élt, ahol – a háborús pusztítások, óriási munkanélküliség, migrációk ellenére – lélekszámuk a háborús évtizedben sokkal kevésbé (-21,7%) fogyott, mint az ország többi területén (-30,9%), ahol szórványokban, hatalmas nyelvi asszimilációs nyomás alatt éltek. A Drávaszög területén az 1991-ben még 8956 főnyi magyar közösség lélekszáma az 1992-es szerb összeírás idejére 6926-ra csökkent, majd 2001-ig a rendkívül szerény visszaköltözés miatt 7114-re változott. A magyarok elmenekülése a háborús időszakban a Drávaköz területén inkább az északi, az udvari magyar határátkelőhelyhez legközelebb eső, sokszor a sokacokkal (horvátokkal) vegyesen lakott falvakban (pl. Kiskőszeg, Darázs, Hercegmárok, Nagybodolya) volt a legnagyobb mértékű (-25–40%). A létszámcsökkenésük ellenére és a szerbek tömeges elköltözésének köszönhetően a magyarok drávaszögi aránya 16,5%-ról (1991) 16,7%-ra (2001) nőtt, míg a nagyarányú szerb-horvát helycsere miatt e területen (a történelem során először) a horvátok abszolút (55,6%-os) többségbe kerültek. Az olykor katasztrofális fogyás ellenére a magyar többségű települések száma (15) nem csökkent. Ez utóbbi – a jelentős horvát betelepítés elmaradása mellett – annak is köszönhető, hogy az 1991-ben a szerb-horvát frontvonal közelében pusztuló kelet-szlavóniai magyar falvak újjáépítéséhez a magyar állam nagymértékben hozzájárult, segítve az elmenekült őshonos magyarság visszatelepülését.

A 2001 és 2011-es népszámlálások közötti időszakban az etnikai térszerkezet kevésbé módosult és azt sem annyira a korábban jelentős nemzetközi migráció, mint inkább a természetes szaporodás/fogyás és az etnikai asszimiláció formálta. Ennek eredményeként a Drávaszögben a magukat magyarnak vallók száma 5980-ra, aránya 15,2%-ra zuhant, párhuzamosan a horvátok számának stagnálásával, arányuk 58,5%-ra történt emelkedésével. A magyarok számának olvadása DK-Baranyában legnagyobb mértékű (a természetes fogyás eredményeként) Kiskőszegen és Vörösmarton volt, melynek következtében (folyami

és határátkelőhely szerepe ellenére, az 1. világháború óta rohamosan fogyó népességű) Kiskőszeg el is veszítette évszázados magyar többségét (16. ábra). Ezzel az 53 drávaszögi településből már csak 9 számított magyar többségűnek (37 horvátnak, 7 szerbnek) (17. ábra). A Dráván túl pedig továbbra is csak a református felekezetű Kórógy őrizte magyar etnikai többségét.

16. ábra: Kiskőszeg (Batina) népessége nyelvi-etnikai összetételének változása (1840–2011)

17. ábra: Horvátország keleti részének nemzetiségi térképe 2011-ben
(Forrás: Kocsis–Tátrai 2015)

10. Összegzés

Az etnikai folyamatok fél évezredes áttekintését követően megállapíthatjuk, hogy a rendkívüli etnikai-nyelvi változások, kényszermigrációk és asszimilációs folyamatok ellenére az itt élő létszámában folyamatosan fogyatkozó őshonos magyarság mindmáig fennmaradt. Túlélésük (etnikai közösségként való fennmaradásuk) zálogának falusi közösségeik, agrártársadalmaik 20. század derekáig fennálló zárttsága, nyelvi többsége és lakóhelyük periférikus fekvése, természeti környezete, a Duna, Dráva, Valkó – háborús időszakokban menedéket jelentő – mocsárvidékei számítottak. Az elmúlt fél évszázadban a faluközösségeik felbomlása, az urbanizáció, a területi és társadalmi mobilitás felgyorsulása, az 1960-as évektől a nyugati munkavállalás lehetősége, majd 1991-től a háborús viszonyok és gazdasági összeomlás motiválta emigráció mért súlyos csapást az itteni magyarság egyre kisebb létszámú közösségeire, melyek lélekszámának fogyását az utóbbi évtizedekben a vegyes házasságok által is serkentett asszimiláció gyorsította fel. Az itteni magyar nemzetrészt többsége a 108 000 lakosú horvát nagyváros, Eszék vonzáskörzetében élve ma már egyértelműen az aktív horvát-magyar kétnyelvűség állapotába került (Fancsaly et al. 2016). Nemzeti (főként nyelvi) közösségi létük – az elmúlt fél évszázad demográfiai tendenciáit alapul véve – nem kizárt, hogy a Drávaszögben négy, Szlavóniában két-három évtized múlva megszűnik. Ennek elkerülése, késleltetése csakis településterületük gazdasági fejlesztésével, ezáltal az onnét történő elvándorlás, ingázás fékezésével, a magyar nyelven (is) történő létfenntartás lehetőségeinek növelésével képzelhető el.

Irodalom

- Ćurčić, Slobodan–Kicošev, Saša 1993. *Development of the population of Baranya*. Beli Manastir – Novi Sad.
- Fancsaly Éva–Gúti Erika–Kontra Miklós–Molnár Ljubić Monika–Oszkó Beatrix–Siklósi Beata–Žagar Szentesi Orsolya 2016. *A magyar nyelv Horvátországban*. Gondolat Kiadó–Media Hungarica Művelődési és Tájékoztatói Intézet. Budapest-Eszék.
- Hegedűs Lóránt 1905. *A dunántúli kivándorlás és a szlavóniai magyarság*. Budapest.
- Karácson Imre 1904. *Evlija Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1660-1664*. MTA. Budapest.
- Karger, Adolf 1963. *Die Entwicklung der Siedlungen im Westlichen Slawonien*. Kölner Geographische Arbeiten 15. Wiesbaden.
- Káldy-Nagy Gyula 1960. *Baranya megye XVI. századi török adóösszeírásai*. Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest.
- Kocsis Károly–Bognár András 2003. *Horvátország pannon területének etnikai térképe - Etnička karta panonskog prostora Hrvatske - Ethnic Map of Pannonian Territory of Croatia 1941, 1991, 2001 (1:400.000)* MTA FKI – MTA KKI. Budapest.
- Kocsis Károly–Tátrai Patrik (szerk.) 2015. *A Kárpát–Pannon-térség változó etnikai arculata = Changing ethnic patterns of the Carpatho–Pannonian area Budapest*. MTA CSFK Földrajztudományi Intézet

- <http://www.mtafk.hu/konyvtar/karpat-pannon2015/terkepek/1495.html>.
- Margitai József 1918. *A horvát- és szlávón magyarok sorsa, nemzeti védelme és a magyar-horvát testvériség*. Budapest.
- Marković, Mirko 2002. *Slavonija*. Golden Marketing. Zagreb
- Maticka, Marijan 1986. Agrarna reforma i kolonizacija u Baranji 1945 – 48. godine. In: „*Tri stoljeća Beja*“, JAZU. Osijek
- Maticka, Marijan 1991. *A megtorlás napjai*. Magyar Szó – Fórum. Újvidék – Novi Sad.
- Mažuran, Ive 1980. *Porezni popis grada i vlastelinstva Osijeka i njegove okolice 1469. godine*. Starina Knj. 58/1980., JAZU. Zagreb, 125 – 165.
- McGowan, Bruce W. 1983. *Sirem Sancğı Mufasssal Tabrir Defteri Ankara: Türk Tarih Kurumu*. Ankara.
- Pataky András 2009. *Délkelet-Baranya (Drávaszög) hat évszázados településtörténete, lakosságának nemzetiségi összetétele és változásai*. Huncro Sajtó és Nyomdaipari Kft. Eszék.
- Pauli, Stefan 1977. *Berichte aus der Geschichte des Südostens ... unter besonderer Berücksichtigung der Schicksale der Donauschwaben und Siebenbürger Sachsen von der Ansiedlung bis zur Vertreibung 1944/45*. Langen.
- Pavičić, Stjepan 1953. *Podrijetlo hrvatskih i srpskih naselja i govora u Slavoniji*. Djela JAZU, Knj. 47., Zagreb.
- Popović, Dušan J. 1957. *Srbi u Vojvodini I*. Novi Sad.
- Ruh György 1941. *Magyarok Horvátországban*. Budapest
- Šimončić-Bobetko, Zdenka 1986. Agrarna reforma i kolonizacija na području Baranje u međuratnom razdoblju (1919 – 1941 godine). In: *Tri stoljeća Beja*. JAZU. Osijek.
- Smičiklas, Tadija 1891 – 92. *Spomenici o Slavoniji u XVII. vijeku (1640 – 1702)*. Zagreb.
- Taba István 1941. *Baranya megye népessége a XVII. század végén*. Pécs.

On the research of Hungarian minority bilingualism, focusing on the relationship between linguistics and language pedagogy

TOLCSVAI NAGY GÁBOR
tolcsvai.nagy.gabor@btk.elte.hu

1. Introduction

School and institutionalized education play a decisive role in the development of bilingualism. In the states neighboring Hungary, the teaching of the official language of the state is part of the curriculum as a compulsory subject everywhere in the Hungarian-language schools. Despite this, problems arise among Hungarian minority communities in all countries regarding the quality, efficiency, and methods of teaching the state language. In recent years, there have been many publications about how, for example, Hungarian communities in Slovakia, Romania, and Ukraine are dissatisfied with the way the country's official language is being taught in Hungarian-language schools.

For the reasons briefly indicated above, one extremely important research area of Hungarian university departments, research and pedagogic centers across the border is the examination of the relationship between language and education from various perspectives. From the beginning, the network operation of the research was coordinated by Termini (cf. Benő–Péntek eds. 2011, see also the thematic issue of *Magyar Nyelvőr* 2021/4.). The assessment and description of the mother-tongue education system of the Hungarian communities across the border was already part of a joint program entitled Hungarian Language Education in the Carpathian Basin, organized by the Sociolinguistics Department of the Institute of Linguistics of the Hungarian Academy of Sciences. At the beginning of the 2000s, under the coordination of the Institute for Ethnic and National Minority Research of the Hungarian Academy of Sciences, researchers assessed the situation of the mother tongue education of Hungarian minority communities, the conditions of language education in the framework of a background study (cf. Bartha–Nádor–Péntek eds. 2011). For members of the Hungarian minorities, in many cases, one of the strongest arguments against choosing a school in the mother tongue is that the education in the state language is not of a high standard. For this reason, the research results in language pedagogy in the Carpathian Basin are crucial; the long-term goal is to renew the education of the state language for minorities from both a linguistic and a methodological point of view.

One of the scientific centers in this topic is the Research group for bilingual language pedagogy, which was founded by fellow workers at the Konstantin Philosopher's University of Nitra (Slovakia), the II. Ferenc Rákóczi College in Beregszász (Ukraine) and the Sapientia

Hungarian University in Transylvania (Romania) (the members are Anikó Beregszászi, István Csernicskó, István Kozmács, Erika-Mária Tódor, Gábor Tolcsvai Nagy, and Ildikó Vančo).

The research group conducts long-term research on the topic of mother tongue and state language education, both theoretically and practically. Regarding the topic here, the research group has given an overview of the content and partly didactic characteristics of the state language education in Hungary's neighboring countries in recent years, taking into account the international context as well. In the first stage, the members of the research group completed a description of the main problems of state language education in Hungarian-language schools in their own country, and secondly, they visited Finland (the city of Vaasa), where they gathered direct experience in educational institutions of the Swedish minority community, namely on how Swedish children are taught the Finnish language.

After that, the research group studied bilingual education in Slovenia on site (in Lendva and Pártosfalva), assessing the nature of the success and pitfalls of the education based on the autonomously developed methods of Hungarian minority schools, and the applicability of this type of education in Ukraine, Slovakia, and Romania. Furthermore, the research group carried out an examination of educational practice in Slovakia (in Bátorkeszi, Nagymegyer, and Somorja), where a new method is being tested.

Thirdly, the Research group for bilingual language pedagogy studied the mother tongue revitalization of the Sámi in Finland, which is in a state of language change. This research carried out the fieldwork part of the research and program to support the mother tongue and state language education of those Hungarians living scattered (not in larger blocks in continuous areas). For the results see the thematic issues of *Magyar Nyelvőr* 2017/3. and 2019/2.

2. A look at the main issue

One of the main directions of the research focuses on the institutional factors of the language pedagogic situation of minorities. Factors are such as (i) the number of hours minority students are taught the state language in different types of schools, (ii) the number of mother tongue classes; and (iii) the curricula and the output requirements for minority students, especially with regard to the state language.

In addition, however, there is another main area of research. This examines the relationship between science and education; more specifically, to what extent the contemporary research results of some subfields of linguistics (descriptive grammar, including semantics, pragmatics, discourse studies, sociolinguistics), and authentic results in pedagogy, language pedagogy, and psychology are consistent with pedagogical activity, the teachers' work, in practice by developing lesson plans and courses, as well as preparing textbooks and other teaching aids. This also includes the aspect of how much freedom the school (individual specific schools) and teachers have in the development of the curriculum, or how much it is limited by central, state regulations.

In this area, the research shows a very large dispersion. Significantly different practices and problem-solving directions can be experienced, and correspondingly different results. The differences are partly natural due to different cultural traditions and administrative systems. On the other hand, however, the procedures and practices introduced to solve the problems that arise also differ in how much they rely or can rely on contemporary scientific results, and to what extent the given central government wants to directly regulate language pedagogic issues, along the lines of majority ideological principles.

Below, I summarize some important topics from the latter results of the research.

3. The relationship between scientific results and practical language pedagogy

Based on the commonplace approach, the relationship indicated in the subtitle would be straightforward: scientific research develops and presents the results that are applied in pedagogy. However, this relationship is much more complex than that. Direct contact is usually limited to specific situations and periods, according to the various actors involved.

By default, scientific research is done continuously. At the same time, there are different eras of this, which take place to different extents and with different effectiveness. Universal linguistics has been continuously conducting research since the end of the Second World War. This process resulted in an extraordinary accumulation of knowledge in terms of quantity and quality. The research gradually expanded from the narrower grammatical areas of earlier research periods (phonetics, morphology, and then syntax), on the one hand in the direction of discourse and communication, and on the other hand in the direction of speech communities and linguistic actions, socio-cultural factors.

Linguistic theories and language descriptions with a grammatical scope, arranged in the main directions, responded to this gradual transformation in two ways (Heine–Narrog eds. 2010, Tolcsvai Nagy 2017). Formal linguistic theories, primarily generative grammar, rejected and continue to reject expanding the scope of linguistics (Chomsky 1965). This answer does not deny the importance of communication and socio-cultural factors, but it does not take note of them and does not consider them as part of the interpretability of language. Such a rejection of synthesis obviously limits the applicability of formal linguistics in language pedagogy: linguistics interpreted in this way only provides a description in the narrow area of grammar (essentially formal syntax, necessarily morphology and phonetics). Communication and sociocultural factors must therefore be included separately in language pedagogic models and courses, which makes it difficult to create scientific and methodological harmony. Formal linguistic explanations occasionally attempt to develop language pedagogic programs within this framework (good examples with a broader perspective are Kádár 2017, 2018); however, this is not done as part of the research, but rather attached to it.

The functional linguistic explanations (see e.g., Halliday 1994, Givón 2001, 2002, Langacker 2008, Tolcsvai Nagy ed. 2017) want to realize the synthesis between narrower grammatical domains and communication and socio-cultural factors at the theoretical and methodological level. Usage-based linguistics involves the perspective of the current speaker in language description because actual linguistic activity always creates linguistic constructions from the perspective of the current speaker. For this reason, the functional linguistic trends consider language pedagogy as a field of linguistics, even if it also belongs to pedagogy. Accordingly, the functional linguistic trends develop language pedagogic programs and present details of the teachability of descriptive linguistic subfields both in the domain of mother tongue pedagogy and second language learning (cf. Achard–Niemeier eds. 2004, de Knop–de Rycker eds. 2008, Cadierno–Eskildsen eds. 2015, Vančo ed. 2014).

Among the developments of the last seventy to eighty years of linguistics, the synthesizing descriptions and methods of the functional trends can be effective in language pedagogy. The linguistic results summarized above are only slowly being used in pedagogical practice, at least in the region concerned here. The reasons for this are as follows:

- teacher training (in the Hungarian-speaking area) works with partly old-fashioned principles,
- if authentic scientific results form the curriculum in teacher training, they contradict outdated school textbooks, curriculums and institutional school expectations,
- teacher training does not focus on the introduction of authentic knowledge into education, the organic synthesis of grammatical, communication and socio-cultural factors and the validation of the speaker’s point of view, that is, the inclusion of students’ language skills, especially their native language skills, in teaching.

Hungarian language pedagogy is only partially confronted with the questions and dilemmas briefly indicated above. The dominant trend in Hungarian language pedagogy on the one hand separates language pedagogy from linguistic research, wants to treat the two independently of each other. On the other hand, it still makes linguistic decisions when it considers – partially implicitly – the grammar of traditional linguistics (see Keszler ed. 2000) as the only authoritative descriptive grammar. Accredited Hungarian grammar books after the turn of the millennium provide an apparent synthesis despite the thematic complexity, because the structuralist (Jakobson’s) model of communication is added to the traditional classificatory grammar, without an actual organic connection. Of course, there are several trends in language pedagogy in Hungary. Modern theories and methodologies have also appeared in university teacher training, but the basic approach has not changed. According to this, grammar as an abstract system is “independent” of speech, of the speaker’s intuitive knowledge of language. Producing functional (school) grammars can help in this one-sided situation (cf. Kugler 2015, Kugler–Tolcsvai 1999, 2015, Tolcsvai Nagy szerk. 2017).

In the Hungarian regions beyond the border, mother tongue pedagogy and state language teaching are literally a matter of existence. A double picture can be seen in these areas: on the one hand, the central state control is very strong, which combines general majority assimilation efforts with a determined conservative language pedagogy, and which not only damages mother tongue education and teaching, but also results in a low level of knowledge of the state language. On the other hand, some Hungarian workshops (at the universities of Cluj-Napoca, Miercurea Ciuc, Novi Sad, and Nitra, the University of Beregszász, as well as the Nitra Bilingual Education Research Group and the Termini network) carry out extensive research in language pedagogy and conduct doctoral training in order to better understand the situation in language pedagogy and in order to solve problems (see, for example, Lanstyák–Szabó Mihály 1997, Kozmács–Vančo ed. 2014, Vančo–Kozmács ed. 2015, Kádár 2016). In the latter, minority Hungarian activities, a close relationship is being developed between the authentic results of linguistics and also the modern methods and principles of language pedagogy, both in terms of theory and methodology, as well as in practice. In the meantime, the textbooks imported from Hungary to the individual regions maintain the outdated approach.

4. The results of class visits and consultations in relation to linguistics and pedagogy

In the four different regions (Lendva and its surroundings in Slovenia; the Felvidék, i.e., the southern area along the Hungarian border of Slovakia inhabited mostly by Hungarians; Vaasa and Inari in Finland), the following could be uniformly experienced:

- conscious and powerful reflexive activity is taking place everywhere in the field of mother tongue and second language pedagogy,
- the activity of language pedagogy focuses on practical solutions, questions and results of linguistic and pedagogic subjects remain in the background, they have no direct effect,
- the language pedagogy activity focuses on the development of lesson methodologies and partly on the preparation of textbooks,
- the second language (the state language, with the exception of the native Sámi language to be revived) cannot be considered as a foreign language, also not as a language that is automatically known, but as something that the students have some knowledge of,
- according to the intention of teachers and schools, students' linguistic, i.e., mother tongue and existing second language knowledge must be built on, it must be included in the pedagogy of all languages,
- according to the intention of teachers and schools, communication and socio-cultural factors should be included in the development of language pedagogy methods and in the teaching process, not only in the content of the curriculum,

but also in the recognition and management of the students' individual training conditions, regardless of whether the possible central state management supports this or not.

In the Hungarian-language schools in the Mura Region (mainly in Lendva in Slovenia), the school prepares its own language pedagogy program. This activity is basically built on pedagogical experiences and practical knowledge, as well as knowledge of the linguistic and sociocultural characteristics of the students. This program can therefore relatively easily involve students' knowledge of their mother tongue and second language in teaching, increasing the effectiveness of the output. The programs do not directly use scientific results, they are used as a background for general professional (linguistic and pedagogic) knowledge. In this way, they actually create a practical implementation of functional linguistics and language pedagogy, not as a direct derivation.

In the Felvidék in Slovakia, there is a centrally prescribed and methodologically closed experimental program (cf. Kozmács 2019), which is separated from the scientific background in the ready-made material given to the teachers. Teachers cannot change these curriculums, and it is difficult to adapt and expand it to the creative situations. Schools and teachers are aware of this tension and are looking for solutions, specifically in lessons and in the formulation of teaching staff principles.

In the city of Vaasa in Central Finland (where the percentage of minority Swedes is the highest), the eClassroom tandem method is used in the school visited (Engberg et al. 2016). The program organizes paired or joint task solutions of Swedish and Finnish-speaking students live or via the Internet (Skype) so that the students mostly help and teach each other. The program is the result of planned, conscious development, which primarily harmonizes authentic methods of language pedagogy and information communication in a specific socio-cultural environment. Part of this environment is the freedom to develop teaching programs within professional frameworks, state support for creative solutions, and the practical tolerance of the community (society) and the state. This also creates a practical implementation of functional linguistics and language pedagogy, also not as a direct derivation.

In Inari, the teaching methodologies of the Sámi language (more precisely, the three Sámi language variants) could be experienced in the center for the revitalization of the Sámi language. One form of the realization is language education, which builds on infocommunication opportunities, involving students' existing (non-Sámi) language skills, and learning about and revitalizing the Sámi folk culture. This program works according to the principles of functional language pedagogy, but it does not directly derive the teaching methods from it. The other form of implementation is the international language nest system. This is a system created primarily for nursery schools and kindergartens, where children whose mother tongue is Finnish or Swedish but not Sámi, receive only Sámi language

communication from the caregivers in the daycare community. This system is therefore practical, but the principle of an exclusive monolingual (second language) communication environment contradicts functional language pedagogy.

5. Summary

The scientific results outlined above are only a part of the entire research on mother tongue and second language education for Hungarian minorities in the Carpathian basin. Also, the activity supported by the Hungarian Academy of Sciences realized a very important component of the research. Further extensive investigations are necessary by harmonizing functional linguistics, language pedagogy, cognitive psychology and sociology, sociolinguistics in order to measurably improve the state language education and mother tongue pedagogy of the student age groups in the Hungarian regions beyond the border. The main purpose is that science and practical pedagogy can offer appropriate solutions to decision-makers, teachers, and textbook authors.

References

- Achard, Michael–Niemeier, Susanne (eds.) 2004. *Cognitive linguistics, second language acquisition, and foreign language teaching*. Mouton de Gruyter. Berlin–New York.
- Benő Attila–Péntek János (szerk.) 2011. A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat tíz éve. Tanulmányok, beszámolók, kutatási programok. Gramma Nyelvi Iroda–Szabó T. Attila Nyelvi Intézet. Dunaszerdahely–Kolozsvár.
- Bartha Csilla–Nádor Orsolya–Péntek János (szerk.) 2011. *Nyelv és oktatás kisebbségben. Kárpát-medencei körkép*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Cadierno, Teresa–Eskildsen, Søren W. (eds.) 2015. *Usage-Based Perspectives on Second Language Learning*. Walter de Gruyter. Berlin.
- Chomsky, Noam 1965. *Aspects of the Theory of Syntax*. MIT Press. Cambridge.
- de Knop, Sabine–de Rycker, Teun (eds.) 2008. *Cognitive Approaches to Pedagogical Grammar*. Mouton de Gruyter. Berlin – New York.
- Engberg, Charlotta–Pörn, Michaela–Karjalainen, Katri 2016. *eClassroom tandem. Developing tandem as a model for second language education in a school context*. The 12th International Scientific Conference eLearning and Software for Education Bucharest, April 21-22, 2016. DOI: 10.12753/2066-026X-16-093
- Givón, Talmy 2001. *Syntax. A functional-typological introduction*. John Benjamins. Amsterdam – Philadelphia.
- Givón, Talmy 2002. *Bio-linguistics. The Santa Barbara lectures*. John Benjamins. Amsterdam – Philadelphia.
- Halliday, M.A.K. 1994. *An Introduction to Functional Grammar*. Edward Arnold. Second edition. London.
- Heine, Bernd–Narrog, Heiko 2010: Introduction. In: Heine, Bernd–Narrog, Heiko (eds.): *The Oxford handbook of linguistic analysis*. Oxford University Press. Oxford. 1–25.

- Kádár Edit (szerk.) 2017. Feladatbank anyanyelvi tanórák tervezéséhez az V–VIII. osztályban. 1. kötet. Ábel Kiadó. Kolozsvár.
- Kádár Edit (szerk.) 2018. Feladatbank anyanyelvi tanórák tervezéséhez az V–VIII. osztályban. 2. kötet. Kolozsvár: Ábel Kiadó.
- Kádár Edit 2016. *A magyar nyelv tantárgy tartalma és oktatása a romániai oktatásszabályozási keretben*. ISPMN. Kolozsvár.
- Keszler Borbála (szerk.) 2000. *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Kozmács István–Vančo Ildikó (szerk.) 2014. *A kisebbségi magyar nyelvtanítás kihívásai a 21. század elején*. Konstantin Filozófus Egyetem. Nyitra.
- Kugler Nóra 2015. *Gyakorlatok a magyar nyelvtan funkcionális szemléletű tanításához*. ELTE. Budapest.
- Kugler Nóra–Tolcsvai Nagy Gábor 1999. *Tanári kézikönyv a Magyar nyelv 10–11 éveseknek című tankönyvhöz*. Budapest: Korona Kiadó.
- Langacker, Ronald W. 2008. *Cognitive Grammar. A Basic Introduction*. Oxford University Press. Oxford.
- Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella 1997. *Magyar nyelvhasználat – iskola – kétnyelvűség*. Kalligram Könyvkiadó. Pozsony.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2017. A nyelv emberi lényege: A magyarázat látóköralkotó változatai a nyelvtudományban In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Megértés és megértetés: A magyarázat a bölcsészettudományokban*. Gondolat Kiadó. Budapest. 38–62.
- Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) 2017. *Nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Vančo Ildikó (szerk.) 2014. *Funkcionális és kognitív nyelvpedagógia*. Univerzita Konstantina Filozofa v Nitre. Nyitra.
- Vančo Ildikó–Kozmács István (szerk.) 2015. *Nyelvtanulás – nyelvtanítás: Fókuszban az államnyelv oktatása kisebbségek számára*. Konstantin Filozófus Egyetem. Nyitra.

Nyelvi (emberi) jogok és jogsértések a Szovjetunióhoz tartozó Kárpátalján (1944–1991)

CSEERNICSKÓ ISTVÁN
csernicsko.istvan@kmf.org.ua

1. Bevezetés

Sok szó esett az utóbbi néhány évben arról, hogyan szűkíti Ukrajna a kisebbségek nyelvi jogait (Csernicskó 2022, Fedinec–Csernicskó 2020, 2021). Az ide vonatkozó elemzések egy része arra a következtetésre jutott, hogy a független Ukrajna 2017 után olyan nyelvi jogi szabályozási rendszert vezet be fokozatosan, amely a még Szovjetunió fennállása idején fennálló állapotokhoz képest is visszalépésként értelmezhető (Csernicskó et al. 2020, Csernicskó–Tóth 2021). Kétségtől, hogy a Szovjetunió, különösen fennállásának utolsó két évtizedében, alapvető jogként biztosított néhány olyan nyelvi jogot, amelyeket az 1991-ben a kommunizmust építő birodalomból kivált ukrán állam fokozatosan von vissza. Az alábbiakban azt mutatjuk be röviden, hogy milyen nyelvi jogokkal rendelkeztek a Szovjetunióban, pontosabban az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaságban élő magyarok, illetve azt, hogy milyen nyelvi jogsérelmek érték ezt a közösséget az 1945 és 1991 közötti időszakban, vagyis akkor, amikor Kárpátalja is a világméretű birodalom kötelékébe tartozott.

2. Nyelvi jogok a Szovjet-Ukrajnához tartozó Kárpátalján

Az emberi jogok egyetemes nyilatkozata¹ 1948 óta összefoglalja azokat az általános emberi jogokat, amelyek minden embert (nemtől, kortól, vallástól, anyanyelvtől, bőrszíntől vagy vagyoni helyzetétől függetlenül) megilletnek (Davies–Dubinsky 2018). Ez a rendkívül fontos dokumentum azonban gyakorlatilag semmit sem mond arról, milyen jogok kapcsolódnak a nyelvhasználathoz, így az nem derül ki belőle, mik is azok az általános nyelvi (emberi) jogok (Skutnabb-Kangas 2012).

A nyelvi emberi jogok olyan egyéni és kollektív jogok, amelyek a nyelvek használatára vonatkoznak, és amelyekkel elvileg minden ember rendelkezik (Skutnabb-Kangas–Phillipson szerk. 1994, 2022, Kontra et al. 1999). Azonban azt is figyelembe kell vennünk, hogy bár a nyelv és az emberi jogok közötti kapcsolat nyilvánvalónak tűnik, ez a szemlélet mégis ellentmondásos, és élénk tudományos és közpolitikai vitákat vált ki a jogászok, politológusok és nyelvészek körében egyaránt (Davies–Dubinsky 2018: 167).

1 Universal Declaration of Human Rights. <https://www.coe.int/en/web/compass/the-universal-declaration-of-human-rights-full-version->

A ma Kárpátaljaként ismert régió az első világháborút lezáró békedöntésekig Magyarország része volt. 1919-től húsz évig Csehszlovákiához tartozott. 1939-ben rövid időre visszakerült Magyarországhoz, a második világháború után pedig a Szovjetunió részét képező Ukrajnához került (Brenzovics szerk. 2021, Fedinec 2022).

A szovjet nyelvpolitika egyik jellemző sajátossága volt, hogy hivatalosan (de jure) a Szovjetunióknak nem volt államnyelve vagy hivatalos nyelve, elvileg minden nemzetiség és nyelv egyenjogú volt. Az 1977. évi szovjet alkotmány 36. cikkelyében ez állt:

„A Szovjetunió különböző rasszhoz és nemzetiségekhez tartozó polgárai egyenlő jogokkal rendelkeznek. E jogok gyakorlását a Szovjetunió valamennyi nemzetének és nemzetiségének sokoldalú fejlesztésének és közeledésének politikája, a polgároknak a szovjet hazafiság és a szocialista internacionalizmus szellemében történő oktatása, az anyanyelv és a Szovjetunió más népei nyelveinek használatára való lehetőség biztosítja.”²

Külön nyelvtörvénye sem volt a Szovjetunióknak. Ám a tagköztársaságokban olyan feltételeket teremtett a központi hatalom, melyek következtében az orosz nyelv politikai, gazdasági, ideológiai és nem utolsósorban hadászati okokból kivételezett helyzetet élvezett (Motyl 1987, Solchanyk 1985: 57–105, Csernicskó 2013: 193–233). Az oroszosítás azonban nem járt az orosz nyelv teljes körű használatával (Brubaker 1996: 37, Csernicskó 1998, 2019: 58–112, Pavlenko 2011).

Például az 1977. évi szovjet alkotmány 45. cikke lehetővé tette az anyanyelven folyó oktatást,³ és ezt a jogot a szövetségi szintű törvények éppúgy megerősítették, mint az egyes szövetségi tagköztársaságok vonatkozó jogszabályai (Csernicskó–Tóth 2018). Tankönyvek, kézikönyvek, szépirodalmi művek, újságok, folyóiratok jelentek meg a kisebbségi nyelveken, regionális televízió- és rádióadásokat sugároztak számos kisebbségi nyelven. A szövetségi alaptörvény 116. cikkelye szerint a Szovjetunió törvényeit, a szovjet legfelsőbb tanács (parlament) határozatait, rendeleteit, egyéb dokumentumait mindegyik szövetségi köztársaság nyelvén közzé kellett tenni. A 159. cikkely azt írta elő, hogy a bírósági eljárások a szövetségi köztársaságok nyelvén, valamint az autonóm köztársaságok, az autonóm megyék, az autonóm körzetek nyelvén, vagy pedig az adott térség többségi lakosságának nyelvén folytathatók le. A bírósági eljárás nyelvét nem ismerők számára az alkotmány idézett cikkelye tolmács igénybevételét tette lehetővé.⁴

Ám mindez a lenini nemzetiségi politika felszíni rétege volt: egyrészt a szovjet demokráciát hivatott szimbolizálni, másrészt a kommunista pártpropaganda céljait szolgálta. Az orosz nyelv vezető szerepe annak ellenére sem kérdőjeleződhetett meg, hogy ezt sem az alkotmány, sem más törvény nem kodifikálta (Csernicskó 1998, 2013).

2 Конституция СССР. <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1977.htm>

3 Az anyanyelvi oktatás jogára vonatkozó passzust megismétli az Ukrán SZSZK Alkotmányának 43. cikkelye is. Конституция УССР. <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1978.html>

4 Конституция СССР. <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1977.htm>

Kezdetben az orosz nyelv vezető szerepét a Szovjetunió Kommunista Pártja (SZKP) kongresszusain, a párt vezető testületeinek ülésein fogalmazták meg. Később azonban, amikor kihirdetésre került a népek és nemzetek egy új kategóriában, a szovjet népben való egyesülésének gondolata, az orosz nyelv „a nemzetek közötti érintkezés nyelve”⁵ lett. 1961. október 17–31. között került sor a SZKP XXII. kongresszusára, melyen az új pártprogram megfogalmazta a „nemzetek összeolvadása” egységesítő politikáját, ami új lendületet adott az oroszosításnak. A kongresszuson tartott beszédében Nyikita Hruscsov, az SZKP főtitkára első ízben jelentette be, hogy a kommunizmus építésének folyamatában minden szovjet nemzet és nemzetiség egy új történelmi kategóriában egyesült, létrehozva a szovjet népet. Ezt a politikát egészen a Szovjetunió széthullásáig következetesen folytatta a kommunista párt (Grenoble 2003). Mihail Gorbacsov, a glasznoszty és peresztrojka ideológiáját meghirdető utolsó szovjet kommunista pártfőtitkár az SZKP XXVII. kongresszusán még szintén úgy fogalmazott, hogy a szovjet nép minőségileg új társadalmi és internacionális egységként jelenik meg, melyet közös gazdasági érdekek, ideológia és politikai célok kötnek össze.

A szovjet identitás azonban – szemben például a jugoszláv vagy a csehszlovák identitással – nem volt választható, bejegyezhető nemzetiség. A szovjet identitás szupranacionális kategória volt, amely alatt helye volt az etnikai identitásoknak is a deklaráltan soknemzetiségű Szovjetunió belül (Wojnowski 2015). Persze a szovjet népek egyenrangúsága csupán mítosz volt, létezett az egyes nemzetiségek és népek implicit rangsora (Yekelchik 2015), ahol az ukránok – a birodalmat alkotó egyik szláv népként – előkelő helyen álltak az oroszok uralta, erősen xenofób szovjet pártelit szemében a szovjet népek nem hivatalos, rejtett hierarchikus rendjében (Rjabcsuk 2015: 94–95, Wojnowski 2015: 5–6).

A központi ideológia alapján „a kommunizmus építésének folyamatában minden szovjet nemzet és nemzetiség egy új történelmi kategóriában egyesült, létrehozva a szovjet népet, melynek legfőbb érintkezési eszköze az orosz nyelv” (Iszajev 1982: 162). A nyelvek alkotmányosan szavatolt egyenlősége a gyakorlatban azt jelentette, hogy minden nép és nemzetiség számára szavatolt volt a jog az anyanyelv használatára a magánéletben. „A nyelvek egyenlősége nem abban áll, hogy mechanikusan azonos funkcionális kötelezettségekkel terheljük őket” – fejtette ki véleményét Hanazarov (1982: 111–112) szovjet kutató, aki szerint „A nyelvek egyenlősége nem más, mint minden nemzeti nyelv számára biztosítani az egyenlő jogi feltételeket a szabad fejlődéshez”.

A nyelvek egyenlőségét tehát úgy értelmezték a Szovjetunióban, hogy az orosz nyelv első volt az elvileg egyenlő többi nyelv között, és kivételes helyzetet élvezett. A központi magyarázat szerint az orosz nyelvet az egyenlő nyelvek összességéből a szocializmus építésének és megszilárdításának folyamatában a népek önkéntes kezdeményezése folytán a nemzetek közötti érintkezés eszközüül választották. Ebben a sajátos nyelvi egyenjogúságban a nemzetiségi nyelvek szerepe elsősorban arra korlátozódott, hogy minden nemzetiséghez eljuttathatók legyenek a központi párthatározatok, közlemények, a szovjet ideológia érvei (Grenoble 2003: 45).

5 Oroszul: язык межнационального общения.

Szovjet kutatók a nemzetiségi–orosz kétnyelvűség jelenségeit úgy értékelték, hogy az orosz nyelv hatása a szovjet népek nyelveire természetes, szükségszerű és kívánatos; üdvözölték több kis nyelv szinte teljes eltűnését, beszélőinek nyelvcserejét, orosz anyanyelvűvé válását, az úgynevezett „természetes asszimilációt” (Deserijev 1966: 362).

3. A kárpátaljai magyarok nyelvi (emberi) jogainak megsértése a Szovjetunió fennállása idején

A kárpátaljai magyarok nyelvi jogaival szembeni jogsértések már akkor megkezdődtek, amikor még véget sem ért a második világháború, és a régió hivatalosan még nem is volt a Szovjetunió része.

A 18 és 55 év közötti magyar nemzetiségű férfiak szovjet lágerekbe deportálása – az úgynevezett „málenkij robot” (Dupka–Korszun 1997) – nyilvánvalóan nem a nyelvi jogokat sértette elsősorban, hanem az általános emberi jogokat. A veszélyhelyzetben az elhurcolástól tartó magyar férfiak egy része nem magyar, hanem ukrán vagy szlovák nemzetiségűnek vallotta magát (Molnár 2021: 508), és így sokan menekültek meg a haláltól vagy a több éves kényszermunkától, a GULAG-tól. Csepe község magyar lakosai 1944-ben elhittették a hatóságokkal, hogy a faluban nem élnek magyarok, ezért innen senkit sem vittek el a szovjetek a lágerekbe. Ám annak ellenére, hogy a Szovjetunióhoz került Kárpátalján a második világháború befejezése után a legtöbb településen szinte azonnal elindult a magyar nyelvű oktatás az általános iskolákban, Csepében a történetek után veszélyes lett volna magyar iskolát követelni, így aztán az 1980-as évek végéig nem is volt magyar nyelvű oktatás a településen. A szovjet birodalom végnapjaiban, 1989-ben azonban konfliktus alakult ki az idősek és a fiatalok között a faluban, mert a fiatalabb nemzedék tagjai számon kérték az idősebbeken azt, hogy miért nincs évtizedek óta magyar tannyelvű iskola a községben. A regionális magyar nyelvű sajtó arról számolt be, hogy a fiatalok azt vetették az öregek szemére, hogy amikor a szovjet hadseregben szolgáltak, csak úgy tudtak levelet írni haza a szeretteiknek, hogy az orosz nyelv cirill ábécéjének betűivel írtak magyarul, fonetikusán, hiszen nem járhattak magyar iskolába, és így nem tanulhattak meg olvasni és írni a saját anyanyelvükön. A fiatalok azt is az öregek szemére vetették, hogy sokan nem tartják őket magyarnak, mert nem járhattak magyar tannyelvű iskolába (Milován 2008).

A csepei fiatalok esete nem egyedi. Kárpátaljai magyarok ezreinek sérült a szabad identitásválasztáshoz fűződő joga 1944 őszén, amikor választaniuk kellett, hogy vagy magyarnak vallják magukat, és elhurcolják őket, vagy pedig megtagadják nemzeti identitásukat, de életben maradhatnak. A második világháború után tucatnyi magyarok lakta faluban szűnt meg a magyar nyelvű oktatás, és több százan kényszerültek arra, hogy az anyanyelvüktől eltérő nyelven tanuljanak, anélkül, hogy akárcsak tantárgyként tanulhassák közösségük nyelvét (Szamborovszkyné Nagy 2021). Nemzetközi szakértők meggyőzően érvelnek amellet, hogy ha valakit a többségi nyelven folyó oktatásra kényszerítenek, akkor sérülnek a nyelvi emberi jogai (Skutnabb-Kangas–Dunbar 2010: 90).

Alighogy 1944 őszén a front áthaladt Kárpátalján, a régióban berendezkedő szovjet hatóságok azonnal nekiláttak a településnevek megváltoztatásának (Beregzászi 1996, Dobos 2021). Az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsa 1946. június 25-én kiadott rendelete például közel száz kárpátaljai falu és város nevét változtatta meg, melyek körülbelül fele magyarok lakta település volt.⁶

Azonnal sor került a tradicionális magyar személynévek oroszosítására is. A hivatalos okmányokba rendszerint nem a hagyományos magyar nevek (például *Ilona, Erzsébet, János, Sándor* stb.) kerültek bejegyzésre, hanem azok orosz megfelelői (*Елена, Елизавета, Иван, Александр*). Megváltoztatták a nem szláv nyelvekben szokásos névhasználati és megszólítási formákat is. A magyar nyelvben nem tradicionális a három elemű nevek használata. Az orosz nyelvben azonban a nevek három eleműek: a családnévből, az utónévből és az apa utónevéből képzett úgynevezett „отчество”-ből, az apai névből állnak. Miután 1947-ben a kárpátaljaiak szovjet személyi igazolványt kaptak, a helyi kisebbségiek nevét is ilyen három elemű névformával jegyezték be. Így aztán *Szabó Pálból* (akinek apja *Péter*) és *Kovács Katalinból* (akinek édesapja *István*) *Сабов Павел Петрович*, illetve *Ковач Катерина Степановна* lett. A hatóságok ezeknek a névváltozatoknak a használatát követelték meg a kisebbségeiktől a nyilvános szóbeli érintkezésben is. A helyi nem szláv (magyar, román, német, cigány és szlovák) nyelvekben ismeretlen névformával *Иван Александрович*-ként és *Елизавета Павловна*-ként kellett megszólítani a hivatalnokokat, pedagógusokat, a pártszervezetek vezetőit nemcsak az orosz, hanem az anyanyelvi beszélgetések során is, vagyis a nyilvánosság előtt zajló formális beszélgetésekben magyarul is *Iván Alekszandrovics* és *Jelizaveta Pavlovna* lett *János*-ból és *Erzsébet*-ből (Beregzászi–Cserniczkó 2011, Cserniczkó 1997).

Az új anyakönyvezési és névhasználati szabályozás következtében a kárpátaljai magyar nők a házasságkötés után többé már nem vehették fel azt a névformát, ami a magyar nyelvben a férjezett asszonyok leggyakoribb hagyományos névváltozata volt. Magyarországon a házasságkötés során a feleség hagyományosan felveheti a férje teljes nevét a házasságra utaló, a férj keresztnévéhez csatolt, a családi állapotot jelző *-né* utótaggal kiegészítve. Vagyis ha *Nagy Éva* férjhez ment *Kovács Sándor*-hoz, akkor a házasságkötés után a *Kovács Sándorné* nevet használhatja. Ezt a hagyományos névhasználati formát azonban a szovjet hatóságok már nem anyakönyvezték. Helyette a kárpátaljai magyar asszonyok felvehették a férj családnévét az utónevük mellé. Eszerint ha *Nagy Éva* férjhez ment *Kovács Sándor*-hoz, akkor a házasságkötés után a *Kovács Éva* nevet kapta (Máté–Cserniczkó 2020). Nemzetközi szakértők szerint a településnevek és a személynévek kötelező és erőszakos megváltoztatása a nyelvi emberi jogok megsértése (Jernudd 1994).

A Szovjetunió ideológiai okokból a magyar helyesírás szabályozásába is beleavatkozott, annak ellenére, hogy elvileg *A magyar helyesírás szabályai* országhatároktól függetlenül egyformán érvényesek valamennyi magyarul író számára. Rövid ideig azonban némi eltérés

6 Указ Президії Верховної Ради УРСР від 25.6.1946 «Про збереження історичних найменувань та уточнення і впорядкування назв населених пунктів Закарпатської області». Відомості Верховної Ради УРСР 1947, № 7–8, pp. 62–64.

volt a magyarországi és a kárpátaljai magyar helyesírás között. 1954-ben jelent meg *A magyar helyesírás szabályai*-nak 10. kiadása. Ennek ellenére egy 1956-os tanügyi értekezleten Ungváron elhangzott, hogy a kárpátaljai magyarok körében még mindig az 1922. évi helyesírási szabályzatot használják (Fedinec 1999: 64).

A magyar helyesírás szabályai 11. kiadása 1984-ben lépett érvénybe. A bevezetett újítások egyike arról rendelkezett, hogy a *nagy októberi szocialista forradalom* (1917) és a *nagy honvédő háború* (1941–1945) nem írandó többé nagy kezdőbetűvel. A módosítás háttérében természetesen az ekkorra már enyhülő politikai nyomás állt. A változást az indokolta, hogy a magyar helyesírási hagyomány szerint a történelmi események megnevezését nem írják nagy kezdőbetűvel. A két említett esemény helyesírása ideológiai alapon mindaddig kivételnek számított. Kárpátalján azonban még egy ideig kivétel is maradt. A kommunista párt kárpátaljai megyei bizottsága ugyanis nem engedhette, hogy a helyi magyar sajtó áttérjen az új helyesírási szabályzat használatára a fent említett történelmi események nevének esetében. Összeült egy bizottság az Ungvári Állami Egyetem Magyar Filológiai Tanszéke, a kárpátaljai magyar lapok szerkesztőségei és a kommunista párt területi bizottsága képviselőiből, amely úgy döntött, hogy Kárpátalján a *nagy októberi szocialista forradalom*⁷ és a *nagy honvédő háború*⁸ nagy kezdőbetűt érdemlő, kiemelkedő jelentőségű történelmi esemény volt és marad. A magyarországi és a helyi helyesírási normák között fennálló apró különbség azonban hamarosan, külön bizottsági határozat nélkül észrevétlenül eltűnt, és helyreállt az egység. Ennek oka, hogy az 1980-as évek végén a kommunista párt hatalma Kárpátalján is csökkent (Balla 1993: 39).

A szovjet politika a kárpátaljai magyarok kézírását is távolítani akarta a magyarországi írásképtől. Azok a gyerekek, akik már a régió Szovjetunióhoz csatolása előtt megtanultak írni és olvasni, az álló írás zsinórirásnak nevezett változatát sajátították el.⁹ A szovjet oktatáspolitikában azonban a dőlt írást tette kötelezővé a magyar tannyelvű szovjet iskolákban is.¹⁰ Ez ahhoz vezetett, hogy a korábban már írni megtanult gyerekek, „Mivel begyakorolták az előbbi, nehezen sajátítják el az utóbbit. Így a betűk se nem dültek, se nem állók” (levéltári forrás alapján idézi Fedinec 1999: 73.). S mivel Magyarországon továbbra is az álló írást oktatták az első osztályosoknak, Kárpátalján pedig a dőlt írást, a más-más államban élő magyarok különböző kézírást sajátítottak el az iskolában.

7 Oroszul: Вели́кая О́ктябрьская социалисти́ческая револю́ция. A „Nagy Októberi Szocialista Forradalom” 1917. november 7-én (az Oroszországban akkor még használatban lévő júlián naptár szerint október 25-én) zajlott az akkori orosz fővárosban, Petrográdban, melynek során a bolsevikok magukhoz ragadták a hatalmat. A dátum a szovjet birodalom és a kommunista hatalom egyik fontos szimbóluma volt. November 7-én, a forradalom évfordulóján ünnepi felvonulást szerveztek az egész ország területén.

8 Oroszul: Вели́кая Оте́чественная война́. A szovjet történetírásban „Nagy Honvédő Háború” néven emlegetik a második világháborúnak az 1941. június 22-ével kezdődő, 1945. május 9-én véget érő szakaszát. A kezdő dátumot az indokolja, hogy 1941. június 22-én támadta meg a náci Németország a Szovjetuniót. A Szovjetunióban nem a második világháborút, hanem a *nagy honvédő háború*-t állították a történelmi emlékezet középpontjába.

9 A zsinórirás álló, kerek, folyamatosan egymásba kapcsolt betűkkel való írásmód.

10 A dőlt írás enyhén jobbra dőlő, dinamikus vonalvezetésű kézírás típus.

A magyarországi és Kárpátalján használt magyar helyesírás és kézírás közötti eltérések növelésének célja az államhatár két oldalán élő magyarok közötti különbségek és távolság növelése, az asszimiláció megkönnyítése volt. Ez a különbség az iskola első osztályában magyarul írni tanuló magyarországi és kárpátaljai gyermekek között – szovjet örökségként – ma is fennáll (Beregszászi–Kolozsvári-Nagy 2019: 159, 169).

A Szovjetunió szétesése előtti időszakban összesen 53 olyan közigazgatási egység (szovjet szocialista köztársaság, autonóm szovjet szocialista köztársaság, autonóm körzet) volt az ország területén, melyek elsődleges szervező elve az etnikum volt. Ilyen volt a 15 szovjet szövetségi köztársaság (союзные социалистические республики; orosz, ukrán, belarusz, észt, lett, litván, moldáv, kazah, grúz, örmény, üzbég, kirgiz, tadzsik, azerbajdzsán és türkmén) mellett például az Abház, a Baskír, a Burját, a Komi, a Mari, a Tatár stb. Autonóm Szovjet Szövetségi Köztársaság (Автономная Советская Социалистическая Республика, rövidítve: АССР). Emellett létezett az úgynevezett autonóm körzet (автономный округ, rövidítve: АО) fogalma is. Ilyen volt például a nyenyec, a komi-permi vagy a zsidó autonóm körzet. Az etnikai elven szerveződő adminisztratív egységekben a helyi többséget alkotó elit nyelve konkurált az orosz nyelvvel, az egyes köztársaságok kisebbségi nyelveinek pedig az orosz mellett a köztársaság névadó nemzetisége nyelvével is versengenie kellett (Wigglesworth-Baker 2018). Így volt ez az Ukrán SZSZK-hoz tartozó Kárpátalján is, ahol a magyar nyelv az orosz és az ukrán mögött a nyelvi hierarchia alsóbb fokára került.

Ezt bizonyítja, hogy a szovjet szövetségi tagköztársaságok névadó nemzetiségeinek nyelvei –az orosz mellett – megjelentek a nyilvános térben. Az alkotmány 169. cikkelye például előírta, hogy a „*Világ proletárjai, egyesüljetek!*” jelszó a szövetségi köztársaságok minden nyelvén szerepeljen a szovjet címerben.¹¹ A szovjet papírpénzekben is mind a 15 szövetségi köztársaság nyelvén olvasható volt a bankjegy névértéke (Csernicskó–Beregszászi 2019).

Kárpátalján az ideológiai jelszavakat tartalmazó közterületi feliratokon, plakátokon, sőt a hivatalos okmányok (személyi igazolvány, iskolai bizonyítvány), dokumentumok, hivatali űrlapok stb. többségén az orosz nyelv mellett vagy alatt az ukrán nyelv is megjelent (Csernicskó 2019: 58–112). A magyar nyelvű feliratok azonban nagyrészt hiányoztak a közterületekről. Nem jelent meg a magyar a személyi igazolványokban és más okmányokban, és nem szerepelhetett még a magyar tannyelvű iskolák által kiállított bizonyítványokon sem.

4. Összefoglalás

Az 1991-ben függetlenné vált Ukrajna a legutóbbi években számos olyan törvényt fogadott el, amelyek szűkítik a kisebbségi nyelvek használatára vonatkozó jogokat; olyan jogokat is visszavont Kijev az új törvényei révén, amelyekkel a kisebbségi közösségek, például a Kárpátalján élő magyarok, már az ország függetlenné válása előtt, a Szovjetunió fennállása idején is rendelkeztek.

¹¹ Конституция СССР. <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/cnst1977.htm>

Ezen új törvények egyike volt például a 2017-es oktatási törvény, melynek kapcsán kritikai véleményt fogalmazott meg az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése¹² és a Velencei Bizottság.¹³ Még súlyosabb kritikai megjegyzéseket adott ki a Velencei Bizottság a 2019-es államnyelvi törvényről.¹⁴ Ez utóbbi törvényről az ENSZ ukrajnai emberi jogi monitoring missziója megállapította, hogy a jogszabály „nem biztosítja a kellő egyértelműséget, és nem nyújt szilárd jogi garanciákat a kisebbségi nyelvek védelmére és használatára”.¹⁵

Elemzések azt is megállapították, hogy Ukrajna már a 2017-es oktatási törvény és a 2019-es államnyelvi törvény elfogadása előtt sem teljesítette teljes mértékben azokat a kötelezettségeit, amelyeket az olyan európai egyezmények ratifikálásával vállalt, mint a Keretegyezmény a nemzeti kisebbségek védelméről és a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európá Karátja (Csernicskó et al. 2020: 78–94, Csernicskó–Márku 2020, Nagy 2021).

Ezen sorok írásakor Ukrajnában háború dől, s még nem tudhatjuk, hogy az orosz–ukrán totális háború milyen hatással lesz az ukrán nyelvpolitikára, és milyen hatással lesz a kisebbségek nyelvi jogaira. Azt azonban jól tudjuk, hogy a biztonság és a nyelvpolitika között szoros összefüggés van (Charalambous et al. 2016: 2), s a jelentős politikai átrendeződések mindig maguk után vonják a nyelvpolitikai változásokat is (Wright 2012). Oroszország háborúja Ukrajna ellen pedig kétségkívül meghatározó világpolitika esemény.

-
- 12 Resolution 2189 (2017) of Parliamentary Assembly. The new Ukrainian law on education: a major impediment to the teaching of national minorities' mother tongues. <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=24218&lang=en>
 - 13 European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission). Opinion on the Provisions of the Law on Education of 5 September 2017 which Concern the use of the State Language and Minority and other languages in education. Adopted by the Venice Commission at its 113th Plenary Session (8–9 December 2017). Strasbourg (Fr), Dec. 2017, 11. 25 p. Opinion no. 902/2017 CDL-AD (2017) 030. [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2017\)030-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2017)030-e)
 - 14 European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission). Ukraine. Opinion on the Law on Supporting the Functioning of the Ukrainian Language as the State Language. CDL-AD(2019)032. Opinion No. 960/2019. Strasbourg, 9 December 2019. [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2019\)032-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2019)032-e)
 - 15 Analytical Note on the Law „On ensuring the functioning of Ukrainian as the State language” 05/09/2019, p. 16. <https://ukraine.un.org/sites/default/files/2020-07/2019.09.11%20-%20Analytical%20Note%20-%20Language%20Law%20ENG.pdf>

Irodalom

- Balla D. Károly 1993. *Kis(ebb) magyar skizofrénia*. Ungvár–Budapest: Galéria Kiadó.
- Beregszászi Anikó–Csernicskó István 2011. A kárpátaljai magyar személynévek átírásának és használatának kérdésköréről. *Magyar Nyelvőr* 135(4): 414–422.
- Beregszászi Anikó–Kolozsvári-Nagy Enikő 2019. Az olvasás és az írás tanítása a kárpátaljai magyar tannyelvű iskolákban. *Magyar Nyelvőr* 143(2): 151–172.
- Beregszászi, Anikó 1996. Language Planning issues of Hungarian Place-names in Subcarpathia. *Acta Linguistica Hungarica* 43: 1–8.
- Brenzovics László (főszerk.) 2021. *Kárpátalja története: Örökség és kihívások*. Beregszász–Ungvár: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola–RIK-U Kft.
- Brubaker, Rogers 1996. *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Charalambous, Constadina–Charalambous, Panayiota–Khan, Kamran, and Rampton, Ben 2016. *Security & language policy*. Urban Language & Literacies 194.
- Csernicskó István–Beregszászi Anikó 2019. Different states, same practices: visual construction of language policy on banknotes in the territory of present-day Transcarpathia. *Language Policy* 18(2): 269–293. <https://doi.org/10.1007/s10993-018-9485-3>
- Csernicskó István–Hires-László Kornélia–Karmacs Zoltán–Márku Anita–Máté Réka–Tóth-Orosz Enikő 2020. *Tévírt az ukrán nyelvpolitikában: Ukrajna törvénye „Az ukrán mint államnyelv működésének biztosításáról”* (elemző áttekintés). Törökbálint: Termini Egyesület.
- Csernicskó István–Márku Anita 2020. Minority language rights in Ukraine from the point of view of application of the European Charter for Regional or Minority Languages. *Alkalmazott Nyelvtudomány* XX(2): 1–18. DOI: <http://dx.doi.org/10.18460/ANY.2020.2.002>
- Csernicskó István–Tóth Mihály 2018. Az anyanyelvi oktatás joga. Közép-európai hagyományok és Kárpátalja példája. Ungvár: Autdor-Shark.
- Csernicskó István–Tóth Mihály 2021. *A kárpátaljai magyar közösség nemzetiségi és nyelvi jogai*. Nemzetpolitikai Kutatóintézet. Budapest.
- Csernicskó István 1997. „Imja otczesztvo” (Az apai név használatáról a kárpátaljai magyarok körében) In: B. Gergely Piroska és Hajdú Mihály (szerk.) *A magyar névtani kutatások legújabb eredményei*. I. kötet. Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézete – Magyar Nyelvtudományi Társaság. 162–167.
- Csernicskó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely. Budapest.
- Csernicskó István 2013. *Államok, nyelvek, államnyelvek: Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010)*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Csernicskó István 2019. *Fények és árnyak Kárpátaljai nyelvi tájképéből*. Autdor-Shark. Ungvár.
- Csernicskó István 2022. *Az ukránai többnyelvűség színe és fonákja*. Méry Ratio–Kisebbségekért Pro Minoritate Alapítvány. Budapest.
- Davies, William–Dubinsky, Stanley 2018. *Language Conflict and Language Rights: Ethnolinguistic Perspectives on Human Conflict*. Cambridge University Press. Cambridge. 161–183.

- Deserijev, Junusz (Дешериев Юнус) 1966. Закономерности развития и взаимодействия языков в советском обществе. Наука. Москва.
- Dobos Sándor 2021. Községnevváltozások és -rendezések a mai Kárpátalja területén (1898–2000). In: Brenzovics László (főszerk.) 2021. *Kárpátalja története: Örökség és kihívások*. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola–RIK-U Kft. Beregszász–Ungvár. 50–64.
- Dupka György–Korszun Alekszej 1997. *A „malenykij robot” dokumentumokban*. Intermix Kiadó. Ungvár–Budapest.
- Fedinec Csilla–Csernicskó István 2020. *Nyelvi kirakós Kárpátaljáról: Történelmi és politikai dimenziók (1867–2019)*. Társadalomtudományi Kutatóközpont–Gondolat Kiadó. Budapest.
- Fedinec Csilla–Csernicskó István 2021. Мова, політика, ексклюзиви в сучасній Україні. Аудитор–Шарк. Ужгород.
- Fedinec Csilla 2022. *Kárpátalja: örökség és társadalom*. Typotex Kiadó. Budapest.
- Fedinec, Csilla 1999. *Fejezetek a kárpátaljai magyar közoktatás történetéből (1938–1991)*. Nemzetközi Hungarológiai Központ. Budapest.
- Grenoble, Lenore A. 2003. *Language Policy in the Soviet Union*. New York–Boston–Dordrecht–London, Kluwer Academic Publishers. Moscow.
- Hanazarov, Kucskar (Ханазаров Кучкар) 1982. *Решение национально-языковой проблемы в СССР*. Издательство политической литературы. Москва.
- Iszajev, Magomet (Исаев Магомет) 1982. Социолінгвістическіе проблеміе языков народов СССР: Вопросы языкового планирования и языкового строительства. Высшая школа. Москва.
- Jernudd, Björn 1994. Personal names and human rights. In: Tove Skutnabb-Kangas – Rober Phillipson eds. *Linguistic human rights: Overcoming linguistic discrimination*. Mouton de Gruyter. Berlin–New York. 121–132.
- Kontra, Miklós–Phillipson, Robert–Skutnabb-Kangas, Tove–Várady Tibor eds. 1999. *Language: A Right and a Resource, Approaching Linguistic Human Rights*. Central European University Press. Budapest.
- Máté, Réka–Csernicskó, István 2020. The pluricentricity of Hungarian from a Transcarpathian point of view as demonstrated by family names. In: Muhr, Rudolf – Vančo, Ildikó–Kozmács, István–Huber, Máté eds. *Hungarian as a Pluricentric Language in Language and Literature*. Peter Lang. Bern. 55–69.
- Milován, Sándor. 2008. Globális tesztelés. *Kárpátalja*, 2008. február 8. <https://karpataljalap.net/2008/02/08/globalis-teszteles>
- Molnár D. Erzsébet 2021. A vidék szovjetizálása/szvjetesítése. In: Brenzovics László (főszerk.) 2021. *Kárpátalja története: Örökség és kihívások*. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola–RIK-U Kft. Beregszász–Ungvár. 501–512.
- Motyl, Alexander J. 1987. Will the Non-Russians Rebel? State, Ethnicity and Stability in the USSR. Cornell University Press. Ithaca–New York.
- Nagy, Noémi 2021. Language Rights of European Minorities in the Administration of Justice, Public Administration and Public Services. International Developments in 2019. *European Yearbook of Minority Issues* 18(1): 113–140. DOI: https://doi.org/10.1163/22116117_01801006

- Pavlenko, Aneta 2011. Language rights versus speakers' rights: on the applicability of Western language rights approaches in Eastern European contexts. *Language Policy* 10: 37–58. DOI: 10.1007/s10993-011-9194-7
- Rjabcsuk, Mikola 2015. *A két Ukrajna*. Örökség Kultúrpolitikai Intézet. Budapest.
- Skutnabb-Kangas, Tove–Dunbar, Robert 2010. *Indigenous Children's Education as Linguistic Genocide and a Crime Against Humanity? A Global View* (= Gáldu Čála, Journal of Indigenous Peoples Rights No.1/2010) NO 9520 Guovdageaidnu/Kautokeino.
- Skutnabb-Kangas, Tove – Phillipson, Robert eds. 1994. *Linguistic human rights: Overcoming linguistic discrimination*. Mouton de Gruyter. Berlin–New York.
- Skutnabb-Kangas, Tove–Phillipson, Robert eds. 2022. *The Handbook of Linguistic Human Rights*. Wiley – Blackwell. Oxford.
- Skutnabb-Kangas, Tove 2012. Linguistic Human Rights. In: Peter M. Tiersma and Lawrence M. Solan eds. *The Oxford Handbook of Language and Law*. Oxford University Press. Oxford. 235–247. DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199572120.013.0017
- Solchanyk, Roman 1985. Language Politics in the Ukraine. In: *Sociolinguistic Perspectives on Soviet National Languages. Their Past, Present and Future*. Mouton de Gruyter. Berlin–New York–Amsterdam.
- Szamborovszkyné Nagy Ibolya 2021. A közoktatás szovjetesítése. In: Brenzovics László (főszerk.) 2021. *Kárpátalja története: Örökség és kihívások*. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola–RIK-U Kft. Beregszász–Ungvár. 521–528.
- Wigglesworth-Baker, Teresa 2018. Multilingual education reforms in Georgia in the post-Soviet period: discourses of ethnic minority integration. *Language Policy* 17(3): 285–306. <https://doi.org/10.1007/s10993-016-9426-y>
- Wojnowski, Zbigniew 2015. The Soviet people: national and supranational identities in the USSR after 1945. *Nationalities Papers* 43(1): 1–7.
- Wright, Sue 2016. Language policy, the nation and nationalism. In: Bernard Spolsky ed. *The Cambridge Handbook of Language Policy*. Cambridge University Press. New York. 59–78.
- Yekelchik, Serhy 2015. The early 1960s as a cultural space: a microhistory of Ukraine's generation of cultural rebels. *Nationalities Papers* 43(1): 45–62.

A nyelvi problémák kezelése mint nyelvvalakító tevékenység¹

LANSTYÁK ISTVÁN
istvan.lanstyak@uniba.sk

1. Bevezetés

Ez az írás egyfajta bevezetés kíván lenni a nyelvi problémakezelés kérdéskörébe. Arra, hogy épp erről írjak cikket, mindenekelőtt az a tény motivált, hogy a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat 2017-ben egy új projektet indított el, melynek célja a Kárpát-medencei magyar beszélőközösségekben jelentkező nyelvi problémák feltárása, rendszerezése, dokumentálása, elemzése, közzététele, valamint kezelési javaslatok kidolgozása. A program ugyan jelenleg szünetel, ám bízom benne, hogy csak átmenetileg. Összefoglaló jellegű írással a jövőben remélhetőleg újrainduló munkálatokhoz próbálok segítséget nyújtani, a nyelvi problémákkal, valamint az általános problémakezeléssel foglalkozó szakirodalom, korábbi publikációim és kutatásaim alapján.

2. Nyelvi probléma

2.1 A nyelvi probléma mibenléte

A *nyelvi* problémákkal való foglalkozás pikantériáját az adja, hogy a „nyelv” kategóriája meglehetősen problematikus. Olyannyira, hogy a nyelvet – sokak számára botrányos módon – ideologikumnak vagy illuzórikumnak nevezem, abból kiindulva, hogy a nyelv abban a formában, ahogy el szoktuk képzelni, nem a való világba tartozik, hanem a gondolatok, az ideológiák és az illúziók világába (részletesebben Lanstyák 2017a és az ott hivatkozott irodalom).

Tudjuk azonban, hogy legtöbbször – bár nem mindig – gondolataink valóságos dolgok reprezentációi, s az is jól ismert tény, hogy minden illúzió háttérben valamilyen valóságos dolog észlelése áll.² A nyelv esetében az, ami valóságos, egyfelől a beszélés (az ún. nyelvhasználat, a beszéd, a beszédtevékenység, a beszédfolyamat), másfelől a beszélés következtében létrejövő beszéléstermékek (szövegek, diskurzusok).³

1 A közlemény témájához kapcsolódó kutatások egy részét az MTA támogatta határon túli ösztöndíjprogramja révén, részben közvetlenül, részben a Fórum Kisebbségkutató Intézet keretében működő Gramma Nyelvi Iroda közvetítésével. Kutatásaim másik része az APVV-17-0254, valamint a VEGA 1/0106/21 sz. projekt támogatásával folyt a Comenius Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén. Itt köszönöm meg Ludányi Zsófia és Sebők Szilárd szakmai észrevételeit, kiegészítéseit és Kitlei Ibolya javításait.

2 A szó lélektani értelmében vett illúzió abban különbözik a hallucinációtól, hogy míg az illúzió olyan hamis észlelés, amely valódi külső ingerre épül, addig a hallucináció kiváltó inger nélküli hamis észlelés.

3 A beszélésbe az egyszerűség kedvéért az írást is beleértem, a beszéléstermékekbe pedig az írástermékeket.

A fentiekből következően a nyelvi probléma olyan nehézség, akadályozó tényező, megoldásra (vagy másfajta kezelésre) váró feladat, amely (a) a beszéléssel mint egyfajta emberi tevékenységgel vagy (b) a beszéléstermékekkel mint e tevékenység hallható, ill. olvasható eredményeivel kapcsolatos. A nyelvi probléma fogalmának ez a megközelítése az élet más területein jelentkező problémák kezeléséről szóló szakirodalomra épül (a hivatkozásokat l. alább).

A nyelvmenedzselés-elmélet, melyről alább részletesebben is szó lesz, a nyelvi problémát az adott beszédhelyzetben érvényesülő nyelvi-kommunikációs normától (vagy elvárástól) való, negatívan értékelt eltérésként határozza meg (lásd: pl. Nekvapil 2006: 97). Ezzel a megközelítéssel jómagam kezdetől fogva elégedetlen voltam, mivel az legfőlegb olyan ideális beszélőközösségekben, ill. olyan beszédhelyzetekben követhető, melyekben a beszélők nyelvhasználata az interakció minden résztvevője által egyformán elfogadott és értelmezett, stabil normán alapul. Ilyen közösségek szigorúan véve nem léteznek.

E felfogás további hátránya, hogy közvetlenül csak a nyelvi problémák egyik típusára, a szemtől szembeni kommunikáció folyamán, „itt és most” bekövetkező eseti problémákra vonatkozhat, melyeknek a kezelése is gyakran történik online, a kommunikációs folyamat során. Ebbe a meghatározásba nem férnek bele sem a sok hasonló jellegű egyedi probléma általánosításából (elméleti konstruktumként) létrejövő ún. típusproblémák, melyeknek a kezelése mindig offline történik, sem a még be nem következett, hanem a jövőben fenyegető problémák, az anticipált problémák, melyek a jelenben még nem is kezelhetők, legfőlegb övintézkedések tehetők megelőzésük érdekében.

2.2 Nyelvi probléma és nyelvi ideológia

Amint arról fõntebb szó volt, a „nyelv” (és vele együtt annak különféle alfajai, mint pl. az „anyanyelv”, a „nyelvváltozat”, a „regiszter”, a „nyelvjárás”) az ember képzeletvilágának egyik jellegzetes terméke, s mint ilyen inkább a vasorrú bábával, a hétmérföldes csizmával, a kultúrával, a nemzettel és hasonlókkal rokon, mintsem a való világ történéseivel és tárgyaival, még akkor is, ha a nyelvészeti illuzórikumok nélkülözhetetlen részeivé váltak minden tudományos nyelvleírásnak (lásd: Szilágyi 2004). Ez a tény érthetõvé teszi azt, hogy a nyelvrõl való gondolkozás a szó legtagabb értelmében vett nyelvi ideológiák „gyártását” és különféle (olykor nagyon aljas, máskor nagyon nemes) célokra való felhasználását jelenti. Ebbõl logikai úton is levonhatjuk azt a következtetést, amit amúgy bõséges tapasztalati anyag is igazol, hogy ti. a nyelvi problémakezelés kérdéseinek megértése elképzelhetetlen a problémák háttérében álló nyelvi ideológiák tanulmányozása és elemzése nélkül.⁴

Bár a nyelvi probléma – fõleg ha a következményei felõl nézzük – objektív dolognak látszik, az, hogy egy egyén vagy közösség egy problémahelyzetet mennyire érez súlyosnak,

4 Nyelvi ideológiákon olyan gondolatokat, gondolatrendszerket értek, amelyek a nyelvi rendszerrel, a nyelvműködéssel, a nyelvhasználat, a nyelvi közösségek helyzetével, a nyelvek egymáshoz való viszonyával stb. kapcsolatos tények magyarázatára és igazolására szolgálnak (lásd: Lanstyák 2017b).

sőt az is, hogy egyáltalán mit él meg nyelvi problémaként és mit nem, továbbá az, hogy a problémákat hogyan kezeli, nagymértékben függ az adott egyénre, ill. közösségre jellemző nyelvi ideológiáktól. Ha saját közösségünk nyelvi problémáit meg akarjuk ismerni és érteni, s ha ezen túl még hozzá is szeretnénk járulni megoldásukhoz, elengedhetetlen, hogy alaposan megismerjük a közösségünkben élő nyelvi ideológiákat: azokat is, amelyeket nyíltan vallanak az emberek és az államhatalom képviselői, s azokat is, amelyek inkább csak a beszélők viselkedéséből vagy az államhatalmi döntésekből olvashatók ki.⁵

3. Nyelvi és metanyelvi tevékenység

A nyelvi eszközöket felhasználó kommunikációs tevékenységen, azaz a nyelvi tevékenységen belül sajátos jellegű a metanyelvi tevékenység – az olyan nyelvi tevékenység, melynek témája maga a „nyelv”, azaz a beszéléssel vagy a beszéléstermékekkel kapcsolatos jelenségek. A nyelvmenedzselés-elméletben a nem nyelvi témájú nyelvi tevékenységet nyelvhasználatnak,⁶ a metanyelvi tevékenységet nyelvmenedzselésnek, a kettőnek az együttesét nyelvi tevékenységnek nevezik (Kimura 2005: 9 és *passim*; vö. még Lanstyák 2021).

A *nyelvmenedzselés* műszó elvileg mindenfajta metanyelvi tevékenységet magába foglal, bár az elmélet követői a gyakorlatban csak bizonyos típusú metanyelvi tevékenységekkel foglalkoznak. A nyelvmenedzselés-elmélet egyik legnagyobb erőnye az, hogy a nyelvi és a metanyelvi tevékenységet egységes elméleti keretbe helyezi, hangsúlyozva, hogy „a nyelvmenedzselés a nyelvi tevékenységek szerves részét képezi” (Kimura 2005: 12; fordítás tőlem).

A metanyelvi tevékenységek egyik jellegzetes válfaja a nyelvvalakítás. Ez olyan metanyelvi tevékenységként határozható meg, melynek célja (a) meglévő vagy jövőbeli beszéléstermékek nyelvi megvalósulásának tudatos befolyásolása vagy (b) magának a gondolati valósággént létező nyelvi rendszernek, ill. az abban található elemeknek a megváltoztatása, azaz hagyományosan fogalmazva nyelvi változások előidézése.

Ha a nyelvvalakítás indítéka az, hogy valamilyen nyelvi problémát vagy nyelvi vonatkozású társadalmi problémát enyhítsünk, megoldjunk vagy más módon kezeljünk (s a nyelvvalakításnak többnyire *ezzé* az indítéka!), nyelvi problémakezelésről (vagy pontoskodóban: nyelviprobléma-kezelésről) is beszélhetünk. Az egyes tevékenységfajták egymáshoz való viszonyát az alábbi táblázat szemlélteti.

5 Ilyen vizsgálatra lásd: Ludányi 2019.

6 A nyelvhasználat egyaránt jelenthet beszélést, beszéd értő hallgatását, írást vagy értő olvasást. (Nem értett idegen nyelvű szöveg hallgatása, ill. olvasása nem minősül nyelvhasználatnak.)

A nyelvi tevékenység válfajai

nyelvi tevékenység			
nem nyelvi témájú beszélés <i>nyelvhasználat</i>	metanyelvi tevékenység <i>nyelvmenedzselés</i>		
	nyelvről való gondolkodás, beszéd (változtatási szándék nélkül)	<i>nyelvalakítás</i>	
		<i>nyelvi problémakezelés</i>	problémamegoldó szándék nélküli alakítás

Korábban már kiderült, hogy a *nyelvalakítás*ba nemcsak az emberek tudatában élő *nyelvi* rendszer megváltoztatására irányuló törekvések tartoznak, hanem az objektíve létező *diskurzusok* megváltoztatására irányuló törekvések is. A nyelvvalakításnak a diskurzusok megvalósulásának befolyásolására irányuló válfaját diskurzusalakításnak, a nyelvi változások befolyásolására irányuló válfaját pedig korpuszalakításnak nevezzük (lásd: Lanstyák 2007, 2018a). A diskurzusalakítás magáért beszélő fogalom; arról, hogy mi fán terem a korpuszalakítás, később lesz szó.

Írásomnak természetesen nem tárgya a beszélés, sőt még a metanyelvi tevékenység sem a maga egészében, hanem csupán az olyan metanyelvi tevékenység, mellyel a nyelvvalakítók célja az, hogy a beszélés módjának befolyásolása által nyelvi vagy nyelvi vonatkozású társadalmi problémákat oldjanak meg, enyhítsenek vagy más módon kezeljenek – ezt jelenti a nyelvi problémakezelés.⁷

4. Nyelvmenedzselés-elmélet

Az előbbiekben már többször említett nyelvmenedzselés-elmélet (Language Management Theory) a nyelvi és kommunikációs problémák feltárására, elemzésére és kezelésére irányuló tevékenységek alapjául szolgáló átfogó elméleti keret, amely nagyon sokféle nyelvvalakítási törekvést képes integrálni: többek között a nyelvművelést mint a standard nyelvváltozat továbbfejlesztésére és terjesztésére irányuló szervezett tevékenységet és a nyelvtervezést mint a szervezett menedzselés egyik jellegzetes válfaját. Lényegében minden olyan problémakezelő törekvést a nyelvmenedzselés-elmélet keretén belül érdemes számon tartani és kezelni, melyben jelen van a tágabb értelemben vett nyelvvalakító szándék. Amint fentebb láttuk, az elmélet hatóköre olyan metanyelvi tevékenységekre is kiterjed, melyek nem tartoznak a nyelvi problémakezelés tárgykörébe.

⁷ Bár vannak nyelvészek, akik ezt nem így gondolják, az egész nyelvtörténet számtalan bizonyossággal szolgál arra nézve, hogy a beszélés is – mint minden más tudatos vagy féltudatos emberi tevékenység – kívülről is, belülről is befolyásolható, azaz mások is képesek hatást gyakorolni arra, hogyan beszélünk, s mi magunk is tudatosan képesek vagyunk erre. Ezen a tapasztalati tényen alapul minden nyelvvalakítási tevékenység. Ha a beszélés befolyásolása sok embernél hasonló irányban történik, egy idő után az lesz a benyomásunk, hogy maga a nyelv változott meg.

A nyelvmenedzselés-elméletet Björn H. Jernudd és Jiří V. Neustupný dolgozta ki az 1970-es években a nyelvtervezés-elmélet egyik sajátos ágazataként, továbbfejlesztett változataként. Eleinte nyelvkorrekció-elmélet (Language Correction Theory) volt a neve. Magát a *nyelvmenedzselés* (language management) műszót Jernudd és Neustupný (1987) használta először egy konferencián, a kanadai Québecben. Megalkotói ma az elméletet a nyelvtervezés komplexebb alternatívájának tartják. A nyelvmenedzselés-elmélet egyik erénye valóban az, hogy átfogó jellegénél fogva nemcsak a nyelvi változások előidézésére irányuló elméleteket és törekvéseket foglalja magába, hanem azokat is, melyeknek célja csupán konkrét diskurzusok nyelvi arculatának megváltoztatása.⁸

A nyelvmenedzselés-elméletet sokáig inkább a kultúraközi kommunikáció során jelentkező nyelvi problémák leírására alkalmazták, ám nem annyira kisebbségi közösségekben, mint inkább olyan kisebb csoportokban, amelyek a maguk módján kisebbségek ugyan, de nem élnek a kisebbségi kétnyelvűség körülményei közt (lásd: pl. Neustupný 2005; Muraoka 2000; Nekvapil–Nekula 2008). Ugyanakkor ez az elmélet arra is alkalmas, hogy az őshonos nyelvi kisebbségi közösségek helyzete leírásának, ill. a bennük meglévő nyelvi problémák kezelésének keretétül szolgáljon (vö. Hübschmannová–Neustupný 2004; Neustupný–Nekvapil 2003; szlovákiai magyar viszonylatban Sherman 2007; Lanstyák–Szabó Mihály 2009).

A nyelvmenedzselés-elmélet egyik korlátja, hogy nincs tekintettel az egyéb problémakezelési elméletekre. Pedig a nyelvi problémákat érdemes úgy tekinteni, mint a sokféle problémátípus egyikét, s így együvé tartozónak venni a társadalmi, etnikai, faji, vallási, népesedési, gazdasági, politikai, környezeti, forgalmi, egészségi, lelki, tanulási, személyközi stb. problémákkal. A különféle problémakezelési elméletekben alkalmazott általános problémakezelési eljárások ugyanis feltűnően hasonlítanak egymásra, attól függetlenül, hogy az élet mely területére vonatkoznak. Ebből önként adódik az a következtetés, hogy a nyelvmenedzselés-elméletbe érdemes volna beépíteni az élet különféle területein jelentkező problémák kezelésére kidolgozott elméletek fogalomrendszerének számos elemét.

Mind a tapasztalat, mind bizonyos elméleti megfontolások arra engednek következtetni, hogy a nyelvi és kommunikációs problémák kezelését ugyanazok az általános elvek vezérlik, mint az emberek és emberi társadalmak által tapasztalt másfajta (pl. gazdasági, politikai, etnikai, vallási, környezeti, egészségi, tanulási stb.) problémák kezelését; ezért olyan fontos az általános problémakezelési megközelítés. A különféle típusú problémákkal való foglalkozásnak óriási irodalma van. Sajnálatos, hogy sem a nyelvtervezés, sem a nyelvmenedzselés szakemberei szinte egyáltalán nem ismerik ezt a nagyon gazdag, nagyon tanulságos és nagyon inspiráló – és persze rendkívül szerteágazó, az emberi élet legkülönbébb területeire kiterjedő

8 Az elméletéről szóló, ill. az elméletet felhasználható munkák bibliográfiája, amely a prágai Károly Egyetem honlapján található, jelenleg 334 tételt tartalmaz (2022. február 18-i adat). A bibliográfia szerint az elmélet alapmunkái közé tartozik többek között Jernudd–Neustupný 1987; Jernudd 1993; Neustupný 2002; Neustupný–Nekvapil 2003; Nekvapil–Sherman 2015. L. <http://languagemanagement.ff.cuni.cz/bibliography>.

– szakirodalmat. Ennek az irodalomnak már a töredékével való megismerkedésem is meggyőzött arról, hogy a nyelvi és a nyelvi vonatkozású társadalmi problémákat érdemes mint az általában vett problémák egyik sajátos csoportját kezelni, s e sokféle problémakezelési témájú könyv és cikk tanulságait a nyelvalkításban hasznosítani (néhány ilyen tanulság alkalmazására lásd: Lanstyák 2014a, 2014b, 2018a, 2018b).

Ami a problémakezeléssel kapcsolatos megközelítéseket illeti, ezek nagyon sokfélék. A szakirodalom egy részére az jellemző, hogy inkább problémamegoldásról beszél, s ritkán tér ki a problémakezelés egyéb válfajaira (pl. Vidal 2005; Paucar-Caceres 2008). Más munkákban, főleg az újak egy részében, ellenkező a helyzet: a szerzők kerülnek a *problémamegoldás* kifejezést, s inkább a problémát okozó helyzet kezeléséről vagy javításáról értekeznek (Jackson 2003; Ulrich–Reynolds 2010), jelezve, hogy az összetett problémákra általában nincs végleges megoldás.⁹ Vannak irányzatok, amelyek a hangsúlyt a tervezésre teszik. Tervezésre viszont nagyon gyakran épp azért van szükség, hogy egy nem megfelelőnek érzett helyzet (azaz problémás helyzet) megváltozzon, így ezekben is központi szerepet játszik a problémakezelés (vö. Mäntysalo 2002; Abukhater 2009). Megint más irányzatok nem annyira a problémakezelésnek a folyamatát vizsgálják, mint inkább a döntéshozatalét (pl. Eisenhardt–Zbaracki 1992; Hansson 1994/2005). Mivel azonban döntéseket leggyakrabban épp problémák kezelése kapcsán, azok megoldása vagy enyhítése érdekében kell hozni, ezt az irodalmat is bevonhatjuk a „problémakezelés” kategóriájába. Ide értjük továbbá a kreatív gondolkodással és a formatervezéssel, ill. egyéb kreatív tevékenységgel kapcsolatos irodalmat, mivel ezekben a folyamatokban is fontos szerepet játszik a problémamegoldás (Hatchuel 2002; Dorst 2010).

5. Problémakezelési stratégiák

Amikor nyelvi problémákat kezelünk, háromféle dolgot alakíthatunk: (1) a beszélés külső körülményeit, azaz a külvilágot (K-alakítás); (2) a beszélés által létrejövő beszéléstermékeket, azaz a szövegeket, diskurzusokat (D-alakítás); (3) a beszéléssel, ill. beszéléstermékekkel kapcsolatos gondolatokat, azaz a nyelvi ideológiákat (G-alakítás). Több mindent alakítunk tehát a nyelvi problémák kezelése során, csak éppen „a nyelvet” nem.

Ha tehát nem akarunk érzéki csalódás áldozataivá válni, jobban tesszük, ha a nyelvalkításban nem valamiféle „nyelv” alakítását látjuk, hanem egyrészt a külvilág alakítását annak érdekében, hogy a beszélés másképp valósuljon meg, mint ahogy a körülményekbe való beavatkozás nélkül megvalósulna, másrészt a már létrejött vagy a jövőben létrejövő beszéléstermékek egyes összetevőinek alakítását, harmadrészt pedig a mindezekkel kapcsolatos gondolataink és elképzeléseink alakítását.

⁹ Egyébként is egy rétegzett társadalomban a különféle társadalmi rétegek a problémák más-más kezelését gondolják megfelelőnek, így egységes megoldás nem is nagyon képzelhető el, legalábbis ha társadalmi vonatkozású problémákról van szó.

Az elsőre, a K-alakításra példa az, ha mondjuk egy jogszabállyal rákényszerítjük az embereket arra, hogy bizonyos helyzetekben ne azon a nyelven beszéljenek, amelyiken szeretnének; a másodikra, a D-alakításra példa, amikor valakinek a szövegében a *bocsájt* szót *bocsát*-ra javítjuk; a harmadikra, a G-alakításra példa, ha az előbb említett szöveg szerzőjének elmondjuk, hogy a *bocsát* az eredeti forma, a *bocsájt* másodlagosan alakult ki, s enyhén népies stílusértékű, és ezzel elérjük, hogy ezentúl formális stílusú szövegekben ne használja a *bocsájt* változatot.

Ha a nyelvvalakítás több mindennek az alakítását jelenti, csak éppen a nyelvét nem, akkor miről szól a nyelvvalakítás egyik jellegzetes válfaja, a korpuszalakítás? Mit alakítunk, amikor a „korpuszt” alakítjuk? A korpuszalakítás alapvetően ún. G-alakítás (gondolatalakítás), egy nyelvi rendszer és szókincs elgondolása, kitalálása, ám ahhoz, hogy ezt az elgondolt új nyelvet (pl. az eszperantót) vagy nyelvváltozatot (pl. a természetes nyelvek standardját vagy szaknyelvi regisztereit) az emberek ténylegesen elkezdjék használni, szükség van ún. K-alakításra is, azaz a nyelvhasználat körülményeinek alakítására, továbbá ún. D-alakításra, azaz diskurzusalakításra (pl. meglévő szövegek javítására az újonnan elgondolt norma alapján vagy új szövegek tudatos létrehozására az új norma érvényesítésével).

A magyar nyelvi korpuszalakítás tehát abból áll, hogy a beszélés külső körülményeinek megváltoztatásával (K-alakítás), ill. az elhangzó (vagy leírt) diskurzusok javíthatásával, alakíthatásával (D-alakítás) a nyelvvalakítók meggyőzik az embereket arról, hogy a *magyar nyelv* nevezetű illuzórikum (vagy annak valamely része, pl. a magyar standard, amely természetesen éppúgy illuzórikum, mint a magyar nyelv) bizonyos tekintetben megváltozott (G-alakítás). És ha már nagyon sokan gondolják úgy, hogy az elképzelt változás bekövetkezett, akkor úgy tekinthetjük, hogy csakugyan bekövetkezett, hiszen a magyar nyelv vagy a magyar standard csak az emberek gondolataiban létezik, melyeket aztán a kommunikáció során megosztanak egymással (vö. Sebők 2017: 42–47).

Bár a *probléma* szónak a kezelésre vonatkozó igei kollokációi közül messze a *megold* a leggyakoribb, a megoldás (és annak egyik válfaja, a probléma mentális-verbális megszüntetése) csak egyike a kezelési módoknak. A továbbiak közé tartozik a probléma enyhítése (s annak egyik válfaja, a probléma mentális-verbális könnyítése), továbbá a probléma megelőzése, a probléma elkerülése (és annak egyik válfaja, a probléma másra való áthárítása); a probléma további mentális-verbális kezelési módjai közé tartozik a probléma letagadása, elhallgatása, valamint lekicsinylése. Sajátos kezelési mód a probléma elfogadása, amely abból áll, hogy a problémával az érintettek megtanulnak együtt élni. A probléma kezelésének ellentéte a probléma elszenvedése, amely – szemben az elfogadással – a probléma kezelésével való foglalkozás teljes hiányát jelenti. (A problémakezelés ezen módozataira l. Lanstyák 2018a, 2018b.)

6. Nyelvi probléma és fordítás

A fordításhoz számos nyelvi probléma kapcsolódik, akár a fordítás segítségével történő kommunikációra, akár a fordítási tevékenységre, akár annak eredményére, az elkészült fordításra gondolunk (lásd: Lanstyák 2013). A fordítás egyaránt lehet nyelvi problémák megelőzésének vagy megoldásának egyik eszköze és nyelvi problémák forrása. A fordítás makroszinten – a nyelvközi kommunikáció nélkülözhetetlen láncszemeként – alapvetően a kommunikáló felek közös nyelvének hiányából fakadó súlyos kommunikációs problémák megelőzésének vagy megoldásának eszköze, amely lehetővé teszi, hogy az üzenet eljusson az egyik beszélőtől a másikig akkor is, ha nincs közös nyelvük. Ugyanakkor mikroszinten a fordítás elkészítése és befogadása is számtalan kisebb-nagyobb nyelvi problémát vet fel; az előbbieket a fordítónak, az utóbbiakat a befogadónak kell kezelnie.

A kommunikációs folyamatban részt vevő személyek szempontjából a fordítás okozta nyelvi problémák kétfélek. Egy részük a fordító problémája; ezekkel egyfelől az eredeti szöveg olvasása vagy hallgatása, ill. értelmezése, másfelől a fordítási folyamat, azaz a szövegalkotás során szembesül a fordító. A problémák közt továbbá olyanok is vannak, amelyek a befogadó problémái; ezek a problémák az elkészült – vagy tolmácsolás esetében folyamatban lévő – fordítás, azaz a fordított szöveg olvasása/hallgatása, ill. értelmezése során jelentkeznek (ez utóbbiakra lásd: Lanstyák 2022a, 2022b, 2023a, 2023b). A kétfajta probléma közt nagyon szoros a kapcsolat: minél jobban anticipálni tudja a fordító a befogadó problémáit, és minél nagyobb erőfeszítéseket tesz ezek megelőzésére, annál több problémát kell *neki* megoldania, viszont annál kevesebb problémával szembesül majd a befogadó. Persze a fordító nem minden befogadói problémát tud megelőzni, nemcsak eredendő tökéletlensége miatt, hanem azért is, mert a befogadók is sokfélék (s ezen belül sokféleképpen tökéletlenek), arról nem is beszélve, hogy a nyelv – ez esetben a célnyelv – is „tökéletlen”, nem minden fejezhető ki rajta ugyanazzal a könnyedséggel, mint a forrásnyelvben.

Mint minden szövegalkotást és -befogadást, a fordítás létrehozását és befogadását is befolyásolják a fordító és a befogadó ideológiái, köztük az általa önkéntelenül vagy tudatosan elfogadott nyelvi ideológiák, de érdemes külön számon tartanunk és vizsgálnunk a fordítói ideológiákat is. A magyar fordításokban az olyan, eredeti fogalmazású magyar szövegeket is befolyásoló nyelvi ideológiák működése érhető tetten, mint amilyen a nyelvi konzervativizmus, a nyelvi purizmus, a nyelvi elitizmus, a nyelvi standardizmus és a nyelvi idiomizmus (ezekre lásd: Lanstyák 2017b).

7. A nyelvi problémák kutatása

A nyelvmenedzselés-elmélet szakembereinek figyelme a legkülönbébb típusú nyelvi és kommunikációs problémákra kiterjed: nemcsak a nyelvi rendszerrel kapcsolatosakra, hanem a diskurzusokat, az udvariasságot, a kontaktushelyzetekben való kommunikálást, a nyelvvoktatást, a nyelvi törvényhozást stb., stb. érintőkre is. E megközelítés arra ösztönzi

a kutatókat, hogy komplex módon lássák és láttassák a nyelvi helyzeteket, s részletesen tárják föl minél több összetevőjüket. Mivel a nyelvmenedzselés-elmélet érdeklődési körébe tartozó nyelvi problémák igen sokfélék, s számuk is nagy, szükség van fontossági sorrendjük felállítására.

7.1 A nyelvi problémák körének kijelölése

A nyelvmenedzselés-elmélet fontos – és nagyon rokonszenves – vonása, hogy a szakemberek annak eldöntését, mi probléma és mi nem, a hétköznapi beszélőre bízzák; a nyelvészek és más szakemberek a laikusok döntését csak tudomásul veszik. Szemben a nyelv műveléssel, melynek középpontjában a „nyelv” (állítólagos) érdekei állnak, és szemben a nyelvtervezéssel, mely a nyelvtervezők hite szerint a „nemzet” (állítólagos) érdekeit tartja szem előtt, a nyelvmenedzselésben a hús-vér emberek, ezen belül is mindenekelőtt a laikus beszélők érdekei kerülnek előtérbe. Ez a felfogás jó alapot teremt egy olyan nyelvalakítási koncepció kidolgozásához, melyben a megfelelő helyre kerül a nyelv és a nemzet, s a nyelvalakítók nem ezeknek az illuzórikumoknak a jólétét tartják szem előtt, hanem a valóságosan élő emberekét.

A nyelvmenedzselés-elmélet mellett elkötelezett nyelvész szakember empirikus kutatásokat folytat annak megállapítására, hogy a laikus beszélők életük során milyen nyelvi problémákkal szembesülnek, s milyen módszereket alkalmaznak ezek megoldására az egyszerű nyelvmenedzselés során (egy ilyen, kísérleti jellegű vizsgálatra lásd: Kolláth–Lanstyák 2007). A nyelvalakítók a hétköznapi beszélők szokványos nyelvi diskurzusaiban található nyelvi problémákból kiindulva döntenek el, hogy a szervezett nyelvalakítás során mely problémákkal foglalkozzanak intenzíven, melyekkel kevésbé intenzíven, s melyekkel ne foglalkozzanak egyáltalán.

Szemben a nyelvmenedzselés-elmélet hagyományos felfogásával, jómagam úgy gondolom, hogy foglalkozni kell azokkal a nyelvi problémákkal is, amelyeket csak a nyelvalakítók minősítenek problémának. Egyrészt azért, mert az érintett nyelvi jelenségeknek vagy nyelvi helyzeteknek legalább egy része a nyelvalakítóknak az életében is problémaként jelentkezhet (mivel ők is az adott nyelv beszélői, nekik is van joguk arra, hogy saját nyelvi problémáikat artikulálják), másrészt azért, mert a csak a laikus emberek körében jelentkező nyelvi problémákat is jobban megismerjük, ha a nyelvalakítók problémáit is tanulmányozzuk (a köztük meglévő különbségek feltárása révén), harmadrészt pedig azért, mert a nyelvalakítók hatással vannak a laikus beszélők egy részére, elsősorban a nyelvtudatos értelmiségi rétegre, akik számára tehát a nyelv művelők és nyelvészek által problematizált jelenségek ténylegesen is gondot okozhatnak.

7.2 A nyelvi problémák feltárása a magyar nyelvközösségben

A nyelvmenedzselés-elméletben a nyelvi problémákra vonatkozó adatok begyűjtésének fő módszere az élőnyelvi és szakmai diskurzusok, szociolingvisztikai interjúk, valamint

más beszédesemények, ill. ezekhez hasonló témájú írott nyelvi anyagok elemzése.¹⁰ A nyelvi problémák azonosítása a laikus beszélők nyelvi diskurzusaiban összekapcsolható a nyelvi ideológiák vizsgálatával, melyeket ugyancsak szükséges a laikus diskurzusokban is tanulmányozni. Fontos adatszerzési mód a Kárpát-medencei nyomtatott és elektronikus sajtó monitorozása, a nyelvi problémákra vonatkozó cikkek, illetve adások gyűjtése, rendszerezése, dokumentálása, közzététele annak érdekében, hogy a bennük található adatok szélesebb körben is felhasználhatóak legyenek.¹¹ A sajtón kívül érdemes megnézni a külső régiók szépirodalmát is.

Természetesen a felkutatott anyagot kritikai elemzésnek kell alávetni, hiszen a sajtóban – és persze a szépirodalomban – fiktív történetek is megjelenhetnek. A monitorozó munkába a felsőoktatási intézmények magyar szakos hallgatói is bekapcsolhatók, ilyen témájú szakdolgozatok hozzájárulhatnak a nyelvi problémák jobb megismeréséhez.

További – önként adódó – módszer a részt vevő megfigyelés, melyet nem nehéz alkalmazni olyan esetekben, amikor a kutató maga is az adott közösségekben él, habár gondot okozhat a tárgyilagosság megőrzése olyankor, amikor a problémák a kutató személyét is érintik. A részt vevő megfigyelés folyamatosan végezhető, segítségével nagyszámú adatnak lehet birtokába jutni – már amennyiben a kutató veszi a fáradságot, és megfigyeléseinek eredményeit rendszeresen írásban is rögzíti. A részt vevő megfigyeléshez ilyenkor hozzátartozik az önfigyelés is, hiszen a közösség tagjaként a kutató maga is szembesül különféle nyelvi problémákkal.

A részt vevő megfigyelés természetesen az írott nyelvi termékekre is kiterjedhet, bár erre nem mindig szoktunk gondolni. Így például hasznos lehet az internetes fórumokon és más oldalakon olvasható metanyelvi megjegyzések, nyelvi reflexiók gyűjtése és elemzése, legyen szó akár kifejezetten nyelvi kérdésekkel foglalkozó témákról, akár más témákról, melyek kapcsán a résztvevők nyelvi kérdésekre is kitérnek (lásd: Ludányi 2018). Itt a megfigyelés nem feltétlenül „részt vevő”, hiszen a kutató olyan diskurzusokat is nyomon követhet, melyeknek maga nem részese.¹²

Jól hasznosíthatók a nyelvi problémák és a hozzájuk kapcsolódó nyelvi ideológiák feltárásában a nyelvi tanácsadó szolgálatok anyagai, pl. a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének¹³ közönségszolgálathoz forduló ímeljei és az ezekre a tanácsadó szolgálat munkatársai által adott válaszok. A nyelvhasználók leginkább az írásbeli, nagyobb nyilvánosságnak szánt, szakmai, illetve hivatalos szövegek problémáival fordulnak

10 A Fórum Kisebbségkutató Intézet keretében működő Gramma Nyelvi Iroda beszélt nyelvi adatbázisa nagy mennyiségű felvételt és ezek átiratát tartalmazta (erre l. Lanstyák–Rabec 2008), ám ez az anyag sajnos ilyen célra nem volt hasznosítva.

11 Épp ez volt a témája a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat keretében több éven át folyó kutatási projektnek (lásd: Sebők 2019: 73–74).

12 S talán az sem megbocsáthatatlan bűn, ha trollkodó résztvevőként provokatív felvetéseivel aktívan hozzá is járul a metanyelvi szövegek létrejöttéhez. ☹

13 Jelenlegi státusza szerint ún. „Nyelvtudományi Kutatóközpont”.

tanácsért a nyelvi közönségszolgálathoz (lásd: Ludányi és mtsai. 2022; lásd még Uhlířová 1997, 1999; Beneš et al. 2018; Ludányi 2019, 2020).

A nyelvi problémák megismerésének ugyancsak fontos forrását alkotják a nyelvpolitikai dokumentumok: nemzetközi szerződések, alkotmányos előírások, nyelvi vonatkozású jogszabályok és rendeletek, a törvények végrehajtási utasításai stb. Ezeket abból a szempontból kellene elemezni, hogy mennyire irányulnak meglévő problémák megoldására (s melyeket kívánják megoldani), illetve mennyire gerjesztenek új problémákat és súlyosbítják a meglévőket. Hasznos volna áttekinteni a jogszabályok parlamenti vitáinak jegyzőkönyveit is (ezek felhasználására lásd: Sebők 2015). A jogszabályokon kívül vizsgálni kellene a nyelvi problémák szempontjából Magyarország és a környező országok gyakorlati nyelvpolitikáját és oktatáspolitikáját, a nyelvi problémák megoldására (vagy gerjesztésére) irányuló kormányzati és más erőfeszítéseket és eredményeket. Hasonlóképpen tanulmányozni kellene a különféle szintű szervezetek, intézmények nyelvpolitikáját.

Itt említhetjük meg a nyelvi naplókat mint a nyelvi problémák feltárásának egyik eszközét. A nyelvi naplók olyan írott dokumentumok, melyek nyelvi vonatkozású eseményeket és észrevételeket rögzítenek, azaz olyan eseményeket, melyekben a beszélés, beszéd hallgatása, olvasás vagy írás meghatározó szerepet játszik. Nyelvi vonatkozású események leírásán kívül a nyelvi naplók nyelvi reflexiókat is tartalmazhatnak, olyan észrevételeket különféle nyelvi jelenségekkel kapcsolatban, amelyek nem köthetők egyetlen konkrét eseményhez. A naplóbejegyzések nem csekély része nyelvi problémákról szól.¹⁴

A nyelvi problémák empirikus vizsgálatának eddig nálunk nem alkalmazott módszere az ilyen témájú szociolingvisztikai interjúk készítése, melyek célja a részleges vagy teljes nyelvi életrajzok összeállításához szükséges adatok összegyűjtése. A nyelvi életrajzot egy személy nyelvi vonatkozású életeseményeinek a leírása alkotja; mikor, hol, kitől sajátította el, ill. tanulta meg az általa ismert nyelveket, melyiket milyen célra használta és használja, hogyan változott az idők folyamán a nyelvtudása, ill. az egyes nyelvekhez való viszonyulása stb. (lásd: Busch 2006; Nekvapil 2003; Tancer 2016).

Ami a lehetséges adatközlőket illeti, első körben nyelvtudatos, iskolázott beszélőkkel lenne érdemes ilyen témájú interjúkat készíteni, különösen olyanokkal, akik hivatásuk során rendszeresen szembesülnek nyelvi problémákkal az oktatás, a közigazgatás, a kultúra, a politika, a gazdasági élet stb. területén. Második körben érdemes megpróbálkozni a kevésbé nyelvtudatos és kevésbé iskolázott, ill. iskolázatlan beszélőkkel is, mindenekelőtt olyanokkal, akik gyakran mozognak a két beszélőközösség határsávjában. Amennyiben rendelkezésünkre állnak olyan spontán beszélgetések átiratai, melyekben az adatközlők nyelvi problémákról (is) beszélnek, érdemes ezek közül az adatközlők közül választani alanyokat a szociolingvisztikai interjúk számára, mert így a szociolingvisztikai interjúk a spontán beszélgetések során rögzített nyelvi vonatkozású tények jobb megvilágítására, kiegészítésére is szolgálhatnak.

14 A nyelvi naplókra és azok felhasználására lásd: pl. Lanstyák 2018a: 36; Domonkosi–Ludányi 2020.

A korábban említettekből következően a nyelvi problémák megismerésének forrásai közt tarthatjuk számon a nyelvészek és nyelv művelők nyelvi vonatkozású írásait is. Szükség volna a külső régiókban beszélt nyelvváltozatokra, nyelvhasználatra, kétnyelvűségre, nyelvpolitikára stb. vonatkozó eddigi magyar és külföldi szakirodalom áttekintésére és elemzésére a nyelvi problémák szempontjából.

8. Zárszó

Dolgozatomban a nyelvi problémák néhány alapvető kérdésével foglalkoztam saját kutatásaim, a nyelvmenedzselés-elmélet szakirodalma, valamint a különféle általános problémakezelési elméletek képviselői által írott munkák alapján. Írásom apropója a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat 2017-ben indult, s 2021 óta sajnálatos módon személyi okok miatt szünetelő projektje, melynek célja a Kárpát-medencei magyar beszélőközösségekben jelentkező nyelvi problémák feltárása, rendszerezése, dokumentálása, közzététele, elemzése, valamint kezelési javaslatok kidolgozása.

Irodalom

- Abukhater, Ahmed Baha' El-Deen 2009. Rethinking Planning Theory and Practice: A glimmer of light for prospects of integrated planning to combat complex urban realities. *Theoretical and Empirical Researches in Urban Management* 2/11: 64–79.
- Beneš, Martin–Prošek, Martin–Smejkalová, Kamila–Štěpanová, Veronika 2018. Interaction between language users and a language consulting center: Challenges for language management theory research. In: Fairbrother, Lisa–Nekvapil, Jiří–Sloboda, Marián (szerk.): *The Language Management Approach: A Focus on Research Methodology*. Peter Lang, Berlin–New York. 119–40.
- Busch, Brigitta 2006. Language biographies – approaches to multilingualism in education and linguistic research. In: Busch, Brigitta–Jardine, Aziza–Tjoutuku, Angelika (szerk.): *Language biographies for multilingual learning*. University of Cape Town. Cape Town. 5–18.
- Domonkosi Ágnes–Ludányi Zsófia 2020. Problémaalapú szemlélet az anyanyelvi nevelésben. In: Istók Béla–Lőrincz Gábor–Lőrincz Julianna–Simon Szabolcs (szerk.): *Tankönyvkutatás – fordított tankönyvek – kétnyelvűség: A Variológiai Kutatócsoport 9. nemzetközi tankönyvkutató konferenciájának tanulmányai*. Selye János Egyetem Tanárképző Kara. Komárom. 177–92.
- Dorst, Kees 2010. The Nature of Design Thinking. In: Dorst, Kees–Stewart, Susan–Staudinger, Ilka–Paton, Bec–Dong, Andy (szerk.): *Interpreting Design Thinking*. Faculty of Design, Architecture & Building, University of Technology. Sydney, Australia. 131–39.
- Eisenhardt, Kathleen M.–Zbaracki, Mark J. 1992. Strategic Decision Making. *Strategic Management Journal* 13: 17–37.
- Hansson, Sven Ove 1994/2005. *Decision Theory: A Brief Introduction*. Stockholm: Royal Institute of Technology (KTH). <http://home.abe.kth.se/~soh/decisiontheory.pdf> (2022. márc. 29.)

- Hatchuel, Armand 2002. Towards Design Theory and expandable rationality. *Journal of Management and Governance* 5: 260–73. <http://users.csc.calpoly.edu/~csturner/courses/508w10/Readings/Simon1.pdf> (2022. márc. 29.)
- Hübschmannová, Milena–Neustupný, Jiří V. 2004. ‚Terminological‘ processes in north-central Romani. *Current Issues in Language Planning* 5 (2): 83–108.
- Jackson, Michael C. 2003. *Systems Thinking: Creative Holism for Managers*. John Wiley & Sons, Ltd. Chichester.
- Jernudd, Björn H. 1993. Language planning from a management perspective. In: Jahr, Ernst Håkon (szerk.): *Language conflict and language planning*. Mouton de Gruyter. Berlin. 133–42.
- Jernudd, Björn H. – Neustupný, Jiří V. 1987. Language planning: for whom? In: Laforge, Lorne (szerk.): *Proceedings of the International Colloquium on Language Planning*. Les Presses de L’Université Laval. Québec. 71–84.
- Kimura, Goro Christoph 2005. How Do Researchers on Language Policy Perceive Language? *Gengoseisaku* 1: 1–13.
- Kolláth Anna–Lanstyák István 2007. Nyelvi probléma. In: Benő Attila–Fazakas Emese–Szilágyi N. Sándor (szerk.): *Nyelvek és nyelvváltozatok I. Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége*. Kolozsvár. 471–93.
- Lanstyák István 2007. A szervezett nyelvalakítás válfajai. In: Mészáros András (összeáll.): *Emlékkönyv Turczel Lajos 90. születésnapjára*. Lilium Aurum. Dunaszerdahely. 141–62.
- Lanstyák István 2013. Nyelvi problémák a bibliafordításban. In: Benő Attila – Fazakas Emese – Kádár Edit „...*bogy legyen a víznek lefolyása...*” Erdélyi Múzeumegyesület. Kolozsvár. 309–18.
- Lanstyák István 2014a. On the process of language problem management. *Slovo a slovesnost* 75: 325–51.
- Lanstyák István 2014b. Kusza problémák. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 16/4: 87–105.
- Lanstyák István 2017a. Nyelvítés. In: Gróf Annamária–Kolláth Anna–Sztók Szilvia (szerk.): *Szélfőzsa*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 48–60.
- Lanstyák István 2017b. Nyelvi ideológiák (általános tudnivalók és fogalomtár). http://web.unideb.hu/~tkis/li_nyelvideologiai_fogalomtar2.pdf (2022. márc. 29.)
- Lanstyák István 2018a. *Nyelvalakítás és nyelvi problémák*. Fórum Kisebbségkutató Intézet–Gramma Nyelvi Iroda. Somorja.
- Lanstyák, István 2018b. On the strategies of managing language problems. In: Fairbrother, Lisa–Nekvapil, Jiří – Sloboda, Marián (szerk.): *The Language Management Approach: A Focus on Research Methodology*. Peter Lang. Berlin. 67–97.
- Lanstyák István 2019. Nyelvmenedzselés-elmélet és terminológia. In: Fóris Ágota – Bölcskei Andrea (szerk.): *Terminológiasztratégiai kihívások a magyar nyelvterületen*. L’Harmattan–Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda. Budapest. 73–93.
- Lanstyák István 2021. Language Problems, Language Related Social Problems, Metalinguistic Activities. *Forum Social Sciences Review/Fórum Társadalomtudományi Szemle* 23/5: 61–72.
- Lanstyák István 2022a. Fordítás és alkalmazkodás. Misad Katalin (szerk.): *Megalkuvások a fordításban*. Szenci Molnár Albert Egyesület. Pozsony. 75–102.

- Lanstyák István 2022b. Reštriktívna komunikácia a jazykový manažment. In: Lanstyák István – Samko, Milan – Sebők Szilárd (szerk.): *Jazykové a komunikačné problémy a ich manažment*. Univerzita Komenského. Bratislava. 295–331.
- Lanstyák István 2023a. A célnyelvi befogadóhoz való alkalmazkodás a fordításban (példák és ellenpéldák). Misad Katalin–Csehy Zoltán (szerk.): *Kulturális emlékezet, műfordítás, többnyelvűség*. Comenius Egyetem. Pozsony. 11–49.
- Lanstyák István 2023b. Marginalizmusok néhány közkeletű protestáns magyar bibliafordításban. Misad Katalin–Csehy Zoltán (szerk.): *Nova Posoniensia* XIII. Szenci Molnár Albert Egyesület. Pozsony. (Megjelenés alatt.)
- Lanstyák István–Rabec István 2008. A szó elszáll, a hangfelvétel és a lejegyzés megmarad. In: Zelliger Erzsébet (szerk.): *Nyelv, területiség, társadalom*. Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest. 309–25.
- Lanstyák István–Szabómihály Gizella 2009. Hungarian in Slovakia: Language management in a bilingual minority community. In: Nekvapil, Jiří – Sherman, Tamah (szerk.): *Language Management in Contact Situations*. Peter Lang. Frankfurt am Main. 49–73.
- Ludányi Zsófia 2018. A hallgató-oktatás írásbeli kapcsolattartás nyelvi problémák internetes fórumok metadiskurzusaiban. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* 13/2: 76–97.
- Ludányi Zsófia 2019. Language ideologies in Hungarian language counselling interactions. *Eruditio–Educatio* 14/3: 59–76.
- Ludányi Zsófia–Domonkosi Ágnes–Kocsis Ágnes–Osváth Dorottya 2022. A nyelvi menedzselés szemlélete és a nyelvi tanácsadás. In: Deme Andrea–Kuna Ágnes (szerk.): *Nyelvészeti alkalmazások*. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest. (Megjelenés alatt.)
- Mäntysalo, Raine 2002. Dilemmas in Critical Planning Theory. *Town Planning Review* 73: 417–36.
- Muraoka, Hidehiro 2000. Management of intercultural input. *Journal of Asian Pacific Communication* 10: 297–311.
- Nekvapil, Jiří 2003. Language biographies and the analysis of language situations. In: Nekvapil, Jiří–Čmejkrová, Světa (szerk.): *Languages and Language Communities in the Czech Republic*. *International Journal of the Sociology of Language* 162: 63–83.
- Nekvapil, Jiří 2006. From language planning to language management. *Sociolinguistica* 20: 92–104.
- Nekvapil, Jiří –Nekula, Marek 2008. On Language Management in Multinational Companies in the Czech Republic. In: Liddicoat, Anthony J. – Baldauf, Richard B. Jr. (szerk.): *Language Planning and Policy. Language Planning in Local Contexts*. Multilingual Matters. Clevedon–Buffalo–Toronto. 268–87.
- Nekvapil, Jiří–Sherman, Tamah 2015. An introduction: Language Management Theory in Language Policy and Planning. *International Journal of the Sociology of Language* 232: 1–12.
- Neustupný, Jiří V. 2002. Sociolinguistika a jazykový management. *Sociologický časopis* 38: 429–42.
- Neustupný, Jiří V. 2005. Foreigners and the Japanese in contact situations: evaluation of norm deviations. *International Journal of the Sociology of Language* 175–176: 307–23.
- Neustupný, Jiří V.–Nekvapil, Jiří 2003. Language Management in the Czech Republic. *Current Issues in Language Planning* 4: 181–366.

- Paucar-Caceres, Alberto 2008. Operational research, systems thinking and development of management sciences methodologies in US and UK. *Scientific Inquiry* 9/1: 3–18.
- Sebők Szilárd 2015. Jazykovo-politické problémy ako „záľudné” problémy. In: Ondrejovič, Slavomír – Wachtarczyková, Jana – Satinská, Lucia (szerk.): *Jazyk v politických, ideologických a interkultúrnych vzťahoch*. Veda. Bratislava. 194–210.
- Sebők Szilárd 2017. *Meta és nyelv. Kísérletek a nyelvéírás nyelvének leírására*. Univerzita Komenského. Bratislava.
- Szilárd Sebők 2019. A magyar vonatkozású nyelvi problémák kutatástörténete Szlovákiában. In: Misad Katalin–Csehy Zoltán (szerk.): *Nova Posoniensia IX. A pozsonyi magyar tanszék évkönyve*. Szenczi Molnár Albert Egyesület. Pozsony. 59–83.
- Sherman, Tamah 2007. Language Management on the Front Lines. In: Muraoka, Hidehiro (szerk.): *Interdisciplinary Studies of Language Management in Contact Situations*. Chiba University. Chiba. 67–77.
- Szilágyi N. Sándor 2004. *Elmélet és módszer a nyelvészetben, különös tekintettel a fonológiára*. Erdélyi Múzeumegyesület. Kolozsvár.
- Tancer, Jozef 2016. *Rozvížané jazyky*. Slovart. Bratislava.
- Uhlířová, Ludmila 1997. „Language service” is also a service for linguistics. *Linguistica Pragensia* 7: 82–90.
- Uhlířová, Ludmila 1999. O co se zajímají ti, kdo posílají dopisy, faxy a e-maily jazykové poradně? *Naše řeč* 82: 225–36.
- Ulrich, Werner–Reynolds, Martin 2010. Critical systems heuristics. In: Reynolds, Martin –Holwell, Sue (szerk.): *Systems Approaches to Managing Change: A Practical Guide*. Springer. London. 243–92.
- Vidal, René Victor Valqui 2005. The Art and Science of Problem Solving. *Investigação Operacional* 25: 157–78.

Diaspora Research – On the Margins of Sociolinguistic Research among the Hungarian Diaspora in Austria¹

SZILVIA SZOTÁK
szotaksz@t-online.hu

1. Introduction

In the era of globalisation and digitisation in the 21st century, when economic uncertainty has led to increased mobility and accelerated migration processes, the role of multilingualism in the labour market has undergone significant changes, leading to an increased demand for multilingualism research and necessitating the advancement of its research methodology. Applied linguists researching multilingualism thus have to face the changes and limitations of the mono-disciplinary framework and rethink their methods in a new transdisciplinary framework. This is attempted, for example, by the critical sociolinguistics movement. Today we speak of superdiverse (see Vertovec 2007) societies, which Bloommaert describes with three keywords: mobility, complexity and unpredictability, and he points out that the pragmatic effect of superdiversity is precisely to challenge the foundations of our knowledge and assumptions about societies (Bloommaert 2013: 6). At the same time, Pavlenko points out that superdiversity is nothing more than a newly constructed brand aimed at fostering novel approaches within the field of sociolinguistics (Pavlenko 2019).

This paper, however, does not undertake a detailed presentation of the above discourse, but reflects on it as an interpretative framework when analysing the results of the sociolinguistic study of the Hungarian diaspora in Austria.

Likewise, the paper will not provide the etymology of the term diaspora or delve into its historical usage, as numerous researchers have already addressed these aspects comprehensively (e.g. Bodó 2005, Ilyés 2005, Ilyés–Papp ed. 2005; Keményfi 2005, Nádor 2014). Without engaging in a review of the Brubaker–Alexander debate (Alexander 2017; Brubaker 2017), it is essential to mention it as it reflects the theoretical and methodological dilemmas of the last two decades of diaspora research (cf. Gázsó 2017). In addition, the

1 This research was conducted by the Research Institute for National Strategy (RINS), Budapest, Hungary (this publication is based among others on RINS' research programme: „Mobility in Central and Eastern Europe 2021”. The research called “Sociolinguistic analysis of the Hungarian diaspora in Austria”, led by Szoták Szilvia, was implemented as part of the „Mobility in Central and Eastern Europe 2021” project. I would like to thank Jenő Szász, President of the Research Institute for National Strategy (NSKI), Dr. Márton Péti, Deputy President of the Institute and Gyöngyi Schwarz, Head of Division, for their professional ideas, and János Káldos for IT support and analysis of the questionnaires. I am also grateful to Szilvia Mentsik, President of the Association of Hungarian Teachers in Austria and Katalin Wéber, reporter of ORF Burgenland. Without their invaluable help, the fieldwork would not have been possible.

paper also refrains from presenting an exhaustive list of literature on the Hungarian diaspora in Western Europe and overseas. Instead, it concentrates on discussing the sociolinguistic fieldwork conducted to analyse the language situation within the Austrian diaspora.

The main purpose of the study is to provide insights into the background of the online survey of Hungarians in Austria in 2021, and to provide the framework and methods necessary to understand the language use and language preservation motivations, community-constructing cross-border mobility patterns and plans of the otherwise differentiated Hungarian diaspora community. At the outset, I would like to make it clear that I do not consider the Hungarian diaspora in Austria as a homogeneous group - even if this is convenient for the mother country from the point of view of national policy and practical from the point of view of support policy-, since it is very heterogeneous: it is differentiated by the period of emigration, religious and political affiliation, economic power and social stratification, in addition to the country of origin (which can be any country neighbouring Hungary) and the different social milieu (cf. Brubaker 2005). These factors have a strong influence on the network construction of diaspora communities, their chances of survival in terms of preserving the language and culture of the country of origin.

2. The Hungarian diaspora in Austria

The Republic of Austria is the only country where both autochthonous and allochthonous Hungarian ethnic groups live, but the latter is not uniform either, as the historical and current state of emigration in the country reveals old diaspora communities, whose members largely appeared in the 19th and 20th centuries, and new ones that formed in the 21st century. For the latter, free movement across borders makes it smooth and easy to grow the communities.

Austrian minority policy was characterised by the government's recognition of the rights of the autochthonous minorities living on its territory, which took place incrementally between 1976 and 1992. The Hungarian ethnic groups recognised as autochthonous communities live in Burgenland and in and around Vienna. The status of the Hungarians in Burgenland was declared in the 1976 Ethnic Groups Act, while the Hungarian ethnic group living in and around Vienna was only recognised as an autochthonous minority by the Austrian government in 1992. Minority rights are territorial in nature, so Hungarians living in other provinces are not entitled to any minority rights similar to those of the above groups, but this is also true for Burgenland Hungarians if they move out of the province.

Hungarians arriving after 1989 settled first in the border provinces and Vienna, and later throughout the country. New NGOs have been formed or old ones renewed, and new leaders have made new demands towards the motherland, but so did the Hungarian government when it took measures to encourage young people to move home (2016, the Youth Repatriation Programme).

The size of the Hungarian diaspora is closely related to the Hungarian ethnic groups living in the historical territory of Hungary and now in the neighbouring countries. The number of Hungarian groups living in the diaspora in Austria cannot be precisely determined (although we can rely on the databases of the Hungarian Statistical Office, Eurostat or the host countries), because Hungarians from Romania, Slovakia, Serbia, etc. are recorded by Statistic Austria as Romanian, Slovak or Serbian citizens (Szoták 2015). According to the Office's 2020 figures, 23,432 people born in Hungary were living in Austria. The total number of diaspora members in the world is generally estimated at 2.5 million, and the number of Hungarians living in Austria at 90,000 (NPÁT 2016:31), although their number is much higher.

The mother tongue use of the diaspora group(s) is endangered, usually relegated to the family scene (at most they can still use it at NGO meetings, scouting activities, once a month at a Hungarian mass/service, 1-2 hours a week in weekend schools), and thus its use is severely limited. In the case of the Western diaspora (also), it is therefore important to understand the motivating factors that determine the community's relationship to its mother tongue and the majority language. Acknowledging that the linguistic behaviour of any community can only be interpreted in the context of the socio-cultural environment in which it operates, the present study tried to examine the socio-economic-demographic composition of the Hungarian diaspora in the light of the information available to us.

3. Diaspora policy as part of national policy

Migration has been a feature of humanity since the beginning, and the migration of Hungarians is not a new phenomenon, but in each period different factors have influenced the movement of individuals or groups. The hypothesis was that the driving forces behind the migration of Hungarians to the motherland today are the desire for economic prosperity, more diverse career and further education opportunities and other political reasons, and this was supported by the results of the fieldwork. The Hungarian government under the communist rule had a negative attitude towards the diaspora. Today, this has changed, but it is certainly worth looking at diaspora groups from several angles:

1. from the point of view of the constructs of the motherland: how a country relates to the people and diaspora groups that emigrate from it, and how it integrates them into the life of the motherland;
2. on the basis of individuals' constructs: how they see themselves, their identity constructs and their spatio-temporal constructs (Feischmidt 1997).

3.1. After the political and economic transition in 1989-90, Hungarian national policy was strongly focused on the Carpathian Basin, due to the proximity and easier accessibility of Hungarians living in neighbouring countries, while conscious thinking about the diaspora only emerged in national policy after 2010. It took almost a decade for Hungary to establish

a process of familiarizing itself with the organizations and institutions operating within the diaspora, and to subsequently adapt and, if necessary, reconsider its aid and national policy principles accordingly. The relationship between the state and the diaspora is therefore in a constant state of flux, and strategic shifts in direction can be detected.

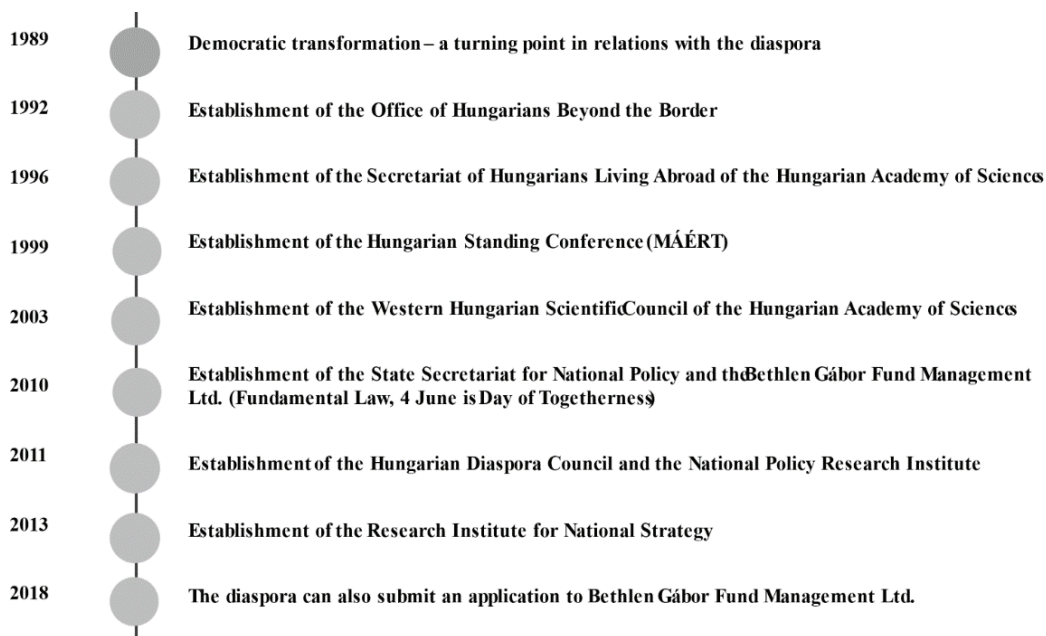
According to the typological classification of diaspora policies (Gamlen 2006), the institutional system of the diaspora has expanded and developed since 2010 thanks to the *capacity-building* minority policy, its coordination has improved and the direction of support policy has changed (cf. Gázsó 2020).

This was necessary for two reasons:

- Firstly, because whereas in the past religion and ideology played a unifying role in maintaining the diaspora identities and keeping diaspora groups together (1956 emigrants left Hungary for political reasons), whereas today, among migrant groups seeking economic prosperity, learning the language of origin (an innovative, free e-learning material under the CEFR would fill a huge gap), and introducing the new generation to the culture and history of the country of origin, are of increasing importance.
- Secondly, there was a change of attitude in the motherland: the Hungarian government in the socialist era and afterwards until the end of the 20th century regarded the „sons of our country who had been torn from the motherland” (especially the refugees of 1956) as people living in prosperity and well-being. The West was synonymous with freedom and prosperity, so those who lived there were not and could not, according to this line of thinking, be in need of support from the motherland.

As a result of the *rights-expanding* national policy, Hungary extended citizenship rights to the diaspora (the Citizenship Act was adopted in 2010, which provided for the possibility of a simplified naturalisation procedure),² and, according to the government, the procedure has created the public unity of the nation. The reality is that not all diaspora groups could make use of this legal possibility because their countries do not allow dual citizenship.

After 2010, the diaspora featured more frequently in government communication. The Fundamental Law (2011/43) declared the cohesion of the Hungarian nation and Hungary’s responsibility towards the Hungarian ethnic groups living outside Hungary’s borders. The institutional system of national policy was established in 2010 and has been continuously expanded since then: a deputy prime minister oversees the State Secretariat for National Policy, which has contact persons for all the Hungarian regions of the Carpathian Basin and the Western diaspora.

1. image: *Main Institutions and organisations involved in diaspora policy and science policy.*

In November 2010, the Hungarian Standing Conference (MÁÉRT) was reconvened, a forum for the political parties of the Carpathian Basin and the Hungarian government to which the leaders of Hungarian umbrella organisations active in the diaspora on each continent had been invited. Where there was no umbrella organisation, the NPÁT pushed for its creation. In the closing remarks of the meeting, the participants expressed the need to develop a joint action plan with the Hungarian national associations in the West for the benefit of the Hungarian people in the West. As a result, in 2011 the Hungarian Diaspora Council was established as part of the MÁÉRT, and in 2016 the *Hungarian Diaspora Policy* was born. *The document titled Strategic Directions, developed by the National Policy Research Institute of the State Secretariat for National Policy, sets out four main directions for development: 1. development of education; 2. establishment of the Hungarian Emigration and Diaspora Centre; 3. strengthening economic relations; 4. use of the tools of diaspora diplomacy.* At the same time, in the following years, diaspora policy programmes were launched in a haphazard and random manner, presumably as a result of verbal (and therefore undocumented) interactions (Kovács 2018: 151).

4. Purpose and background of the research

In the autumn of 2000, I conducted my first fieldwork in Austria, using the methodology of participant observation, in Oberpullendorf, Burgenland, under the coordination of the Institute for Ethnic and National Minority Research of the Hungarian Academy of Sciences (Szoták 2003). In the strategic programme entitled *Analysis of Local Identity and*

Interethnic Relations in Hungarian Settlements of the Carpathian Basin, my fellow researchers and I investigated the interethnic relations of ethnic groups and the local identity consciousness of the Hungarian communities living there in a total of 15 selected settlements (Bakó ed. 2003: 9). After that, I was introduced to the Hungarian community in Vienna, the president of the Central Association, and the practice and institutional system of Hungarian education in Vienna as a fellow in 2003. After that, in 2010, I focused my research again on the Hungarian diaspora in Western Europe and overseas (Szoták 2011), when I was the senior advisor to the State Secretariat for National Policy (hereinafter NPÁT), in charge of liaising with diaspora groups in the West.

As I mentioned earlier, from 2010 onwards there has been a shift in the approach to Hungarian national policy, and Hungarian national policy thinking, which until then had focused mainly on the Carpathian Basin, has turned openly towards Hungarian diaspora groups living all over the world. This was confirmed by the demographic situation, since the number of autochthonous and allochthonous Hungarian ethnic groups living in the Carpathian Basin was almost the same in 2010 (2.5-2.5 million at the time, since then the diaspora has increased).

In 2017, I had the opportunity to join the projects of the National Institute for Strategic Research,³ and as one of the projects of the diaspora research launched at the institute, we carried out the *Sociolinguistic Study of the Hungarian Diaspora in Austria* in the summer of 2021.

Despite the increasing number of sociolinguistic studies on the diaspora in recent years (e.g. Albury–Schluter eds. 2021; Karimzad–Catedral 2021; Lexander–Androutsopoulos 2021, Tseng–Hinrichs eds. 2021), only a few have been dedicated to the Hungarian diaspora in Austria (Csizsár 2007; Berényi-Kiss 2012; ELDIA 2016;⁴ Szépfalusi 1980, Szépfalusi et al 2012; Szoták 2017; Zelliger 2012).

The research was primarily driven by the researcher's curiosity, the aim was to learn about the diasporisation process of the Hungarian allochthonous ethnic group living in the vicinity of Hungary, after the fieldwork among the Burgenland Hungarians, who were in the last phase of language shift. A further aim of the research was to expand the existing knowledge about the Hungarian diaspora in Austria, to learn about the linguistic attitudes of the group, and to document the motivation and practice of language transfer in the context of multilingualism.

We hoped to get answers to the group's identity constructs, how they experience their cultural difference and how they draw their ethnic boundaries, how they are affected by the foreign social environment, and what kind of relationships and institutional arrangements they have developed and maintain to achieve these goals. The findings could be the basis for a deeper understanding of the Hungarian diasporisation process.

5. The fieldwork

5.1 Preparatory phase

The fieldwork was preceded by a lengthy preparatory phase, which required careful consideration of the most appropriate methods for the planned sociolinguistic research. I was able to draw on my experience from (1) my previous fieldwork, using participant observation, a method developed in anthropology but also applied in sociolinguistics. The synthesis of the data generated proved very useful in the preparation and implementation of the fieldwork. I also drew on (2) my local knowledge, (3) my conclusions of the relevant literature, (4) my network of contacts with NGO leaders and (5) interviews with leaders.

The aim of the research was to reach as many respondents as possible, and to obtain as much and accurate information as possible about their language use habits, attitudes towards language, mobility plans or the economic status of key research participants. In order to achieve these goals and perspectives, and taking into account the unpredictability of the pandemic period, the online questionnaire survey was a practical choice.

Nowadays, the protection of the individual is becoming increasingly important, so in the course of this research we have placed particular emphasis on ethical principles such as voluntary participation, confidentiality, anonymity and tactful questioning.

5.2. The questionnaire

The survey took place online on Facebook in June 2021 with the active support of local NGOs. The 123 survey questions were prepared in both Hungarian and German, allowing respondents to choose their preferred language for answering.

The research was primarily aimed at a sociolinguistic study of the Hungarian diaspora in Austria, including social background, education, economic situation, social status and mobility, with a focus on the diaspora's linguistic attitudes, educational needs and economic strength. More specifically, the questionnaire covered the following topics:

- Language choice option
- Anonymity
- Sociological data
- Language use issues affecting five generations
- The links between education and language
- Language and attitude
- Relations between leisure activities and language use
- Language and economy: pandemic, periphery
- Questions about social media
- Questions about name usage
- Civil life, community and individual language use/language use settings/advocacy

- Contact with the motherland – return?
- Language use conflicts in different settings of language use

Our target of 1,000 people completing the questionnaire was achieved, with a total of 1,418 people completing the questionnaire in Hungarian (100 were invalid) and 36 in German (4 were invalid), the majority of them women. 92.9% of the respondents writing in Hungarian and 86.2% of the respondents writing in German live in Austria. Most of them were born in Hungary (86,7%), but we see that there were also people from neighbouring countries (Croatia 0.1%; Slovakia 2%; Serbia 3%; Ukraine 0.1%; Romania 5.8%, others 1.4%).

The reasons given for moving to the country were better livelihoods, career opportunities, political change and better education. The majority of emigrants arrived in Austria after 1998. The majority of respondents (N=34.9%) live in Vienna.

In terms of language skills, the majority (62.2%) speak German very well (N=1171). 8% of respondents rated their language skills as native, 14% said they spoke German perfectly, while 39.9% said they spoke German very well but with an accent. The rest of the respondents know only a few words (1.8%), have difficulty in understanding themselves (8.7%) or do not speak very well but can understand themselves in most cases (27.2%).

In terms of economic status, the majority of respondents are well qualified, most of them have a net monthly income between €2-5000 and the pandemic has not changed this (N=43.6%).

42.5% of the respondents (N=930) own property in Hungary, but 76% do not plan to move back to Hungary. Only 9% of respondents plan to move to Hungary within 5 years and 19.4% when they reach retirement age.

6. Summary

The paper is the first public summary of the 2021 fieldwork. It provides a brief description of the research, the methods employed, and the online questionnaire, along with an introduction to the Hungarian diaspora in Austria and the main trends in national policy.

In today's globalised world, the Hungarian diaspora should be seen as having an important role to play in the foreign policy of states and in bilateral relations. Businessmen, scientists, artists, etc. living in the diaspora can shape political, economic and cultural relations between states by operating in the transnational space, and therefore Hungary must be able to mobilise diaspora groups. This is a long-term strategic task, the best means of which is to develop a bond with the Hungarian language and Hungarian culture. Hence, organizing continuous and effective Hungarian education, along with ensuring an uninterrupted Hungarian cultural experience for the newly migrated groups, becomes of paramount importance.

References

- Albury, Nathan John–Anne Ambler Schluter 2021. *Introduction: Reimagining language and belonging in the diaspora*. *Lingua* 263. <https://doi.org/10.1016/j.lingua.2021.103157>
- Alexander, Claire 2017. Beyond the „The ‘Diaspora’ Diaspora”: A Response to Rogers Brubaker. *Ethnic and Racial Studies* 40 (9): 1544–1555.
- Bakó Boglárka (szerk.) 2003. *Lokális világok. Együttélés a Kárpát-medencében*. MTA Társadalomkutató Központ. Budapest.
- Berényi-Kiss Hajnalka 2012. From law to language use practices. A case study on Hungarian-speakers in Austria. University of Vienna.
http://www.academia.edu/2314855/From_law_to_language_use_practices._A_case_study_on_Hungarian-speakers_in_Austria
- Blommaert, Jan 2013. *Chronicles of complexity: Ethnography, superdiversity and linguistic land-scapes*. Tilburg Papers in Culture Studies 29. Tilburg University. Tilburg. <https://www.researchgate.net/publication/265850728>
- Bodó Barna 2005. Szórványnarratívák. In: Ilyés Zoltán–Papp Richárd (szerk.) *Tanulmányok a szórványról*. Gondolat–MTAKI. Budapest.
- Brubaker, Rogers 2017. Revisiting „The ‘Diaspora’ Diaspora”. *Ethnic and Racial Studies* 40 (9). 1556–1561.
- Csiszár Rita 2009. *Magyar nyelv és magyar közösségek Ausztriában. A nyelvcseré és nyelvmegőrzés vizsgálata a bécsi migráns és az alsóöri őshonos kisebbségek körében*. PhD értekezés. PTE. Pécs.
- Feischmidt Margit 1997. Multikulturalizmus: kultúra, identitás és politika új diskurzusa. In: Feischmidt Margit (szerk.): *Multikulturalizmus*. Osiris Kiadó. Budapest. 7–29.
- Gamlen, Alan 2006. *Diaspora Engagement Policies: What Are They, and What Kinds of States Use Them?* Centre on Migration, Policy and Society, Working Paper No.32. University of Oxford. Oxford.
- Gazsó Dániel 2020. *Ottthon és itthon. A magyar diaszpóra és anyaországáé*. Doktori (PhD) értekezés. Budapest.
- Gazsó Dániel 2017. Vitarecenzió–Brubaker diaszpórakoncepciójának kritikája. *Kisebbségi Szemle* 4: 115–126. http://epa.niif.hu/03700/03751/00006/pdf/kisebbségi_szemle_2017_04_115-126.pdf
- Gazsó Dániel 2016. A magyar diaszpóra fejlődéstörténete. *Kisebbségi Szemle* (1): 9–35. <https://www.researchgate.net/publication/338019590> [2019.09.09.]
- Haugen, Einar 1972. *The Ecology of Language*. Stanford University Press. Stanford.
- Ilyés Zoltán 2005. Identitás, kultúrtáj, örökségmenedzsment. Szempontok Gyimes kistérségi erőforrásainak értékeléséhez. In: Bakó Boglárka – Szoták Szilvia (szerk.) *Magyarlakta kistérségek és kisebbségi identitások a Kárpát-medencében*. Gondolat–MTAKI. Budapest. 45–66.
- Ilyés Zoltán–Papp Richárd (szerk.) 2005. *Tanulmányok a szórványról*. MTAKI-Gondolat Kiadó. Budapest
- Karimzad, Farzad–Lydia Catedral. 2021. *Chronotopes and Migration: Language, Social Imagination, and Behavior*. Routledge. New York. <https://doi.org/10.4324/9781351000635>.

- Keményfi Róbert 2005. A többrétegű szórvány kifejezés a kisebbségkutatásban. In: Ilyés Zoltán–Papp Richárd (szerk.) *Tanulmányok a szórványról*. Gondolat–MTA Kisebbségkutató Intézet. Budapest. 78-90. http://www.mtaki.hu/docs/tanulmanyok_a_szorvanyrol/szorvany_kemenyfi_robert_tobbretegu_szorvany.pdf
- Kovács Eszter 2018. Magyar diaszpórapolitika 1990 után az állam és a diaszpóra perspektívájából. Doktori értekezés. PPKE. Budapest.
<http://real-phd.mtak.hu/754/>
- Lexander, Kristin Vold–Jannis Androutsopoulos. 2021. Working with mediagrams: A methodology for collaborative research on mediational repertoires in multilingual families. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 42 (1): 1–18. <https://doi.org/10.1080/01434632.2019.1667363>
- Magyar Diaszpórapolitika. Stratégiai Irányok. 2016. Miniszterelnökség, Nemzetpolitikai Államtitkárság. Budapest.
- Nádor Orsolya 2014. A diaszpóráról – nyelvpolitikai megközelítésben. *THL2*, 51 (2)5–17. http://real.mtak.hu/73404/1/EPA01467_thl2_2014_2_005-017.pdf
- Pavlenko, Aneta 2019. Superdiversity and why it isn't: Reflections on terminological innovation and academic branding. In: Barbara Schmenk, Stephan Breidbach and Lutz Küster (Ed.). *Sloganiization in Language Education Discourse*. Multilingual Matters. Bristol. 142–169.
- Szépfolusi István 1980. *Lássátok, halljátok egymást!* Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem. Bern.
- Szépfolusi István–Vörös Ottó–Beregszászi Anikó–Kontra Miklós 2012. *A magyar nyelv Ausztriában és Szlovéniában*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Szilvia Szoták 2017. *Magyar nyelv és magyar népcsoport Burgenlandban. Nyelvi tájékozódás vizsgálata a többnyelvűség kontextusában*. PhD értekezés.
- Szoták Szilvia 2015. Nyelvi ideológiák és etnicitás az osztrák censusokban. *Regio* 23 (3) 1–20.
- Szoták Szilvia 2011. Gondolatok a nyugati diaszpóra oktatásáról. Kozmács István–Vančo Ildikó (szerk.) *A csitári hegyek alatt...* (Nyelvészeti írások Sándor Anna tiszteletére). Arany A. László Polgári Társulás. Nyitra. 223–231.
- Szoták Szilvia 2003. A burgenlandi Felsőpulya (Oberpullendorf). In: Bakó Boglárka (szerk.): *Lokális világok. Együttélés a Kárpát-medencében*. MTA Társadalomkutató Központ. Budapest. 259–283 <https://mek.oszk.hu/19200/19264/19264.pdf>
- Tseng, Amelia–Lars Hinrichs (eds.). 2021. Mobility, polylingualism, and change: Toward an updated sociolinguistics of diaspora. [Special issue.] *Journal of Sociolinguistics* 25 (5). 649–761.
- Vertovec, Steven 2007. Super-diversity and its implications. *Ethnic and Racial Studies* 30: 1024–1054.
- Zelliger Erzsébet 2012. A magyar nyelv használata a felső-ausztriai magyar diaszpóra körében. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság. URL: <http://books.google.hu/books?isbn=6155061017> [2012. 06. 01.]

A magyar nyelv Eszék város nyelvi tájképében

LEHOCKI-SAMARDŽIĆ ANA
alehocki@ffos.hr

„Megőrizni a nyelvet másképpen nem lehet, nem is érdemes, csak a nyelv használatával.”

Péntek János (2001: 113)

1. Eszék történelme röviden

Eszék (horvátul Osijek, németül Esseg, latinul Aelia Mursa) Horvátország negyedik legnagyobb városa. Eszék-Baranya megye székhelyeként Eszék városa Kelet-Szlavónia ipari, kereskedelmi, adminisztratív, oktatási, igazságügyi és kulturális központja, amelyhez adminisztratív szempontból 8 környező település¹ tartozik. A 2021-es népszámlálás adatai alapján² a szűkebb értelemben vett városban összesen 75 916 lakos él, annak szélesebb adminisztratív területén pedig 96 848 embert talált otthont. Eszék-Baranya megye 258 023 lakost számlál közülük 2021 tavaszán 6059 fő (2,35%) vallotta magát magyarnak magyar nemzetiségűnek. Eszék az alábbi hét városnegyedből áll: Rétfalu (horvátul: Retfala), Felsőváros (horvátul: Gornji grad), Ipari negyed (horvátul: Industrijska četvrt), Óváros (horvátul: Tvrđa), Újváros (horvátul: Novi grad), Jug II. (a magyarok is horvátul használják a nevét) és Alsóváros (horvátul: Donji grad). Valamennyi városrész egy-egy történelmi korszak sajátosságairól és a lakosság folyamatos migrációjának következtében kialakult etnikai kép változásáról tanúskodik.

Ahogy ezt Gradečak-Erdeljić és Zlomislíć (2014: 9) kiemelik az Eszék angol nyelvi tájképét bemutató közös munkájukban, „(...) Eszék egy többnyelvű és multikulturális város, amely egyszerre kulturális és nyelvi hatásokban is gazdag történelemmel rendelkezik.”³ Eszék multikulturális és multilingvális léte a római Aelia Mursa i. sz. I. századi település alapítása óta követhető nyomon. Mursa katonai város területére nem csak a római katonák telepedtek le, hanem a katonai élet fenntartásához szükséges, a helyi nyelvhasználatot beszélő kisiparosok és kézművesek is. A település gazdasági és etnikai sokszínűsége, valamint regionális jelentősége miatt Hadrianus császár kolónia státuszra emelte Mursát. A latin nyelv és kultúra hatását azonban nem lehet kizárólag erre az időszakra korlátozni, ugyanis később, főleg a humanizmus korában, leginkább az oktatási intézményekben való használatának köszönhetően a latin nyelv dominanciája jelentős nyomokat hagyott minden európai nyelvben, így a magyarban és a horvátban is.

1 Josipovac, Višnjevac, Cvjetno naselje, Brijest, Osijek - Lijeva obala (Eszék bal partja), Tenja, Klisa, Sarvaš.

2 Forrás: <https://popis2021.hr/> (2022.07.22.)

3 Eredetiben: „Osijek is a multilingual and multicultural city with a very rich history of both cultural and linguistic influence.”

Földrajzi elhelyezkedésének köszönhetően a középkori város az ókori katonai castrumtól nyugatra épült, a Dráva folyópart lejtőiről kimagasló, ma is jól látható, a tengerszint feletti 90 méter magas városfalaival, melyeket a horvát lakosság Tvrdának, az eszéki svábok Altstadt und Festungnak, a magyarok pedig Óvárosnak hívnak. Az 1526-os mohácsi csata után bekövetkezett és egészen 1687-ig fennálló török uralom alatt az eszékiek élete is jelentősen megváltozott. Ez az az időszak, amikor a horvát nyelv keleti dialektusaiba számos, még a mai mindennapi kommunikációban is gyakori nyelvi elem került be, mint pl. az 'ajde (magyarul: gyerünk!)⁴ felszólítás, vagy a *džezva* (magyarul: kávéfőző edény)⁵ használati tárgy megnevezése, de a török kultúra és gasztronómia hozadéka az olyan közkedvelt ételek megnevezései is, melyekkel elsősorban Horvátország keleti részén találkozhatunk, ilyen pl. a *baklava* (magyarul: mandulával töltött mézes rétes)⁶, vagy az *ajvár* (magyarul: paprikából, padlizsánból és fokhagymából készített mártás)⁷. Az említett példákon kívül számos egyéb török eredetű kifejezést és szólást kezdtek használni a mai Horvátország keleti részén, amit az itt élő magyarok is átvettek, és amelyek széleskörű használatuk miatt a Termini szótár⁸ anyagát is képezik. A Tvrdá (Óváros) 18. századi német felújítása után a városba az akkori birodalom minden részéről érkeztek kereskedők, kisiparosok és kézművesek, akik a családjukkal a saját nyelvükön, egymással pedig németül beszéltek, miközben az adminisztráció nyelve a latin volt, és ez egyfajta nyelvi kavalkádot idézett elő a mindennapokban, valamint idővel az ún. eszakeri⁹ nyelvváltozat kialakulásához vezetett. Ezt az eklektikus nyelvi helyzetet bizonyítják a 19. századi Városi Tanács üléseiről latinul készült jegyzőkönyvek is, amelyek a jelenlévő tanácsstagok soraiban magyarokat, németeket, horvátokat és szerbeket is felsorolnak.¹⁰

A 19. század végi és a 20. század eleji Eszék központja a gazdag iparosok által épített csodálatos szecessziós villákkal még nyugatabbra mozdul el, a mai Felsőváros területére, amely a központjába vezető építészeti szempontból reprezentatív *Európai sugárúton* (horvátul: *Europska avenija*) látható magyar szecessziós homlokzataival tanúsítja a magyar kultúra jelenlétét a 20. század eleji városban. A magyar nyelv ebben az időszakban az eszéki ún. eszakeri nyelvhasználatra tett hatását, amit Ana Mikić Čolić dokumentált 2022-ben megjelent könyvében, amelyben társszerzőivel hangtani, alaktani, mondattani és lexikális szempontból elemzi a mai horvát köznyelvben fellelhető magyar és a német nyelvi hatások nyomait (vö. Mikić Čolić–Milas–Rajle 2022). Többek között azt is elmondja, hogy a magyar nyelv hatása az eszakeri nyelvhasználatra kétrétegű: egyrészt a városba érkező magyar hivatalnokok hatottak az eszékiek nyelvhasználatára, másrészt pedig a környező falvakból ingázó őstermelők és

4 [hrv hajde! < tör haydi! hadi! ,ua'] Forrás: Termini szótár. (2022.07.01.)

5 [hrv džezva (f-fn) ,ua' < tör cezve ,ua' < ar ğādvā ,fáklya'] Forrás: Termini szótár. (2022.07.01.)

6 [hrv baklava (fn-f) ,ua' < tör baklava ,ua' < ar baqlawa ,ua'] Forrás: Termini szótár. (2022.07.01.)

7 [hrv ajvar ,ua' < tör hayvar 'sózott halikra'] Forrás: Termini szótár. (2022.07.01.)

8 A Termini szótár anyaga a <http://termini.nyud.hu/htonline/htlista.php?action=browse> linken megtekinthető.

9 Az eszakeri nyelvváltozat alapja a helyi német dialektus, ami számos helyi jellegű, így magyar nyelvi elemet is tartalmaz. (vö. Mikić Čolić–Milas–Rajle 2022: 31)

10 Az Eszéki Városi Levéltár anyagából: DAOS Gradski zapisnici (magyarul: Városi jegyzőkönyvek) 1892–1895.; DAOS Gradski zapisnici (magyarul: Városi jegyzőkönyvek) 1895–1914.

kereskedők magyar nyelvjárásai¹¹ hagytak nyomot a városi lakosság nyelvhasználatában (Mikić Čolić–Milas–Rajle 2022: 31). Ennek ellenére a horvát filológusok körében kevésbé ismert az a tény, hogy a mai magyar nyelvre a mai horvát nyelv jelenleg is erősen hat, amit a már említett Termini szótár dokumentál, az pedig még kevésbé ismert tény, hogy az említett szótárt a nyolc országban¹² működő nyelvészekből álló szerkesztőség készíti, irányítva az adatbázis folyamatos fejlesztését és frissítését.

1.1 A magyarok és a magyar nyelv Eszéken

A 2011-es népszámlálás adatai alapján¹³ Eszéken 10 évvel ezelőtt 108 048 lakos élt, ebből 846 magyar. Annak ellenére, hogy a város lakossága 30%-kal csökkent, a magyarok száma ehhez képest csupán 10%-kal lett kevesebb, ami nagyrészt a többséget is érintő kivándorlás, és csak kisebb mértékben az elhalálozás következménye. Az első látásra aggodalmat keltő számok egy pozitív tény is bizonyítanak, mégpedig azt, hogy a magyar kisebbség a második legnagyobb kisebbség Eszék-Baranya megyében a szerbet követően, akik a megye és a város legnépesebb etnikai csoportját alkotják. A számadatok ellenére Eszéken a magyarok szórványban élnek a városi élet adta körülmények miatt, ami a nyelvhasználati színterek szűkülését is jelenti. A 2021-es népszámlálás adatai alapján¹⁴ a város területén 759 magyar él, és ezzel hivatalosan is 1% alá csökkent a magyarok száma, pontosabban a magyarok aránya a városban 0,79%. Ha ezt a számot az 1921-es adatokkal összehasonlítjuk, azt látjuk, hogy 100 év alatt a magyarok száma kb. 1000 fővel csökkent¹⁵, viszont a város összlakossága 1921-ben 34 082 volt¹⁶, 2021-ben pedig 96 313¹⁷, ami jelentősen befolyásolja a számszerű kimutatásokat.

1956 őszén egy nagyon rövid időre és csak ideiglenesen, többszörösére nőtt a magyarok száma Eszéken. A megyeszékhely ugyanis ekkor fogadta be a Nyugatra tartó magyar menekülteket. Az eszéki magyar közösség minden év októberében a lyukas zászló felvonásával, valamint a Lyukas lobogó árnyékában¹⁸ című magyar és horvát nyelvű antológiából való felolvasásokkal emlékezik meg az 1956-ban történekről a Hermann-villára állított emléktábla előtt, ahol annak idején a legtöbb menekült lelt ideiglenes menedékre.

11 Nem csak Drávaszögből, hanem Kórógyról, Szentlászlóról és Harasztiból is ingáztak termelők a városba. Ez a jelenség a mai napig követhető, és a város nagyobb piacain még mindig lehet hallani a környező magyar nyelvjárásokat.

12 A Termini szótár 2022-ben regisztrált szerkesztőség tagjai: Pintér M. Tibor (HU, SK), P. Márkus Katalin (HU, SK), Lanstyák István (SK), Benő Attila (RO), Juhász Tihamér (RO), Nádor Orsolya (HU), Molnár Csikós László (RS), Márku Anita (UA), Kolláth Anna (SI), Gaál Péter (SI), Lehocki-Samardzic Anna (HR), Sági Zsuzsanna (AT), Szoták Szilvia (HU, AT).

13 Forrás: <https://popis2011.hr> (2022.07.22.)

14 Forrás: <https://popis2021.hr> (2022.07.22.)

15 1910 és 1921 között leginkább a Trianon utáni körülményeknek köszönhetően a magyarok száma 1000 fővel csökkent. Ez a szám azonos a 1921 és 2021 közötti magyar lakosság számának csökkenésével, tehát Trianont követően Eszék annyi embert veszített, mint az azt követő 100 év alatt.

16 A magyarok aránya a város összlakosságát tekintve ekkor 5,63%.

17 A 2021-ben összeírt 759 magyar 0,79% teszi ki az összlakosságnak.

18 Dobsai Gabriella–Medve Zoltán (szerk.) 2022. *A lyukas lobogó árnyékában*. Glotta Nyelvi Intézet. Eszék.

1. ábra: A Budapest és Eszék önkormányzata által a Hermann-villa homlokzatára állított emléktábla (Eszék – Ipari negyed, helyi hatóságok felirata)

A kisebbségi¹⁹ jogokat Horvátországban több hivatalos dokumentum szabályozza. Elsősorban A nemzeti kisebbségekről szóló, alkotmány erejű törvény²⁰, amely a Horvátországban élő kisebbségek számára minden jogot biztosít. Ezt egészíti ki és pontosítja A kisebbségi nyelv- és íráshasználatról szóló törvény²¹, valamint A horvát oktatási törvény²². Az említett három dokumentum alapján kötelesek eljárni az állami intézmények, a regionális hivatalok és a helyi választmányok is. A horvát állami politika is fontosnak tartja a kisebbségi jogokat, ugyanis a horvát Alkotmány 22 autochton államalkotó kisebbségi népcsoportot sorol fel, miszerint:

„(...) a Horvát Köztársaság a horvátok nemzeti államaként és a nemzeti kisebbségek államaként jött létre: szerbek, csehek, szlovákok, olaszok, magyarok, zsidók, németek, osztrákok, ukránok, ruszinok, bosnyákok, szlovének, montenegróiak, macedónok, oroszok, bolgárok, lengyelek, románok, törökök, vlachok, albánok és mások (...)”²³.

19 Horvátországban a „nemzeti kisebbség” (nacionalna manjina) kifejezést használják a közéletben, amihez semmiféle negatív konnotáció nem társul, és kizárólag a kisebbségi népcsoport számszerű állapotára utal a többséghez képest.

20 Forrás: <http://www.zakon.hr/z/295/Ustavni-zakon-o-pravima-nacionalnih-manjina> (letöltve: 2022.07.22.)

21 Forrás: <https://www.zakon.hr/z/1851/Zakon-o-uporabi-jezika-i-pisma-nacionalnih-manjina-u-Republici-Hrvatskoj> (2022.07.22.)

22 Forrás: <https://www.zakon.hr/z/317/Zakon-o-odgoju-i-obrazovanju-u-osnovnoj-i-srednjoj-%C5%A1koli> (letöltve: 2022.07.22.)

23 Eredetiben: (...) Republika Hrvatska se ustanovljuje kao nacionalna država hrvatskog naroda i država pripadnika nacionalnih manjina: Srba, Čeha, Slovaka, Talijana, Mađara, Židova, Nijemaca, Austrijanaca, Ukrajinaca, Rusina, Bošnjaka, Slovenaca, Crnogoraca, Makedonaca, Rusa, Bugara, Poljaka, Roma, Rumunja, Turaka, Vlaha, Albanaca i drugih (...). Forrás: <http://www.zakon.hr/z/94/Ustav-Republike-Hrvatske> (2022.07.22.)

Ezek alapján a magyarok, illetve bármely más kisebbség tagjai számára ugyanazok a jogok biztosítottak, mint minden más horvát állampolgár számára. A deklaráció elsősorban az oktatásra és a tudományos tevékenységre vonatkozik, de általánosságban szabályozza a közeleti megnyilvánulások formáit is, melyek az alábbiakban bemutatandó intézményeken keresztül valósulnak meg.

1998 óta működik Eszéken a Horvátországi Magyar Oktatási és Művelődési Központ, amely egy óvodának, egy nyolc osztályos általános iskolának és piacképes szakirányú képzéseket biztosító középiskolának²⁴ ad helyet, továbbá lehetőséget kínál a magyar mint idegen nyelv tanfolyamok és felnőttképzési programok megvalósítására. A magyar nyelvű oktatás teljes vertikuma is Eszéken zárul, ugyanis a Bölcsészettudományi Karon 2007 óta működő Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéken magyar nyelven folytathatják felsőoktatási tanulmányaikat az érdeklődők. Az alap- és középszintű anyanyelvi közoktatási programok ellenére a magyar származású hallgatók leginkább a környező településekről érkeznek, és legtöbbször nem bírják megfelelő szinten a horvátot. Az utóbbi néhány évben indított jelentős anyagi támogatásnak köszönhetően az eszéki iskolaközpontba egyre több horvát ajkú diák is beiratkozott, viszont leginkább az alsó tagozaton tanulnak, mivel a követendő program, illetve az oktatásszervezési munka egyáltalán nem veszi tudomásul az egynyelvű horvát diákok integrációját a magyar nyelvű oktatási és nevelési folyamatokba, ami egyben kihat a magyar ajkú diákok oktatásának minőségére is.

2. ábra: Az eszéki Magyar Oktatási és Művelődési Központ táblája, amelyen a magyar a második helyen szerepel, de ugyanazon a táblán, ugyanakkora betűmérettel.
(Eszék – Ipari negyed, állami feliratok)

A megyében és a járásban működő óvodák és iskolák a járás (óvoda és általános iskola) és a megye (középiskola) fennhatósága alá tartoznak. A Horvátországi Magyar Oktatási és Művelődési Központ a kisebbségi oktatási programok összetett jellege miatt az Oktatási

²⁴ Általános programú gimnázium, közgazdasági szakközépiskola, idegenforgalmi szakközépiskola és szakács szakirány.

Minisztérium alatt működik²⁵, ezért kétnyelvű felirata is az állami feliratok közé sorolható. Ezt bizonyítja a nyelvek sorrendje is, amely szerint a horvát mint államnyelv szerepel az első helyen.

Az eszéki magyarság leginkább informális helyzetben használja az anyanyelvét, és csak ritkán formális helyzetben, pl. az Eszék Város Magyar Kisebbségi Tanácsa ülésein, vagy az iskolaközpont tantestületi értekezletein, illetve a magyar tanszék és a Glotta Nyelvi Intézet ülésein, ahol a kommunikáció nyelve a magyar, de a felsorolt tanácskozásokról a jegyzőkönyvek már horvátul készülnek.

A horvátországi magyarság tudományos produkciója is jelentős a közösség nagyságát tekintve. Az eszéki²⁶ és a zágrábi²⁷ tanszékek egyik célja és rendeltetése a tudományos és a tudományszervezési munka sikeres megvalósítása. Ezen kívül az eszéki székhelyű Glotta Nyelvi Intézet is ilyen célból toborozza az elsősorban nyelvész kollégákat, viszont az Intézet tagjai sorában irodalmárok, közgazdászok, matematikusok, jogászok és más profilú szakemberek is működnek a különböző szakcsoportokban, ami egyben előrevetíti egy Tudományos Központ létrehozásának szükségességét is.

3. ábra: *Az eszéki székhelyű Glotta Nyelvi Intézet kétnyelvű táblája.*
(Eszék – Alsóváros, civil szervezetek feliratai)

Még a múlt század derekán az akkor különálló településként létező Rétfalu²⁸ lakossága többségben magyar volt, ahol magyar iskola is működött helyi tanítóval. Fél évszázaddal később az asszimiláció annyira felgyorsult, hogy ma már magyar szó – ritka kivétellel – csak az 1947 óta működő Népkör Magyar Kultúregyesület falai között hallható. A nagymúltú

25 A horvát jogszabály szerint az általános iskolákat a helyi hatóságok működtetik (városi hivatalok vagy a járások), a középiskolákat pedig a megyék. A horvát Tudományos és Oktatási Minisztériumhoz a felsőoktatási, a kisebbségek oktatását biztosító intézmények, valamint az eszéki Magyar Központoz hasonló több szintű oktatást biztosító oktatási központok tartoznak.

26 Az Eszéki Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke.

27 A Zágrábi Bölcsészettudományi Kar Hungarológiai Tanszéke.

28 1947 óta Eszék város egyik negyede, előtte pedig különálló rurális jellegű magyarlakta településként ismert. A mai horvát néve Madarska Retfala (Magyar Rétfalu) őrzi az egykori etnikai többség emlékét. Az 1786-os II. József császár alatt elvégzett népszámlás adatai szerint Rétfaluban 83 háztartást számláltak meg, amelyben 572 lakos élt, valamennyien kálvin hitvallású magyarok. (vö. Marczy 2004: 37) A Német Rétfalu (horvátul: Njemačka Retfala) már a nevében sem létezik Eszéken.

Népkör Magyar Kultúregyesületen kívül a magyarok Eszéken még a Zrínyi Magyar Kultúrkör egyesület programjai keretén belül tudják ápolni nyelvüket és kultúrájukat. A magyar kultúregyesületek, érdekvédelmi szervezetek és a magyar intézmények zavaratlan működését Eszéken, Eszék Város Magyar Kisebbségi Tanácsa segíti oly módon, hogy a Polgármesteri Hivatal és a városi intézményeknek közvetíti a magyar szervezetek sajátos szükségleteit, lobbizva azok megvalósításáért érdekében.

4. ábra: *Az eszéki Népkör Magyar Kultúregyesület székhelyére kihelyezett táblák, az 1905-ös Magyar Népiskola magyar nyelvű táblája és a Népkör Magyar Kultúregyesület kétnyelvű táblája (Eszék – Rétfalu, civil szervezetek felirata)*

A második világháború utáni társadalmi változások a nyelvi sokszínűség csökkenését okozták Eszéken. A Német Rétfalu²⁹ és a Magyar Rétfalu³⁰ nyelvi sajátosságai egyre jobban elmosódnak, a német nyelv szinte teljesen eltűnt a II. világháború utáni erőviszonyok és a mindennapokban is kialakult körülmények miatt. A magyar nyelv pedig a városi környezet okozta erős asszimilációs folyamatok, valamint a 19. században kialakult délszláv/pánszláv politika áldozata lett, mivel „1918. és 1941. között Eszék közléte szerbbarát politikától terhelt (...)“ (Sršan 2003: 9), és minden(ki)re aki/ami magyar volt, ellenséggént tekintettek.

A második világháború utáni időszak és a globalizációs folyamatok, valamint a popkultúra elterjedésének következtében az angol nyelv amerikai változatának erős jelenléte érzékelhető Eszék nyelvi tájképében, amely a 20. század második felében már dominánssá válik, leginkább a kereskedelmi feliratoknak köszönhetően (bővebben lásd: Gradečak-Erdeljić–Zlomislić 2014:22).

²⁹ A Strossmayer utca napjainkban

³⁰ A Petőfi utca napjainkban

Gradečak-Erdeljić–Zlomislić (2014: 22) Eszék város amerikai angol nyelvi tájképét bemutatva azt állítják, hogy Eszék nyelvi tájképe ma a város gazdasági, pontosabban kereskedelmi céljai miatt inkább a boszniai és szerbiai vásárlók felé irányul, és a szláv nyelvi hasonlóságra támaszkodva homogén képet mutat. Ennek ellenére is furcsa jelenségnek tekintik az angol nyelvű feliratok túlzottan nagy számát az eszéki kereskedelmi egységekben. Zárógondolatukban viszont azt is kiemelik, hogy a kereskedelmi célú feliratok az amerikai kultúrára támaszkodva az angol feliratokkal próbálják vonzóvá tenni termékeiket, és ebből ered azok széleskörű elterjedése (vö. Gradečak-Erdeljić–Zlomislić 2014: 34). Ilyen szempontból az államnyelv is veszélyeztetett a gazdasági szférában, amit számos a kutatás folyamán megvizsgált angol nyelvű cégfelirat is bizonyít. A magyar nyelv jelenlétére és státuszára ez a helyzet is kihat, mivel az angolt ma már a világ új lingua francájának tekintik, és jelenlétében még turisztikai szempontból is az összes többi idegen nyelv fölöslegessé válik. A magyar nyelv használatának háttere sokkal összetettebb, mert nemcsak a magyarországi vásárlókhoz és turistákhoz szól, hanem az eszéki magyar közösség mindennapi működését segíti, biztosítva annak fennmaradását, és ezt Landry és Bourhis (1997: 25) szavai is megerősítik: „A feliratok egy idegen számára információt közölnek a lakosság nyelvi összetételéről, utalnak a nyelvek erejére és státuszára.” Az 5. ábrán látható üdvözlő táblát Eszék Város Önkormányzata helyezte ki a városba érkező turisták számára. Azon jól láthatóan, az ún. nagy nyelvek után a magyar is helyet kapott, és ez nem a tömegesen érkező magyar turisták miatt van így, hanem a magyar nyelv több évszázados, hagyományosan betöltött régiós szerepének köszönhetően. Mivel mégis elsősorban a turistáknak szól a szöveg, a magyar nyelvű felirat az utolsó helyen szerepel ugyan, de azonos betűnagysággal, betűtípussal és színben került feltüntetésre.

5. ábra: Az Eszékre érkezőket üdvözlő többnyelvű tábla
(Eszék – Óváros, a helyi hatóságok felirata)

1.2 A kutatás tárgya, célja és módszerei

Mivel „A nyelvi tájkép megalkotása, a nyelvi tájképhasználat és annak tanulmányozása is szorosan összefügg a magyar nyelv helyzetével, a nyelvhasználat mindennapi gyakorlatával.” (Sztók 2016: 234), írásomban Eszék város nyelvi tájképét mutatom be, a magyar nyelvre helyezve a hangsúlyt. Céлом a magyar nyelvre összpontosítva szemléltetni az ország nyelvének dominanciáját olyan színtereken, ahol a kisebbségi nyelv használata lenne kívánatosabb, illetve kiemelni azokat a jó példákat is, amelyek bizonyítják a horvát kisebbségi politika nyitottságát. Kutatásaimban a Sztók (2016) és Laihonon (2013) által megadott felosztást³¹ és metodológiát alkalmazom, miszerint a feliratokat nemcsak hivatalos és nem hivatalos kategóriába soroltam, hanem részletesebb, kvalitatív kategorizációt is alkalmazok, miszerint a feliratok és táblák kihelyezésének célját, célcsoportját, tartalmát és városrész szerinti megjelenését is figyelembe veszem. Az adatok pontosabb értelmezése érdekében a kvalitatív és a kvantitatív módszereket felváltva alkalmazom. Ahol erre lehetőség nyílik, diakrón elemzéssel is kiegészítem az analízist. Ez leginkább azért fontos, mert több olyan helyszín is van ma Eszéken, ahonnan véglegesen lekerült a magyar nyelvű felirat, és ennek okát és körülményeit is szükséges megvizsgálni.

Az említett módszereken kívül a „top-down” és a „bottom-up” elemzést is használom, főként a hivatalos feliratok esetében³². Ennek fontosságát hangsúlyozza Sztók is, amikor idézi Cenozot–Gortert (2006: 68) mondván, hogy

„A hivatalos nyelvpolitika mindig a felülről lefelé mutató jelekben (top-down) – mint az utcanévek és a hivatalos épületek elnevezései – mutatkozik meg, s ennek a politikának az egyénekre való hatása az alulról felfelé mutató jelekben (bottom-up) ölt testet: ilyenek a boltok elnevezései és a plakátok.” (Sztók 2016: 116)

Ahogy ezt Sztók (2016: 155) is bővebben kifejti disszertációjában: „A nyelvi tájképek korábbi kutatása során felmerültek módszertani különbségek abban a tekintetben is, hogy mi számít nyelvi tájképnek, és ezek közül mit elemeztek és hogyan a kutatók.” A kutatók vagy egy kisebb terület összes feliratát vizsgálták (vö. Cenoz – Gortner 2006), vagy egy adott területen csak bizonyos jellegű feliratokat dokumentáltak és elemeztek (vö. Ben-Rafael és társai (2004, 2006) kutatását). Írásomban igyekeztem városrészenként minimum 100 táblát és feliratot megvizsgálni, így a feldolgozott nyelvi anyag végül 2173 tábla és felirat szövegét foglalja magába.

31 „(...) hivatalos állami feliratok; európai uniós projektek feliratai; helységnévtáblák és útjelző táblák; önkormányzati, kereskedelmi, magán, civil, és egyházi feliratok.” (Sztók 2016: 160) A helységnév- és útjelző táblákat az önkormányzati táblákkal együtt a „helyi hatóságok feliratai” kategóriába soroltam.

32 A bottom-up féle megközelítésre kiváló példa az Eszéki Egyetem (egy állami intézmény) egyetlen kétnyelvű táblája, ami a Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén látható. A Tanszék kétnyelvű táblájával az Egyetem elismeri kisebbségi voltát és minden ezzel járó jogát. (lásd: 3. ábra)

A nyelvi tájkép kutatási tárgyának meghatározásában ma már olyan radikális és bizonyos lehetséges pontatlanságokat előidéző értelmezések léteznek, mint amilyen Shohamy és Waksman (2009) kutatása (vö. Szoták 2016: 158), amelyek rendkívül tágra értelmezik tárgyát, én mégis egy hagyományosabb módszert választottam, miszerint csak olyan feliratokat vettem figyelembe, amelyek valamilyen keretben jelennek meg, valamint tartalmuk alapján a korábban megadott kvalitatív csoportokba sorolhatók (vö. Landry és Bourhis 1997).

Egy Eszékhez hasonló méretű város összes feliratát megvizsgálni szinte lehetetlen vállalkozás, mivel azok állandó változásban vannak. A nyelvi tájkép a nyelvvel együtt élő organizmus: megszületik (keletkezik), fejlődik (javítják, kiegészítik), mozog (áthelyezik), és meghal (lekerül a helyéről). Teljességre törekedni ebből a szempontból utópisztikus próbálkozás lenne. Mégis a több mint 2000 példából megközelítően pontos képet alkothatunk a város nyelvi tájképéről.

2. Eszék város nyelvi tájképe (módszerek és a kutatás tárgya)³³

Eszéken összesen 22 kisebbségben élő etnikumot³⁴ tartanak számon. A 96 313 lakosból 88 391 (91,77%) horvát nemzetiségű, és csak a maradék, alig 8%-ot alkotják a többi nemzetiség tagjai. Az említett számállapot jelentősen befolyásolja a város nyelvi tájképet. „A nyilvános terek (...) olyan térképek, amelyek kulcsot adnak a nyelvnek a város szociológiai és nyelvi dinamikájában betöltött szerepének pontos értelmezéséhez.”³⁵ – mondja Gradečak-Erdeljić és Zlomislíć (2014: 18), akik Eszék nyelvi tájképét a kereskedelmi feliratokon vizsgálták az amerikai angol használata szempontjából. Szerintük „A városi területek jellemzően a kulturális és nyelvi változások epicentrumai, és tükrözik és táplálják a szociolingvisztikai alapáramlatokat, amelyek hozzájárulnak a nyelv (r)evolúciós erőihez”³⁶ (Gradečak-Erdeljić–Zlomislíć 2014: 11). Ez a megállapítás ugyanígy a magyar nyelvre is vonatkozik, csak éppen ellenkező irányban. A magyar esetében ugyanis Eszéken egyfajta erőzítő tapasztalható. Az elmúlt néhány évben, főként a kereskedelmi egységek jelöléseit illetően, a magyar nyelvű feliratoknál először a magyar nyelv romlása, majd ennek hatására az eltűnése figyelhető meg.³⁷ A magyar nyelv nyilvános színtereken való használatát, annak jelenlegi állapota szerint

33 A tanulmányban közölt fényképet egy kivétellel a szerző készítette.

34 A 2021-es népszámlálás adatai alapján a városban albánok (353 fő vagy 0,37%), osztrákok (16 fő vagy 0,02%), bosnyákok (155 fő vagy 0,16%), bolgárok (7 fő vagy 0,01%), montenegróiak (102 fő vagy 0,11%), csehek (39 fő vagy 0,04%), magyarok (759 fő vagy 0,79%), macedónok (139 fő vagy 0,14%), németek (221 fő vagy 0,23%), lengyelek (12 fő vagy 0,01%), romák (77 fő vagy 0,77%), románok (16 fő vagy 0,02%), oroszok (9 fő vagy 0,01%), szlovákok (207 fő vagy 0,21%), szlovénok (39 fő vagy 0,07%), szerbek (4188 fő vagy 4,35%), olaszok (20 fő vagy 0,02%), törökök (4 fő vagy 0,00%), ukránok (50 fő vagy 0,05%), vlachok (1 fő vagy 0,00%), zsidók (21 fő vagy 0,02%) élnek.

35 Eredetiben: „Public spaces can thus be viewed as maps that provide a key to the accurate reading of the role a language plays in the sociological and linguistic dynamics of the city.”

36 Eredetiben: „Urban areas are typically epicenters of cultural and linguistic changes and they both reflect and feed the sociolinguistic undercurrents contributing to the (r)evolutionary forces of language.”

37 Több nyelvtani és helyesírási szempontból helytelen felirat kihelyezése miatt a Glotta Nyelvi Intézet, illetve több magánszemély és fordító is reagált, akik megoldásokat és a szövegek helyes változatának

Eszéken leginkább a nyelvi ökológia szempontjából lenne érdemes megvizsgálni (vö. Péntek 2001 és Oštarić 2020).

6. ábra: Egy bevásárlóközpontban kihelyezett hirdetés, ami csak két hónappig üdvözölte a Casino játékosait. Több panasz után a tulajdonos levette a feliratot, más, nyelvtanilag helyes szöveg azonban azóta sem került a helyére.³⁸ (Eszék – Rétfalu, kereskedelmi feliratok)

A nyelvi anyag értelmezési keretét Szoták Shohamyra és Waksmanra (2009) hivatkozva adja meg mondván, hogy „(...) nyelvi tájképnek tekinti a feliratos táblákat (sírfeliratokat³⁹, köztéri szobrok feliratait, várak kapui felett lévő feliratos táblákat), a magyar szentek szobrait, megjelenéseit a templomok színes üvegein vagy domborműveken” (Szoták 2016: 162). A rétfalusi fakazettás mennyezetű református templom feliratai nemcsak a vallási szövegeket tartalmazzák, hanem a karzaton található magánszemélyek kézzel írott és a falakba vésett feliratait is magukba foglalják, ami a nyelvi tájképkutatás egy egészen különleges területe, ezért egy következő tanulmány tárgyát fogja képezni.

elkészítését is felajánlották. A kezdeményezések ellenkező eredményt váltottak ki, ugyanis a feliratok teljes eltűnését, és nem azok javítását eredményezték. Egy bevásárlóközpont reakciójából egyfajta frusztráció is érzékelhető volt, mivel jelentős összegeket fizettek ki a fordításokért, a közzétételük után törekvésük mégis a nyelvhelyességet számonkérő negatív visszajelzéseket eredményezett. Ebből kifolyólag meg kell érteni a fordítás megrendelőjét is, akit valójában becsaptak, ugyanakkor az Intézet és a munkájukat becsületesen elvégző fordítók nem engedhetik meg maguknak, hogy rosszul megfogalmazott szövegekkel köszöntsük a városunkba érkező magyarokat.

38 Az eredeti felirat szövege: „Minden Magyarországi vendégnek ajándékolunk promo jegyet az összes átment útért Eszékig. Az akció bónusz kizárólag azoknak a játékosoknak van akik már részt vesznek a kaszinó játékaiban. 1 kilométer – 1 kuna (40 HUF)”

39 Eszéken több temetőben is találhatók magyar nyelvű feliratok. Természetesen a legtöbb Rétfaluban van, de nem kizárólag ott, így terjedelmi okok miatt azokról egy következő tanulmányban esik majd szó.

7. ábra: *Asztalos Botos János kezettája a rétfalusi teplomban magyar felirattal, Farkas Tivadar felvétele (Eszék – Rétfalu, egyházi feliratok)*

A kisebbségben élő magyar közösségek nyelvi identitásra vonatkozóan Szotáknál azt olvashatjuk, hogy „a nyelvválasztás a köztéri feliratok esetében azt is kifejezi, hogy milyen nyelven szeretné magát azonosítani a csoport vagy az egyén (Spolsky–Cooper 1991; vö. Edelman 2010: 32), így a helyi magyarok (közösségek és egyének) identitásának megnyilvánulásáról is képet kapunk” (Szoták 2016: 155). A helyi városi környezetben szórványban élő magyarság nyelvhasználati igényei a magyar tekintetében jelentősen csökkentek. Újabban Eszék Város Magyar Kisebbségi Tanácsa igyekszik bizonyos lépéseket tenni a magyar nyelv közterekre történő visszakerülése érdekében, viszont, ahogy fentebb már utaltam rá, a magyarok száma Eszéken jelenleg 1% alá csökkent, ami a város vezetését nem kötelezi a magyar nyelv nyilvános tereken történő használatára, jelentősen megnehezítve ezáltal a Tanács törekvéseit. A helyzetet tovább bonyolítja az elmúlt néhány év folyamán kialakult erős magyarellen hangulat Eszéken és környékén, ami leginkább a helyi politikusok személyes meglátásaiból és egyéni konfliktusaiból ered, és semmiképpen sem tükrözi az állam által képviselt politikát.

2.1 A kvantitatív módszer eredményei

A nyelvi tájkép egyik kutatási módszere a kvantitatív megfigyelés, amely segítségével „Képet alkothatunk arról, hogy a nyilvános térben milyen feliratokat tud és akar elhelyezni a közösség, ezeket anyanyelvén vagy államnyelven teszi-e, illetve milyen nyelvi szintereken” (Szoták 2016: 179). Az Eszéken vizsgált feliratok kvantitatív kimutatását az alábbi táblázat tartalmazza:

Városrész	Nemzetközi feliratok ⁴⁰	Állami feliratok	Helyi hatóságok feliratai ⁴¹	Kereskedelmi feliratok	Civil szervezetek	Egyházi feliratok	Magánjellegű feliratai	Összesen
Alsóváros	5	9	90	175	1	9	5	294
Ipari negyed	1	4	23	289	1	2	4	324
Jug II.	2	2	74	130	1	3	10	222
Újváros	2	4	75	181	1	1	18	282
Óváros	5	17	38	69	1	6	1	137
Felsőváros	8	36	157	492	15	8	6	722
Rétfalu	2	2	60	123	2	1	2	192
Összesen	25	74	517	1459	22	30	46	2173

1. táblázat: *A kvantitatív módszer eredményei*

Eszék különböző jellegű tábláit és feliratait vizsgálva nemzetközi táblákat (n=25), állami feliratokat (n=74), kereskedelmi feliratokat (n=1459), civil szervezetek feliratait (n=22), egyházi feliratokat (n=30) és magán jellegű feliratokat (n=46) gyűjtöttem össze. Összesen 2173 feliratot számoltam meg és elemeztem. A nyelvi tájképet a megjelölt térség többségi-kisebbségi relációjában, valamint a városrészek szerint elemeztem. Várhatóan a legtöbb feliratot tartalmazó kategória (n=1459) a gazdasági szférából származó, valamint a kereskedelmi egységek feliratait, illetve a reklámokat foglalja magába. A második legnagyobb kategória a helyi hatóságok által kihelyezett tábláké és feliratoké (n=517), amely úgyszintén várható volt, hiszen ide soroltam minden általuk kihelyezett feliratot és táblát⁴². Az állami feliratok száma is jelentős (n=74), abból adódóan, hogy Eszék a régió ipari, kereskedelmi, adminisztratív, oktatási, igazságügyi és kulturális központja. Ezt követik mennyiségben az egyházi feliratok (n=30), amelyek magas arányát a városban jelen lévő nagy számú etnikum és azok vallási hovatartozása eredményezi. A civil szervezetek (n=22) és a magánszemélyek feliratai (n=46) fogják konkretizálni a város nyelvi tájképét, mivel ezeket a kategóriákat nem szabályozzák az állami és helyi előírások, ezért egyfajta ösztönös nyelvhasználatot tükröznek, és a nyelvválasztás szempontjából pontosabb képet mutatnak az adott térségről.

2.2 Alsóváros

Az Alsóvárosban található 63 utca 11 020⁴³ lakosának az általam vizsgáltak közül összesen 294 felirat és tábla szól. Ez az a városnegyed, amelyben a városi kisebbségi tanácsok is helyet

⁴⁰ Európai uniós táblák feliratai.

⁴¹ Helységnév- és útjelző táblákat, valamint az önkormányzati feliratokat soroltam ebbe a kategóriába.

⁴² A kategóriába az utcanevtáblákat, a közúti jelzőtáblákat és a Város által közzétett hirdetéseket soroltam.

⁴³ Forrás: <https://www.osijek.hr/mjesna-samouprava/mjesni-odbori-i-gradske-cetvrti/> (2022.08.01.)

kaptak, ezért a magyar mellett az albán, a német, a szlovák, a szlovén és a szerb nyelvhasználat is megfigyelhető azok tábláin.

8. ábra: *Eszék Város Magyar Kisebbségi Tanácsának a multietnikus Alsóváros Kišpatičeva ulica 7 szám alatti székhelye. (Eszék – Alsóváros, helyi hatóságok feliratai)*

Alsóváros nemcsak a nyelvi sokszínűségéről ismert, hanem a vallási sokféleségéről is. A katolikus templommal szemben, a Jagoda Truhelka Általános Iskola utcájában a szerb ortodox templom áll, kétnyelvű szerb és horvát hirdetőtáblájával. Két utcával lejjebb, a pünkösdi gyülekezet imaháza található, valamint ugyanannak az utcának a sarkában a ma evangélikus templomként működő és így megőrzött zsinagóga egyike, az Eszéki Egyetem Evangélikus Karának épületével az udvarában. Úgyisint az Alsóvárosban működik a Prosvjeta Szerb Kultúregyesület, amelynek székhelyét a horvát és szerb kétnyelvű tábla jelzi.

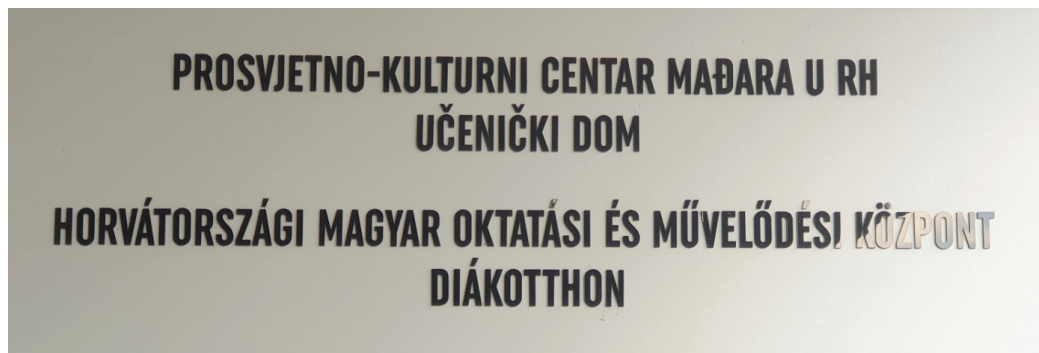
Az Alsóváros etnikai sokszínűsége ellenére sajnos mára már az a néhány évvel ezelőtti jó gyakorlat is megszűnt, amely alapján az ott egykor működő vegyesbolt bejáratán a városrész valamennyi etnikumának a nyelvén fel volt tüntetve az „*Isten hozta önöket üzletünkben*” felirat. Napjainkra már a magyar nyelv jelenléte olyan szinten erodálódott, végül pedig szinte el is tűnt, hogy az csupán az Eszék Város Magyar Kisebbségi Városi Tanácsának tábláján (8. ábra) lelhető fel.

2.3 Ipari negyed

Az Ipari negyed nemcsak gyárakból és különböző ipari egységekből áll, hanem az eszéki üzemekben dolgozó, a környező településekről betelepülő munkaerő részére épített különböző lakóegységekből. Ezekben ma 6920 ember talál otthont. Az Ipari negyed 52 utcájában⁴⁴ összesen 317 táblát és feliratot vizsgáltam meg, melyek közül a legtöbb itt is – várhatóan – a kereskedelmi szférából való.

⁴⁴ Forrás: <https://www.osijek.hr/mjesna-samouprava/mjesni-odbori-i-gradske-cetvrti/> (2022.08.01.)

Az Ipari negyedben is találhatók magyar nyelvű feliratok, a már említett Horvátországi Művelődési és Oktatási Központ (HMOMK) épületének tábláján (2. ábra), illetve a Városi Önkormányzat által az 1956-os események emlékére kihelyezett tábláján (1. ábra), továbbá a Diákotthon (9. ábra) kétnyelvű tábláján is olvashatók.

9. ábra: A HMOMK épület szomszédságában található Diákotthon kétnyelvű táblája.
(Eszék – Ipari negyed, állami intézmények feliratai)

Mivel a 9. ábrán látható felirat egy állami intézményen található, a szabályozás értelmében egyértelműen az első helyen szerepel a horvát, a másodikon pedig a magyar nyelvű felirat, viszont itt is látható a korábbi ábrákon (1., 2., 3., 4., 5., 8.) rögzített törekvés, miszerint a kisebbségi nyelven készült felirat is azonos betűméretű és színű legyen, továbbá ugyanazon a felületen jelenjen meg.

2.4 Jug II.

A városnegyed 72 utcájában 14 020 lakos talált otthont. A 222 megvizsgált táblából egyetlen egy sem magyar nyelvű vagy magyar vonatkozású felirat. A város keleti részén fekvő negyed tartalmazza a legtöbb háborús vonatkozású, magánszemélyek által létrehozott feliratot falifirkák formájában.

2.5 Újváros

Eszék Újváros negyedének 66 utcájában 14 100 lakos él, köztük magyarok is. Ebben a városnegyedben összesen 282 feliratot vizsgáltam meg. A kereskedelmi feliratokat áttekintve magyar vállalkozók hirdetéseire is felfigyeltem, viszont a vállalkozásuk hivatalos elnevezése (sőt a nevük is) már horvát, így semmi sem jelzi, hogy itt magyarul beszélő, magyar ember a tulajdonos.

Az Újváros temetőjében több magyar családi név is látható a sírköveken, viszont ezek már horvát helyesírással kerültek rájuk. A város multikulturális és multiethnikus jellegét a vegyes nevek is tükrözik, ezt példázza a 10. ábra is. A gyászjelentésen látható név írásmódja

a nyelvek keveredése miatt egyfajta nyelvi bizonytalanságot eredményezett, ami miatt az utónév németül szerepel, a magyar eredetű családnevet pedig horvát helyesírással közlik.

10. ábra: Egy vegyes nevet tartalmazó gyászjelentés az Újvárosi temetőben.
(Eszék – Újváros, magánszemélyek felirata)

2.6 Óváros

Az Óváros 39 utcájában 10 277 lakos él.⁴⁵ Itt 137 feliratot vizsgáltam meg. Magyar nyelvű feliratot nem találtam, viszont számos magyar vonatkozású, ráadásul a református egyházhoz kapcsolódó felirattal találkoztam (11. ábra). Itt áll ugyanis Sztárai Mihály, a híres reformátor nevét viselő főiskola épülete.

Az Óvárosban található a Polgármesteri Hivatal és a Városi Tanács épülete is, az Eszéki Egyetem Rektori Hivatala és két kara, két múzeum, több középiskola, zeneiskola és több egyházi (katolikus és protestáns) épület, viszont magyar szöveget nem találtam még a központi, Szentháromság téren működő, a turistáknak létrehozott idegenforgalmi iroda feliratain sem.

45 Forrás: <https://www.osijek.hr/mjesna-samouprava/mjesni-odbori-i-gradske-cetvrti/> (2022.08.01.)

11. ábra: *Sztárai Mihály Református Protestáns Keresztény Egyház főiskolájának táblája.*
(Eszék – Óváros, egyházi feliratok)

Mivel Eszék egy olyan régió központja, amelyben a legtöbb magyar él Horvátországban, Magyarország főkonzulátusa is itt működik, és éppen a Felsőváros keleti, illetve az Óváros nyugati határán található. Mivel a diplomáciai testületek feliratai nem a helyi viszonyokból adódnak, ezért ezeket nem vettem bele kutatásomba.

2.7 Felsőváros

A Felsőváros Eszék központja, amelynek összesen 85 utcájában 16 520 lakos él.⁴⁶ Itt található a Nemzeti Színház épülete, vele szemben a Megyeháza, az Adóhivatal és az Anyakönyvi Hivatal épülete. Ez a város adminisztratív központja, ezért, ha közjegyzőt vagy ügyvédet keresünk Eszéken, minden bizonnyal ebbe a városrészbe fognak irányítani bennünket. Az állami Pénzügyi Hivatal (horvátul: Financijska agencija, rövidítve: FINA) központi irodája is ebben a városnegyedben található, amelynek reklámplakátján (12. ábra) magyar szöveg is olvasható. Mivel egy állami intézmény országos kiterjesztésű hirdetményéről van szó, az elsősorban a külföldi, vagyis a Magyarországból érkező turistáknak szól, és nem a helyi magyarságnak, ezt támasztja alá annak tartalma, valamint a hivatali dolgozók elmondása is.⁴⁷

⁴⁶ Forrás: <https://www.osijek.hr/mjesna-samouprava/mjesni-odbori-i-gradske-cetvrti/> (2022.08.01.)

⁴⁷ A pénzváltás lehetőségére hívja fel a turisták figyelmét.

12. ábra: A FINA (*Pénzügyi Hivatal*) reklámja (Eszék – Felsőváros, állami (pénzügyi) intézmények felirata)

2.8 Rétfalu

Rétfalu ma 63 kisebb és nagyobb utcájában 14 123 lakost számlál.⁴⁸ Magába foglalja az egykori Német Rétfalu, ma Strossmayerovának nevezetett főutca egy részét a mellékutcáival együtt és a Magyar Rétfalut is, viszont a városrész elnevezésében ma⁴⁹ már csak a magyar jelzőt viseli. Összesen 192 feliratot vizsgáltam meg Rétfaluban, beleértve a temetőt is, és az előzetes elvárásaimnak megfelelően itt találtam a legtöbb magyar nyelvű vagy magyar vonatkozásút. A magyar nyelv intenzív jelenléte Rétfaluban még mindig érzékelhető. Annak ellenére, hogy a rétfalusi iskola magyar tagozatát 1963-ban beszüntették (Marczi 2004: 20), az eszéki Népkör Magyar Kultúregyesület tagjainak köszönhetően a magyar nyelv és kultúra ápolása napjainkig töretlen, erről tanúskodik az alábbi rendezvényre szóló meghívó is (13. ábra).

48 Forrás: <https://www.osijek.hr/mjesna-samouprava/mjesni-odbori-i-gradske-cetvrti/> (2022.08.01.)

49 Horvátul: Mađarska Retfala (Magyar Rétfalu)

13. ábra: Az eszéki Nép Kör Magyar Kultúregyesület szervezésében megvalósított „Advent a Nép Körben” program meghívója (Eszék – Rétfalu, civil szervezetek feliratai)

Az eszéki Nép Kör Magyar Kultúregyesület nyelvmegőrző törekvései példaértékűek. A rétfalusi Farkas család elmondása szerint még a múlt század 80-as éveinek derekán hagyták ott az Adria partjain épített családi házukat, és Eszékre, a Nép Kör Magyar Kultúregyesület közelébe költöztek, annak az egyesületnek a szomszédságába, amelynek idővel oszlopos tagjai lettek. Ez a tény a Nép Kör Magyar Kultúregyesület közösséget összekovácsoló, hatalmas erejét igazolja, amely a mai napig példaértékű és értékmentő a horvátországi magyar közösség tagjai számára. Ugyanakkor nem csak a Nép Kör Magyar Kultúregyesület igyekszik megőrizni a magyar kultúra jelenlétét Rétfaluban, hanem a Város is.

14. ábra: Bartók Béla utca névtáblája Rétfaluban (Eszék – Rétfalu, helyi hatóságok által kihelyezett feliratok)

Annak ellenére, hogy a rendszerváltozás után Rétfaluban az új táblákon már horvátosítva⁵⁰ jelennek meg a magyar nevek, Bartók Béla neve a horvát kultúrában is közismert éppen úgy,

⁵⁰ A 14. ábrán látható magyar név horvát genitivus formában szerepel.

ahogy Kossuth Lajosé és Petőfi Sándoré is⁵¹, és ilyenkor az a tendencia, hogy a többségi társadalom tagjai számára ismert neveket horvátosítják. Ez a jelenség látható a 15.a és 15.b ábrán bemutatott táblákon is.

3. Eszék város magyar nyelvű tájképe

3.1 Nemzetközi feliratok

A 2021-es helyi választások után számos felújító munka vette kezdetét Eszéken és a hozzá tartozó településeken, melyeket legtöbbször európai uniós projektekből finanszíroztak, és ebből kifolyólag azok jelölése nemzetközi jelleget öltött. Az említett projekteket ismertető táblák Eszék teljes területén szinte minden esetben egynyelvű horvát feliratokat tartalmaznak. Azokon a feliratokon és táblákon, melyeken egyéb, pl. a turisták részére is fontos információk szerepelnek, megjelenik az angol szöveg is, de mint ez a 15. ábrán látható, a magyarországi (Villány) település neve ékezet nélkül szerepel, tehát a tábla felállítója nem tartotta fontosnak annak helyes jelölését.

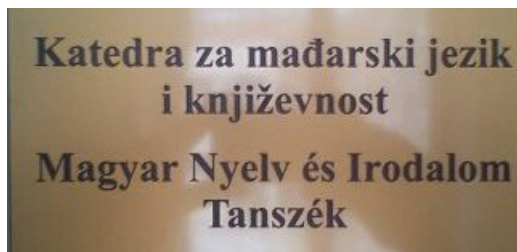
15. ábra: Az Óváros egyik Interreg projektjének horvát – angol kétnyelvű táblája magyar településnévvel (Eszék – Felsőváros, egy állami intézményben található kétnyelvű tábla)

3.2 Állami feliratok

Az egyébként különböző színű és méretű állami feliratok közös ismertetőjegye a horvát állami címer feltüntetése. Ezek általában egynyelvűek, megyei és járási szinten egyaránt, kivéve a kisebbségi intézmények feliratait. Ha kétnyelvű állami feliratról van szó, azon feltétlenül az államnyelvet részesítik előnyben, viszont a betűméret és a háttér, illetve a betűk színe valamennyi használt nyelven azonos.

51 A Petőfi Sándor és Kossuth Lajos nevet viselő utcák helyesírási problematikájáról Horvátországban lásd: Lehocki-Samardžić 2016: 190.

A 2. ábrán látható iskolaközpont tábláján az állam címere is szerepel, de az intézményt alakító szervezeti egységek (Bóbita Óvoda és a Diákotthon) feliratain (9. ábra) az már nem szerepel. Annak ellenére, hogy nincs címer a szervezeti egységek feliratai felett, ezeket a példákat is az állami feliratokhoz soroltam, mivel azok is állami intézmények egységeit jelölik.

16. ábra: *Az Eszéken működő Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék kétnyelvű táblája.*
(Eszék – Felsőváros, egy állami intézményben található kétnyelvű tábla)

A 16. ábrán látható kétnyelvű feliraton a horvát nyelv szerepel az első helyen, a magyar pedig a másodikon. Ezt a tendenciát Drávaszögben is láthatjuk azokon a településeken, ahol vannak magyar feliratok és táblák. (vö. Lehocki-Samardžić 2016) Mivel a horvát alkotmány szerint Horvátország egész területén a horvát nyelv a hivatalos, és ahol a nemzeti kisebbségek jogairól szóló törvényben foglalt feltételek nem állnak fenn, ott a kétnyelvűség nem kötelező, ennek ellenére mégis több helyen találkozunk kétnyelvű vagy kizárólag magyar nyelvű feliratokkal, bizonyítandó a magyar nyelv hagyományos jelenlétét e térségben.

3.3 Helyi hatóságok feliratai

A helyi hatóságok a nemzeti kisebbségről szóló törvény és a fentebb említett jogszabályok alapján határozzák meg a nyelvhasználat formáját. A törvény értelmében a helyi hatóságok biztosítják a helyi nemzeti kisebbségi testületek működését. A 17.a ábrán egy olyan utcanévtábla látható, amely az adott utca másik végében (17.b ábra) már horvát helyesírással került ki.

17.a ábra: *Magyar költő nevét viselő utcanévtábla Eszéken (Eszék – Rétfalu, helyi hatóságok feliratai)*

17.b ábra: Magyar költő nevét viselő utcanévtábla Eszéken (Eszék – Rétfalu, helyi hatóságok feliratai)

A 17.a ábrán látható tábla állapotáról látható, hogy ez egy korábbi tábla, amelyen még próbálták a magyar helyesírás szabályaihoz igazítani a régióban jól ismert költő nevét. Az újabb állapot már a horvátosított változatot közli, amit a Város hivatalos nyilvántartása⁵² is bizonyít.

Az utcanevet Eszéken csak egy nyelven, horvátul írják ki. Petőfi nevének horvátosított kiírása hagyományos névadásról tanúskodik, miszerint Drávaszögben és Szlavóniában gyakran találkozunk Petőfi Sándorról és Kossuth Lajosról elnevezett utcákkal. A magyar írókról és költőkről elnevezett utcák és azok neveinek horvátosított kiírása a horvát – magyar kapcsolatok hosszú és szoros múltját bizonyítja (vö. Lehocki-Samardžić 2016).

A közúti forgalmat jelölő táblákon látható feliratokat az Állami utakon történő forgalom távirányításának és lebonyolításának forgalomtechnikai szabályairól és feltételeiről szóló szabályzat⁵³ (folytatásban: Szabályzat) írja elő. Az említett Szabályzat 13. szakaszában felsorolják a közúti táblákon előfordulható külföldi települések neveit, többek között Mohácsot is, ami a Szabályzatban ékezet nélkül szerepel. Tehát a 18. ábrán látható tábla felirata nincs összhangban a Szabályzattal, és valójában a 100 méterre azután, közvetlenül a körforgalom előtt kihelyezett ugyanilyen tábla, amelyen már ékezet nélkül szerepel Mohács, felel meg az előírtaknak.

52 Forrás: <https://www.osijek.hr/mjesna-samouprava/mjesni-odbori-i-gradske-cetvrti/gradska-cetvrt-retfala/> (2022.08.01.)

53 Eredetiben: Naputak o prometno-tehničkim pravilima i uvjetima za daljinsko usmjeravanje i vođenje prometa na državnim cestama. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2003_04_54_681.html (2022.08.03.)

18. ábra: *Strossmayer utca végén látható közúti tábla Mohács településnévvel magyar ékezettel.
(Eszék – Rétfalu, helyi hatóságok felirata)*

A magyar ékezet kihelyezése a közúti jelzőtáblákon Eszéken alátámasztja a magyar nyelv hagyományos jelenlétét a térségben, ahogy ezt már a 2.7 részben részletesen kifejtettem. Ez a jelenség Eszék-Baranya megye teljes területén megfigyelhető, amiről egy korábbi 2016-os írásomban is bővebben szóltam. (vö. Lehocki-Samardžić 2016: 191)

3.4 Kereskedelmi feliratok

„A kereskedelmi táblák adják általában egy település nyelvi tájképének zömét” (Szoták 2016: 182). Ez így van Eszéken is, ahol összesen 1459 kereskedelmi táblát, feliratot számláltam meg. A városban vizsgált kereskedelmi feliratok horvát nyelvűek, amit sokszor világnyelvekkel egészítenek ki. Még az olyan feliratokon is, amelyek a magyar ételeket és kultúrát népszerűsítő vendéglátóhelyeken állnak, ráadásul magyar a tulajdonosuk is, horvátul szerepel az összes információ (lásd a 19. ábrát), ezzel is bizonyítva a horvát nyelv dominanciáját a régióban. Ilyen esetben a magyar nyelv használata előnyt jelentene, és ha a gazdasági egység vendéglátói jellegéből kiindulva szeretnék megtartani a horvát nyelvet, egy horvát – magyar kétnyelvű tábla a sikerebb promóció céljából sokkal hatásosabb lehetne).

19. ábra: Az eszéki Rétfaluban évtizedek óta működő Madarska Retfala (Magyar Rétfalu) nevet viselő étterem horvát nyelvű táblája (Eszék – Rétfalu, kereskedelmi feliratok)

20. ábra: A Madarska Retfala rétfalusi magyar étterem Eszék központjában kihelyezett reklámtáblája (Eszék – Felsőváros, kereskedelmi feliratok)

Az üzletek és egyéb kereskedelmi egységek elnevezései sokszor angolul szerepelnek Eszéken, főleg nagykereskedés esetében, de ez a jelenség általában a gazdasági szféra egészére is jellemző. A bottom-up viszonylatban vizsgálva a kereskedelmi feliratokat az angol nyelv dominanciáját látjuk érvényesülni a kereskedelmi szférában (vö. Gradečak-Erdeljić–Zlomislić 2014: 11).

A vállalkozók általában világnyelvekkel is kiegészített horvát nyelvű feliratokkal kommunikálnak az ügyfelekkel, mivel ezáltal több embert szólítanak meg (20.a ábra). Sokszor a magyar nyelv is szerepel a világnyelvek között, viszont az idevonatkozó feliratok gyakran nem követi annak helyeírási szabályait. Amióta a fentebb látható kép elkészült, azóta a táblát eltávolították, és egy óriásplakáttal cserélték fel.

21.a ábra: A vásárlókat üdvözlő tábla a Plodine bevásárlóközpont bejáratánál (Eszék – Újváros, kereskedelmi egységek felirata)

A 21.a ábrán látható felirat csak néhány hétig volt kihelyezve a Plodine üzletközpont jobb oldali bejáratánál. Több látogató is panaszt tett a tábla hibás magyar szövege miatt, és egy bírósági tolmács is felajánlotta segítségét az üzletláncnak, de a bejelentéseikre nem érkezett válasz. Nem lehet pontosan tudni, hogy a panaszok okozták-e a tábla eltávolítását, vagy ennek más objektív oka is lehetett, de mindössze néhány héten belül a tábla eltűnt, és helyette a 21.a felirat mögötti jobb oldali falra felkerült egy óriásplakát, amelyen a magyar helyett az olasz nyelv jelent meg, a magyar pedig teljesen és végérvényesen eltűnt.

21.b ábra: *A vásárlókat üdvözlő óriásplakát egy eszéki bevásárlóközpont parkolójában (Eszék – Újváros, kereskedelmi egységek feliratai)*

3.5 Civil szervezetek

Eszék-Baranya megyében működik a legtöbb magyar civil szervezet. A 22. ábrán a második világháború utáni időszakban létrejött és azóta is működő Népkör Magyar Kultúregyesület székhelyére kihelyezett tábla látható. Az említett kultúregyesület az egykori rétfalusi iskola épületében működik.

22. ábra: *Az eszéki Népkör Magyar Kultúregyesület székhelyére Antal Mihály emlékére állított tábla és a helyi választások szavazóhelyének horvát nyelvű felirata (Eszék – Rétfalu, civil szervezetek feliratai)*

A helyi választások, amelyeken az Eszék Város Magyar Kisebbségi Tanácsának tagjait választják meg Eszéken, egyik választási helye a Nép kör Magyar Kultúregyesület épülete volt a 2022 decemberében tartott választásokon. Ekkor a választási hely jelölése horvátul került ki az épület homlokzatára. Ez nemcsak a választások ellenőrzése miatt volt így, hanem a helyi magyarság igényeit is szolgálta, ugyanis a privát szférán kívül a helyi magyarság kevésbé használja az anyanyelvét, így az adminisztráció nyelvét is nehezebben értik, ezért horvátul szükséges közölni a hasonló tartalmú fontos információkat.

3.6 Egyházi feliratok

Ahogy ez egész Horvátországra jellemző, a városban is többségben katolikusok élnek. Ezen kívül Eszéken aktív még az ortodox pravoszláv közösség az alsóvárosi szerb ortodox templomban, a zsidó hitközség tagjai is összegyűlnek a nagyobb ünnepeken a felsővárosi zsidó közösség épületében kialakított zsinagógában. A horvát és magyar ajkú reformátusok is gyülekeznek a város templomaiban és imaházaiiban, illetve az iszlám közösség minaretje is a város vedutája fölé magasodik. Erről viszont nem lehet hallani a napi imát, mert azt a hívők a felsővárosi dzsámi falain belül mondják el, de jelenlétével az iszlám közösség is színesíti a város vallási képét.

Az eszéki magyarok két felekezethez tartoznak: római katolikusok és reformátusok. Az eszéki társszékesegyház⁵⁴ egyik papja, Almási Róbert magyar ajkú, aki a nagy ünnepeken Drávaszög különböző településein is szokott magyarul misézni, illetve az Oktatási Központban is ő tartja a katolikus hittant. A Diakovói püspökségben viszont Varga Géza plébános halála óta már nincs magyar atya, aki a helyi ismeretek révén eljárna a magyar hívők érdekében. Az 1990-es évek és a honvédő háború előtt Dárvaszögben Bellyén volt rendszeresen magyar nyelvű mise, amit Varga Géza tiszteletes úr tartott, és amelyre a környező településekről is rendszeresen érkeztek katolikus hívők. Bellyén nem volt külön magyar plébánia, nem lehetett magyarul elsőáldozni és bér málkózni, de az esküvőt és a temetést kérhették magyarul. Varga Géza tiszteletes úr szerepe a közösség összekovácsolásában abban is megnyilvánult, hogy a vasárnapi misék után mindig egy bellyei családnál ebédelt, ahol találkozott a kórus tagjaival, a gyerekekkel, vagy pedig azokkal, akik jelen voltak az aznapi misén. A közösség összefogása tekintetében ez óriási lépés volt, és egészen a honvédő háború kitöréséig megtartotta a magyar nyelvet a bellyei plébániában. Eszéken a katolikus hívők kizárólag horvát nyelven gyakorolják vallásukat.

A reformátusok vallási élete és a nyelvhasználat szorosan kapcsolódik egymáshoz. A református közösségek Eszéken csak kisebb arányban horvátok, és a magyar – horvát református közösségek külön épületekben gyakorolják vallásukat. A horvát református közösség két evangélikus templomot működtet: az egyiket az Alsóvárosban, a másikat a Felsővárosban. A ma vallásukat aktívan gyakorló magyar hívők többségben reformátusok, amit a református szakrális épületek jelenléte is bizonyít a magyar lakta településeken.

54 Az Ante Starčević főtéren kimagasló Eszék szimbólumává vált Szent Péter és Pál felsővárosi plébánia.

Eszéken Rétfaluban áll az a magyar református templom, amelyet az elmúlt években teljesen felújítottak, de a hívők csekély számát tekintve nem a templom épületében, hanem a paplakban tartják az istentiszteletet. Amióta a rétfalusi Andel Ilona Hedvig lelkipásztor asszony nyugdíjba vonult, azóta az istentiszteletet Szenn Péter püspök⁵⁵ tartja Rétfaluban.

A rétfalusi parókia és a templom a fából készült kazettás mennyezetével az egyik legszebb példája a magyar református szakrális építkezésnek Horvátországban. A 7. és a 23. ábrán látható kazetták feliratai magyar nyelvűek, és nem csak szakrális jellegűek, hanem a templom karzatán szabad kézzel bevéssett magánjellegű feliratokat is találunk.

23. ábra: *Asztalos Botos János rövid feliratos kazettája (Farkas Tivadar felvétele)*
(Eszék – Rétfalu, egyházi feliratok) (Forrás: Marczi 2004: 15)

A templomok felújítása muzeális jellegű, és csupán az épületek újulnak meg, de a közösségek nem. A közösség fennmaradását a vallási élet is éppen akkora hatással segítheti, mint az iskolák alapítása, ezért fontos nemcsak az épületekkel, hanem a közösségekkel is foglalkozni, azokat összefogni, az egykori magyar plébániákat feleleveníteni, és az egyházi hatóságoknál is szorgalmazni a rendszeres magyar nyelvű misét/istentiszteletet. A közösség ereje a vezetők személyében is megnyilvánul, és sokszor a közösség megmaradása is tőlük függ. Erre reflektál Szoták is, amikor azt írja, hogy

„A szórvány- és kisebbségi közösségek esetében mindig meghatározó volt, hogy ki a közösség vezetője (civil, hivatalos vagy egyházi). Az ő kitartásuk, szervező- és kezdeményező-készségük, példamutatásuk meghatározza a közösség életét” (Szoták 2016: 242).

3.7 Magánszemélyek feliratai

Pavlenkóra (2102: 45) hivatkozva a magánjellegű feliratok fontosságáról Szoták (2016: 21) a következőket közli: „A magánjellegű feliratok jelenlétét a szakirodalom azért tartja meghatározónak egy kisebbségi közösség életében, mert az egyén szabad nyelvválasztását

⁵⁵ A Horvátországi Református Keresztyén Kálvini Egyház püspöke.

tükrözik.” A magyar nyelvű, magánjellegű feliratok jelenléte Eszéken bizonyítja a közösség anyanyelvének használati igényét, illetve a magyar nyelv fontosságát és a térségben betöltött presztízst.

Erre talán a legjobb példa a „Szeretem Eszéket” magyar nyelvű felirat (falfirka), ami a város keleti bejáratánál üdvözlő az erre utazókat. A „Szeretem Eszéket” feliratot egy német nyelvű ugyanilyen formájú, ugyanilyen tartalmú, a város színeivel díszített felirat egészíti ki, ami egyben a magyar és a német (sváb) kisebbség fontosságára hívja fel a figyelmet, illetve a magyar és a német nyelv jelenlétéről tanúskodik. A Városi Hivatalban nem tudtak semmi konkrétumot mondani a felirat készítőjéről, ami még inkább alátámasztja jelentőségét, hiszen minden bizonnyal nem megrendelésre készült, és nem azért, hogy eleget tegyünk valamilyen idegen szabályzatnak, hanem a szó szoros értelmében a szabad nyelvválasztást tükrözi, a tárgyas ragozás használatával pedig a nyelvi igényességet is bizonyítja.

24. ábra: *Eszékre utazókat üdvözlő magyar nyelvű felirat (Eszék – Óváros, magánjellegű feliratai)*

4. Következtetések

A vizsgált példákból azt látjuk, hogy a magyar nyelv a város egész területén elszórtan látható különböző típusú táblákon és feliratokon. A helyi hatóságok által kihelyezett, az erre utazókat üdvözlő tábla (5. ábra) a világnyelvek mellett a magyart is szerepelteti. Ezáltal azt feltételezhetjük, hogy Eszéken a magyar nyelvhasználatnak nagy múltja van.

Hivatalos táblákon és feliratokon a horvát nyelv dominál. Az állami feliratokon és táblákon csak az államnyelv szerepel, hacsak nem magyar kisebbségi jellegű állami intézményekről van szó (2., 9., 12., 16. ábra). A nyelvek sorrendjét a törvényhozó által megfogalmazott jogszabály írja elő, így az első helyen a horvát nyelvű felirat olvasható, amit a magyar nyelvű követ. A horvát Alkotmány többek között az állam hivatalos nyelvhasználatát is szabályozza, miszerint a kisebbségi intézményekben is először a horvát szöveget kell szerepeltetni, és csak azt követően a magyart.⁵⁶ A kétnyelvű feliratokon a magyar és a horvát nyelv ugyanazon

⁵⁶ A horvát nyelvtörvény megszavazását 2023 őszére időzítették, ami a hivatalos nyelvhasználatra is kitér,

a táblán, egy felületen, mindenféle elválasztó jelzés nélkül, ugyanakkora betűmérettel és színnel szerepel, ezzel is jelezve a két nyelv egyenrangúságát.

A kereskedelmi feliratokon az államnyelv dominál, ugyanakkor azt a kereskedelmi szférában egyre inkább veszélyezteti az angol. A gazdasági szféra magyar nyelvű szövegei, pl. reklámok, felhívások, céges információk gyakran nyelvhelyességi hibákat tartalmaztak, melyek következtében bizonyos esetekben sor került azok teljes elhagyására is.

A magyar civil szervezetek által felállított táblák szövegezése minden esetben kétnyelvű. A Drávaszögben az ilyen jellegű feliratokon és táblákon sokszor a magyar megelőzi a horvátot, mivel az ilyen jellegű feliratok a civil szférába tartoznak, és szabályozásuk eltér a hivatalos, állami feliratokra vonatkozótól. Abból adódóan, hogy az eszéki magyarok szórványban élnek, nem ritka, hogy akár egyazon városon belül is jelentős távolság választja el őket egymástól. Az eszéki magyarság mindennapjaiban, a magánszférában is a horvát nyelv élvez elsőbbséget. Ilyen körülmények között nagyon nehéz megtartani a nyelvet és ápolni a kultúrát. A nyelvmegőrzést támogatják a városban működő civil szervezetek a legkisebbeknek szervezett játszótérakkal, zenei, néptánc és egyéb jellegű programokkal, amelyekkel segíteni igyekeznek azoknak a szülőknek is, akik városi környezetben, intézményesített körülmények közt nevelik gyermekeiket, és a nagyszülők segítségével igyekeznek átörökíteni a magyar nyelvet, és megfelelni a kisebbségi nyelvmegőrzés kihívásának.

A magyar nyelvhasználatot ma már nem csak az államnyelv szerteágazóan elterjedő használata veszélyezteti, hanem a minden irányból érő globalizációs tendenciák is, amelyek az államnyelvet is veszélyeztetik, ezért a kisebbségben élők nyelvmegőrzési próbálkozásai egyre több erőfeszítéssel járnak és fognak járni a jövőben. Gradečak-Erdeljić-Zlomislić (2014: 11) a horvát nyelvet is veszélyeztetve érzi az angol nyelv egyre erőteljesebbé válása miatt, mondván, hogy „A fiatalabb nemzedékek leginkább ezekhez a folyamatokhoz járulnak hozzá a nemzeti hatóságok által irányított elitista „magas” kultúra, amely bizonyos elvárt magatartást sugall, valamint a tömegkultúra és annak kondicionált viselkedése, amelyet a tömegmédia és a populáris kultúra közvetett befolyása vezérel.”⁵⁷

A rosszul megfogalmazott és a magyar helyesírási normának nem megfelelő szövegek és fordítások rossz képet festenek a magyar nyelv helyzetéről Eszéken. Ennek ellenére az állami, megyei és járási hivatalokat jogszabály kötelezi a magyar ajkúak alkalmazására a teljes dolgozói szám bizonyos százalékában, ami egyben biztosítja a magyar nyelv hivatalos használatát is. Mivel sajnos mindezek ellenére is megjelennek nyelvhelyességi szempontból hibás magyar nyelvű szövegek, a helyzet egyben a magyar tannyelvű oktatás különböző jellegű problémáit is felveti. Ha az adott intézményben vagy kereskedelmi egységben nincs magyarul magas szinten beszélő alkalmazott, szükségessé válik egy külsős, jól képzett szakember,

és expliciten fogja szabályozni az államnyelv használatát más nyelvekhez viszonyítva.

57 Eredetiben: “Younger generations contribute mostly to these processes the elitist ‘high’ culture ruled by national authorities that suggest certain expected behavior and the mass culture and its conditioned behavior guided by indirect influence of mass media and popular culture.”

akinek a munkáját azonban meg is kell fizetni, ezért sokszor az olcsóbb és silány minőségű megoldás kerül előtérbe, ami hosszú távon a nyelvi tájkép romlását eredményezi. Ennek megakadályozásán az eszéki magyar szervezetek és magánszemélyek közösen dolgoznak.

Az Eszékre utazókat a város elején egy magyar és egy német nyelvű „Szeretem Eszéket” felirat köszönti (24. ábra), ami a magyar nyelv erős jelenlétéről tanúskodik. Ezen kívül a magánszférában az eszéki magyarság igyekszik megőrizni őseitől örökölt nyelvét és kultúráját, többek között úgy is, hogy hagyományos magyar neveket adnak gyermekeiknek, illetve maguk is büszkén viselik magyar nevüket⁵⁸, még akkor is, ha horvát helyesírással közlik azt. „Nomen est omen”, és a magyar neveinket büszkén viselve származásunkat is büszkén vállaljuk.

25. ábra: Egy eszéki szállodában dolgozó eszéki magyar névtáblája. (Eszék – Óváros, magánjellegű feliratok)

Ahogy ezt Péntek Jánosnál is olvashatjuk (2001: 113), „Megőrizni a nyelvet másképpen nem lehet, nem is érdemes, csak a nyelv használatával.” A jelenlegi Eszék Város Magyar Kisebbségi Tanácsa jelentős lépéseket tesz a magyar feliratok visszahelyezése, illetve újabb feliratok kihelyezése érdekében, valamint a nyelvi revitalizációs programok szervezésében. Ha a magyarság körében felkeltjük a magyar nyelv jelenléte fontosságának érzetét a környezetünkben, és ezt folyamatosan hangsúlyozzuk is, a magyar nyelv visszakerülhet nemcsak a kereskedelmi egységek épületeire – ezzel a magyarországi vásárlókat segítve –, hanem az eszéki és a környező településeken élő magyarság mindennapjait is gazdagíthatja, hitelesítheti nyelvhasználatukat és erősítheti nemzeti öntudatukat, egyben pedig a presztízse is növekedhet elsősorban a magyarság, de a többség körében is.

58 Legjobb példa erre Kocsis Nela magyar származású horvát (eszéki) színművész, aki visszacserélte családi nevét a magyar változatra, és annak ellenére, hogy már nem beszéli a nyelvet, büszkén vallja magyar származását.

Irodalom

- Ben-Rafael, Eliezer–Shohamy, Elana et al 2006. Linguistic landscape as symbolic construction of the public space: the case of Israel. *International Journal of Multilingualism*. Vol 3 (1): 7–30.
- Ben-Rafael, Eliezer–Shohamy, Elana–Amara, Muhammad Hasan–Trumper-Hecht, Nira 2004. *Linguistic Landscape and Multiculturalism: A Jewish-Arab Comparative Study*. Tami Steinmetz Center for Peace Research. Tel Aviv.
- Borbély Anna 2014. *Kétnyelvűség*. L'Harmattan. Budapest
- Calvet, Louis-Jean 1990. Des mots sur les murs: Une comparaison entre Paris et Dakar. *Des langues et des villes (Actes du colloque international a Dakar, du 15 au 17 decembre 1990)*, 73–83. Agence de cooperation culturelle et technique. Paris.
- Cenoz, Jasone–Gorter, Durk 2006. Linguistic landscape and minority languages. In: *Gorter, Durk (ed.): Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism*. Multilingual Matters, Clevedon, 67–80.
- Dobsai Gabriella–Medve Zoltán (szerk.) 2022. *A hukas lobogó árnyékában*. Glotta Nyelvi Intézet. Eszék.
- Edelman, Loulou 2010. *Linguistic Landscapes in Netherlands*. Amsterdam Center for Language and Communication. Amsterdam
- Faragó Ferenc 1998. *A horvátországi magyarság oktatásügye 1945–1995*. HunCro. Eszék.
- Gradečak-Erdeljić, Tanja–Zlomislić, Jadranka 2014. Linguistic landscape in the city of Osijek. *Hum*, 11–12, 7–37.
- Grbavac, Ivana 2013. Jezični krajobraz u Mostaru. *Jezičkoslovlje*, 14/2-3., 501–515.
- Kiss Jenő 2003. *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Landry, Rodrigue–Bourhis, Richard 1997. Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality. *Journal of Language and Social Psychology* 1. (16.) 23–49.
- Laihonen, Petteri 2013. Csíkszentdomokosi nyelvi tájkép. *Székegyföld*, 17 (7), 157–177.
- Lanstyák István 1994. Az anyanyelv és a többségi nyelv oktatása a kisebbségi kétnyelvűség körülményei között. *Régió-Kisebbség, politika, társadalom* 1994., god. 5. br. 4., 90–116.
- Lehocki-Samardžić, Ana 2016. Jezična slika Bilja (južna Baranja) u kontekstu manjinske dvojezičnosti. *Od početaka do danas 120 godina kroatistike u Budimpešti*. Lukács István (szerk.). ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék. Budapest.
- Marci Ervin 2004. *Magyarrétfalu, adatok a falu történetéhez*. Magyar Népkör Kultúregyesület. Eszék.
- Mikić Čolić, Ana–Milas, Mirjam–Rajle, Lorna 2022. *Ošječki gradski govor*. Filozofski fakultet Osijek. Osijek.
- Oštarić, Antonio 2020. *Ekologija jezične raznolikosti Zadra*. Doktorski rad u rukopisu Sveučilišta u Zadru. (Mentor: prof. dr. sc. Sujoldžić, Anita - sumentorica: izv. prof. dr. sc. Šimičić, Lucija). <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:162:296737> (2022.07.23)
- Pavlenko, Aneta 2012. Transgression as the norm: russian in Linguistic Landscape of Kyiv, Ukraine. In: Gorter, Durk et al. (Eds.): *Minority Languages in the Linguistic Landscape*. Palgrave. Basingstoke. 36–56.
- Péntek János 2001. *A nyelv ritkult légköre. Szociolingvisztikai dolgozatok*. Komp-Press Korunk Baráti Társaság. Kolozsvár.

- Shohamy, Elana–Waksman, Shoshi. 2009. Linguistic landscape as an ecological arena: Modalities, meanings, negotiations, education. In: Elana Shohamy–Durk Gorter BIBLIOGRÁFIA 293 (Eds.): *Linguistic landscape: Expanding the scenery*. Routledge. New York–London. 313–331.
- Spolsky, Bernard–Cooper, Robert 1991. *The Languages of Jerusalem*. Clarendon Press. Oxford.
- Szoták Szilvia 2013. Nyelvi tájképek az Őrvidéken. *A közép-európaiság dicsérete és kritikája*. Kalligram. Pozsony. 515 – 538.
- Szoták Szilvia 2016. *Magyar nyelv és magyar népcsoport Burgelamban. Nyelvi tájképek vizsgálata a többnyelvűség kontextusában*. PhD értekezés. Pécsi Tudományegyetem. Pécs.
- Szoták Szilvia 2017. Nyelvi tájképek és a gazdaság In: Benő Attila–Gúti Erika–Juhász Dezső–Szoták Szilvia–Terbe Erika–Trócsányi András (szerk.) *Tudományköziség és magyarságtudomány a nyelvi dimenziók tükrében*. Budapest. Termini Egyesület. 135–148.
- Szoták Szilvia 2018. A nyelvitájkép-kutatás mint az alkalmazott nyelvészet egyik legújabb kutatási területe. *Hungarológiai Évkönyv*. Újvidék [Serbia]. XIX, 1, 30–42.
- 2115-Article%20Text-3847-1-10-20190124.pdf
- Sršan, Stjepan (ur.) 2003. *Zavičajnici grada Osijeka 1901. – 1946*. Državni arhiv Osijek. Osijek.
- Tulp, Stella 1978. Reklame en tweetaligheid: Een onderzoek naar de geografische verspreiding van franstalige en nederlandstalige affiches in Brussel. *Taal en sociale integratie* 1. 264–288.
- Vuković, Petar 2013. Jezični krajobraz Subotice. *IV. godišnjak za znanstveno istraživanje Zavoda za kulturu vojvodanskih Hrvata*. Subotica. 162–178.

Források:

2011-es népszámlálás adatai. <https://popis2011.hr/> (2022.07.22.)

2021-es népszámlálás adatai. <https://popis2021.hr/> (2022.07.22.)

Eszék Város hivatalos oldala:

<https://www.osijek.hr/mjesna-samouprava/mjesni-odbori-i-gradske-cetvrti/> (2022.08.01.)

Horvát Köztársaság Alkotmánya

<https://www.zakon.hr/z/94/Ustav-Republike-Hrvatske> (2022.07.22.)

Kisebbségi nyelv- és íráshasználatról szóló törvény

<https://www.zakon.hr/z/1851/Zakon-o-uporabi-jezika-i-pisma-nacionalnih-manjina-u-Republici-Hrvatskoj> (2022.07.22.)

Naputak o prometno-tehničkim pravilima i uvjetima za daljinsko usmjeravanje i vođenje prometa na državnim cestama

https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2003_04_54_681.html (2023.08.03.)

Nemzeti kisebbségekről szóló törvény

<https://www.zakon.hr/z/295/Ustavni-zakon-o-pravima-nacionalnih-manjina> (2022.07.22.)

Nevelésről és oktatásról szóló törvény

<https://www.zakon.hr/z/317/Zakon-o-odgoju-i-obrazovanju-u-osnovnoj-i-srednjoj-%C5%A1koli>
(2022.07.22.)

Termini szótár

<http://termini.nytud.hu/htonline/htlista.php?action=browse> (2023.07.01.)

A Termini online magyar-magyar szótár hasznosíthatósága a magyar mint idegen nyelv oktatásban (Kárpátalján)

KARMACSI ZOLTÁN
karmacsi.zoltan@kmf.org.ua

MÁRKU ANITA
marku.anita@uni-eszterhazy.hu

CSURMAN-PUSKÁS ANIKÓ
csurman.aniko@kmf.org.ua

1. Bevezető

Magyarország az 1920. június 4-én bekövetkezett trianoni békeszerződés után területének jelentős részét elvesztve magyar anyanyelvű lakosságának is jelentős része került más államalakulatok kötelékébe. Ebből következően napjainkban a Magyarországgal határos hét ország mindegyikében él őshonos magyar kisebbségi lakosság, akiknek tagjai magyar nemzetiségűnek és magyar anyanyelvűnek vallják magukat.

Az immár egy évszázada tartó nyelvi különfejlődés okán a határon túli magyar nyelvhasználatban¹ olyan szavak jelentek meg, amelyeket a többségi nyelvből kerültek a nyelvhasználatba, és a magyarországi magyarban ismeretlen kifejezések. Az 1990-es évek után a határok átjárhatóbbak lettek, illetve a 2000-es évek után egyes országok irányába az Európai Unió schengeni övezetén belül meg is szűntek. E hatások révén az utóbbi közel harminc évben szorosabbá vált a kapcsolat a Magyarország és a határon túli területek között, melynek köszönhetően megindulhatott a kapcsolat-újráépítés a külhoni régiók és Magyarország között. Ezzel együtt a nyelvi különbségek is szembetűnőbbek lettek. Azonban a mindennapi kapcsolatok révén a határon túli magyar nyelvváltozatokban megindult egyfajta kiegyenlítődési folyamat is a magyarországi magyar nyelv hatására. De ez a folyamat nem volt egyirányú, hiszen különösen a határmenti területeken a magyarországi magyar beszélők is egyre több határon túli magyar kölcsönszónak, kifejezésnek tanulták meg jelentését, illetve némelyeket maguk is használni kezdték.

1 Romániában Erdély, Ukrajnában Kárpátalja, Szlovákiában Felvidék, Szerbiában Vajdaság, Szlovéniában Muravidék, Horvátország és Ausztriában Örvidék.

A határok átjárhatóbbá válásával az Ukrajnában, különösen a Kárpátalján élő szláv lakosság körében is egyre vonzóbbá váltak az EU hivatalos nyelvei, így a magyar nyelvtanulás iránt is megnőtt a kereslet. „A labilis politikai helyzetben a lakosság túlélési stratégiákat, kitörési pontokat keres. Az utóbbi egy-két évben sok kárpátaljai ezt a szomszédos Magyarországon véli megtalálni. A magyarországi munkavállalás lehetősége, a kedvezményes honosítási eljárás során megszerezhető magyar állampolgárság és a vele együtt járó, az Európai Unió és a schengeni övezet államaiban való szabad mozgás lehetőségét jelentő útlevél, a Magyarországról érkező anyagi támogatások, a gazdaságélénkítő csomagok következtében fokozatosan nő a magyar nyelv presztízse a régióban élő nem magyar lakosság körében. Ezt jelzi, hogy egyre nagyobb igény mutatkozik a magyar mint idegen nyelv tanulására” – írja Beregszászi Anikó (2016: 65) a magyar mint idegen nyelv oktatásának elméleti és gyakorlati problémáiról szóló szakcikkének bevezetőjében.

A MID-tanulók elsődleges nyelvtanulási célja természetesen az, hogy a célnyelv standard, köznyelvi formájával ismerkedjenek meg. Az intézményes nyelvoktatás ugyancsak a standard nyelvváltozat elsajátíttatását tűzheti ki célul. De attól függően, hogy a nyelvtanuló hol szeretné használni az idegen nyelvet, más nyelvváltozatok, stílusváltozatok, regiszterek tanítása/tanulása is fontossá válhat a hatékony kommunikáció érdekében. Korábbi kutatásokból (Márku 2018, 2019) az látszik, hogy a kárpátaljai mid-tanulók elsődlegesen Magyarországon szeretnék használni nyelvtudásukat, és munkavállalás céljából tanulják a nyelvet, azonban a kárpátaljai mid-tanárok beszámolója szerint, akadnak olyanok is, akik helyben, Kárpátalján szeretnének magyarul beszélni családtagjaikkal, ismerőseikkel (MÁRKU 2019, 2020a). Számukra kifejezetten fontos és hasznos lehet, ha a magyar köznyelvi formákon túl helyi sajátosságokat, tájnyelvi elemeket, élő kárpátaljai magyar nyelvhasználatot is tanítanak a nyelvtanárok. Ebben lehet segítség a Termini magyar-magyar szótári adatbázis.

E tanulmányban a Termini online szótár szóanyagának a magyar mint idegen nyelv oktatásban történő gyakorlati hasznosíthatóságának ötletét szeretnénk felvetni, különösen a kárpátaljai mid-oktatás céljait és helyzetét figyelembe véve. Rá szeretnénk világítani arra, hogy szótár szóanyaga milyen mértékben és miként építhetők be az oktatás folyamatába, miért lehet létjogosultsága a mid-oktatásban a nyelvtanulási céllal összhangban.

A Termini online szótár a jelenlegi felépítésében, struktúrájában nem oktatási célokra kialakított szótár, de a modern tananyagok készítésénél (mint pl. a *MagyarOK* tankönyvcsalád is) ma már megkerülhetetlen, hogy integrálják a nyelvészeti eredményeket és a felhasználjanak nyelvi korpuszokat, adatbázisokat, ezért is szeretnénk a Termini szótárban rejlő lehetőségekre is ráirányítani a figyelmet.

2. A magyar mint idegen nyelv képzés helyzete Kárpátalján

Annak ellenére, hogy a mai Kárpátalja területén élő nemzetiségek, etnikumok, főleg a szlávok (oroszok, ukránok, ruszinok) és a magyarok évszázadok óta egymás mellett élnek (vö. bővebben Csernicskó 2013), politikailag, kulturálisan és nyelvileg is természetes módon

hatnak egymásra – még sincsenek hagyományai annak, hogy a magyart idegen nyelvként vagy akár környezet nyelvként tanítsák és tanulják más etnikumhoz vagy a többségi nemzethez tartozók (vö. Márku 2020a, 2020b). A magyar nyelv presztízse, a magyar mint idegen nyelv tanulásának igénye látványosan nőtt az utóbbi években Kárpátalján, Ukrajnában. A magyar mint idegen nyelv oktatásának lehetősége intézményes keretek között, illetve a közoktatásban, a 2012-es nyelvtörvénnyel vált valóra (Beregszászi és mtsai 2021, 2022). „A törvény bevezetésekor Kárpátalja nagyobb városaiban és a szórványvidéken is azonnal jelentkezett az igény a MID-oktatásra (vö. Beregszászi, 2016: 66). A labilis politikai helyzet, a „háborúba ájult” Ukrajna (Csernicskó 2017) egyre romló gazdasági helyzete fokozza a bizonytalanságot, ellehetetleníti a megélhetést” (Márku 2020b).

A magyar mint idegen nyelv oktatásának 2012-ben nem voltak meg sem a tárgyi, sem a személyi feltételei: nem volt tanterv, nem volt semmilyen oktatási segédeszköz, és szakképzett tanárok sem (vö. Beregszászi 2016, Márku 2019).

Élénk érdeklődés mutatkozott és mutatkozik napjainkban is a magyar mint idegen nyelv iránt a felnőttképzési tanfolyamok tekintetében is. Ezt támasztják alá a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Felnőttképzési Központjának adatai is, hiszen a magyar nyelv iránt főként a fiatal pályakezdő, és a felnőtt munkaképes többségi lakosság érdeklődik leginkább². A híradásokból nyert adatok szerint eddig mintegy 225 csoportban, több mint 17000 felnőtt vett részt sikeresen magyar mint idegen nyelv tanfolyamokon Kárpátalján.

Az ukrán-orosz háború miatt Kárpátalján több mint fél millió belső menekült talált átmeneti vagy tartós menedékre. A magyarlakta kistérségekben, különösen a beregszásziban, igény mutatkozott 2022 nyarán a magyar mint idegen nyelv oktatására a menekült gyermekek és felnőttek számára is. Ezeket az ingyenes tanfolyamokat szintén a beregszászi főiskola és a Felnőttképzési Központ valósította meg a magyar állam támogatásával, a résztvevők számára ingyenesen³.

3. A Termini szótárról röviden⁴

A Termini szótár létrejötte nem volt előzmény nélküli, hiszen 1990-től, ahogy lehetőség nyílt a kölcsönös együttműködésre, ezt a nyelvészek azonnal ki is használták. Ennek első bázisa volt az Élőnyelvi Konferencia, ahol a régiók megismerkedhettek egymás kutatásaival, eredményeivel, problémáival. 2001-ben a Magyar Tudományos Akadémia felismerte és elismerte a külső régiókban a kutatóállomások létrehozásának szükségességét. Így jött létre a Hodinka Antal Intézet (Ukrajna), a Gramma Nyelvi Iroda (Szlovákia), Szabó T. Attila Nyelvi

2 Több mint háromezren tanulnak decembertől magyar nyelven <http://kmf.uz.ua/hu/tobb-mint-harom-ezren-tanulnak-decembertol-magyar-nyelven/>

3 Magyar nyelv tanfolyam indult az ukrainai menekültek számára a Rákóczi-főiskolán <https://kmf.uz.ua/hu/magyar-nyelvtanfolyam-indult-az-ukrainai-menekultek-szamara-a-rakoczi-foiskolan/>

4 A szótár felépítését a <http://termini.nytd.hu/htonline/present.php?action=bemutatas> linken található adatok alapján készítettük.

Intézet (Románia), Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Imre Samu Nyelvi Intézet (Ausztria, Szlovénia, Horvátország). E kutatóállomások a 2000-es évek végén hozták létre a Termini Magyar Nyelvészeti Kutatóhálózatot, mint a magyar nyelvészeti, főként határon túli közös kutatások ernyőszervezetét (részletesen lásd Benő–Péntek szerk. 2011: 13–65), amelyet 2013-ban Termini Egyesület néven jogi személyként is bejegyeztek.

A kutatóhálózat egyik közös nagy projektje a határon túli magyar nyelvváltozatok határtalanítása, a Termini magyar-magyar korpusz létrehozása és építése. A projektet részletebben is bemutatja például Benő és mtsai 2021, 2020, Cserniczkó–Márku 2021.

A szótár létrehozóinak kettős célja volt: egyrészt lehetővé tenni a határon túli magyar nyelvváltozatok szavainak megismerését a magyarországiak számára, másrészt pedig, hogy a határon túli régiók beszélői megismerhessék e szavak közmagyar megfelelőit.

A Termini szótár főként a magyarországiak részére egy újragondolt idegen szavak szótára is, hiszen azok a szavak (kölcsonszavak) találhatók benne, amelyeknek legalább egyik tagja idegen eredetű szó. A kölcsonszónak főleg azokat a szóképzleti elemeit találhatjuk meg benne, amelyeket az államnyelvet nem vagy csak kevésbé ismerő beszélők is rendszeresen használnak, amelyeket sokszor az átadó nyelvet jól ismerő beszélők is magyarosan ejtenek, s amelyeknek közmagyar vagy magyarországi magyar megfelelőjét nem minden esetben ismerik, vagy ha ismerik is, viszonylag ritkán használják. Ezeken kívül megtalálhatók benne a Magyarországon is jelentésben (jelentésárnyalatban) és stílusértékben használt szóképzleti egységek. A stílusértékek tekintetében a hétköznapi beszélt nyelv írásban ritkán használt szavai, kisebb mértékben „az államnyelvi nyomásgyakorlás” nyelvi háttérű beszélők által használt, a többi beszélő számára mintegy „idegenes” stílusértékű szavak is megtalálhatók benne.

A Termini szótár általános szótár, hiszen elvileg minden nyelvváltozathoz mérve azok a szóképzleti egységek kerültek bele, amelyek az adott állami nyelvváltozatban (pl. az erdélyi vagy a felvidéki magyarban) többé-kevésbé közhasználatúak⁵. Ebből kiindulva a szótár a mai magyar nyelv szótára, hiszen a magyar nyelv határon túli változataiba a Trianontól napjainkig bekerülő, vagy csak jelentésében/stílusértékében változó szavak szinte mindegyike megtalálható a közszavaktól kezdve a betűszavakon át a tulajdonnevekig.

A szócikkek felépítése (1. ábra) elsőként a szócikkfejből áll, melyben egyelőre a címszó szótári alakja, írásváltozata, kiejtése és eredete olvasható. A másik nagy szerkezeti egység, a szócikktörzs a címszó értelmezését és az ehhez szorosan kapcsolódó, a szó használatát egyszerre dokumentáló és szemléltető példamondatokat tartalmazza. A harmadik szerkezeti egységet, a szócikkklábat a megjegyzés és a más szócikkekre való utalások zárják.

5 Közhasználatúnak azokat a szavakat és állandósult szókapcsolatokat tekintjük, melyeket az adott ország (pl. Románia, Szlovákia, Ukrajna) magyarlakta területeinek nagy részén a beszélők számottevő hányada használ vagy legalábbis ismer.

Főmenü

A Termíni szótár bemutatása

Szerkesztőség

Keresés a szótárban

Bejelentkezés

Regisztráció

Bejelentkezés

Felhasználó

Jelszó

Bejelentkezés

Még nem regisztráltál magad? [Regisztráljon most!](#)

1. ábra: *A Termini szótár „paszport” szócikke*

4. A Termini szótári korpusz beépíthetősége a MID-oktatásba

/ 125 /

A közvetlen kölcsönszavak a kárpátaljai magyar mint idegen nyelv oktatás folyamatában nem hordoznak előnyt, s megértésük sem okoz gondot a nyelvet tanulók részére. Ez azért van, mert ezek a szavak általában nagyon hasonlítanak még hangalakjukban is az átadó nyelv – esetünkben a magyar mint idegen nyelv oktatás tekintetében a kiindulási nyelv – lexémájára. Tehát ezek a kölcsőnelemek, mivel eleve az ukránból, esetleg az oroszból származó átvételek, a nyelvtanulók számára ismerősek, könnyen megjegyezhetők, gyorsan sikerélményhez juttatják a nyelvtanulót, és ezzel is motiváltabbá lehet őket tenni a kitartó nyelvtanulásra.

A bekövetkező változások többnyire itt a hangtani kölcsönzések, melyek kutatása Kárpátalján műszeres mérések és részletes vizsgálatok nélkül zajlott (Csernicskó 2003: 138). Ehhez hasonló kontaktushatásnak tartja Rot (1967: 190), Horváth (1976), Horváth–Lizanec (1993: 57), Kótyuk (1995: 8) a hosszú magán- és mássalhangzók időtartamának rövidülését a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban: *rajono* helyett *rajonó*, *miszkeráda* helyett *miszkeráda* stb. Ez esetben az átvevő nyelv ugyan közvetlenül veszi át a szavakat az átadó nyelvből, de saját fonotaktikai szabályaihoz igazítja.

A szláv ajkú (ukrán vagy orosz anyanyelvű) tanulók esetében mivel a kiindulási nyelv egybeesik az átadó nyelvvel, ezért a kárpátaljai magyar élőbeszédben megjelenő közvetlen kölcsönszavak megértése nemhogy nehézséget okoz számukra, hanem éppenséggel „nyelvi segítségként” jelenik meg. Ezért e kölcsönszótípus bevonása a magyar mint idegen nyelv oktatásának folyamatába a kezdő szinteken ugyan segítségére lehet az oktatónak, azonban a későbbi szinteken gátló tényezőként léphet fel a tanulók magyar nyelvi kompetenciájának fejlődésében, ha az oktató nem vezeti rá a nyelvtanulókat arra, hogy ezek későbbiekben a helyi nyelvváltozatban stílári elemként továbbra is használhatók, de például magyarországi környezetben nem használatosak.

Termini Kutatóhálózat	
Termini	Ht-online kezdőoldal
Keresés váfli Keres Hol? ☐ címszóban ☐ jelentésben ☐ példamondatban Hogyan? ☐ szó elején ☐ szó belsejében ☐ szó végén ☐ teljes egyezés Példamondatok száma: ☐ egy sem ☒ kettő ☐ mind ☐ Ékezet nélküli keresés (csak címszóban) váfli (fn) ~k, ~t, ~ja <i>(Gaszt) Ka (ált) (köz) (biz) ostya ♣• Ka Azzal ugyan tisztában voltam, hogy a váfli magyarul nápolyi szeletet jelent. (Vári Fábián László: Tábori posta – regényrészlet. Együtt 2003 4)</i> [or/ukr or вафли, ukr вафли tbsz 'ua' < ném Waffel 'kekszféle'] Megjegyzés hozzáadása.	Főmenü A Termini szótár bemutatása Szerkesztőség Keresés a szótárban Bejelentkezés Regisztráció Bejelentkezés Felhasználó Jelszó Bejelentkezés Még nem regisztrálta magát? Regisztráljon most!

2. ábra: A 'váfli' szócikk a termini szótárban

Az alább látható 3. ábrán a magyar Abc szó-képeinek egy lehetséges, úgymond hibrid változatát is be lehet vinni a MID-órára. A példa egyrészt humoros, hiszen a kölcsönelemek (*apteczka, baklajsán, csáj, diszka, ekrán, fleska, grecka, halva, irisz, kepka, lenta, májka, noszılka, pelmenyi, resztoran, saslık, szöke, trámváj, usánka, váfli*) használata az egyes betűk tanulásánál jó hangulatot teremthet az osztályközösségben az ismerős szavak, jelentések felfedezésekor. A felhasznált szavak a Termini szótári adatbázisban is megtalálhatóak (pl. a *váfli* szócikk, 2. ábra), így ezek köznyelvi jelentésének megtanításához az adatbázist, az ott található példamondatokkal együtt fel lehet használni az oktatási folyamatban.

 A apteczka	 Á ágy	 ba klazsán	 C citrom	 Cs csáj
 D diszk	 Dzs dzsip	 E ekrán	 É éjszaka	 F fleska
 G grecka	 Gy gyufa	 H halva	 I irisz	 í íróasztal
 J joghurt	 K kepka	 L lenta	 Ly lyuk	 M májka
 N noszilka	 Ny nyolc	 O olaj	 Ó óra	 Ö öt
 Ő őz	 P pelményi	 R resztoran	 S saslik	 Sz szok
 T trámváj	 Ty tyúk	 U usánka	 Ú újság	 Ü üveg
 Ű űrhajó	 V váfli	 W whisky	 X xilofon	

3. ábra: A magyar *Abc* szó-képeinek egy lehetséges „hibrid” változata: kölcsönelemek használatával

A hangalakkölcsönzés esetében a szó az első nyelv egynyelvű változatában is megtalálható, de a kétynyelvű beszélők a másodnyelvre jellemző hangalakban (is) használják (Csernicskó 2003: 135, Márku 2008: 20). A hangalakkölcsönzések a magyar mint idegen nyelvet tanulók számára hasonló hatással lehetnek, mint a közvetlen kölcsönszavak.

5. Egy lehetséges feladat B2 nyelvi szinten

Keressetek újságcikkeket, facebook-bejegyzéseket, amelyekben előfordulnak a következő kölcsönszavak!

- dokument
- bufet
- konzerva
- bordácski
- elektricska
- bagázsnyik
- grecska
- csebureki
- gubernátor
- provodnyik

Adjátok meg az adott szavak köznyelvi magyar jelentését és alakját!

A hibrid kölcsönszavak olyan összetett szavak, melyeknek egyik tagja az átadó nyelvből származó közvetlen kölcsönszó, míg másik tagját az első nyelvből származó szóval helyettesítjük (Bartha 1993: 29). Ezek száma a kárpátaljai magyar nyelvváltozatban elenyésző (Csernicskó szerk. 2003: 135, Márku 2008: 20). A hibrid kölcsönszavak a magyart mint idegen nyelvet tanulók számára a szóalak hibrid összetettségeből eredően már jelentősebb megértési problémákhoz vezethet, s így a nyelvtanulási folyamatban nehezítő eleme lehet. Vegyük például a *povorotnyiklámpa* (rövidebb alakjában *povorotlámpa*) szócikket. Az összetétel első része az *поворот* szó, mely *megfordítást*, *elfordítást* jelent, míg a másik tagja a *lámpa*. Ez utóbbi tekinthető ugyan magyar lexémának, de tekinthetjük akár a szintén orosz *лампа* hangtani kölcsönzésének is. Ezek fényében ez a típusú hibrid kölcsönszó viszonylag jól érthető lesz a kárpátaljai magyart mint idegen nyelvet tanulók részére, hiszen az előtag egyértelműen kölcsönszó, míg a másik vagy átvevő nyelvi, vagy pedig hangtani kölcsönzés. Ez a kölcsönszótípus inkább a magasabb oktatási szinten kerülhet be az oktatási tananyagba.

Jelentéskölcsönzéskor az átadó nyelv hatására egy szó jelentése új jelentéssel gazdagodik (Csernicskó 2003: 135, Márku 2008: 21), s ez végbe mehet hangalak kölcsönzése nélkül is abban az esetben, ha az átvevő nyelvben hangalakjában vagy jelentésszerkezetében (esetleg mindkettőben) van az átadó nyelvihez hasonló szókészleti elem (Lanstyák 1998: 42–43).

A jelentéskölcsönzés esetében a célnyelvi szóalak ugyan létezik önmagában is a célnyelvben (ha a szókölcönzés szemszögéből nézzük az átvevő nyelvben), de a kiinduló nyelv (átadó nyelv) hatására egy újabb jelentéssel bővül. Ezt az újabb jelentést a célnyelvben

(átvevő nyelv) egy másik lexémával fejezzük ki. Például a *cseppet* szó a magyar nyelvben a kapuajtónál elhelyezett jelzőszóval való jelzést jelenti. Az orosz nyelv (*позво́ним*) hatására magyar nyelvben megjelenik egy jelentéskölcsönzés, melynek köszönhetően a *cseppet* már a *telefonál* jelentést is magában hordozza.

Az adott példán is jól érzékelhető, hogy a jelentéskölcsönzések megjelenése a célnyelvi nyelvhasználatban jelentősen emelik a kommunikációs kudarc kockázatát. Vagyis a kárpátaljai magyar nyelvhasználatnak szerves részeként megjelenő jelentéskölcsönzések beemelése a magyar mint idegen nyelv oktatás folyamatába az élőnyelvi mintaadás alapvető feltétele Kárpátalján. Ez a típus is csupán magasabb szintű nyelvelsajátítási szinten tudatosítható mint stílárius elem a helyi nyelvhasználatban.

Tükörszavak és -kifejezések (kalq-ok) fordítás útján jönnek létre másodnyelvi modell alapján (Bartha 1993, Márku 2008: 20). A tükörszavak és -kifejezések olykor még a médiában is megjelennek: „A hírt Jehor Firszov, az állami ökológiai szolgálat megbízott vezetője közölte Facebook oldalán, hozzátéve, hogy a tűz megfékezésében sokat segített a területen kiesett csapadék.”⁶ E mondatban a *kiesett* tükörszó az *esett* vagy *bullott* magyar standard megfelelőjeként jelenik meg az ukrán *впадав* kifejezés hatására.

Gyakran előfordul, s szinte az egész kárpátaljai magyar közösség által használt tükörkifejezés a *lead*, mely a (*vizsgát*) *letesz* kifejezés megfelelőjeként használatos az orosz nyelv hatására. A *lead* igekötős ige a magyar standardban is több jelentésárnyalatban használt kifejezés: pl. *leadta a zásákot a pótkocsiról*.

A tanulók a nyelvtanulás folyamatában maguk is létrehozhatnak tükörfordításokat és tükörkifejezéseket, melyek az anyanyelvi beszélőkkel való érintkezésben kommunikációs zavart is okozhatnak. Azonban a kárpátaljai magyar nyelvhasználatban vannak olyan tükörkifejezések – mint a fentebb említett példák is –, amelyek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatban is meghonosodtak, s ezért ezek használta a helyi beszédközösség számára nem okoz megértési zavart. Az oktatás folyamán mindenképpen fel kell hívni a figyelmet erre a jelenségre, s hogy másutt megértési problémákba ütközhetnek a tükörkifejezések használatakor. Ezek a kifejezések erősíthetik a tanulóknál a saját maguk által tükörfordítás módszerével létrehozott alakok megjelenését, rögzülését. Ezért mindenképpen fontos, hogy ezekre az alakokra mint stíuselemekre felhívjuk a figyelmet, s arra is, hogy ezek csupán a kárpátaljai magyar nyelvközösség nyelvhasználatában érthetőek, s ott is csak az általánosan elterjedt szóalakok esetében.

6. Az élőnyelvi minta fontossága a magyar mint idegen nyelv oktatás folyamatában

Az élő nyelv az idegen nyelv oktatásának folyamatában számos oktatási elméletben és modellben fontos szerepet tölt be. Már a rómaiak is érezték az élőnyelvi beszélő, az élőnyelvi

6 <https://karpathir.com/2020/04/14/sikerult-eloltani-a-tuzet-a-csernobili-zonaban/>

beszéd fontosságát az idegen nyelv (náluk tulajdonképpen a görög) elsajátításában: „Idegen nyelv(ek)et a rómaiak tehát főként elsajátítással tanultak, még akkor is, ha az idegen nyelvi környezetet gyakran nem egy egész kultúra, hanem egyetlen anyanyelvű tanár jelenléte biztosította” (Bárdos 2019a: 14)

1729-ben Pozsonyban jelent meg a *Der Ungarische Sprach-Meister*, amely német nyelvi közvetítéssel mutatja be a magyar nyelvet a nyelvtanulók számára. Ez az első olyan könyv, amelyben egy élő nyelv felhasználásával ötvöződnék a nyelvtanulási lehetőségek (Nádor 2019a: 56).

Bél Mátyás a nyelvmesterében a magyar nyelvtan rendszerezésén túl felhívja a nyelvtanulók figyelmét a grammatikai jelenségek használatára is. A könyvében szereplő kétnyelvű dialógusok a 18. századi úri társaság (úrnő és cselédje, délutáni csevegés stb.) élő nyelvi fordulatait példázzák (Nádor 2019a: 57).

A 19. század derekára a nyelvtani fordító módszer szinte az egész világon megerősödött, de a tanárok maguk sem ismerték az élő nyelvhasználatot, ezért ezek művi fordítások, tanfordítások voltak (Bárdos 2019b: 77). Vagyis e módszernél hiányzott az élő nyelvi minta ismerete.

A direkt módszerben explicite nem jelenik meg az élő nyelv szerepe az oktatásban, de közvetetten igen, hiszen a célnyelvi viselkedést a célnyelvi kultúrába ágyazott életmód elsajátításával együtt képzelik el (Bárdos 2019c: 91). A módszer az anyanyelv természetes elsajátításából indul ki, a szóbeliséget, a beszédértést és a beszédprodukciónak tartja elsődlegesnek. Továbbá az élő nyelveket azért tanulják az emberek, hogy beszélni tudjanak, a deklinációk és a konjugációk öncélú magoltatása pedig inkább elriasztotta a nyelvtanulókat. A direkt módszer mindig az élőnyelvi szituációkból indul ki (Nádor 2019b: 108, 111).

Az audiovizuális módszer a direkt módszerhez hasonlatosnak tűnik, ellenben használja a nyelvtani drilleket, melyekhez a teljes kontextustól jut el, mégpedig az élő nyelv hangtestének a lehető legtöbb utánzásával. Vagyis célja a hang és kép látványos összekapcsolásával megteremteni a szituációt, azt a kontextust, amelyből az élő nyelv hangtestének lehető leghűbb utánzásával a különféle nyelvi elemek kibonthatók (Bárdos 2019d: 157, 160).

A fentebbi részből kiderül, hogy a legtöbb oktatási módszer és modell lehetőséget ad, szükségesnek tartja az idegen nyelv oktatásánál az élő nyelv alkalmazását s annak hatékonyságát elismeri. Ebből kiindulva a magyar mint idegen nyelv oktatásakor is a hatékonyság növelésében fontos szerep jut az élőnyelvi mintának.

A beszédkésztség-fejlesztés fontos eleme a hallott szövegértés készségének fejlesztése, melynek során az a cél, hogy hallja, megértse, értelmezze és értékelje a (lehetőleg anyanyelvi beszélőtől származó) szövegeket. Itt hangsúlyosan megjelenik az élőnyelvi beszélőtől származó szöveg, amely a kárpátaljai magyar nyelvhasználatban gyakran tartalmaz valamilyen típusú kölcsönelemet. Különösen a párbeszédalkalmával lehet jó gyakorlatként bemutatni, gyakorolni a standard és a helyi nyelvváltozat közötti különbségeket, a többségi nyelvi hatások jelenlétét a magyar beszédben.

Magyari Sára (2006) szerint fontos, hogy a nyelvet tanuló diák a környezetéből nyerjen megerősítést az ő nyelvi megnyilvánulásaira. Ha túlságosan eltér az osztálytermi nyelvhasználat az utcán tapasztaltaktól, előfordulhat, hogy eredménytelennek, hiábavalónak véli a tanuló az órán tanultakat. Ennek alapján a Termini online szótár szavainak a határon túli magyar mint idegen nyelv oktatás tananyagába és oktatási folyamatába mindenképpen be kellene épülnie. Az adott területeken élő nem magyar ajkú emberek számára a magyar nyelv elsajátításakor és azután a „gyakorlatban” a helyi magyar nyelvváltozat lesz az elérhető, mely területenként változó arányban, de tartalmaz kölcsönelemeket, melyek egy részét adatozza a Termini szótár. „A kommunikáció a cél és nem a norma” (Fülei-Szántó–Szilágyi 1975), azaz „az élő beszédet” (Hegy 1981) kell a magyar mint idegen nyelv órák középpontjába helyezni. Ezzel leküzdhetők a nyelvi, nyelvtanulói gátlások, így a leküzdött nyelvi, nyelvtanulási gátlások felszabadult nyelvi produktumok létrehozásán keresztül sikeres kommunikációt eredményezhetnek.

7. Összefoglalás

A magyar mint idegen nyelv oktatása Ukrajna gazdaságpolitikai viszonyai (de említhetnénk még a demográfiai és a terület földrajzi elhelyezkedését is) felől közelítve elmondható, hogy prioritást élvez a kárpátaljai lakosság körében. A kutatásokból és a idegen nyelv-tanfolyamok népszerűségéből látszik, hogy nagy a társadalmi igény a magyar nyelv tanulására, melynek mind tárgyi, mind személyi és módszertani feltételeit elsősorban a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, és a bázisán működő Felnőttképzés Központ igyekszik is megteremteni a magyar állam támogatásával és a Károli Gáspár Református Egyetem (KRE) szakmai segítségével. A kezdeti időszakban jelentkező tárgyi, módszertani hiányok egy részét sikerült megoldani az elmúlt évek során: például a szakképzett tanárok kinevelésben történtek konkrét lépések a KRE kihelyezett pedagógus-szakirányú továbbképzésével, valamint az idegen nyelv-módszertan tananyagba integrálásával a beregszászi magyar szakos főiskolások képzésében. Születtek tananyagok (például Kampó–Pápai 2019), de ezen a téren van még mit tenni. Különösen a kisgyermekek számára (óvodások és kisiskolások) hiányoznak a jó tananyagok.

Az újgenerációs tananyagok általában: 1) közvetítő nyelv nélküli tananyagok; 2) korpusz-alapú tananyagok: pl. *MagyarOK*; 3) az élő nyelvhasználatra épülő tananyagok; 4) multimodális- és interkulturális szemléletet közvetítő tananyagok. S mindemellett persze a korosztályhoz, a nyelvi szinthez (bemeneti nyelvi kompetenciák) és a nyelvtanulási célhoz (kimeneti, elérni kívánt kompetenciák) illeszkedő tananyagokra van szükség.

A modern tananyagok figyelembe veszik és beépítik a koncepciójukba a releváns nyelvészeti kutatások eredményeit és a modern technológiák nyújtotta lehetőségeket is. Ilyen példaértékű tananyag és tankönyvcsalád a *MagyarOK*. Ez a tankönyvcsomag változatos és nagy nyelvi inputot ad, amelynek feldolgozását elsősorban kooperatív tanulási és tanítási stratégiák vezetik.

A tananyag a multimodalitás elvét valósítja meg, vagyis lehetőség szerint egyszerre több érzékszervet és készséget von be a tanulási folyamatba. És abban is példaértékű, hogy különféle korpuszok (Hunglish, Magyar Nemzeti Szövegtár, saját gyűjtés) felbecsülhetetlen értékű adatbázisát használták fel, hogy a tananyag minél inkább a természetes s életszerű nyelvhasználatot közvetítse a nyelvtanuló felé, és valóban használható nyelvtudást adjon. Ezeket a szempontokat kellene követni a jövőben a Kárpátalján is készülő MID-tananyagok esetében.

A Termini online szótár és korpusz szócikkei alkalmazhatók a magyar mint idegen nyelv oktatásában a kárpátaljai intézményi oktatás és a tanfolyamok keretében. A szótárban szereplő kárpátaljai magyar nyelvváltozatban előforduló orosz és ukrán kölcsönszavak közül napjainkban már sok természetesnek hat, a helyi magyar beszélők olykor már nem is érzik kölcsönszó voltjukat.

Minél nagyobb az eltérés az osztálytermi nyelvhasználat és az utcán tapasztalt nyelvhasználat között, annál nagyobb az esélye annak, hogy a tanuló eredménytelennek, hiábavalónak véli az órán tanultakat. Ez alapján kijelenthetjük, hogy a Termini online szótárban található szócikkek, a kárpátaljai magyar nyelvhasználatban megtalálható kölcsönszavak növelik/növelhetik a magyar mint idegen nyelv oktatásának hatékonyságát, az elsajátított magyar nyelv változatosságának tudatosításában hasznos eszköz lehet.

Ha a kárpátaljai magyarsággal való kommunikáció a kitűzött nyelvtanulási cél, vagyis, hogy Kárpátalján élve boldoguljanak a nyelvtanulók, akkor mindenképpen szükséges a Termini online szótár elemeinek beépítése a tananyagokba. Ha Magyarország felé való orientáltság a nyelvtanulás célja, akkor is megjelenhet magasabb nyelvi szinten (B2, C1) a szótár információs forrásként. Tehát míg a kezdő szinteken (A1, A2) főként motivációs segédanyagként lehet hasznos, addig a magasabb szinteken már stilisztikai és kulturális sajátosságok, a helyi nyelvváltozat jellegzetességeit lehet közvetíteni a Termini szótár bevonásával

Fontos a jövőben a „ht-magyar-specifikus” tananyagok létrehozása is. A „ht-magyar-specifikus” alatt azt értjük, hogy mivel a magyar nyelv többközpontú (tehát a határon túli régiókban is van egy-egy sajátos köznyelvi formája), ezért a külhoni régiókban folyó mid-oktatásban plusz sajátosságokra is fel kell hívni a nyelvtanulók figyelmét, ha élő nyelvhasználatot szeretnének számukra tanítani. Ezekben a régiókban a magyar tanítása ráadásul komplexebb, mert nem csak idegen nyelvként, hanem származásnyelvként és környezetnyelvként is jelen van

A magyar mint idegen nyelv tanárok feladata és szerepe az ilyen komplex körülmények között pontosan az, hogy a megfelelő nyelvi szinten, a megfelelő módon építsék be a célnyelvi rendszerbe ezeket a szóalakokat a helyi nyelvhasználati jellegzetességeknek megfelelően, vagy kulturális elemként, s hogy ezáltal kialakítsák a nyelvtanulóknak a szituációhoz igazodó nyelvhasználatot, mely által különböző helyzetekben képesek lesznek a sikeres kommunikációra.

Irodalom

- Bárdos Jenő 2019a. Évszádok–dióhéjban. In: Nádor Orsolya (szerk.) 2019. *Régebbi és újabb nyelvoktatási módszerek*. Károli Gáspár Református Egyetem és a L'Harmattan Kiadó. Budapest. 12–40.
- Bárdos Jenő 2019b. A nyelvtani-fordító módszer. In: Nádor Orsolya (szerk.) 2019. *Régebbi és újabb nyelvoktatási módszerek*. Károli Gáspár Református Egyetem és a L'Harmattan Kiadó. Budapest. 74–82.
- Bárdos Jenő 2019c. A direkt módszer. In: Nádor Orsolya (szerk.) 2019. *Régebbi és újabb nyelvoktatási módszerek*. Károli Gáspár Református Egyetem és a L'Harmattan Kiadó. Budapest. 83–92.
- Bárdos Jenő 2019d. Az audiovizuális módszer. In: Nádor Orsolya (szerk.) 2019. *Régebbi és újabb nyelvoktatási módszerek*. Károli Gáspár Református Egyetem és a L'Harmattan Kiadó. Budapest. 156–161.
- Bartha Csilla 1993. *Egy amerikai magyar közösség nyelvhasználatának szociolingvisztikai megközelítései*. Kandidátusi értekezés. Budapest. (kézirat)
- Benő Attila–Péntek János (szerk.) 2011. *A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat* tíz éve. Gramma Nyelvi Iroda–Szabó T. Attila Nyelvi Intézet. Dunaszerdahely–Koloszvár.
- Benő Attila–Lanstyák István–P. Márkus Katalin–M. Pintér Tibor 2021. A Termini magyar–magyar szótár és adatbázis szerkezeti és szerkesztési sajátosságai. *Magyar Nyelvőr* 145.: 378–379.
- Benő Attila–Juhász Tibor–Lanstyák István 2020. A Termini „határtalan” szótára. *Magyar Tudomány* 181/2: 153–163.
- Beregszászi Anikó 2016. A magyar mint idegen nyelv oktatása Kárpátalján–Elméleti kérdések és gyakorlati problémák. *THL2* (1–2): 65–69.
- Beregszászi, Anikó, Karmacsi, Zoltán, Márku, Anita 2022. A magyar mint idegen nyelv tanítás helyzete és jövője Kárpátalján In: Márku, Anita; Karmacsi, Zoltán; Tóth-Orosz, Enikő (szerk.) *Mozaikok a magyar nyelvhasználatból: Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból VI.*, Termini Egyesület. Törökbálint. 57–65.
- Beregszászi, Anikó, Márku, Anita, Csurman-Puskás, Anikó 2021. Викладання угорської мови як (другої) іноземної в загальноосвітніх навчальних закладах Закарпаття. In: Pater, Ivan; Muravskiy, Oleh; Romaniuk, Mykhailo (szerk.) Угорсько-українське пограниччя: етнополітичні, мовні та релігійні критерії самоідентифікації населення: монографія. Інститут українознавства ім. Крип'якевича НАН України. Львів. 268–276.
- Csernicskó István 2013. Államok, nyelvek, államnyelvek: nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010). Gondolat. Budapest.
- Csernicskó István 2017. A (nyelvi) kompromisszum esélyei a „háborúba ájult” Ukrainában. In: *Szélsőzsza*. Termini Egyesület. Budapest, pp. 17–28.
- Csernicskó István (szerk.) 2003. *A mi szavunk járása. Befejezés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola. Beregszász.
- Csernicskó István–Márku Anota 2021. Ízelítők a Termini magyar–magyar szótár kárpátaljai anyagából. *Magyar Nyelvőr* 145.: 417–431.
- Fülei-Szántó Endre–Szilágyi János 1975. *A nyelvtanulásról*. RTV–Minerva. Budapest.
- Hegy Endre 1981. Hogyan tanítsuk idegen nyelvként a magyart? *Magyar nyelv külföldieknek*. 1981/5.

- Horváth Katalin–Lizanec Péter 1993. A kárpátaljai magyar nyelvjárások főbb sajátosságairól. In: *Az Ungvári Hungarológiai Intézet tudományos gyűjteménye*. Intermix Kiadó. Ungvár–Budapest. 57–74.
- Horváth Katalin 1976. *A kárpátontúli magyar nyelvjárások magánhangzórendszere*. Ungvári Állami Egyetem. Uzsgorod.
- Kampó Ildikó – Pápai Ilona 2019. *Magyar nyelv kezdőknek 5. osztály” tankönyv és a munkafüzet*. <https://kmf.uz.ua/hu/iskolai-munkafuzetek-es-segedanyagok/>
- Kótyuk István 1995. *Anyanyelvünk peremén*. Intermix Kiadó. Ungvár–Budapest.
- Lanstyák István 1998. *A magyar nyelv szlovákiai változatainak sajátosságai*. Lilium Aurum. Dunaszerdahely.
- Magyar Sára 2006. *Készségfejlesztés a fakultatív magyar nyelvórákon*. <http://rmpsz.ro/uploaded/tiny/files/magiszter/2006/osz/17.pdf>
- Márku Anita 2008. Érvényes történetek. Nyelvválasztási és kódváltási kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar fiatalok körében. PoliPrint Kft.–KMF. Ungvár–Beregszász.
- Márku Anita 2018. *A magyar mint idegen nyelv tanterv és alkalmazásának lebetősegei a kárpátaljai iskolákban*. Károli Gáspár Református Egyetem. Szakdolgozat. Kézirat. Budapest–Beregszász
- Márku Anita 2019. A magyar mint (második) idegen nyelv oktatása a kárpátaljai iskolákban: tantervek. In: Csernicskó István–Márku Anita (szerk.) *A nyelvészet műhelyeiből*. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból V. Autdor-Shark. Ungvár. 165–178.
- Márku Anita 2020a. A magyart mint idegen nyelvet oktató tanárok véleménye a MID-oktatásról *Kárpátalján*. *Limes*. 2020/VII. évfolyam/2. kötet: 171–181.
- Márku, Anita 2020b. *Helyzetkép a magyar mint (második) idegen nyelv oktatásáról Kárpátalján*. *KÁRPÁT-HAZA SZEMLE*. 1-2: 71–78.
- Nádor Orsolya 2019a. Tanulók, motivációk, módszerek a kezdetektől a 18. század végéig. In: Nádor Orsolya (szerk.) 2019. *Régebbi és újabb nyelvoktatási módszerek*. Károli Gáspár Református Egyetem és a L'Harmattan Kiadó. Budapest. 47–72.
- Nádor Orsolya 2019b. Néhány gondolat a XIX. századi magyarnyelv-oktatásról: módszerek és tankönyvek. Nádor Orsolya (szerk.) 2019. *Régebbi és újabb nyelvoktatási módszerek*. Károli Gáspár Református Egyetem és a L'Harmattan Kiadó. Budapest. 103–113.
- Rot Sándor 1967. Magyar–ukrán és ukrán–magyar kétnyelvűség Kárpát-Ukrajnában. *Magyar Nyelvőr* 91: 185–191.

Nyelvi tájkép Kárpátalján: az elmúlt 20 év

HIRES-LÁSZLÓ KORNÉLIA
hires.laszlo.kornelia@kmf.org.ua

TÓTH-OROSZ ENIKŐ
toth-orosz.eniko@kmf.org.ua

MÁTÉ RÉKA
mate.reka@kmf.org.ua

1. A Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont nyelvi tájképes archívuma

A Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont 2021-ben ünnepelte létrejöttének 20. évfordulóját. Intézetünk megalakulása óta elsősorban társasnyelvészeti kutatásokat végez: elsődleges feladatunk a kárpátaljai magyar nyelvhasználat tudományos vizsgálata, a közösség nyelvtervezési problémáinak áttekintése, javaslatok megfogalmazása, az ukrainai nyelv- és oktatáspolitikai folyamatos monitoringja. A nyelvészeti jellegű vizsgálatok mellett azonban aktívan részt veszünk társadalomtudományi kutatások megszervezésében, koordinálásában, végzésében is. Eleinte a feliratokról készült fotókat a különböző kutatások során nyert eredmények alátámasztására használtuk fel, s mint illusztrációk jelentek meg intézetünk különböző kutatási beszámolóiban, szerkesztett köteteiben (lásd pl. Csernicskó szerk. 2003, 2010a, 2010b), a munkatársak által készített kiadványokban, monográfiákban (lásd pl. Beregszászi–Csernicskó–Ferenc 2014, Braun–Csernicskó–Molnár 2010, Csernicskó 2012, 2013, Csernicskó–Fedinec 2014, Márku 2013), majd a vidék nyelvi tájképének elemzése a Hodinka-intézet egyik fő kutatási profilja lett (lásd pl. Beregszászi–Csernicskó 2020, Csernicskó 2019, Csernicskó et al. 2021, Csernicskó–Márku (szerk.) 2019, Hires-László (szerk.) 2016, Karmacsi–Márku–Tóth-Orosz (szerk.) 2022, Karmacsi–Máté (szerk.) 2018, Márku–Hires-László (szerk.) 2015, Márku–Tóth (szerk.) 2017).

A 21. század első évtizedében a nyelvi tájkép vizsgálata önálló tudományterületté lépett elő (bővebben lásd Gorter 2017). A kárpátaljai magyarok lakta települések nyelvi tájképének vizsgálatával elsőként Beregszászi Anikó foglalkozott. Tanulmányában (Beregszászi 2005) a nyilvános terek magyar nyelvű feliratainak megjelenése vagy épp annak hiánya alapján a régió magyarok által is lakott települései öt különböző kategóriába sorolta.

A Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpontban a nyelvi tájképes fotók gyűjtése tudatosan 2011-ben indult el, amikor egy a magyar nyelv hivatalos nyelvhasználatát vizsgáló

kutatás szerves részeként a magyarlakta települések egy- és többnyelvű feliratai kerültek fényképes dokumentálásra. A kutatási eredmények továbbgondolásaként 2012-ben indult el a *Látható és működő kétnyelvűség* című projekt, melynek fő célja az volt, hogy összegyűjtsük az éppen aktuális, illetve a korábbi évtizedekből származó többnyelvű feliratokat tartalmazó fotókat. A gyűjtési munkálatok során terepmunkákat szerveztünk, levéltári kutatásokat végeztünk, magánszemélyek fotó-, illetve dokumentumgyűjteményeit digitalizáltuk. Még 2012-ben létrejött a *Látható kétnyelvűség: nyelvpolitika* képekben című kiállítás, melynek anyagát Kárpátalja különböző történelmi korszakainak (1867-től egészen 2012-ig) többnyelvűségét bemutató 3 nyelvű (magyar, angol, ukrán) szöveges, és gazdag fotóanyagot bemutató poszterek képezték. A gyűjtési munkálatok a későbbiekben is folytatódtak, melynek köszönhetően a poszttereket 2018-ban frissítettük, bővítettük, átdolgoztuk. Jelenlegi kiállításunk anyagát 15 magyar, 15 angol és 10 ukrán nyelvű szállítható molinó képezi.¹ Az évek óta tartó folyamatos gyűjtés eredményeként 2022 augusztusában a Hodinka-intézet fotóarchívuma körülbelül 4000 képet számlál.

A nyelvi tájkép módszerét a szakirodalom számos különböző szempont szerint vizsgálja, annak jellegzetességeit, szintjeit, hivatalos- vagy magán jellegét, szemiotikai, grafológiai, szocioonomasztikai (névtani) stb. vonatkozásait. Kutatóközpontunk munkatársainak tollából több vizuális nyelvhasználattal foglalkozó írás látott napvilágot, ahol többek között a nyelvi tájkép a nyelvpolitika egyik megjelenési formájaként, a hétköznapi etnicitás részeként, a nyelv és gazdaság összefüggéseként jelenik meg (lásd pl. Csernicskó 2015, 2016a, 2016b, 2017, 2019, Csernicskó–Hires-László–Tóth-Orosz 2022, Hires-László 2015, 2018a, 2018b, 2019, Hires-László–Máté–Tóth-Orosz 2022, Karmacs 2014, 2016, 2017, 2018a, 2018b, Laihonen–Csernicskó 2017, 2019, Tóth 2014a, 2014b, 2018, Tóth-Orosz 2019). A nyelvi tájképes kutatások folyamatos fejlődése közben maga az intézet által gyűjtött és vizsgált anyagok is bővültek: a nyilvános terek feliratainak elemzései mellé bekerült a honlapok és internetes közösségi portálok nyelvi tájképének vizsgálata is (lásd pl. Márku 2018, Márku–Bartha 2019, Tóth 2016, Tóth-Orosz 2020). Az elsődleges cél mindig is az volt, hogy Kárpátalja nyelvi sokszínűségét (akár a valós, akár a virtuális térben) megörökítsük, kiértékeljük.

A nyelvi tájképes elemzések elsősorban a hivatalos és magán jellegű kiírások felől közelítik meg a különböző nyelvek megjelenését a nyilvános tereken, jelen tanulmányban azonban nem a fotók különböző kategóriákba történő besorolásán van a hangsúly. Írásunkban egy nagyobb időszámban, két-három évtizedre vonatkoztatva igyekszünk bemutatni, hogy maga a nyelvi tájkép miként alkalmazható egy közösségen belül végbement társadalmi-politikai változások illusztrációjához.

1 A magyar és angol nyelvű poszterek megtekinthetők a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont honlapján: <https://hodinkaintezet.uz.ua/nyelvpolitika-kepekben/>

3. Kárpátalja nyelvi tájképe az események sodrásában

3.1. Névtáblák

Mint már fentebb említettük, a Szovjetunió ideje alatt az orosz nyelvű feliratok domináltak, és többnyire ezek mellett jelenhetett meg az ukrán és/vagy a magyar nyelv, ugyanakkor csak ukrán, egynyelvű feliratok is előfordultak (bővebben lásd Csernicskó 2019: 132–175). A független Ukrajna első évtizedében a legtöbb közintézmény szovjet névtábláját lecserélték: a Szovjetunióban gyakran használt vörös alapszínű táblák helyét a kék alapszínű táblák vették át, az orosz nyelvű feliratok helyett immár ukrán nyelvű feliratok voltak olvashatók az épületek homlokzatain, a táblákon látható Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság² orosz (VCCP), esetenként ukrán (YPCP) és magyar (USZSZK) rövidítése, illetve a Szovjet-Ukrajna címere helyére az Ukrajna megnevezés és az ország állami címere került. Kisebb településeken, továbbá kevésbé forgalmasabb intézmények homlokzatán azonban még a 2010-es években is találkozhattunk a szovjet érából fennmaradt névtáblákkal (1. ábra). Az 1.a fotón a tiszaujlaki könyvtár orosz nyelvű névtáblája látható 2001-ben. A 1.b fénykép 2012-ben készült Kígyóson, ahol a település magyar tannyelvű elemi iskolájának épületén még látható volt az orosz nyelvű névtábla. Érdekesség, hogy a tábla még a „nyolcosztályos”³ iskolát hirdette. A 1.c fényképen pedig a halábori kultúrház orosz–magyar nyelvű névtáblája látható 2011-ből.

1. ábra: *Közintézmények egykori szovjet névtáblái magyarlakta településeken:*

1.a Tiszaujlak, 2001;

1.b Kígyós, 2012;

1.c Halábor, 2011

2 ukránul: Українська Радянська Соціалістична Республіка; oroszul: Украинская Советская Социалистическая Республика

3 Az 1958 decemberében elfogadott *Az iskola és az élet kapcsolatának megszilárdításáról, illetve a közoktatási rendszer további fejlődéséről az SZSZKSZ-ben* törvény értelmében az addig hétéosztályos általános iskolát nyolcosztályossá alakították, amelyet mindenki számára kötelezővé tettek (Oficinszkij 2010: 299).

A független Ukrajna megalakulása után a legtöbb magyarlakta településen található köztisztviselő névtáblája ukrán–magyar kétnyelvű volt. A 2019-ben elfogadott államnyelvi törvény 39. cikkelyének 3. része azonban előírja, hogy többek között az állami hatóságok, önkormányzati szervek névtábláinak államnyelven kell készülniük. A 39. cikkely 4. pontja szerint az államnyelven kihelyezett szöveg mellett lehetőség van angol, krími tatár, valamint a nemzeti kisebbségek nyelvén is kihelyezni a feliratot, viszont a kisebbségi nyelvek használatát e területen, majd egy külön törvény fogja biztosítani. 2022 augusztusában azonban ez a törvény még nem készült el.⁴ A gyakorlat azt mutatja, hogy az elmúlt egy-két évben újonnan kihelyezett névtáblák már csak ukrán nyelven kerülnek kihelyezésre.

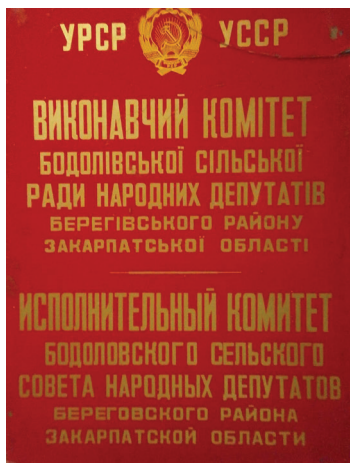
A változások nyomán követésére jó példával szolgálhatnak a beregszászi járási Badaló önkormányzati épületének különböző években fotózott névtáblái (2. ábra). Az 2.a fotó még a szovjet korszakból származik, rajta a település végrehajtó bizottságának orosz és ukrán nyelvű névtábláját láthatjuk. A vörös színű táblán az USZSZK orosz és ukrán nyelvű rövidítése között Szovjet-Ukrajna címere van (Csernicskó 2019: 87). A 2.b és 2.c fotón ukrán–magyar kétnyelvű feliratok láthatók. A táblák stílusa hasonló: kék alapon, sárga felirattal olvashatjuk az intézmény megnevezését. A 2011-ben készült képen magyarul az ukrán nyelvű megfogalmazáshoz hasonlóan a következő olvasható: „Kárpátaljai Területi Beregszászi Járási Badalói Községi Tanácsa”, míg az újabb és modernebb 2020-as táblán már nem követik az ukrán nyelvű megnevezést, és a „Badalói Községi Tanács, Beregszászi járás, Kárpátalja” megnevezés szerepel a tábla magyar nyelvű részében.

Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa 2015-ben elfogadta az Önkormányzatok önkéntes egyesüléséről szóló törvényt⁵, mellyel kezdetét vette az ukrán közigazgatási vagy más néven decentralizációs reform. Ennek következtében a helyi városi és falusi önkormányzatoknak egyesült területi közösségekbe (ukránul: об'єднання територіальних громад, rövidítve ОТГ, magyarul OTH), más néven kistérségekbe (hromáda) kellett szerveződniük. A decentralizációs folyamat 2020-ban zárult le (bővebben lásd: Csernicskó et al. 2021, Molnár D. 2021). Badaló község a Beregszász központtal létrehozott kistérséghez csatlakozott. Ez a közigazgatási változás a helyi önkormányzatok névváltoztatását is eredményezte: a községi tanácsok helyén ún. előjárói körzetek alakultak. Az új megnevezés, a legtöbb településhez hasonlóan, Badalóban is névtáblacserét eredményezett: a korábbi kétnyelvű kiírás helyére 2021-ben ukrán egy nyelvű tábla került kihelyezésre (2.d ábra).

4 A nyelvi jogi rendelkezések végrehajtása Ukrajnában gyakorlati szempontból, 2021. https://hodinkaintezet.uz.ua/wp-content/uploads/2022/01/Nyelvi_jogi_rendeleszesek_Ukrajnaban.pdf

5 Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text>

2. ábra: Badaló önkormányzati hivatalának épületén látható névtáblák különböző években:

2.a Orosz-ukrán nyelvű névtábla a szovjet korszakból

2.b Ukrán és magyar nyelvű táblák, 2011

2.c Ukrán-magyar nyelvű tábla, 2020

2.d Ukrán nyelvű névtábla, 2021

6 Forrás: Badaló Képekben. <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=207072166340025&set=pb.100011117297218.-2207520000..&type=3>

3.2 Beregszász helységnévtáblái

Tanulmányunk egyik fontos célkitűzése, hogy a folyamatosan gyűjtött nyelvi tájképes fotók elemzésével láttassuk az adott közösségen belül zajló legfontosabb társasnyelvészeti folyamatokat. A kárpátaljai magyarság esetében több ilyen fontos állomás is volt, melyeket jelen tanulmányban a teljesség igénye nélkül, szemléletes példák felsorakoztatásával igyekszünk bemutatni, kiértékelni és ezzel szimbolikusan is érzékeltetni azokat. Beregszász helységnevének alakulásával és a hozzá párosítható nyelvi tájképes fotókkal mutatjuk be a változások dinamikáját és a hozzájuk tartozó fotók magyarázó erejét.

Miután Kárpátalja a Csehszlovák Köztársaság része lett (1920), Beregszász városa hivatalosan a *Berehovo* (1921) elnevezést kapta. A második világháború után a régiót a Szovjetunióhoz csatolták. 1946. január 22-én az USZSZK Legfelsőbb Tanácsának (parlamentjének) Elnöksége, illetve a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége úgyszintén rendeletet adott ki a Kárpátontúli területet (ukránul: Закарпатська область, oroszul: Закарпатская область) megalakulásáról a Szovjetunióhoz tartozó Ukrajnán belül. Az ukrán nyelvű változatban a város neve Беperове (Berehove) alakban szerepelt,⁷ az orosz nyelvű rendeletben Beregszász városának nevét Беperово (Berehovo) alakban tüntették fel.⁸ A szovjet korszakban a város nevének nem az ukrán *Berehove*, hanem az orosz *Berehovo* változatát használták elsősorban, sokáig a magyar nyelvű írott szövegekben is (Csernicskó–Hires-László–Tóth-Orosz 2022).

A rendszerváltás korszakában (1990) a helyi érdekérvényesítő szervezetek szorgalmazására népszavazást indítottak, hogy a település hivatalos neve ukránul is *Beregszász* (*Беperцаз*) legyen. A szavazást 2010-ben megismételték, ám mindkét szavazás sikertelenül zárult (bővebben lásd Csernicskó–Hires-László–Tóth-Orosz 2022).

Egy a Hodinka-intézet archívumának részét képező 1980-as képen a Beregszász város névtábláját képező betonoszlopon látható volt a város azon címere, amelyet még a Szovjetunióban használtak (benne sarló és kalapács, szőlő, napraforgó, egy marék búza) mellette a település nevének orosz nyelvű alakja szerepelt (3.a ábra). A 3.b ábra 2001-ben készült: a betonoszlopról eltűnt a város megnevezése és a szovjet korszakban használt címer is. Az oszlop tetejére egy táblát erősítettek, ahol Beregszász városának napjainkban is használatos címere mellett magyar és ukrán nyelvű üdvözlő szöveg köszönti a városba érkezőket. Az oszlop mellett azonban a város megnevezésének csak a szláv nyelvű alakja került kihelyezésre. Az oszlop előtt látható helységnévtábla kétnyelvű.

2012-ben több magyar település hivatalos ukrán-magyar kétnyelvű névtábláját eltávolították, s az újonnan kihelyezett táblákon a település ukrán megnevezése, valamint annak latin betűs átírata volt látható. A névtáblák cseréjét a közútfenntartó azzal magyarázta,

7 Указ Президії Верховної Ради УРСР Про утворення Закарпатської області у складі Української РСР від 22 січня 1946 року. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3%D0%B0-01#Text>

8 УКАЗ Президиума Верховного Совета СССР от 22 января 1946 года Об образовании Закарпатской области в составе Украинской ССР. <https://bit.ly/3syJuKQ>

hogy így a lengyel-ukrán közös szervezésű labdarúgó Európa-bajnokság mérkőzéseire érkező szurkolók könnyebben tájékozódhatnak.⁹ Beregszász város hivatalos névtábláját is lecserélték, ismeretlenek azonban, amint az a 3.c fényképen látható a Беperово és a szláv névváltozatból transliterált *Beregovo* alá a *Beregszász* megnevezést is felfestették (bővebben lásd Csernicskó 2015: 76, 2019: 116).

Az egyre erősödő ukrán nemzeti öntudat jegyében Beregszász nevének oroszosabban hangzó Беperово (Berehovo) alakját ukránul Беperове (Berehove) formában kezdték el használni, és ez a névalak került be a hivatalos ukrainai településnévtárba is.¹⁰ Az elmúlt években a város összes hivatalos és nem hivatalos névtábláját lecserélték, melynek mindegyike ukrán–magyar kétnyelvű lett (3.d, 3.e és 3.f ábra).

2014 után egyre több helyen használták az ukrán nyelvű *Berehove* megnevezést az orosz *Berehovo* helyett. Az ezt követő időszakokban több helységnévtábla került ki, amelyekre már az új ukrán nyelvű változat, a *Berehove* településnév olvasható (3.e ábra). A településnevek a hivatalos helységnév táblákon Kárpátalja szerte a kisebbségek által lakott részekben is egyre több helyen már csak ukrán nyelvűek (Csernicskó–Hires-László–Tóth-Orosz 2022).

3. ábra: Beregszász helységnévtáblái

3.a 1980

3.b 2001

9 Magyar helységnévtáblákat távolítottak el. <https://karpataljalap.net/2012/06/15/magyar-helysegnevtablakat-tavolitottak-el>

10 Адміністративно-територіальний устрій Закарпатської області. <https://bit.ly/3uMgstU>

3.c 2012

3.d 2021

3.e 2021

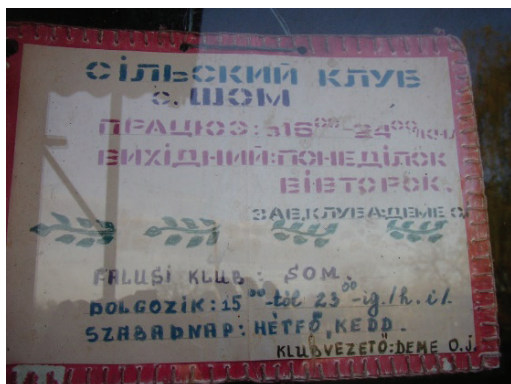
3.f 2021

Bár Beregszász helységnévtáblái napjainkban is ukrán–magyar nyelvűek, Kárpátalja egyre több magyarlakta településének kétnyelvű helységnévtábláját ukrán egynyelvű táblára cserélték (bővebben lásd Csernicskó–Hires-László–Tóth-Orosz 2022).

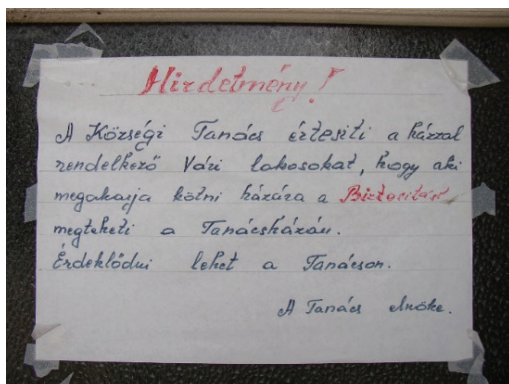
3.3 Közérdekű tájékoztatók, hirdetések

A szegényes technikai felszereltségnek köszönhetően még a 2000-es évek első évtizedében is jellemző volt, hogy a falvakban a különböző hirdetőanyagokat, közérdekű közleményeket, nyitvatartási rendeket kézzel írt szövegekkel hirdették (4. ábra). Mivel a cirill stencil betűsablonok elterjedtek voltak, az ukrán nyelvű szövegeket gyakran a sablon segítségével készítették el (4.a ábra). Kárpátaljai sajátosság, hogy kétnyelvű közleményekben, nyitvatartási rendekben az idő közlésénél az ukrán nyelvű változatnál a kifejezés, míg a magyar nyelvű változat esetében a helyi időt használják (4.a ábra, bővebben lásd Csernicskó–Fedinec 2019).

4. ábra: Kézzel írt kétnyelvű munkarend és egynyelvű hirdetés

4.a Som, 2005

4.b Vári, 2009

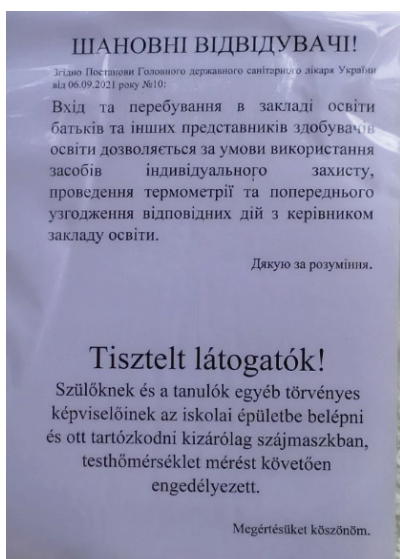
Az 5. fénykép a beregszászi okmányirodában készült 2005-ben. A nyomtatott ukrán és magyar nyelvű nyitvatartási rend fölött szintén két nyelven tájékoztatták az ügyfeleket arról, hogy az útlevel díját kizárólag egyetlen bankban fizethetik be. Az ukrán nyelvű nyitvatartási rend fölött egy ukrán nyelvű kézzel írt hirdetésen az olvasható, hogy melyik közeli üzletben volt lehetőség fénymásolásra.

5. ábra: Egy- és kétnyelvű tájékoztatók Beregszász okmányirodájának bejáratánál, 2005

A kézzel írt tájékoztatók (4. ábra) színvilága sokkal változatosabb, mint a modern számítógépes eszközökkel szerkesztett és nyomtatott kiírásoké (5. ábra): erősebb, intenzívebb színnel emelték ki a legfontosabb információkat, amelyeket a drága színesnyomtatás miatt kevésbé használnak, vagy csak egy vastagabb betűkészlettel oldanak meg. A digitalizáció egyszerűsítette a kiírások közzétételét, s bár általában a hirdetés műfaját tekintve nem szokott túlságosan személyes lenni, a kézzel írt feliratoknak mégis megvolt a maga egyéni varázsa, melyet manapság háttérbe szorítanak a nyomtatott feliratok.

Mivel a hirdetmények, tájékoztatók legfőbb funkciója az információközlés, a legcélravezetőbb azokat a címzettek által használt nyelven közzétenni. A Hodinka-intézet archívumába gyűjtött nyelvi tájképes fotókat összegezve azt tapasztaltuk, hogy azokon a településeken, ahol a magyar nyelvű kisebbség jelentős számban él ukrán–magyar kétnyelvű, illetve sok esetben csak magyar nyelvű hirdetésekkel találkozhatunk.

6. ábra: *Kétnyelvű COVID19 tájékoztató egy beregszászi magyar tannyelvű iskola bejáratánál, 2021*

7. ábra: *Reklámtábla 2001-ben*

A COVID-19 terjedésének megfékezése érdekében bevezetett óvintézkedéseknek köszönhetően több üzlet, szolgáltató egység, közintézmény bejáratí ajtaján különböző tájékoztatókkal találkozhatunk. A 6. ábra egy magyar tannyelvű iskola bejáratánál készült. Az ukrán–magyar nyelvű felirat arról tájékoztatja a gyerekeket, szülőket, hozzátartozókat, hogy csak az adott előírásoknak eleget téve léphetnek be az iskola területére.

3.4 Reklámok

A reklámpiar fejlődése hatással volt Kárpátalja nyelvi tájképére is. Megjelentek a reklámcégek, amelyekben már számítógépes eszközök segítségével tervezik a modern hirdetéseket. Napjaink reklámtábláinak szín- és képvilága sokkal látványosabb lett, de azt nem állíthatjuk, hogy a korábbi reklámok minden fantáziát nélkülöztek volna. Bár a 2000-es évek elején a kivitelezési lehetőségek jóval korlátozottabbak voltak, akkor is születtek ötletes megoldások. A 7. ábra egy autósbolt reklámtáblája látható 2001-ből, melyen érdekes és figyelemfelkeltő kiegészítő képeket illesztett a feliratok mellé.

Míg korábban egyedül a vezetékes telefonszámok jelenhettek meg a reklámtáblákon elérhetőségként, napjainkban már számos kapcsolattartási felület létezik. Manapság a különböző üzletek hirdetéseikkel igyekeznek nemcsak a valós, de a virtuális térben is jelen lenni. Számos esetben a boltok, áruházak, éttermek különböző pontjain, legyen az a főbejárat, vagy a belső térben, akár étlapon, szórólapokon elhelyezett reklám, a telefonszám mellett más elérhetőségekről is tájékozódhatunk. Kereshetjük őket

népszerű üzenetküldő alkalmazásokon keresztül, meglátogathatjuk őket közösségi oldalakon vagy honlapjukon. Ez utóbbit a betérők számára nagyban megkönnyítik az egyre gyakrabban használt QR-kódok, melynek médiaeszközünkön történő beolvasásával másodperceken belül az említett oldalon találhatjuk magunkat (8. ábra).

8. ábra: Gyerekruhákat kínáló üzlet modern reklámja, 2022

A 2000-es évek elején gyakran találkozhattunk orosz nyelvű hirdetésekkel. Az egykor Beregszász központi részén található számítógépes szaküzlet még az orosz nyelvet használta a magyar mellett (9. ábra), mára azonban az orosz nyelvű feliratok szinte teljesen eltűntek. A napjainkban fotózott feliratok között csak egy helyszínen rögzítettük az orosz nyelvet (a magyar nyelv mellett): a beregszászi piac egyik standjának reklámjában és annak cégfeliratában (10. ábra). A táblán megjelenik az áru kínálat, illetve egy térképen illusztrált szaküzletükről is tájékoztatják a vásárlókat. A térképen minden információ – még az utcanevek is – orosz és magyar nyelven vannak feltüntetve.

9. ábra: Egy beregszászi számítógépes szaküzlet áru kínálata még orosz–magyar nyelvű felirattal, 2001

10. ábra: A beregszászi piac egyik standjának orosz–magyar nyelvű reklámja és áru kínálata, 2021

A Beregszász egyik forgalmas útszakaszán sétálva találkozhatunk a 11. ábrán látható tájékoztatóval, ami egy, a piacon található szaküzletet reklámoz. A szaküzlet neve magyar és ukrán nyelven is olvasható, az utcanevek azonban már csak magyar nyelven vannak feltüntetve – talán épp a vásárlók nyelvhasználatához igazodva.

11. ábra: A beregszászi piacon működő szerszámbolt reklámtáblája, 2021

12. ábra: Mobiltelefonos üzlet kétnyelvű hirdetése, 2021

Főképp azokon a településeken, ahol jelentős számú magyar kisebbség él, gyakoriak az ukrán–magyar kétnyelvű reklámtáblák (12. ábra), de csak ukrán nyelvű táblára is találunk számos példát.

3.5 Oschadbank

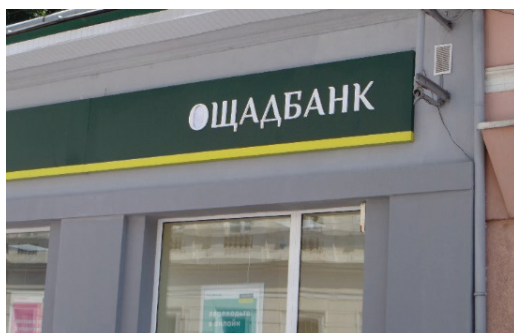
A Szovjetunió széthullását követően a szovjet bankrendszerből kiválva jött létre napjaink egyik legnagyobb ukrán állami bankja, az Oschadbank.¹¹ A bank megnevezése magyarul takarékpénztárt jelent. A bank beregszászi fiókjának homlokzatán 2001-ben még ukrán–magyar kétnyelvű feliratot rögzítettünk, de miután 2015-ben a bankot átalakították, modernizálták, rendszerében és ügyfélfogadás tekintetében egyaránt, ez a felirat eltűnt és az egynyelvű egységes, országosan használt cégtábla került a homlokzatra (13. ábra).

¹¹ <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D1%89%D0%B0%D0%B4%D0%B1%D0%B0%D0%BD%D0%BA>

13. ábra: Az Oszadbank két- és egy nyelvű felirata Beregszászon egykor és napjainkban

13.a 2001,

13.b 2017

3.6 Szolgáltató egységek cégtáblái, reklámjai

A turizmus a rendszerváltás idejében még nagyon gyerekcipőben járt. A 2000-es évek környékén elindult fejlődés 2019-ig viszonylag zavartalanul működött. A régiót előszeretettel látogatták más országokból (főként Magyarországról) érkező turisták, valamint a 2010-es évektől jelentősen növekedett az Ukrajna keletebbre fekvő részeiből érkező vendégek száma is (vö. Sass 2019). A 2020-ban kezdődő koronavírus világjárvány, illetve a jelenlegi háborús helyzet ezt azonban nagyban visszaszorította.¹²

A turizmus fejlődése a nyelvi tájkép alakulására is hatással volt. Napjainkban már számos vendéglátóhelyiség, fürdő, szálloda, szórakoztatóközpont működik, melyek különböző reklámfelületeken keresztül hirdetik szolgáltatásaikat. Gyakori jelenség, hogy a magyar gasztronómia jellegzetes fogásait hirdető vendéglátóhelyiségek csak ukrán nyelven hirdetik kínálatukat (14. ábra). Az effajta reklám elsősorban nem a helyieknek szól, hanem az Ukrajna más régióiból érkező látogatóknak.

14. ábra: Magyar konyhát reklámozó ukrán nyelvű reklám, 2021

¹² <https://kiszto.net/2022/06/05/a-jarvany-utan-a-haboru-is-kiuti-a-karpataljai-turizmust-%E2%94%82kiszto-hatter/>

Kárpátaljai turizmusának fontos húzó ereje a hegyvidék festői szépsége, illetve történelmi különlegességei. A belső Ukrajnából érkező turistákat a régióban élő etnikumok etnokulturális jellemzői, gasztronómiája is vonzza. A kárpátaljai specialitásokat kínáló éttermek igyekeznek minél intenzívebben kihangsúlyozni, hogy éttermükben a helyi gasztronómiai különlegességeit kínálják. A Munkácson működő *Bogrács* (Бограч) étterem, éppen ennek egy tipikus példája, melynek homlokzatán is hirdetik, hogy ez egy kárpátaljai „etno-étterem” (19. ábra).

15. ábra: *Bogrács* étterem Munkácson

Nyelvi tájképes – azon belül is szimbolikus és diszkurzív – elemzések szólnak arról, hogy gyakran nem tudjuk egyértelműen meghatározni, hogy az adott felirat pontosan mely nyelvhez tartozik (Pennycook 2010: 68). Egy multietnikus közegben, ahol a turisztikai desztinációk versengenek az etnikai különlegességek kihangsúlyozásában nem egy ilyen esettel találkozhatunk. Zabrodszkaja és Milani (2014: 4) a nyelvek, illetve betűkészletek keveredéséről szóló tanulmányában az egynyelvű mércével nem értelmezhető eseteket *kétértelmű szociolingvisztikai jelenség*nek minősítették. Amint azt a 16.a képen olvashatjuk, hogy a magyar a *város* szó angol nyelvű transliterációja (*Varosh*) lett az ungvári étterem megnevezése, míg a 16.b fotón a magyar nyelvből kölcsönzött *Udvar* szó lett párosítva az angol nyelvű *coffee* szóval, alatta a kávézó szót ukrán nyelven (кав'ярна) is feltüntették. Mindkét esetben ha értelmezni kívánjuk a cégtáblákat, akkor ukrán-magyar-angol nyelvű tudásra van szükség, ahol szókölsönzések, transliterációk értelmezése után válik követhetővé a névadás.

16. ábra: Egy étterem és egy kávézó cégtáblája Ungváron, 2021

16.a Étterem

16.b Kávézó

Eddig különböző példákat láthattunk arra, hogy más-más feliratokon az adott többségi-, államnemzeti identitás erősödésének illetve az államnyelvtörvény megszorító rendelkezéseinek hatására háttérbe szorulnak a kisebbségi nyelvek, miközben egyre nagyobb teret kap az angol nyelv, mint *lingua franca*. Munkácson egy arab kávémarkáról elnevezett kávézó cégtábláján láthatjuk az éppen aktuális kínálatukat, az árlistát, illetve egy angol nyelvű biztató, napindító szlogent (*a jó napok kávéval, virággal és veled indulnak*) (17. ábra). Mindezek mellett azért találunk olyan példát is, ahol a friss sör feliratot fontosnak tartják a helyi kisebbségek és a turisták által használt nyelveken közzétenni: az üzleti siker érdekében egy többnyelvű felirat lehet az első lépés, amit egy szolgáltató egység megtehet (18. ábra).

17. ábra: Munkácsi kávézó ukrán nyelvű árlistája egy angol nyelvű buzdító üzenettel, 2021

18. ábra: A friss sör ötnyelvű felirata Ungváron (2021)

4. Összefoglalás

A Hodinka-intézet fotóarchívumának nyelvi tájképes elemzésével csak egy-egy területről hoztunk példát, hogy szimbolikusan érzékeltessük a legfontosabb politikai, társadalmi változásokat, valamint külön figyelmet szenteltünk a nyelvi változatosság kiértékelésére. A következtetéseinknél három fontosabb eredményt láthatunk:

(1) Általában a modernizáció és a reklám, marketing szakma fejlődésének köszönhetően az utcákon sétálva egyre változatosabb és színesebb képeket fotózhatunk, a kézzel írt feliratok, hirdetések lassan eltűntek a nyilvános terekről. Megjelentek olyan reklámfogások, amelyek épp a modernizáció hatására terjedtek el: pl. a Viber, Facebook, Messenger, Telegram, Instagram, weboldal elérhetőségeinek feltüntetése, illetve az e-mail-cím közzététele egy üzlet reklámjánál már épp olyan természetes mint egykor a vezetékes telefonszámok voltak.

(2) A globális gazdasági folyamatok másik igen fontos vetülete, hogy a turizmus Kárpátalján is fejlődésnek indult, amely egyben természeti és etnikai különlegességeket kínál a régióba látogatóknak. Az utóbbi évtizedben elsősorban belső Ukrajnából érkező üdülni vágyók igényeihez alkalmazkodva és a *lingua franca*-ként terjedő angol nyelv terjedését láthatjuk azon nyelvi tájképes fotókon, amelyek épp a turizmus ágazatán belül kerültek a nyilvános terekre. A nyelvi keveredés, kölcsönzések a cégneveknél is épp azt szolgálják, hogy hangsúlyozzák a terület multietnikus jellemzőjét, és áruba bocsássák a gasztronómiai különlegességeket.

(3) Kárpátalja Ukrajna részeként egy posztszovjet térség és ennek maradványai itt-ott még előbukkannak, de már csak olyan eseteknél tudjuk ezeket beazonosítani, amelyeket helyi, lokális ismeretként tudjuk, hogy mely időszakból származik az adott felirat, vagy éppen egy nyelvi tájképes fotón keresztül rögzítettünk vagy gyűjtöttük a Hodinka-intézet archívumába. A napjainkban nyilvános terekről eltűnt az orosz nyelv, mint ahogy több posztszovjet térségben is (Pavlenko 2008), csak elvétve találunk egy-egy feliratot, amelyben még láthatjuk, beazonosíthatjuk azokat a betűkészleteket, amelyeket egykor a szovjet érában épp az orosz nyelvű feliratoknál használtak.

Nyelvi tájképes kutatásaink során az Ukrajnában zajló politikai változások egyes szegmenseivel is találkoztunk. Zabrodszkaja (2014: 106) Tallinn nyelvi tájképének elemzésével állapította meg, hogy a nyelvi tájképes fotók jól illusztrálják az egyéni nyelvi viselkedéseket és azon jogalkotási kezdeményezéseket, amelyeket az „államosító állam” (Brubaker 1995) jegyében hajtanak végre. Zabrodszkaja arra utal, hogy a 2000-es évek környékén indult „nemzeti újjászületés” és „nemzetvédelem” hullám több posztszovjet térségben is megjelent, ahogy Ukrajnában is, és ezt láthatjuk Kárpátalja nyelvi tájképének elemzésében is.

Napjainkban Ukrajnában egyre nagyobb a bizonytalanság – a folyamatos háborús események minden téren zűrzavart okoznak (19. ábra), az emberek mindennapjaiban teljes

a káosz, és ezeket az eseményeket a kisebbségi nyelveket beszélők számára tovább tetőzi a nyelv- illetve az oktatási törvény bizonyos bekezdéseinek fokozatos életbeléptetése, amelyek épp ezek használatát lehetetlenítik el.¹³ Nyelvi intolerancia (Csepli–Örkény–Székely 2000) van érvényben általában Ukrajnában, ugyanis egyre kevesebb lehetőség nyílik a kisebbségi nyelvek megjelenésére, mindenkor elsőbbséget élvez az államnyelv használata. Az effajta nyelvi türelmetlenség vetületei megjelennek a nyelvi tájképes elemzésünkben is. Egyre kisebb létjogosultsága van a magyar nyelv megjelenésének bármely területen, de az elmúlt évekre visszatekintve e téren a hivatalos szférában történtek a leginkább szembetűnő változások. Az államilag nem szabályozott területeken azonban még mindig van értéke, presztízse a magyar nyelvnek.

19. ábra: A Kijev-Csap autópálya munkácsi lehajtójánál, „Isten óvja Ukrainát”, 2022

13 <https://hodinkaintezet.uz.ua/publikaciok/a-nyelvi-jogi-rendelkezesek-vegrehajtasa-ukrajnaban-gyakorlati-szemponthol/>

Irodalom

- Beregszászi Anikó 2005. „Csata” a szimbolikus térért, avagy a látható/láthatatlan anyanyelv. In: Beregszászi Anikó és Papp Richárd (szerk.) *Kárpátalja. Társadalomtudományi tanulmányok*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet–II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. Budapest–Beregszász. 158–163.
- Beregszászi Anikó–Csernicskó István–Ferenc Viktória 2014. *Nyelvi jogaink és lehetőségeink. Útmutató és tájékoztató a nyelvtörvény gyakorlati alkalmazásához kárpátaljai magyaroknak*. Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.
- Beregszászi Anikó–Csernicskó István 2020. Гроші та (мовна) політика: Візуальна конструкція мовної політики на банкнотах на території сучасного Закарпаття Termini Egyesület. Törökbálint.
- Braun László–Csernicskó István–Molnár József 2010. *Magyar anyanyelvű cigányok/romák Kárpátalján*. PoliPrint Kft. Ungvár.
- Brubaker, Rogers 1995. National minorities, nationalizing states, and external national homelands in the new Europe. *Daedalus* 124(2). 107–132
- Csepeli György–Örkény Antal–Székelyi Mária 2000. „Nemzeti etnocentrizmus Közép-Európában” In Kolosi Tamás, Tóth István György, Vukovich György (szerk.) *Társadalmi riport*. TÁRKI. Budapest. 617–635.
- Csernicskó István 2012. *Megtanulunk-e ukránul? A kárpátaljai magyarok és az ukrán nyelv*. PoliPrint Kiadó. Ungvár.
- Csernicskó István 2013. *Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010)*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Csernicskó István 2015. Nyelvek vetélkedése a nyelvi tájképben: kárpátaljai példa. *Alkalmazott Nyelvtudomány* 2015/1–2: 71–84.
- Csernicskó István 2016a. A dinamikusan változó nyelvi tájkép: Kárpátalja példája. *Acta Humana – Emberi Jogi Közlemények*. 4 évf. 3. szám, 91–105.
- Csernicskó István 2016b. A változás megragadása a nyelvi tájképben. *Magyar Nyelv* 2016/1: 50–62.
- Csernicskó István 2017. Nyelv, gazdaság, társadalom. Globális nyelvek Kárpátalja magyarok lakta végeinek nyelvi tájképében. In: Márku Anita–Tóth Enikő (szerk.) *Többnyelvűség, regionalitás, nyelvoktatás. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból III. „RIK-U”*. Ungvár. 13–44.
- Csernicskó István 2019. *Fények és árnyak Kárpátalja nyelvi tájképéből*. Audtor-Shark. Ungvár.
- Csernicskó István–Fedinec Csilla 2014. Наш місцевий Вавилон. Історія мовної політики на території Закарпаття у першій половині XX століття (до 1944 року). Поліграфцентр «Ліра». Ужгород
- Csernicskó István–Fedinec Csilla 2019. Time and Space in Between: Time Zones, Languages, and Cultures in Transcarpathia (Ukraine). *ACTA UNIVERSITATIS SAPIENTIAE PHILOLOGICA* 1,1 : 2 pp. 7–22.
- Csernicskó István–Hires-László Kornélia–Karmacs Zoltán–Márku Anita–Máté Réka–Tóth-Orosz Enikő 2021. *A magyarok és a magyar nyelv Kárpátalján*. Termini Egyesület. Törökbálint.

- Csernicskó István–Hires-László Kornélia–Tóth-Orosz Enikő 2022. Helységnévtáblák nyelvi sokszínűsége Kárpátalján. In: Karmacsi Zoltán–Márku Anita–Tóth-Orosz Enikő (szerk.) *Mozaikok a magyar nyelvhasználatból. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból VI.* Termini Egyesület. Törökbálint. 11–35.
- Csernicskó István (szerk.) 2003. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba.* Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola. Beregszász.
- Csernicskó István (szerk.) 2010a. *Megtart a szó. Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról.* MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság–Hodinka Antal Intézet. Budapest–Beregszász.
- Csernicskó István (szerk.) 2010b. *Nyelvek, emberek, helyzetek. A magyar ukrán és orosz nyelv használata a kárpátaljai közösségben.* PoliPrint. Ungvár.
- Csernicskó István–Márku Anita (szerk.) 2019. *A nyelvészet műhelyeiből.* Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból V. Autdor-Shark. Ungvár.
- Gorter, Durk 2017. A nyelvi tájkép tanulmányozása: bevezetés a tudományterületbe. *Regio* 2017/3: 31–49.
- Hires-László Kornélia 2015. Nyelvi tájkép és etnicitás Beregszászon. In: Márku Anita és Hires-László Kornélia (szerk.) *Nyelvoktatás, kétnyelvűség, nyelvi tájkép. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból.* Autdor-Shark. Ungvár. 160–185.
- Hires-László Kornélia 2018a. A nyelvi tájkép változása Beregszászon. In: Máté Réka és Karmacsi Zoltán (szerk.) *Nyelvek és nyelvháztartók térben és időben. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból IV.* „RIK-U”. Ungvár. 183–196.
- Hires-László Kornélia 2018b. Nyelvi tájkép és turizmus Beregszászon. In: Tódor Erika-Mária–Tankó Enikő–Dégi Zsuzsanna (szerk.) *Nyelvi tájkép, nyelvi sokszínűség I. Nyelvhasználat, nyelvi tájkép és gazdasági élet.* Scientia. Kolozsvár. 193–209.
- Hires-László Kornélia 2019. Linguistic Landscapes in a Western Ukrainian Town. *Corvinus Journal of Sociology and Social Policy* Vol.10 (2019)1, 87–111. DOI: 10.14267/CJSSP.2019.1.5
- Hires-László Kornélia –Máté Réka–Tóth-Orosz Enikő 2022. Kereskedelmi egységek nyelvi tájképe: kárpátaljai román- és magyarok települések példája alapján. In: Karmacsi Zoltán – Márku Anita – Tóth-Orosz Enikő (szerk.) *Mozaikok a magyar nyelvhasználatból. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból VI.* Termini Egyesület. Törökbálint. 36–54.
- Hires-László Kornélia (szerk.) 2016. *Nyelvhasználat, kétnyelvűség. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból II.* Autdor-Shark. Ungvár.
- Karmacsi Zoltán 2014. Település- és utcanevek Kárpátalja magyarok településein. In: Beregszászi Anikó – Hires-László Kornélia (szerk.) *A meszelt falakon túl. Születésnap kiemelt kötet Kótyuk István tiszteletére.* II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Magyar Tanszéki Csoport, Hodinka Antal Intézet. Beregszász. 87–98.
- Karmacsi Zoltán 2016. Zápshony és Mezőshony nyelvi tájképének változása. In: Барчан В. В., Белей Л. О., Венжинович Н. Ф., Кузьма О. Ю., Староста О. І., Шаркань В. В., Шумицька Г. В., Ярема Х. І. ред. Студії з філології та журналістики: Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції студентів та аспірантів „Актуальні проблеми філології та журналістики”. Grazhda. Ungvár. 239–241.

- Karmacsi Zoltán 2017. A nyelvi tájkép változásának egy aspektusa. In: Márku Anita–Tóth Enikő (szerk.) *Többynyelvűség, regionalitás, nyelvoktatás. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból III.* „RIK-U”. Ungvár. 54–60.
- Karmacsi Zoltán 2018a. Kárpátalja turisztikai vonzerőinek nyelvi tájképe. *METSZETEK* Vol. 7:1., 91–118. DOI 10.18392/metsz/2018/1/4
- Karmacsi Zoltán 2018b. Turizmus és nyelvi tájkép. In: Tódor Erika-Mária–Tankó Enikő–Dégi Zsuzsanna (szerk.) *Nyelvi tájkép, nyelvi sokszínűség I. Nyelvhaszálat, nyelvi tájkép és gazdasági élet.* Scientia Kiadó. Kolozsvár. 211–220.
- Karmacsi Zoltán–Márku Anita–Tóth-Orosz Enikő (szerk.) 2022. *Mozzaikok a magyar nyelvhazálatból. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból VI.* Törökbálint: Termini Egyesület.
- Karmacsi Zoltán–Máté Réka (szerk.) 2018. *Nyelvek és nyelvváltozatok térben és időben. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból IV.* „RIK-U”. Ungvár.
- Laihonon, Petteri–Csernicskó, István 2017. Kísérlet egy összehasonlító vizsgálatra: a nyelvi tájkép dél-szlovákiai, székelyföldi és kárpátaljai falvakban. *Regio* 25/3: 50–81.
- Laihonon, Petteri – Csernicskó, István 2019. Expanding Marginality: Linguascaping a Transcarpathian Spa in South-Western Ukraine. In: Sjak Kroon and Jos Swanenberg eds. *Language and Culture on the Margins: Global/Local Interactions.* Routledge. New York–London. 145–164.
- Márku Anita 2013. „Po zákárpátszki”: Kétnyelvűség, kétnyelvűségi hatások és kétnyelvű kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar közösségben. „Líra” Poligráfcentrum. Ungvár.
- Márku Anita 2018. Kárpátaljai magyarul a mémek világában. In: Tódor Erika-Mária–Tankó Enikő–Dégi Zsuzsanna (szerk.) *Nyelvi tájkép, nyelvi sokszínűség II. Nyelvhazálati terek és nyelvi sokszínűség.* Scientia. Kolozsvár. 33–51.
- Márku Anita–Bartha Csilla 2019. Multimodalitás és transzlingvális gyakorlatok a kárpátaljai internetezők nyelvhasználatában. In: Csernicskó István és Márku Anita (szerk.) *A nyelvészeti műhelyeiből. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból V.* 13–28. Autdor-Shark. Ungvár.
- Márku Anita–Hires-László Kornélia (szerk.) 2015. *Nyelvoktatás, kétnyelvűség, nyelvi tájkép. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból I.* Autdor-Shark. Ungvár.
- Márku Anita–Tóth Enikő (szerk.) 2017. *Többynyelvűség, regionalitás, nyelvoktatás. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból III.* „RIK-U”. Ungvár.
- Molnár D. István 2021. Kárpátalja lakosságának területi eloszlása az újonnan kialakított közigazgatási rendszer tükrében. In: Molnár D. Erzsébet és Molnár Ferenc (szerk.): *Társadalomtudományi tanulmányok, A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lebozky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpontjának tanulmánykötete.* II. RF KMF – „RIK-U” Kft. Beregszász–Ungvár.
- Oficinskij Román 2010. Szovjet Kárpátalja (Kárpáton túli terület) 1944–1991. In: Fedinec Csilla–Vehes Mikola (főszerk.) *Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra.* Argumentum – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete. Budapest. 209–376.
- Pavlenko, Aneta. 2008. Multilingualism in post-Soviet countries: Language revival, language removal, and sociolinguistic theory. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism* 11(3/4). 275–314.

- Pennycook, Alastair. 2010. *Language as a local practice*. Routledge. London & New York.
- Sass Enikő 2019. *A kárpátaljai Beregvidék falusi turizmusának helyzete és fejlődési lehetőségei*. Disszertáció. Pécsi Tudományegyetem.
- Tóth Enikő 2014a. A magyar nyelv megjelenése Badaló és Halábor nyelvi tájképében. *Limes–2014. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve*, I. évfolyam. V. Pagyak Kiadója. Ungvár. 57–64.
- Tóth Enikő 2014b. Mezőgece község nyelvi tájképe: szociolingvisztikai elemzés. In: Студії з філології та журналістики. Випуск 2. Видавництво ФОП Бреза. Ужгород. 410–412.
- Tóth Enikő 2016. Nyelvek a virtuális térben: kárpátaljai magyarlakta települések hivatalos honlapjainak nyelvhasználata. In: Gazdag Vilmos–Karmacsai Zoltán–Tóth Enikő (szerk.) *Értékek és kihívások I. kötet: Nyelvtudomány. A 2015. március 26–28. között Beregszászon a Nyelvi és kulturális sokszínűség Kelet-Közép-Európában: érték és kihívások című konferencián elhangzott előadások anyagai*. Autdor-Shark. Ungvár. 230–238.
- Tóth Enikő 2018. Egy Beregszászi járási település, Csoma nyelvi tájképe. In: Karmacsai Zoltán–Máté Réka (szerk.) *Nyelvek és nyelvváltozatok térben és időben. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból IV. RIK-U Kiadó. Ungvár. 165–173.*
- Tóth-Orosz Enikő 2019. A magyar nyelv megjelenése a szimbolikus térben: Beregszászi járási települések példája alapján. In: Csernicskó István–Márku Anita (szerk.) *A nyelvészet műhelyeiből. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból V. Autdor-Shark. Ungvár. 83–100.*
- Tóth-Orosz Enikő 2020. A beregszászi járási önkormányzatok virtuális nyelvi tájképe. In: *Limes–2020. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve*. VII. évfolyam, 2. kötet. 199–208.
- Zabrodszkaja, Anastassia 2014. Tallinn: monolingual from above and multilingual from below. *International Journal of the Sociology of Language* 2014. 105–130. DOI 10.1515/ijsl-2014-0007
- Zabrodszkaja, Anastassia–Milani, Tommaso M. 2014. Signs in context: multilingual and multimodal texts in semiotic space. *International Journal of the Sociology of Language* 1–6. DOI 10.1515/ijsl-2014-0002

A turisztikai szövegtípusok fordítási nehézségeiről

BOCKOVAC TÍMEA

tbockovac@ffos.br

1. Turizmus és szakfordítás

A Covid-19 világjárványt megelőzően a Központi Statisztikai Hivatal 2019-es szatellit számla adata szerint Magyarországon a turizmus gazdasághoz való közvetlen hozzájárulása a GDP 6,8%-a, a közvetett hatásokat is magába foglaló hozzájárulás pedig a GDP 10,7%-a. Ugyanezen adatok Horvátország vonatkozásában 2016–2018 között folyamatos emelkedést mutattak, a 2019-es évben pedig a bruttó hazai össztermék 10,9%-át tették ki (Rašić 2019: 4). A nemzetközi integráció, s az európai uniós fejlesztések a magyar-horvát határon átívelő jelentős idegenforgalmi beruházások megvalósulását tették lehetővé. Az idegenforgalom típusai több szempont alapján rendszerezhetők, ilyen lehet a motiváció, a földrajzi kiterjedés, az időtartam, a létszám vagy életmód szerinti megközelítés, de a közlekedési eszközök, a gazdasági hatások és a szociális környezet is befolyásolhatja azokat. Két alapvető fajtája a szabadidős és a hivatásturizmus, melyek további turisztikai tevékenységek mentén különböztethetők meg: pl. kulturális turizmus, sportturizmus, konferenciaturizmus, faluturizmus, ökoturizmus, egészségturizmus, vallási és természeti turizmus stb. (Michalkó 2016).

A fordítástudomány interdiszciplináris jellegénél fogva számos területtel érintkezik és gyakorlati alkalmazása, hasznosíthatósága kihat a különböző szolgáltatási iparágak fejlődésére is. A társadalmi megrendelés szerepe nagymértékben meghatározza a fordítói piac fejlődését, melynek külön szegmense a szakfordítás, ezen belül pedig az idegenforgalom szakterületéhez kötődő szövegtípusok nyelvi közvetítése. A turizmus ágazatának társadalmi, természeti, gazdasági, politikai, technológiai és kulturális környezetre gyakorolt hatása magyar és horvát vonatkozásban egyaránt kiemelkedő. Fent ismertetett felosztása indokolja az eltérő idegenforgalmi szövegtípusok alkotásának igényét és szükségességét, melyek közül leggyakrabban az idegenforgalmi szolgáltatást nyújtó szálláshelyek, különböző intézmények, múzeumok, vendéglátóhelyek, utazási irodák, a konferenciaturizmus területén tevékenykedő cégek számára készített brosúrákkal, katalógusokkal, népszerűsítő kiadványokkal, szakmai tájékoztatókkal, cikkekkel, honlapokkal és egyéb szóróanyagokkal találkozhatunk. Egyes szakfordítást vállaló irodák mindezt kiegészítik a városnéző kalauzok, turisztikai és konferencia brosúrák fordításával is, némely esetben egy-egy tematikus séta teljes szövege is megrendelhető az idegenvezetők számára. Külön terület a gasztronómiai szektor számára készített szakfordítás, az éttermek honlapja, étlapja, bemutatkozó szövege, a szakmai konferenciák és társrendezvényeik meghívói, a turisztikai katalógusok, a turizmussal kapcsolatos hírlevelek fordítása. A felsorolt szövegtípusok bővíthetők az idegenforgalmi

pályázatok, a hangos útikönyvek, az utazási programok, sajtóközlemények, egyéb promóciós anyagok, dokumentumfilmek, hírlevelek, webhelyek és turisztikai internetes portálok közleményeivel. Heltai szerint „Egy idegenforgalmi prospektus fordítása funkcionálisan akkor ekvivalens, ha megfelel az idegenforgalmi vállalkozás kommunikációs céljának, azaz a célnyelvi olvasónak releváns információkat ad, és ezzel arra ösztönzi, hogy az ajánlott turisztikai szolgáltatásokat vegye igénybe.” (Heltai 2012: 14). Mivel a szövegek minősége, hozzáférhetősége és folyamatos frissítése nagymértékben kihathat az adott szolgáltatás igénybevételére, célszerű a már meglévő magyarországi és horvátországi idegenforgalmi szövegek (felül)vizsgálata a célnyelvi vendégek által támasztott elvárások mentén.

2. A kutatás tárgya és módszere

Az általam vizsgált szövegek tartalmi Baranya megye magyar és horvát területét érintik, melyeket a közös történelmi és kultúrtörténeti vonatkozásokon kívül a horvátországi magyar és a magyarországi horvát kisebbségi közösségek léte egyaránt meghatároz. A Európai Regionális Fejlesztési Alap, az IPA és INTERREG projektek, a testvérvárosi (pl. Pécs–Eszék) kapcsolatokhoz kötődő dokumentumok, a magyar és horvát kisebbség által lakott települések önkormányzati közleményei, a turisztikai egyesületek weboldalai, a nemzeti parkok, nemzeti emlékparkok, a természetvédelmi területek, történelmi emlékhelyek (pl. Mohácsi Nemzeti Emlékhely, szigetvári vár), az egészségturizmus központjainak (pl. Bizovac, Harkány), és a helyi turisztikai attrakciók szövegének (pl. busójárás, kakasütés, halnapok) elemző vizsgálata nagyon sok tanulságot rejt.

Az írott turisztikai szövegek eltérő műfajokba rendezhetők, találhatók köztük közvetett (pl. útikönyvek, útirajzok, útleírások) és közvetlen (pl. szórólap, plakát, prospektus, város- vagy tájismertető, weboldal, kegyhelyek leírása) is. A nyelvi példák az *Üdvözljük a Bellyei járásban*, a *Kopácsi rét járásában*, a *Kopácsi-Rét Természetvédelmi Terület*, *A Duna szíve* című, a *Siklós-Mohács Turistické vodě* című nyomtatott, valamint a *HeadOnEst* című digitális kiadványból, továbbá Szigetvár és Mohács város, illetve a bellyei és hercegszőlősi járás idegenforgalmi közösségének honlapján található szövegekből és a *croatia.hr* weboldalról származnak.

Annak ellenére, hogy a fordítási hiba fogalma nem egyértelmű, valamint típusaik és besorolási gyakorlatuk is eltérő, a leggyakrabban használt szabványok konkrét hibafajtákat neveznek meg. Általában háromféle emelhető ki: a forrásnyelvi szöveg hibája, a nyelvi transzfer során keletkező hiba, illetve a célnyelvi szöveg hibája. House rejtett és nyílt hibákat különböztet meg: nyílt hiba a jelentésselérés (kihagyás, bővítés, helyettesítés stb.) és a célnyelv rendszerének megsértése (nyelvtan, nyelvhasználati szokások); rejtett hiba a fenti dimenziók mentén történő eltérés. A fordítás minőségét House az alapján állapítja meg, hogy a két szöveg funkciója milyen mértékben azonos (idézi Lengyel 2013: 22).

3. A nyelvi anyag elemzése

Az alábbiakban nyelvi szintek szerint vizsgálom a jelentkező hibákat, a fonetikai hibák közé sorolom a helyesírási hibák néhány típusát, a morfológiaiak közé a hibás névelőhasználatot, az esetragok és az igealakok hibás használatát és az egyeztetési hibákat, a lexikaiak közé a szórendi hibákat és a szóismétlést, a szintaktikai hibákhoz a hibás fogalmazásmódból eredő értelemzavaró hibákat, továbbá a hibás terminushasználatot, de kitérek a regiszterhibákra és a szöveghűség kérdésére is.

3.1 Fonetikai hibák

A magyar és horvát nyelv eltérő számú fonémából áll. A magyarban a kiejtés időtartamának jelölése jelentésmegkülönböztető szereppel bír, emiatt kiemelten fontos a szabályos hangjelölés. A két nyelv helyesírási rendszere eltérő és kiváltképp igaz ez a földrajzi nevek írásmódjának jelölésére, amelynél a szabályozások különbséget tesznek az egyelemű és az egybeírt földrajzi nevek, a kötőjellel összekapcsolt elemekből álló, valamint az –i képzős származékok írásában. A vizsgált korpuszban bizonytalanság mutatkozik a „j” hang kétféle jelölésében, az ún. lágy és kemény ċ-č hang írásában, továbbá a hangtörvények következtében módosult szóelemek írásmódjában. A különírás és az egybeírás hibái könnyen elkerülhetők a jelentésváltozás következtében egybeírandó összetett szavak alkotó tagjaira vonatkozó szabályok betartásával.

a. A magánhangzók és a mássalhangzók időtartamának jelölése

- *Sz~~l~~avónia sz~~i~~vében / a Lípica M~~é~~nestől / freskói és sz~~o~~brai d~~i~~szíti / hogy a legőregebb / 54 2000 liter kapacitás~~u~~ / Tö~~p~~örtyűfeszít~~í~~vál / el lehet használni más alkalmak~~e~~k~~e~~ra is / bagyományos falusi étel kapcsolatos tárgyak / gazdagon kell d~~i~~szíteni / barokk stí~~i~~ksban / erő~~d~~ített / Bellye fal~~u~~ban / kl~~i~~ma / svet~~š~~ta/ kab~~o~~ronatno-sumpornom sastav~~u~~*

b. J-LY hang jelölése

- *Itt, a festői tá~~l~~yban vág~~t~~áznak a lipicai lovak, gát~~l~~ástalanul élvezve a szabadságot.*

c. Č-Ć hang jelölése

- *ulaz~~z~~ se naplač~~u~~je / sječ~~a~~nje buša na drugu mohač~~ku~~ bitku*

d. Szervetlen „j” hang jelölése

- *A vendégek körbe koc~~s~~ikáz~~h~~atnak lovas koc~~s~~ikkal és fi~~j~~ákerekkel.*

e. Földrajzi nevek hibás és/vagy következtelen jelölése

- *Kopácsi-rét Termés~~z~~etvédelmi Terület / Kopácsi-rét Termés~~z~~etvédelmi Park / Kopácsi rét Termés~~z~~etpark / Kopácsi rét / Kopácsi Rét / Kopácsi-Rét / Kopački rét*
- *Na sastan~~a~~ku međunarodnog odbora predložila Mađarska Drž~~u~~va.*
- *Prémium (minősé~~g~~ű) baranyai és slavon borokat kínálunk.*
- *a Duna-folyón cirkáló folyami hajókon utaznak/ kellemes séta a Drávamenti Sétányon*

f. A tulajdonnevek hibás és/vagy következetlen jelölése

- *Savojai Jenő / Savoyai Jenő / Savojay Jenő / „Savoyai Jenő hagyományörző” Egyesület*

g. Egybe és különírás

- *Mint egy 300 fajtájuk bonos / fogadó központ / házi állatok / fogadó épület / zöldség természetessé / program csomag / természet barátok / doprino se / kromolitavu / žljezdave / živerijetke vrste*

h. Mássalhangzó hasonulás jelölése

- *köszöntje lett / rendezték meg*
- *nyugottan köszönnön*

i. Elütések

- *az Eszéktől 10 kilométerre fekvő / A vadászat régi serelmesei is tudták ezt. / A világhíres Kopácsi rét természetudelmi terület közelsége / szépségével és gazdagsággal együtt / más vobnása / Nedves Területek Egyezmény szerint / természetes anyagból készült / a npstényekkel vannak / kíp se naalzi nedaleko od središta grada / a Diakóvári katdrálisba / falusi szállásbelyzetfel / Fényűző élet Szalavónia és Baranya kastélyaiban / természetvédelmi terület / Stigetvar / turistčka suradnja / vinskom turistizmu/ létogatása/ Olaszrizlin nedlőjében*

3.2 Morfológiai hibák

A két nyelv struktúrája számos hasonlóságot mutat ugyan, de a horvattól eltérően a magyar nyelvben nincsenek grammatikai nemek, így az egyeztetési hibák többnyire a magyarról horvatra fordított névszói szerkezetek alakjaiban mutatkoznak meg. A magyar nyelv szintetikus jellege miatt a magyarra fordított szintagmákra az állítmány alaki és értelmi egyeztetési hibái jellemzőek. A mondat tárgyával kapcsolatos nehézségek okozzák a tranzitív és intranszítív igealakok és néhány esetben az igekötők pontatlan használatát is. Gyakori a vonatkozó mellékmondatok főnévhez vagy névmáshoz kapcsolása, illetve az egyedi személynevek előtt álló határozott névelő felesleges használata. A belső és külső helyviszonyt kifejező ragok hibás alakjai mindkét nyelvre egyaránt jellemzők.

a. Vonatkozó névmások használata

- *Az etnofesztiválhoz hozzájárul a Régi Sportok Egyesülete is, ahol tagjai kötélhúzást és karbirkózást szoktak megszervezni.*
- *A Dráván lévő legismertebb eszéki strand, névadója a híres Rio de Janeiro-i strand,*
- *[...] közkedvelt fürdési lehetőséget biztosít Eszéken minden korosztály számára.*

b. Névelők hiánya vagy hibás használata

- *Még híresebb neksei személy az első horvát zeneszerzőnő, a Pejačević Dora (1885-1923).*
- *A belső teret két főút uralja: [...] Cardo (Franjevačka ulica), amely összekapcsolja a vár épületeit a katonai raktárakkal és [...] Decumanus (Ulica Franje Kuhača).*
- *[...] Szavojai Jenő kastély közelében helyezkedik el apartmanunk.*
- *7000 hektár [...] különleges zoológiai rezervátum védelmi státuszát kapta*

- Ezen kívül gazdag kulturális programot rendeznek, majd vacsora és **a** szórakozást a Művelődési Házban.
- Legyen biztos abban, hogy ilyen környezetben **a Beckett** kívárná **a Godot**, de **a Proustnak** sem kellene hét kötet, hogy megtalálja az eltűnt időt.
- ...hozzájárul e nemes és táplálkozási szempontból is rendkívül értékes fajta tenyésztésének **az** újjáéledéséhez.

c. Egyeztetési hibák

- strandjai közül néhány a legsze**bbek** közé sorol**tatnak** {sorolható/soroltatik}
- A vásá**rok** lényege, hogy egyedülálló lehetőséget biztosít**son** a minőségi helyi termelőknek {biztosítsanak}
- a **rengeteg** kiállított stand**okon** található... {standon}
- neomet**an** stranica {neometana stranica}
- **Számos** családi gazdasá**gok**, {gazdaság} privát szállás**ok** {szálláshely}, kirándulóh**elyek** {kirándulóhely}, szállodá**k** {szálloda} áll**nak** {áll} a vendégek rendelkezésükre. {rendelkezésére}
- Az etnofesztivál fő célja megőrizni, megvédeni és ápolni a dunántú**li** kulturális és természeti örökségét. {örökséget}
- Veći dio vrta okupirale su prirodne šumska z**ajednice**. {šumske}
- nalaz**i** se dvije slike {nalaze se}

d. Határozóragok használata

- 238 hektáros mocsárvidéket foglal magá**ban** {magába}
- További cél **a** azon szolgáltatók látogatói szá**mának** növelése, akik csatlakoz**nak** az gasztronómiai útvonalra. {útvonalhoz}
- ...a hagyományos családi recept alapján készített k**ulen** recept**je** évtizedek óta gondosan tökéletesítették {receptjét}
- Az érdeklődők mindenholnan érke**znek**, hogy részt vehessenek az ünnepség**ben**. {az ünnepségen}
- Az apartmanok **a** Dráva holtágát, vagy, ahogy itt nevezik az Öreg Drávát övező erdőre néz**nek**... {a Dráva holtágára}
- Kuhano vino može se prodavati isključivo **od šalice** koje su kupljene od Općine. {u šalici/u šalicama}
- Szeptember, harmadik hétv**ég** {hétvégéje}

e. Névszói és igeragozási hibák

- meg**tel** a falu az étel csábító illatával {megtelik}
- egyszerűen csak sétál**hatnak** {sétáljanak}
- Ha a mindennapi zűrzavar helyett egy kis nyugalomra vág**y**. {vagyik}
- A hagyomány szerint a májusját május 1-jén állítá**k** {állítják}
- Općina za tu svrhu **posebno pripremila**. {je}
- Naglasak treba da bude na dekoraci**ju**. {dekoraciji}

- *Kínálatunkban egy 75m²-es terem légkondicionálóval is **létezik**.* {rendelkezik}
- *... a gazdaságon felszerelt játszótér **szerepel a gyerekeknek*** {áll a gyerekek rendelkezésére}
- *adresa Gradska kuća* {adresa Gradske kuće}
- Informacije o sudjelovanju ***na sajam obrtnika**.* {na sajmu obrtnika}
- *A pincében található **kóstolóterem** szakember vezetésével megismerkedhet a pincével...* {kóstolóteremben}

f. Szórendi hibák

- *Apartmanjaink gépkocsival csupán 10 percre vannak Eszéke központjától, így amennyiben ott szeretne szobát, vagy apartman bérelni, mi abban is **segíteni tudunk**.* {tudunk segíteni}
- *A **körülvett jó minőségű erdő elősegíti** az etno falu átalakítását.* {a falut körülvető}
- *Horgászversennyel kezdődik a fesztivál és folytatódik gazdag kínálattal: öko termékek, sütemények, kézimunka és szuvenírok.* {gazdag kínálattal folytatódik}

g. Az igekötős szerkezetek hibái

- *Ha az utazással kétségeid vannak, enged meg, hogy **ismertessük meg** veled a megoldásainkat!*
- *....háziállatokat is **elfogadunk**....*

3.3 Lexikai hibák

Az interferencia jelenségek, valamint a forrásnyelvet követő, analóg módon létrejött, szó szerinti fordítás eredményeként a célnyelvtől idegen kifejezések jönnek létre. A jelentés kontextuális értelmezése megkönnyíthetné ezek megfeleltetését, a szóismétlések elkerülését és a megfelelő szinonima kiválasztását is.

a. Szóhasználati hibák

- *radno vrijeme – **munkaóra*** {nyitva tartás}
- *dús növényzettel **karéjozott** kempingekben* {körbevett, szegélyezett}
- *A családi hangulat és a mérhetetlen szeretet **minden sarokban** jelen van.* {mindenütt}
- *A Belje mint legnagyobb szőlő gyártó saját szőlőültetvényeken termesztett szőlővel **világban ismert** borokat készít.* {világszerte ismert, világhírű}
- *hagyományos kulináris élmény minden **kamra és füstölő specialitás kedvelőinek**.* {a háztáji füstölt termékek}
- *Szombaton a reggeli órákban **fogatható** versenyt gyermekek kerékpáros versenyt tartanak.* {fogathajtó}
- *Másnap, vasárnap Bornapokat tartanak – előadás a helyi **borászok** kínálatáról, és bab főző verseny agyagedényekben.* {borászatok, babfőző verseny}
- ***Pokazivanje**, izložba bušo opreme* {obilazak, posjet}
- *A feledéstől nagy nehézségek árán megmentett szlavóniai-baranyai gasztronómiát ma már azok a jószágfajták uralják, amelyek **száz {éve}** vagy még több ideje már a helyi háztájak védjegyei voltak.*

b. Indokolatlan szóismétlés

- *Tökös-pusztá a Kopácsi-rét Természetvédelmi Park északi részén, 19 km-re Bellyétől helyezkedik el **Bellyétől**.*
- *...megismerkedhet a pincével, a **borokat** és megízlelheti boraikat*

3.4 Szintaktika hibák

A mondatszerkesztési hibák elsősorban a többszörösen összetett mondatokban fordulnak elő, de a kettős tagadás és a birtokviszony jelölésekor is megfigyelhetők.

- *A vár a mai napig a legjelentősebb régi horvát városközpontokhoz tartozik () és a legnagyobb az összhang a megőrzött barokk stílusú katonai épületek között.*
- *Egy kellemes séta a Drávamenti Sétányon (Promenada), a vár múltjába tekintésének **élménye**, érdekes múzeumok látogatása, a sűrű növényzetű parkokban való pihenés, kerékpározás vagy csónakozás, csupán néhány olyan tevékenység, amellyel Eszék városa várja látogatóit.*
- *Mivel síkságon helyezkedik el, az építészetével **sem** alapvetően **nem** különbözik a síkvidék jellegétől.*
- *Na sastanku Međunarodnog **komiteta** za kulturnu baštinu UNESCO-a tako odlučili su, da iz Mađarske najprije će Mobački pobod buša uzeti u **reprezentativni list nematerijalne svjetske baštine**.*
- *Hotel Lug egy újonnan nyílt, négycsillagos szálloda. A kijelölt kategorizációt kényelmes, **luxosos és vidéki** hangulat igazolja.*
- *A kulen-akadémia presztízsze sokat elmond arról, **hogy még ma is - sőt egyre több - innen származnak**.a hazai és külföldi kulináris világ legkeresettebb alkotásai.*
- *És mégcsak az **ablakok** és a bennük lévő modellek – micsoda színek és minták kavalkádja, formák harmóniája, varázslat illata árad a levegőben.*

3.5 Szemantikai hibák

A hibás szóhasználat, a tautológia és az idegen nyelvi elemek túlzott használata jelentősen megnehezítik és néhány esetben ellehetetlenítik a célnyelvi szöveg értelmezését. A pontatlan fogalmazásmód téves kollokációkhoz, a terminológiahasználat hiánya pedig értelmezési bizonytalansághoz vezet. A magyar-horvát nyelvpárban vizsgált internetes népszerűsítő felületek jelentős része minden bizonnyal gépi fordítással készült, amely tény indokoltá teszi a teljes utószerkesztést.

a. Hivatalos, állami közigazgatás szervek szervek, intézmények, elismerő díjak megnevezése

- *NAV Baranya Megyei Adó és vámigazgatósága-Szigetvári Kirendeltség-NAV Baranjska županija **porezna običaji-Szigetvar Ured***
- *ÁNTSZ Szigetvár Városi Intézet - ÁNTSZ **Szigetvar Urbanistički zavod***
- *Pobod buša Mobača su primili na **reprezentativnu listu nematerijalne svjetske baštine**.*

- *Műemlék jellegű az épület és a **Kultúr Minisztérium** szerint a Kopácsi rét területénél helyezkedik el.*
- *Pohod mohačkib bušara ili buša 2009. godine dospio je na **Reprezentativni popis nematerijalne kulturne baštine UNESCO-a.***
- *Turistička zajednica Osječko-baranjske županije-Eszék-Baranya megye **Turisztikai** Közössége*

b. Értelemzavaró hibák, félreérthető fogalmazásmód

- ***Pohod Buša na Unesco.***
- ***Szlavónia és Baranja olyan úti célok, amelyek a legkeményebb Spártánt is játékos hedonistává változtatnák.***
- *Ikonostas i interijer u crkvi **u** copfstilu izrađeni su oko 1800. godine.*
- *Ha Szlavónia szívébe a „Slavonika“ autópályán óhajt utazni, a síkságon lehorgonyzó idilli kilátások nyílnak majd ön előtt, és egy végtelen horizont.*
- ***mjesta za brigu o maloj djeci presvlaćenje, hranjenje, grijanje***
- *A neoromán épület belsejét számos híres művész freskói és szobrai **diszíti**, a kriptájában azonban, a 19. század Horvátország **egyik leghíresebb ember sírja található- a Josipa Jurja Strossmayer puspöké.***
- *Ez egy olyan város amelyről **nyugottan** elmondhatjuk, hogy emberre szabott város, főleg ha **családi típusnak** tartja magát.*
- *Sem túl nagy, sem túl kicsi, társadalmi és kulturális eseményekkel gazdag, széles utcái miatt **sellős** és természeti szépségekkel van körülvéve.*
- *helyi vállalkozás-lokalni **posao***
- *Predstavljanje nekoliko proizvoda na fotografijama (**s oznakom žiri i ne žiri, kopija bilježnika žirija**).*
- *Azon a napon a szakácsok keresztbe teszik a szemüket.*
- *Tökéletesítették tudásukat ennek a szakmának az elkészítésében.*
- *Događaji **u nedeljni dan.***
- ***Osim toga, važno je osigurati da gledatelji ne budu uhvaćeni između buša, jer stime ugrožavaju vlastiti fizički integritet. Naglasak treba da bude na dekoraciju, s čim se može pokriti njihov motorički karakter.***
- *kakas ütes / kakas-ütes/ kakasütes*
- *titokban, **fiuk állítsák** {fiúk állítják} barátnőjük, vagy **szimpátiájuk a háza elé***
- *Mi hozzáánk jöjjön, ha szereti a természetet és a lovakat. Nálunk szállást reggelivel lehet igényelni. Szervezünk kirándulásokat és borgászatot, háziállatokat is elfogadunk, **külön megfelelő dobozokba helyezzük őket.***
- *Amennyiben útközben ismert arccal találkozók, nyugottan köszönnyön neki egy „Di si lega“-val (magyarul: Hol vagy haver?).*
- *...rájön, hogy semmi sem kétértelmű, utalás és kétséges – a legjobb halak valóban keleten vannak!*

c. Honlap fordításoknál tapasztalt szóhasználati hibák

eredeti szöveg	fordítás	javaslat
főoldal	dom	izbornik
támogatók	pristaše	podupiratelji
kapcsolat	odnos	kontakti
jelentkezési lap	obrazac za pristupnice	prijavni obrazac
impresszum	otisak	impresum
akadálymentesített oldal	neometan stranica	prilagodba pristupačnosti
kereső	nalazač	tražilica
prihvati sve	mindet elfogadom	az összes elfogadása
događanja	eseményeket	események
kontakt	kontakt	kapcsolat
nadolazeći događaji	bejövő események	közelgő események
vidi i doživi	látni és tapasztalni	látni és megtapasztalni
pogledaj još	nézz tovább	további ajánlatok
predmet	ügy	tárgy
nedavne objave	legutóbbi hozzászólások	legutóbbi bejegyzések

d. Tipikus szófordulatok, közhelyszerű kifejezések használata

- élményturizmus – **turizam doživljaja** {doživljajni turizam}
- akadálymentesített – **oslobođen prepreka** {prilagođen osobama s invaliditetom}
- tanösvény – **studijska staza** {poučna staza}
- magyar kézművesség – mađarska **ručna radinost** {obrt za rukotvorine}
- festival na otvorenom – **szabad területi fesztivál** {szabadtéri fesztivál}
- *Kérjük figyelembe venni az esetleges, valamely rendezvény idejének változását, a szervező döntésének megfelelően.* {A szervezők a programváltozás jogát fenntartják.}
- Különleges értéke miatt, 2000-ben a Bellyei temető gyepterületét **természetileg védett területté** nyilvánították. {védett természeti területté vagy természetvédelmi területté}
- *Táncsoportok, szervezetek, zenészek és hagyományos kézművesek szórakoztatják a látogatókat.* {hagyományőrző kézművesek}
- *Karácsony előtti egésznapos ünnepi rendezvény.* {egész napos}
- nadohvat novčanika – **pénztárcája szempontjából sem jelentéktelen** {pénztárcabarát}
- boutique vinara – **butikpincészet** {butik borászat}
- posebno pogodno za obitelji s bebama – különösen megfelelő gyermekes családoknak {családbarát, gyermekbarát}
- Ramsarska konvencija / Nedves Területek Egyezmény / Vizes Élőhelyek Egyezmény {Ramsari Egyezmény}

4. Összegzés

Fentiek alapján megállapítható, hogy annak ellenére, hogy a turisztikai szövegtípusok egyre elterjedtebbek és széles közönséget szólítanak meg, a vizsgált szövegek nyelvi minősége jelentősen eltérő és számos hiányosságot mutat. A feltárt hibák egy része – pl. az elütésekből, szóismétlésekből, figyelmetlenségből eredők – nyelvi lektorálással könnyen javítható lett volna, néhány esetben azonban feltűnő a szaknyelvi terminológia ismeretének hiánya és következetlen használata. Külön kihívás az újonnan megjelent turisztikai termékek megnevezésének nyelvi átültetése is, amelynek sikeressége nagymértékben függ a fordító nyelvi leleményességétől. A lexiko-szemantikai és terminológiai vizsgálat több esetben igazolta a célnyelvi szövegek idegenszerűséget, így különösen hasznos lehet a kontrasztív elemzés és a fordítói stratégiák vizsgálata, illetve egy fordításértékelési modell kidolgozása is.

Az egyre nagyobb számú honlapfordítás esetében a formai megjelenésen túl a nyelvi minőség ellenőrzése is kiemelten fontos, itt is segíthet az interferenciális nyelvhasználati jelenségek feltárása és rendszerezése.

„A turizmus szolgáltatói iparág, amelyben a sikeres kommunikáció egyben az üzleti siker előfeltétele is. A szolgáltatók és a potenciális vendégek közötti kapcsolat többek között turisztikai információhordozó anyagok segítségével jön létre, amelyek általában egyszerre több nyelven jelennek meg. Az írásos reklámanyagoknak a fordítása a turisztikai szektorban nem kap elég figyelmet, a munkát gyakran hiányos nyelvismerettel rendelkező szakemberek végzik. Az idegenforgalomban olyan szakemberekre, szakfordítókra lenne szükség, akik ismerik az adott műfaji követelményeket, és ezeknek megfelelően készíteneek színvonalas tájékoztató és felhívó jellegű szöveget” (Kovács Péterné 2006: 419).

Az idézett megállapítás a magyar-horvát nyelvpárban készült vizsgált szövegre is vonatkoztatható azzal a kiegészítéssel, hogy a fordítási folyamatból nem hagyható ki a többlépcsős ellenőrzés sem. A már meglévő szövegek javításán túl szükséges egy olyan korpusz összeállítása, amely elemzésével példatárak, glosszáriumok, szakfordítási és audiovizuális segédeszközök (pl. nyomtatott vagy elektronikus szótárak, terminológiai adatbázisok) alkothatók, továbbá olyan fordítástechnikai példatárak, útmutatók vagy feladatgyűjtemények hozhatók létre, melyek elősegíthetnék a nyelvi tudatosítást és hatékonyabbá tehetnék a fordítói gyakorlatot, hozzájárulva ezáltal a fordítói képzés tartalmi elemeinek bővüléséhez.

Irodalom

- Heltai Pál 2012. Az ekvivalencia kérdései mű- és szakfordításban. In: Dróth Júlia (szerk.): Gödöllő. 7–21.
- Kovács Péterné Dudás Andrea 2006. A fordítás szerepe a turisztikai reklámban. In: Klaudy Kinga–Dobos Csilla (szerk.): *A világ nyelvei és a nyelvek világa. Szónyelvűség a gazdaságban, a tudományban és az oktatásban*. MANYE–PTE–Miskolci Egyetem. Pécs–Miskolc. 419–423.
- Központi Statisztikai Hivatal https://www.ksh.hu/stadat_eves_4_5 (2022.11.18.)
- Lengyel István 2013. *A fordítási hiba fogalma funkcionális megközelítésben* (PhD értekezés) <http://doktori.btk.elte.hu/lingv/lengyelistan/diss.pdf>
- Michalkó Gábor 2016. *Turizmológia*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Rašić, Ivana 2019. *Sektorske analize*. Ekonomski Institut Zagreb. 72. godina /8 br.

Internetes források

- <https://mtu.gov.hu/cikkek/a-turizmus-eredmenyei-magyarorszagon>
- <https://knezevi-vinogradi.hr/hu/turizmus/>
- <http://croatia.hr/hu,HU/elmenyek/termeszet/termeszetspark-kopacsi-retturisztikai>
- <http://www.tdmszigetvar.hu/hu/hely/zrinyi-var>
- <https://funiq.hu/1555-eszek-osijek>
- <https://www.turistickeprice.hr/en/headoneast-croatia/>
- <https://visitslavoniabaranja.com/hu/>
- <https://www.mohacsibusojaras.hu/busojarasrol/busojarasi-alakok/>

Szerb közvetítésű francia szavak a vajdasági magyarban

MOLNÁR CSIKÓS LÁSZLÓ

mcsikos@gmail.com

1. Bevezetés

A magyar nyelvhasználatban ritkábban fordulnak elő francia eredetű szavak. Vannak ugyan francia jövevényszavak a magyarban, de számuk nem jelentős. Íme néhány az ismertebbek közül: affér, amatőr, ankét, árkád, bizsu, blúz, bohém, bross, brosúra, bulvár, butik, deviza, elit, flamand, furmint, garzon, kampány, kánkán, káró, kokott, komplé, kuplé, kurtizán, masszázs, milliárd, minyon, naiv, nívó, nugát, nüánsz, omlett, operatőr, paraj, pasziánsz, pelerin, pikk, plakett, plató, poén, ponton, primőr, prüd, püré, ragu, raport, razzia, refrén, reklám, reneszánsz, reszort, reváns, rezsó, rím, rolád, rúzs, sanzon, sarlatán, sikk, szerviz, szonda, tabló, tárgy, terasz, trikó, trükk, vagány, volán. (vö. Zaicz 2006.)

Ezzel szemben a vajdasági magyarban megszokottnak számít, hogy beszélői szerb hatásra különféle francia eredetű szavakkal élnek. A magyarországi beszélők a megfelelő szavakat többnyire a német nyelv közvetítésével vették át. Ugyanazok a francia szavak szerb közvetítéssel kerülnek a vajdasági magyarba, amelyek a német nyelv révén a magyarországi magyarba jutottak.

Efféle többszörös átvétel régebben is előfordult. Például a közép-perzsa wāzār előbb vásárlóként került a magyar beszélőközösségbe, később német közvetítéssel a perzsa szó bazár származékát vettük át, majd pedig török és szerb közvetítéssel a pazarol ige jutott el hozzánk. (vö. Zaicz 2006.) Az átvétel során különféle jelentésmódosulások következnek be. Az átvétel rendszerint nem érinti a szónak az összes jelentését. Például a pionír szó csupán ‘úttörő’ jelent a magyarban, a szerb nyelvben viszont ‘hidász, utász’ értelme is van. (Kovács 1968-1975.)

A szó jelentése a közvetítő nyelvtől függően is változhat. Így a francia luszter (‘csillár’) szerb közvetítéssel került a vajdasági magyarba, a lüszter (‘fényes gyapjúsövet’) szót pedig a német közvetítette a magyarországi magyarba. Szófaji eltérések is bekövetkezhetnek az átvételkor. Megtörténhet, hogy ugyanannak a szónak az egyik irányból főnévi származéka honosodik meg, a másik irányból pedig igei. A ‘hányad(rész)’ értelmű latin quota szónak mind a francia cote (‘tételszám jegyzékben, leltárban’), mind francia cotisation (‘(ki)szabás, kivetés, kirovás’, ‘fizetendő arányos rész, betét’) a származéka. A cote szóból a németek igét alkottak: kotieren (‘értékpapírt tőzsdére bevezet’), ez kotíroz formában került a magyarba. A cotisation szót átvette a szerb nyelv, a kotizacija jelentése 1. ‘(pénzbeli) hozzájárulás’, 2. ‘pénzbeli hozzájárulás megszabása’, 3. ‘(társulati) tagdíj’ lehet. A vajdasági magyar beszélők ennek nyomán kotizációnak mondják a részvételi díjat. A francia massif szóból szerb

közvetítéssel főnév lett a vajdasági magyarban: masszív 'hegytömeg', német közvetítéssel pedig melléknév a magyarban: masszív 'tartós, szilárd'. (vö. Termini szótár, Kovács 1968-1975, Skok 1971–73, Вѣднѣнѣ 1980, Tótfalusi 2008)

Mihailo Popović azt vizsgálja, hogyan adaptálódnak a szerb nyelvben a francia szavak. Sor kerülhet fonológiai, alaktani, szemantikai adaptációra, idomulásra. A fonológiai adaptáció során a szerb nyelvben ismeretlen beszédhangok (pl. az ö és az ü) átalakulnak (az ö-ből e, az ü-ből i lesz). Az alaktani adaptáció lehetővé teszi, hogy a francia szavak beilleszkedjenek a szerb mondat szerkezetbe, illetve, hogy részt vegyenek további szavak megalkotásában. A szemantikai adaptáció a szó jelentésének a megtartásán kívül különféle módosulásokat eredményez, amelyek bizonyos jelentésre való korlátozódásban vagy új jelentés kialakulásában jutnak kifejezésre. Megfigyelhető, hogy a szerb nyelvbe került francia szavak nem mindig felelnek meg a szerb nyelvtani szabályoknak, olykor hangsúlyozási, ragozási és képzési problémát jelentenek. (Popović 2005.)

Ahhoz a felismeréshez, hogy a vajdasági magyar szóhasználatba szerb közvetítéssel különféle francia szavak kerültek be, a Termini szótáron folytatott tevékenységem során jutottam. A 2007 óta on-line is elérhető szótárba azokat a magyarországiaktól eltérő, idegen eredetű szavakat gyűjtik a munkatársai, amelyeket a Kárpát-medencében, az országhatáron túl élő magyarok használnak. A szótár a Magyarországot körülvevő hét ország magyarlakta régióinak szavait tartalmazza (Erdély, Felvidék, Vajdaság, Kárpátalja, Horvátország, Muravidék, Őrvidék). (vö. Termini szótár) Ugyanezek a francia szavak a magyarországi szóhasználatba jobbra a német nyelv közvetítésével jutottak, és gyakran az alakjuk is más. (vö. Zaicz 2006.)

Az a felismerés ma már elfogadottá válik a lexikográfiában, hogy egy nyelvnek, amelyet több országban is használnak anyanyelvi beszélők, országonként eltérő szavai és szójelentései lehetnek. Így például Bárdosi Vilmos és Szabó Dávid francia–magyar szótára nemcsak franciaországi, hanem belgiumi, svájci és kanadai francia szavakat is tartalmaz. (Bárdosi 2016.)

2. A szóanyag vizsgálata

2.1 Az általam vizsgált szóállományban tizennégy olyan eset van, amikor a vajdasági szó francia–szerb etimológiájú (a első címszó vagy címszó-pár), a megfelelő magyarországi szó pedig francia–német etimológiájú (a második címszó vagy címszó-pár), és eltérő alakúak. Az eltérést elsősorban az okozza, hogy a szerb nyelv kevésbé őrzi meg az eredeti francia kiejtést (pl. ő helyett e-t találunk, a szót a-val egészíti ki a végén stb.). (vö. Termini szótár, Kovács 1968-1975, Вѣднѣнѣ 1980, Tótfalusi 2008)

2.1.1 ágens (biz) kereskedelmi ügynök, közvetlen / egyéni értékesítő [szerb ágens 'ua' < fr ágens 'hatóerő, ügyvivő, ügynök, meghatalmazott tisztviselő' < lat ágens 'császári megbízott, biztos, ügynök']

agens (Ker) ügynök, közvetítő, (kém) hatóanyag, tényező, (tud) hatóerő, mozgatóerő [ném Agent 'ua.' < fr agent 'ua.' < lat agens 'cselekvő, ténykedő, intéző' ← agere 'cselekszik']

2.1.2 anketa (köz) kérdőív, körkérdeés [szerb anketa 'ua' < fr enquête 'nyomozás, vizsgálat, értekezlet' < lat inquirere, inquisitum 'vizsgál, nyomoz' ← in- 'bele' + quaerere 'keres']

ankét értekezlet, tanácskozás, ülés, vitaülés; körkérdeés [ném Enquete 'ua.' < fr enquête 'nyomozás, vizsgálat, értekezlet' < késő lat inquesta 'vizsgálat' < lat inquirere, inquisitum 'vizsgál, nyomoz' ← in- 'bele' + quaerere 'keres']

2.1.3 batri (Műsz) 1. (biz) szárazelem, 2. (biz) újratölthető elem, akkumulátor, 3. (biz) elemlámpa [szerb baterija 1. '4-8 ágyúból álló tüzeegység', 2. 'galvánelemekből vagy akkumulátorokból álló köteg', 3. 'elektromos kézi lámpa' < fr batterie 'verekedés, üteg']

battéria (Kat) tüzeegési üteg, (techn) villamos telep, akkumulátor [ném Batterie 'ua.' < fr batterie 'több ágyú együttese, elemsor, akkumulátor', eredetileg 'verekedés' ← battre 'üt, ver' < lat battuere 'üt']

2.1.4 bíró (biz) iroda, ügynökség [szerb biro 'ua' < fr bureau 1. 'íróasztal', 2. 'iroda, kiadó szoba, tárgyalóterem']

büro (Hiv) hivatal, iroda, (Hiv) valamely intézmény rendelkező szerve, (elav) íróasztal [ném Büro 'hivatal' < fr bureau 'íróasztal' < ófr burel 'rozsdabarna durva gyapjúszövet (asztalok bevonására)' < lat burrus 'vöröses' < gör pürrhosz 'ua.']]

2.1.5 frizer (Munka Kozmet) (ált) (köz) fodrász [szerb frizer 'ua' < fr friseur 'fodrász, hajfodrász' ← friser göndörít, bodorít, fon (haját)] / **frizernő** (Munka Kozmet) (ált) (köz) fodrásznő [~szerb frizerka 'ua' ← fr friseur 'fodrász, hajfodrász' + szerb -ka]

frizőr (elav) fodrász [ném Friseur 'ua.' < fr friseur 'ua.']]

2.1.6 garderóba (ált) (biz) ruhatár [szerb garderoba 1. 'ruhatár, ruhaszekrény', 2. 'ruhakészlet, gardrób' 3. 'öltöző', 4. 'poggyászmegőrző' < fr garde-robe 'ruhatár; összes ruházat; ruhanemű; kötény, előkötő, konyhakötény']

gardrób (Bút) ruhásszekrény, ruhafülke, öltözőszoba; ruhatár; ruhakészlet; (elav) színházi jelmeztár [ném Garderobe 'ua.' < fr garde-robe 'ruhásszekrény', tkp. 'ruha-őrző' ← garder 'őriz' + robe 'ruha', eredetileg 'rablott holmi' ← rober 'rabol']

2.1.7 gripa (Orv) (ált) (köz) meghűlés, influenza [szerb gripa 'nátház, influenza' < fr grippe 'szeszély, ábrándozás'; 'nátház, hurut']

grippe (Orv) nátház, influenza [ném Grippe 'ua.' < fr grippe 'ua.' ← gripper 'karmaival megragad, elkap' < alném gripan 'megragad']

2.1.8 komitét 1. (Hiv Pol) (ált) (közél) (köz) (tört) kommunista (párt)bizottság, 2. (Ép Pol) (ált) (közél) (köz) (tört) kommunista pártszékház [szrb komitet 'ua' < fr comité 'választmány, egylet']

komité bizottság, választmány [ném Komitee 'ua' < fr comité 'ua' < ang committee 'ua.' ← commit 'rábíz, megbíz']

2.1.9 kontróla (id) (biz) 1. 'ellenőrzés', 2. 'felügyelet' 3. 'kettős könyvelőség' 4. 'ellenőrző könyv' < fr contrôle 'ellenőrkönyv, ellenszámolás, ellenőrség, ellenőrködés, ellenőrzés; bélyeg (arany- és ezüstműveken)'

kontroll ellenőrzés, felülvizsgálat; irányítás, féken tartás [ném Kontrolle < fr contrôle 'ua.', eredetileg contre-rôle 'ellen-tekercs, lista ellenpéldánya ellenőrzés céljára' ← contre 'ellen' + rôle < lat rotulus 'tekercs' ← rota 'kerék']

2.1.10 konzerva (Gaszt) (nép) (biz) tartósított, fémdobozba zárt élelmiszer [szrb konzerva 1. 'konzerv; tartósított élelem/élelmiszer', 2. 'védőfal' < fr conserve 'befőtt vagy eltett gyümölcs; tartvány' < kk lat conserva 'tartósított (szárított) élelmiszer']

konzerv tartósított élelmiszer [ném Konserve 'ua.' < fr conserve 'ua.' < kk lat conserva 'tartósított (szárított) élelmiszer']

2.1.11 maszka 1. (Népr) (biz) álarc [szrb maska 1. 'álarc, jelmez, maszk' 2. 'álarcos személy, maszk', 3. 'látszat, külszín, lepel', 4. 'alakoskodás', 5. 'alakoskodó (személy)' < fr masque 'álarc' < újlat masca 'ua']

maszk védő álarc, vívóálarc, (Szính) színésznek festékkel, álszakállal, álhajjal stb. a szerephez igazított arca; kozmetikai arcpakolás, kikészítés; (elav) álarcos, álruhás személy [ném Maske 'ua.' < fr masque 'ua.']/

maskara (Ölt) farsangi álruha, jelmez, álarc; nevetséges öltözet; jelmezt, ill. nevetséges öltözetet viselő személy [ol maschera 'ua.' < sp mascara 'ua.' < ar maszkharat 'bohóc, tréfa, mulatság' ← szakhira 'kinevettet']

2.1.12 montázs (id) (biz) montázs, összeállítás [szrb montaža 'ua' < fr montage 1. 'eszköznek a felhasználás helyére való tevése; beállítás, összeszerelés', 2. 'lövedék megtöltése', 3. 'szövegnek, rajznak, képsornak a megfelelő műbe való illesztése']

montázs (Műv) eltérő eredetű képekből komponált alkotás; film filmvágás; (elav) (műsz) szerelés, összeszerelés [ném Montage < fr montage 'ua.' ← monter 'szerel']

2.1.13 reszor (ált) (biz) szakterület, részleg [szrb resor 1. 'ügykör, munkakör, feladatkör, hatáskör', 2. 'osztály, részleg, szerv' < fr ressort 'rugalmasság, rugékonyság', 'acélrugó, acéltoll']

reszort (Hiv) hatáskör, ügykör [ném Ressort < fr ressort 'ua.' ← ressortir 'valakihez folyamodik' < késő lat resortire 'bíróshoz folyamodik' ← re- 'újra, vissza' + sortir 'elnyer' ← sors 'sors']

2.1.14 resztorán (Ker) (ált) (köz) (biz) étterem, vendéglő [szrb restoran ‘vendéglő, étterem’, < fr restaurant ‘ua.’ < lat restauratio ‘megújítás, helyreállítás’ ← restauro ‘helyreállít’]
resti (biz) vasúti vendéglő [magy becéző < ném Restaurant ‘étterem, vendéglő’ < fr restaurant ‘ua.’ ← restaurer ‘helyreállít, felfrissít’]

2.2 Az is megtörténik, hogy az eltérő származási útvonal ellenére (a vajdasági szó francia–szerb etimológiájú, a magyarországi francia–német etimológiájú) azonos alakúak a szavak. Érdekes, hogy a magyarországi szavak közül több is régies vagy elavult (pl. kredit, lokalitás, parter, rezerva). (vö. Termini szótár, Kovács 1968-1975, Byjаклнja 1980, Tótfalusi 2008)

2.2.1 kredit 1. (Pénz) (ált) (köz) hitel, kölcsön, 2. (Táv) (ált) (köz) (mobiltelefonon) lebeszélhető pénzösszeg; keret [szrb kredit 1. ‘hitel, kölcsön’, 2. ‘hitel(keret)’, 3. átv. ‘hitel, hírnév’ < fr crédit ‘hitel’, ‘kölcsönneves’, ‘követelés, követelmény’, ‘tekintély’ < lat credo 1. ‘valakire valamit biz, rábíz, átad’, 2. ‘valakiben bizik, bizalmat helyez’, 3. ‘valaki szavának, mondásának hisz, hitelt ad’, 4. ‘vél, gondol, hisz’]

kredit (elav) (Ker) hitel [ném Kredit < fr crédit ‘ua.’ < lat creditum ‘kölcsön, adósság’, tkp. ‘hit, hitel, bizalom’ ← credere ‘hisz’]

2.2.2 lokál 1. (Hobby) (ált) (vál) (ritk) (éjszakai) szórakozóhely; 2. (Ker) (ált) (biz) üzlethelyiség [szrb lokal 1. ‘helyiség, üzlethelyiség’, 2. ‘nyilvános hely; mulatóhely, szórakozóhely’ < fr locale fn ‘helyiség’; mn ‘helyi, helybeli’]

lokál táncos éjszakai mulatóhely [ném (Nacht)lokal ‘éjszakai vendéglő, mulató’ < fr local ‘helyi, helyiség’ < lat locus ‘hely’]

lokalitás (Földr) (isk) (közél) (köz) meghatározott terület [szrb lokalitet 1. ‘helyi jelleg, sajátosság, színezet’, 2. ‘régészeti lelőhely’ < fr localité ‘helyiség, helybeliség’]

lokalitás (elav) helyiség; helyi jelleg [ném Lokalität ‘ua.’ < fr localité ‘ua.’]

2.2.3 masszív (Geol) (id+isk) (szak) (köz) hegytömeg, őshegység [szrb masiv ‘hegytömb, masszívum’ < fr massif ‘alapfal’]

masszív erős, tartós, szilárd, súlyos, tömör; keménykötésű, tagbaszakadt [ném massiv ‘ua.’ < fr massif ‘ua.’]

2.2.4 parter (Ép Műv) (köz) földszinti nézőtér [szrb parter 1. földszint (épületben), 2. földszint (nézőtéren), 3. szőnyeg (birkózásban), 4. talajtorna < fr par terre ‘földszint, a talaj mentén’ ← par ‘által, mentén’ < lat per ‘ua.’ + terra ‘föld’]

parter (elav) (Szính) földszint a nézőtéren; virágágyak dekoratív elrendezése díszkertben [ném Parterre ‘ua.’ < fr par terre ‘földszint, a talaj mentén’ ← par ‘által, mentén’ + terre ‘föld’ < lat per ‘ua.’ + terra ‘föld’]

2.2.5 peron (Közl) (ált) (köz) kocsiallás (autóbusz-pályaudvaron) [szerb peron 1. ‘beszállóhely (vasútállomáson); kocsiallás (autóbusz-állomáson)’, 2. ‘belépő (vasúti kocsin, villamoson)’, 3. ‘terasz’ < fr perron ‘ua.’]

peron fel- és leszállásra való kiépített szakasz vasúti vágányok mellett; vasúti és villamoskocsi vagy busz fel- és leszállásra való része [ném Perron ‘ua.’ < fr perron ‘kölépcső, feljárat’, tkp. ‘nagy kő’ < ófr perre ‘kő, szikla’ < népi lat petra ‘ua.’ < gör petra ‘ua.’]

2.2.6 pionír (Pol) (ált) (köz) (tört) az úttörőszervezet tagja a szocializmus időszakában [szerb pionir 1. ‘utász, árkász, hidász’, 2. ‘előharcos, úttörő, pionír’, 3. ‘úttörőszervezet tagja’ < fr pionnier ‘gyalogos katona’, ‘úttörő, felderítő’]

pionír úttörő, kezdeményező; az egykori szocialista országok gyermekszervezeteinek tagja, úttörő; (elav) kat hidász, utász [ném Pionier ‘utász, úttörő’ < fr pionnier ‘ua.’ < ófr pion, peon ‘ua.’ < késő lat pedo ‘gyalogos katona’ < lat pes ‘láb’]

2.2.7 plomba 1. (Orv) (id) (biz) fogtömés, 2. (id) (biz) ólomzár [szerb plomba 1. ‘fogtömés’, 2. ‘ólmazár, ólompecsét’, 3. ‘(üres telek) beépítés(e)’ < fr plomb ‘ólm’ < lat plumbum ‘ólm’]

plomba ólmazár, ólompecsét, zárjegy; (Orv) ónamalgám fogtömés [ném Plombe ‘ólmazár, fogtömés’ < fr plomb ‘ólm, szonda’ < lat plumbum ‘ólm’]

2.2.8 rajon 1. (Hív) (id) (közél) (biz) körzet, 2. (Hív) (id) (közél) (biz) (tört) járás [szerb rajon / rejon ‘kerület’ < fr rayon ‘sugár’, ‘küllő’ ‘barázda’, ‘fiók’ < ol raggio ‘sugár’, ‘küllő’, ‘hatáskör, hatóssugár’ < lat radius ‘sugár’]

rajon körzet, vidék, kerület [ném Rayon ‘ua.’ < fr rayon ‘sugár, kör sugara, körzet’ ← rai ‘sugár’ < lat radius]

2.2.9 rámpa (Közl) (ált) (kissé biz) sorompó [szerb rampa 1. ‘(rakodó)rampa, ponk’, 2. ‘vasúti átjáró’, 3. ‘sorompó’, 4. ‘rivalda’, ‘lámpasor’ < fr rampe ‘lépcsőkanyarulat’, ‘lépcsőszak’, ‘lépcsőkar’]

rámpa lejtős kocsifelhajtó; emelt szintű rakodóhely sínek mellett [ném Rampe < fr rampe ‘ua.’ ← ramper ‘kúszik, emelkedik’ < ol rampare, eredetileg grampare ‘felmászik’ < germán Krampe ‘kampó’]

2.2.10 rezerva 1. (ált) (kissé biz) tartalék, 2. (Sport) (ált) (kissé biz) tartalék játékos [szerb rezerva 1. ‘fenntartás, tartózkodás’, 2. ‘tartalék, készlet’ 3. ‘tartalékállomány’; ‘tartalékos szolgálat’ 4. ‘tartalék játékos’ 5. ‘fenntartás’ < fr réserve ‘fenntartás, kivétel’; ‘tartózkodás, óvatosság’; ‘tartalék, tartaléksereg’]

rezerva (elav) (Kat) tartalék; tartózkodás, óvatosság [ném Reserve ‘ua.’ < fr réserve ‘ua.’]

2.3 Nyolc olyan szópár van a korpuszomban, amelynek vajdasági tagja francia–szerb

etimológiájú, a magyarországi pedig német etimológiájú. Közülük csupán kettőnek azonos az alakja (kolonizál, likvidáció), a többi különbözik egymástól. (vö. Termini szótár, Kovács 1968-1975, Byjаклнja 1980, Tótfalusi 2008)

2.3.1 **ágencia** (biz) ügynökség (hajózási ügynökség, hírügynökség, folyamhajózási ügynökség, kereskedelmi ügynökség stb.) [szrb agencija 'ua' < fr agence 'ügynökség, ügyvivőség' < lat ago 'mozgásba hoz, indít']

agencia (elav) ügynökség; ügyvédi megbízatás [ném Agentie 'ua.']

2.3.2 **agregát** (Műsz) (köz) áramfejlesztő vagy egyéb energiát előállító erőgép [szrb agregat 'ua' < fr agrégat 'halmaz' < lat aggrego 1. 'hozzátesz, hozzáad v. -számlál, 2. összegyűjt, -halmaz']

aggregát (Műsz) két vagy több gép egyetlen működő egységgé összekapcsolt állapota (pl. gőzturbina és generátor az áramfejlesztőben) [ném Aggregat 'ua.']

2.3.3 **ekonomista** (Közg Munka) (biz) közgazdász [szrb ekonomist 'ua' < fr économiste 'ua' < ~gör ökonómia 'gazdaság']

ökonómus (Közg) az ökonómia szakértője, közgazdász, közgazda [ném Ökonom 'ua.']

2.3.4 **grupa** (id) (biz) csoport [szrb grupa 'ua' < fr groupe 'csoport; társaság' ← grouper 'csoportosít, összeállít']

grupp dísznövényekkel beültetett virágágy; (turista)csoport [ném Gruppe 'ua.' < ol gruppo 'ua.' < ófn kropp 'kerek valami, daganat']

2.3.5 **kolonizál** (Társ) (isk) (közél) (köz) (tört) többségi etnikumú lakosságot telepít a történelmi Magyarország utódállamainak magyarlakta területeire [szrb kolonizovati 1. 'gyarmatosít', 2. '(be)telepít, (be)népesít', 3. 'gyarmattá tesz' < fr coloniser 'gyarmatosít']

kolonizál gyarmatosít; telepít, betelepít [ném kolonisieren 'ua.']

2.3.6 **likvidáció** 1. (Közg) (isk) (közél) (köz) felszámolás (vállalkozásé), 2. (ált) (közél) (köz) felszámolás, megsemmisítés (dologé, szervezeté, emberé) [szrb likvidacija 1. 'felszámolás; vállalat tevékenységének beszüntetése; kiárusítás', 2. 'megszüntetés, megsemmisítés', 3. 'kivégzés, kiirtás', 4. 'rendezés, eltörlés', 5. 'számfejtés' < fr liquidation 'kiszámolás, számfejtés; érvényesítés' < lat liquidus 1. 'híg, folyó, (szétfolyó)', 2. 'világos, átlátszó', 3. 'tisztá, folyékony, könnyű, nyugodt, csendes, vidám, zavartalan, háborítatlan, érthető, bizonyos']

likvidáció (Ker) felszámolás, kiárusítás, (jog) eltörlés, megsemmisítés, (sajtó) kivégzés, kiirtás [ném Liquidation 'ua.']

2.3.7 prevenció (ált) (köz) preventív, megelőző [szrb preventivan, -vna ‘megelőző, óvó, gátló, elhárító, biztonsági’ / ~m o (protekciós, szekciós, szelekciós stb.) < fr préventif ‘megelőző’ < lat praevenio ‘megelőz’]

preventív (a bajt) megelőző, elhárító; előzetes, óvó (lépés, intézkedés) [ném präventiv ‘ua.’]

2.3.8 tapíroz (Kozmet) (ált) (biz) hajat fésüléssel borzol, dúsít; tupíroz [szrb tapirati ‘tupíroz’ < fr toupet ‘álhaj, vendéghaj, vendégfür’ < ófr toupe ‘sörény’ < frank top ‘ua.’]

tupíroz (haját) fésűvel fellazít, felborzol, tornyosra formáz; (biz) felfúj, felnagyít, kicifráz [ném toupieren ‘ua.’]

2.4 Három szópár esetében a vajdasági szó francia–szerb etimológiájú, a magyarországi latin-német etimológiájú. Voltaképpen a francia szavak mögött is latin előzmény húzódik meg. (vö. Termini szótár, Kovács 1968-1975, Byjakлиja 1980, Tótfalusi 2008, Finály 1884)

2.4.1 kondukter (Közl) (biz) kalauz [szrb kondukter 1. kalauz, jegykezelő, 2. villamosvezető < fr conducteur vezető, felügyelő < késő lat conductor ‘vezető’]

konduktor (Vill) áramvezető; (Orv) sebbe vagy operált belső üregbe vezethető műszer, (elav) vonatvezető; (elav) kalauz, jegyvizsgáló [ném Konduktor ‘áramvezető’ < késő lat conductor ‘vezető’ ← conducere ‘összeterel’]

2.4.2 kopíroz (ts ige) (Nyomda) (biz) fénymásol [szrb kopirati 1. ‘(le)másol, átír; másolatot készít; sokszorosít’, 2. ‘fény(kép)másolatot készít’, 3. ‘utánoz’ < fr copier ‘átír, átrajzol, sokszorosít; lenyomatot készít; utánoz’ < újlat copia ‘hasonmás’ < lat copia ‘bőség, készlet’]
kopíroz másol; utánoz, követ, majmol, koppint [ném kopieren < kk lat copiare ‘másol’]

2.4.3 szupremáció (id+isk) (szak+közél) (köz) szupremácia [szrb supremacija 1. ‘fennhatóság, főhatalom’, 2. ‘főlény’ / ~m o (rotáció, információ, kommunikáció, produkció stb.) < fr suprématie ‘ua.’ < lat supremus ‘legfelső’ ← superus ‘felső’]

szupremácia fennhatóság, főhatalom; vezető szerep; főlény [ném Suprematie ‘ua.’ < lat supremus ‘legfelső’ ← superus ‘felső’]

2.5 A vizsgált szavaknak egy kisebb csoportjában a vajdasági szó latin-francia-szerb, a magyarországi latin-francia eredetű, más az alakjuk. Az alakbeli eltérés főleg a szerb kiejtés hatására következik be. (vö. Termini szótár, Kovács 1968 – 1975, Byjakлиja 1980, Tótfalusi 2008, Finály 1884)

2.5.1 fritéza (Házt) (id) (biz) olajsütő [szrb friteza ‘ua’ < fr (machine) friteuse ‘olajban sütő (gép)’ ← friter ‘(olajban) süt’ < lat frigo ‘süt, pörköl, aszal’]

fritőz (Műsz) elektromos olajsütő [fr (machine) friteuse ‘olajban sütő (gép)’ ← friter ‘(olajban) süt’ < lat frigere ‘aszal, pörköl’]

2.5.2 klosár (biz) (ritk) csöves, hajléktalan [szrb klošar 'hajléktalan, csavargó, a párizsi alvilág tagja' < fr clochard 'koldus', 'sántikáló' ← clocher 'sántít' < lat claudicare 'sántikál' ← claudus 'sánta']

clochard [klosár] hajléktalan csavargó, aki elvből nem hajlandó dolgozni [fr ‘koldus’, tkp. ‘sántikáló’ ← clocher ‘sántít’ < lat claudicare ‘sántikál’, claudere biceg ← claudus ‘sánta’]

2.5.3 plázsa (Földr) (id) (biz) strand; fürdőzésre alkalmas (tenger)part [szrb plaža ‘strand, fövenyfürdő’ < fr plage ‘fürdésre alkalmas vízpart’, ‘homokföveny’]

plázs fürdőzésre alkalmas lapos tengerpart, homokpart, fövenypart [fr *plage* ‘ua.’ < lat *plaga* ‘vidék, táj’]

2.6 Négy esetben a vajdasági szó francia–szerb, a magyarországi latin–francia eredetű, ennek ellenére azonos az alakjuk. (vö. Termini szótár, Kovács 1968 – 1975, Вѣдклиѡа 1980, Tótfalusi 2008, Finály 1884)

2.6.1 poén (Sport) (id) (biz) pont mint a teljesítménymérés eszköze [szrb poen ‘pont’, ‘rész’ < fr point ‘szúrás’, ‘pont’, ‘varrás’, ‘hímzés’, ‘szakasz’, ‘körülmeny’ < lat punctum ‘szúrt kis folt, pont’]

póén² nyerő egység, pont, nyerőpont, pontérték (kártyában, biliárdban, egyes sportokban)
[ném Point ‘pont’ < fr point ‘pont’ < lat punctum ‘ua.’ ← pungere ‘szúr’]

2.6.2 séf (Munka) (id) (biz) főnök [szrb šef ‘főnök, vezető, elöljáró’ < fr chef ‘fő, főnök, vezér’ < lat caput ‘fej’]

séf konyhafőnök, főszakács; főnök, elöljáró, tulaj, góré [fr chef (de cuisine) ‘konyhafőnök’, tkp. ‘főnök, irányító, fő-’ < lat caput ‘fej’]

2.6.3 szignalizáció (Műsz) (id) (köz) (biztonsági) jelzőrendszer [szrb signalizacija 1. ‘jelzőberendezés’ 2. ‘jelzőrendszer’ 3. ‘jelzés’ / ~m o (rotáció, információ, kommunikáció, produkció stb.) < fr signalisation ‘jelrendszer, értesítés, előrejelzés, figyelmeztetés’ < újlat signale ‘jelzés’ < lat signalis ‘jellel kapcsolatos’ ← signum ‘jel’]

szignalizáció jelrendszer; értesítés, előrejelzés, figyelmeztetés [fr signalisation ‘ua.’ < késő lat signale ‘jelzés’ < lat signalis ‘jellel kapcsolatos’ ← signum ‘jel’]

2.6.4 szuterén (Ép) (köz) alagsor [szrb *suteren* 1. ‘alagsor, pincesor, mélyföldszint’ 2. ‘pincelakás’ < fr *souterrain* ‘ua.’ < lat *subterraneus* ‘föld alatti, föld alatti hely’]

szuterén alagsor, pincelakás [fr souterrain ‘ua.’ < lat subterraneus ‘föld alatti’ ← sub ‘alatt’ + terra ‘föld’]

2.7 Előfordul, hogy a vajdasági szó francia–szerb, a magyarországi olasz–francia / holland–francia / arab–francia eredetű, és más az alakjuk. (vö. Termini szótár, Kovács 1968 – 1975, ВѢКЛИЈА 1980, Tótfalusi 2008)

2.7.1 bilten (Hiv) (köz) közlőny [szerb bilten 'ua' < fr bulletin 'napi jelentés', 'napi parancs', 'orvos napidíja', 'írott újság']

bulletin [bünten] (Pol) hivatalos közlemény; ilyen közleményeket tartalmazó alkalmi vagy rendszeres kiadvány [fr bulletin 'ua.' < ol bollettino 'lap, cédula' < kk lat bulla 'pecsételés oklevél' ← 'buborék, kör alakú függő pecsét']

2.7.2 bulvár (köz) sugárút [szerb bulevar '1. 'körút, sugárút', 2. 'erődítmény' < fr boulevard 'körút, széles, fásított sétaut' < holl bolwerk 'sánc, védőbástya' ← skandináv bol 'fatörzs' + werk 'mű']

bulvár körút; széles, fásított sétaut [fr boulevard 'ua.' < holl bolwerk 'sánc, védőbástya' < skandináv bol 'fatörzs' + holl werk 'mű' (a körutak gyakran lebontott városfalak helyén épültek)]

2.7.3 sifra 1. (ált) (köz) rejtjel, sifre, 2. (ált) (köz) titkosírás, 3. (Hiv) (ált) (köz) azonosító jel [szerb šifra 1. 'rejtjel, titkosírás'; 'jelszám', 2. 'jelige' < fr chiffre 'szám, számjel'; 'jel, jegy, iratjegy']

2.7.4 sifre rejtjel, titkosírás jele [fr chiffre 'ua.', 'számjegy' < ar sifr 'nulla' (a rejtjelezés egyik kezdeti módja a betűk számjegyekkel való helyettesítése volt)]

2.8 Hat olyan szópár került anyagomba, amelynek vajdasági tagja francia–szerb eredetű, magyarországi tagja latin, középkori latin v. késő latin. Ebben a csoportban csak eltérő alakú szavak vannak. Érdekes, hogy a vajdasági magyar szekretár közvetlen magyarországi megfelelője a szekretárius ('titkár') elavult, él viszont a bútorfélére utaló szekreter szó. (vö. Termini szótár, Kovács 1968 – 1975, Byjаклиja 1980, Tótfalusi 2008 Finály 1884)

2.8.1 koverta (ált) (biz) boríték [szerb koverta 'boríték' < fr couvert 'teríték, evőeszköz, hajlék, födél, árnyas hely, boríték' < középk. lat coperta 'borítás, boríték' < lat cooperire 'befed' ← co- + operire 'eltakar']

koperta (elav) levélboríték [kk lat (littera) coperta 'beborított (levél)' < lat cooperire 'befed' ← co(n)- nyomósító + operire 'eltakar']

2.8.2 kursz 1. (Okt) (id) (biz) tanfolyam, 2. (Pénz) (id) (közél) (biz) árfolyam [szerb kurs 1. '(tőzsdei) árfolyam' 2. 'tanfolyam, előadássorozat' 3. '(rövid) tankönyv' 4. 'irányvonal, irányzat' 5. 'politikai helyzet, politikai hangulat' 6. 'irány, útirány' < fr cours 'folyás, futás, menet, járás; folyam' < lat cursus 1. 'futás, szaladás', 2. átv. ért. 'folyás, forgás, menet, folyamat, irányzat']
kurzus (Okt) tanfolyam, (ker) valuta árfolyama, (közg) tőzsdei árfolyam, (pol) irányzat, irányvonal, (hajó) kijelölt útirány, (elav) (irod) ritmikus próza [lat cursus 'futás, menet, folyás' ← currere 'fut']

2.8.3 preventíva (id) (köz) megelőzés [szrb preventiva ‘megelőzés, megelőző intézkedés/ szolgáltat/kezelés; óvintézkedés’ < fr préventif ‘megelőző’ < lat praevenio ‘megelőző’]
prevenció megelőzés, óvintézkedés [lat praeventio ‘ua.’]

2.8.4 szanitáris 1. (Orv) (Hiv) (ált) (közél) (köz) közegészségügyi, 2. (Házt) (ált) (köz) a fürdőszobára, mosdóra, vécére és felszerelésükre vonatkozó [szrb sanitarni ‘szanitárius, (köz)egészségügyi’ < fr sanitaire ‘egészségi, egészségügyi’ < lat sanus ‘egészséges’]
szanitárius (Orv) egészségügyi [tud lat sanitarius ‘ua.’ < lat sanitas]

2.8.5 szekretár 1. (Hiv) (id) (közél) (biz) titkár [szrb sekretar 1. ‘titkár’, 2. ‘kígyászeselyű, lábakeselyű’, 3. ‘szekreter, kis íróasztal’, 4. ‘társasjáték neve’ < fr secrétaire 1. ‘titkár’, 2. ‘írószekrény’]
szekretárius (elav) titkár [késő lat secretarius ‘ua.’ < lat secretum ‘titok’]
szekreter fiókos, lehajtható lapú bútor, írószekrény [fr (meuble) secrétaire ‘titkári (bútor)’]

2.8.6 terén (id) (biz) terep, terrén [szrb teren 1. ‘(föld)terület’, 2. ‘terep’, 3. ‘mezőny, pálya’ < fr terrain ‘terület, talaj, föld’ < lat terra 1. ‘föld, mint anyag és elem’, 2. ‘a föld színe’, 3. ‘szárazföld’]
terrén (föld)terület; tevékenység, kutatási terület [lat terrenum ‘föld, szántó’ ← terrenus ‘földi, földes, a földhöz tartozó’ ← terra ‘föld’]

2.9 A francia–szerb eredetű vajdasági szónak kivételesen francia–angol, illetve spanyol–német eredetű magyarországi párja is lehet. A vajdasági magyar szervisz javítószolgálatra utal, a magyarországi szerviz viszont nemcsak javítószolgálat, hanem asztali étkészlet is lehet. (vö. Termini szótár, Kovács 1968 – 1975, Byjakaиja 1980, Tótfalusi 2008)

2.9.1 dróga (biz) kábítószer [szrb droga ‘ua.’ < fr drogue ‘gyógyszeráru, fűszeráru’]
drog kábítószer, (elav) gyógyászati anyag < ang drug ‘gyógyszer, altató, kábítószer’ < fr drogue ‘vegyszer’ < (?) alném droge ‘száraz’]

2.9.2 szervisz (Ker) (id) (biz) szolgáltatás; jótállási javítás; javító, ill. karbantartó szolgálat, szerviz [szrb servis ‘ua.’ < fr service ‘ua.’ < lat servitium ‘a rabszolgák, a háznép, a cselédség’]
szerviz² (Műsz) javítószolgálat, javítóműhely, javítóüzem [ang service ‘szolgálat, karbantartás, javítás’ < fr service ‘szolgálat’] / **szerviz**¹ asztali étkészlet, teríték [auszt ném Servis ‘ua.’ < fr service ‘szolgálat, felszolgálat, edénykészlet’ < lat servitium ‘szolgálat, szolgálat’ ← servus ‘rabszolga’]

2.9.3 marmeládé (Gaszt) (nép) (biz) lekvár, íz [szrb marmelada ‘(vegyes) gyümölcsíz, gyümölcspaszta, marmelád’ < fr marmelade ‘(vegyes) gyümölcsíz’ < gör méli ‘méz’]
marmelád gyümölcsíz, lekvár, narancslekvár [ném Marmelade ‘ua.’ < sp marmelada ‘birsalmalekvár’ < lat melimelum ‘birsalma’ < gör melimélon ‘birsalma’, tkp. ‘mézalma’ ← meli ‘méz’ + mélon ‘alma’]

2.10 A szerb nyelv közvetítésével nemcsak más alakban vagy más jelentéssel jutnak be francia szavak a vajdasági magyarba, hanem olyanok is, amelyeknek nincsen magyarországi megfelelőjük. Nyolc ilyen szó található gyűjteményemben, ezek jelentik a legmarkánsabb különbséget a vajdasági és a magyarországi szóhasználat között. (vö. Termini szótár, Kovács 1968 – 1975, Byjaklija 1980, Mićunović 1988, Tótfalusi 2008)

2.10.1 dezsúrni I. (id) (biz) ügyeletes személy [szerb dežurni 'ua' < fr de jour 'napos']

dezsúrni II. (id) (biz) ügyeletes [szerb dežurni 'ua' < fr de jour 'napos']

2.10.2 ekrán 1. (Műsz Inf) (ált) (köz) (ritk) képernyő; számítógép monitora, 2. (Műsz Távk) (ált) (köz) tévéképernyő [szerb ekran 'képernyő, monitor, mozivászon' < fr écran 'ernyő']

2.10.3 kotizáció 1. (köz) részvételi díj [szerb kotizacija 1. '(pénzbeli) hozzájárulás', 2. 'pénzbeli hozzájárulás megszabása', 3. '(társulati) tagdíj' < fr cotisation '(ki)szabás, kivetés, kirovás', 'fizetendő arányos rész, betét']

2.10.4 luszter (Házt) (ált) (köz) csillár [szerb luster 'csillár' < fr lustreur 'fényesítő' ← lustre 'fény, koszorú-gyertyatartó' < lat lustrum 'tisztító, engesztelő áldozat']

2.10.5 marzsa (Közg) (id) (szak) (biz) érték-, árfolyam-különbözet [szerb marža 'haszonkulcs, (kereskedelmi) árrés' < fr marge 'valaminek a széle' < lat margo 'szél, oldal']

2.10.6 revialis (id+isk) (közél+sajtó) (köz) revü jellegű [szerb revijalni / revijski 1. 'szemle-, szemlei', 2. 'folyóirat-, revü, revüs', 3. 'bemutató' < fr revue 'átvizsgálás, kutatás, nyomozás, vizsgálat'; 'szemle']

2.10.7 sztázs 1. (Munka) (id) (biz) szolgálati idő, munkában töltött évek száma, 2. (Munka) (id) (biz) gyakornokként eltöltött szolgálati idő, 3. (Orv) (szak) (biz) szigorló orvosi szolgálat [szerb staž 1. 'gyakorlóév, gyakorlati idő, (kórházi/üzemi) gyakorlat', 2. 'szolgálati idő, munkában töltött idő; szolgálat' < fr stage 'képzés, edzés' ← 'kanonokok kötelező jelenléte']

2.10.8 tirázs 1. (Nyomda) (id) (biz) példányszám [szerb tiraž 1. 'húzás' 2. 'peldányszám' < fr tirage ~ua.']

3. Összegzés

Az a jelenség, hogy a vajdasági magyar szóhasználatba a szerb nyelv közvetítésével tömegesen kerülnek be francia szavak, egyrészt arról tanúskodik, hogy a nyelvek közötti kapcsolat nincs mindig helyhez és időhöz kötve, másrészt pedig arról, hogy a szószármaztatás különböző útvonalakat is követhet, nem feltétlenül korlátozódik egyre. A magyar nyelvváltozatokba került francia szavak vizsgálata alapján azt is megtudhatjuk, hogy az eredeti szóalak többé-kevésbé megváltozhat, nem biztos, hogy megmarad a szó eredeti jelentése, illetve, hogy csak bizonyos jelentését (jelentéseit) igénylik az átvevő nyelv beszélői.

Irodalom

- Bárdosi Vilmos–Szabó Dávid 2016. *Francia-magyar kézikészítár*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Finály Henrik 1884. *A latin nyelv szótára*, Budapest: Franklin Társulat
- Kovács Kálmán szerk. 1968-1975. *Szerbhorvát-magyar szótár* I-III. Tartományi Tankönyvkiadó Intézet. Újvidék.
- Mićunović, Ljubo 1988. *Savremeni rečnik stranih reči*, Književna zajednica Novog Sada, Univerzitetska riječ. Novi Sad–Nikšić.
- Popović, Mihailo I. 2005. Reči francuskog porekla u srpskom jeziku. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. Beograd.
- Skok, Petar 1971–73. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I-III*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Zagreb.
- Tótfalusi, István 2008. *Idegenszó-tár: Idegen szavak értelmező és etimológiai szótára*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Zaicz Gábor szerk. 2006. *Etimológiai Szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Бујаклија, Милан 1980. Лексикон страних речи и израза. Просвета. Београд.

Internetes források

Termini szótár <http://termini.nytud.hu/htonline/> (2022.08.18.)

Függelék

Stílusminősítések

(ált) általános	(euf) eufemisztikus, szépítő	(kissé rég) kissé régies
(átv) átvitt	(gyerm) gyermeknyelvi	(köz) közömbös
(biz) bizalmas	(id) idegenes	(közél) közéleti
(durva) durva	(iron) ironikus, gúnyos	(lezs) lezser
(elav) elavult	(isk) iskolázott	(nép) népies
(emelk) emelkedett	(kedv) kedveskedő	(pejor) pejoratív, rosszálló

(ritk) ritka	(szleng) szlenghez tartozó	(tréf) tréfás, humoros
(sajtó) sajtónyelvi	(táj) tájnyelvi	(tud) tudományos
(szak) szaknyelvi	(tört) történeti	(új) új
(szépir) szépirodalmi	(trágár) trágár	(vál) választékos

Fogalomköri minősítések

(Áll) állatvilág, állattan
 (Biol) biológia, környezettan
 (Bút) bútoripar, bútorok
 (Embert) embertan, élettan
 (Ép) építészet, építőanyagok, építményfajták, épületrészek
 (Fil) filozófia
 (Fiz) fizika
 (Földr) földrajz + meteorológia
 (Gasz) gasztronómia, konyhaművészet; élelmiszerek, italok
 (Geol) geológia/földtan
 (Gépk) gépkocsizás
 (Házt) háztartás; lakberendezés; lakás, lakóház
 (Hiv) hivatali élet, közigazgatás, társadalombiztosítás
 (Hobb) kedvtelés, társasjáték, gyermekjáték
 (Inf) informatika, kommunikáció, számítástechnika, internet
 (Ipar) ipar
 (Irod) irodalomtudomány, irodalmi stilsztika, retorika
 (Jog) jogtudomány + igazságszolgáltatás, bűn-üldözés
 (Kat) katonaság + hadtudomány
 (Ker) kereskedelem, vendéglátás, üzlettípusok
 (Kozmet) kozmetika; hajápolás, hajviseletek
 (Közg) közgazdaság
 (Közl) közlekedés + szállítás
 (Lél) lélektan/ pszichológia; lelkiállapotok, viselkedésformák
 (Mat) matematika, statisztika
 (Mezőg) mezőgazdaság + agrártudomány, borászat, szőlészet, kertészet
 (Munka) munkavégzés; foglalkozások
 (Műsz) műszaki, gyári, gyártási, géppel kapcsolatos, technika, technológia
 (Műv) művészet
 (Népr) néprajz, kulturális antropológia, etnológia; hiedelmek, mesefigurák
 (Növ) növényvilág, növénytan
 (Nyelv) nyelvek, nyelvtan, nyelvészet, írás
 (Nyomda) nyomdászat + könyvelőállítás, könyvkiadás; sajtótermékek, sokszorosítás
 (Okt) oktatás + nevelés, tanügy

(Orv) orvostudomány + gyógyszerészet + egészségügy
(Ölt) öltözködés, divat, ékszerek, táskák, övek, egyéb ruha-kiegészítők
(Pénz) pénzügyek, bankszakma
(Pol) politikai élet, politológia
(Sport) sport, sporteszközök, sportlétesítmények, sportrendezvények
(Szính) színházi élet
(Társ) társadalomtudományok
(Táv) távközlés, posta, rádió, tévé
(Term) természettudományok
(Tört) történelem, történettudomány, régészet, címerstan
(Vad) vadászat + halászat
(Vall) vallás, hitélet
(Vegy) vegyészet, vegytan/kémia
(Vill) villamosság + villanyszerelés

A horvátországi magyarság által használt lexémák egy magyar fordításban

DELATOVIĆ SONJA
sdelatovic@student.elte.hu

1. Bevezetés

A horvátországi magyar nyelvhasználatra erős befolyással van a többségi és hivatalos horvát nyelv. Hatása kontaktusjelenségeket eredményez, és egyúttal azokban tükröződik. Így például számos horvát lexéma közvetlen szóátvételeként bekerült a horvátországi magyarság mindennapi nyelvhasználatába. A nyelvi közvetítés kutatási lehetőségeinek köszönhetően ez a nyelvi jelenség fordításokban is vizsgálható, hiszen egy kortárs horvát regény magyar fordításában is találhatunk horvátországi magyarok által használt lexémákat, amelyek ekképpen bekerül(het)nek a közmagyar nyelvbe. Jelen esettanulmány célja Kristian Novak Črna mati zemla regényének magyar nyelvű fordításában a Termini magyar–magyar szótár és adatbázis alapján feltárni és azonosítani azokat a lexémákat, amelyek jellemzőek a horvátországi magyarság beszédére, valamint megvizsgálni a fordítási stratégiákat az alkalmazott fordítási műveletek alapján.

2. Elméleti háttér

2.1 A horvátországi magyar nyelvhasználat lexikai sajátosságairól

A horvátországi magyarság nyelve „baranyai beszéd” (Lehocki-Samardžić 2014, 2022) néven is ismert, minthogy a horvátországi magyarok többsége Baranya horvátországi részén él, a Drávaszögben, és ekképpen nevezi saját nyelvváltozatát. Ezen nyelvváltozat egyik fő jellemzője a többségi és hivatalos horvát nyelv hatása, ami kontaktusjelenségeket eredményez. Ezek különösen a lexikai szinten mutatkoznak meg. Célszerűbb azonban a közelmúlt nyomán a délszláv nyelvek hatásáról beszélni, ugyanis a drávaszögi és a vajdasági nyelvhasználatnak vannak közös lexikai vonásai.

Lehocki-Samardžić (2022: 197–198) e közös szókincset hét kategóriába sorolja. Ezek a következők: a köznyelvben is megtalálható (dél)szláv szóátvételek (nem szerepelnek a Termini szótárban) (pl. *málna*, *pálca*), a délszláv nyelvek hatására használt idegen szavak (pl. az *angazsál* ’alkalmaz’, a *reszkeioz* ’kockáztat’), közvetlen szóátvételek (pl. a *patika* ’sportcipő’, a *boloványe* ’betegszabadság’), szókapcsolatok fordításai (pl. *családi orvos*, *akadémiai év*), frazémák közvetlen átvételei, régies szavak és kifejezések (pl. a *firhang* ’függöny’), valamint a horvát nyelvből átvett szavak és kifejezések, amelyek részben a korábbi szerb kölcsönszavakat váltották fel (pl. *bémijszka* helyett *kémijszka* ’golyóstoll’ jelentésben, *passzus* helyett *putovnica*

’útlevel’ jelentésben). Kutatásom szempontjából különösen a közvetlen szóátvételek csoportja érdekes, amely közvetlen következménye a két- és többnyelvűségből fakadó nyelvi interferenciának.

2.2 A Termini magyar–magyar szótár és adatbázis

Mivel tanulmányom a fordításban szereplő horvátországi magyarok által használt lexémákat járja körül, kiindulópontjaként a Termini magyar–magyar szótár és adatbázis szolgál, amely szócikkeiben összegyűjti és leírja a határon túli régiók szavait és állandósult szókapcsolatait, azaz a korábban felsorolt lexémacsoportokat. A szótár létrehozója a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat, melyen belül az MTA határon túli régiók kutatócsoportjai működnek – Erdélyben, Felvidéken, Vajdaságban, Kárpátalján, Muravidéken, Drávaszögben és Órvidéken (ld. Benő, Péntek 2011; Benő 2017; Kolláth 2005; Lanstyák 2006, 2009; Lanstyák, Benő, Juhász 2010; Péntek 2008; Szoatak 2018).

A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat kiemelt szerepe, ráadásul fő szakmai programja a *határtalanítás*, amely „azokra a nyelvészeti (jelenleg leginkább lexikológiai és lexikográfiai, valamint korpusznyelvészeti) munkálatokra vonatkozik, melyeknek célja az, hogy az újonnan készülő vagy átdolgozott magyarországi nyelvészeti kiadványokban jelentőségüknek megfelelő mértékben jelenjenek meg a magyar nyelv határon túli változatai [...] ne csak a magyarországi magyar nyelvvel foglalkozzanak, hanem az egyetemes magyar nyelvvel, amely a magyarországi magyar nyelvváltozatokon kívül magába foglalja a határon túli magyar beszélőközösségek által beszélt nyelvváltozatokat is” (Lanstyák 2006). Meghatározását Tolcsvai (2017: 150, 155) a következőképpen egészíti ki: „az 1920-ban meghúzott trianoni határok szellemi, nyelvi, lelki meghaladásának programja, amely az 1990 utáni politikai változások következtében vált lehetővé”. A kitűzött cél megvalósításában, kiváltképpen a *szóhatártalanításban* (Benő, Juhász, Lanstyák 2020) a Termini magyar–magyar szótár és adatbázis rendkívül fontos eszköz. Mivel a határon túli államok nyelvéből származó kölcsönszavakat tartalmazza, idegen szavak szótárának is tekinthető, ugyanakkor általános szótár, mert nem összpontosít a nyelv valamely sajátos változataira, hanem alapvetően mindegyikből merít. Emellett a mai magyar nyelv szótára, és minden olyan szó belekerül, amely Trianon után része lett a magyar nyelv határon túli változatainak (Lanstyák, Benő, Juhász 2010).

2.3 Fordítási stratégiák

A vizsgálandó lexémák többsége kulturálisan kötött vagy kultúraspecifikus nyelvi elemnek (Aixelá 1996; Heltai 2013) tekinthető, azon belül reáliának (ld. Vlahov és Florin 1980), mert a forrásnyelvi kultúrához fűződik, és olyan kifejezésekről van szó, amelyek „az összehasonlításban szereplő más nyelvkultúrákban nem találhatók meg vagy jelentősen eltérnek” (Heltai 2013: 49). Kutatásuk lehetővé teszi a célnyelvi szöveg jellegére vonatkozó

fordítási tendenciák kimutatását, amelyeket befolyásol a nyelvkultúrák távolsága okozta többé vagy kevésbé eltérő kognitív környezet (vö. Sperber és Wilson 1996). Pedersen (2011) modelljében abból indul ki, hogy a fordítási stratégiák és a fordítási normák (Toury 1995) leírásában kifejezetten fontos az ún. „fordítási krízispontok” (*translation crisis points*) vizsgálata. Ezek olyan szövegjellemzők, amelyek problémát jelenthetnek a fordítás során, például szójátékok, költészet, idézetek vagy utalások. Azok a nyelvi elemek, melyeknek a referense a forrásnyelvi kultúrában található, szintén egyfajta krízispontok lehetnek.

A reáliák célnyelvi átültetésére szolgáló fordítási műveleteken belül Pedersen (2011) két fő kategóriát különböztet meg – a forrásnyelv-orientált (*Source Language (SL) oriented*) és a célnyelv-orientált (*Target Language (TL) oriented*) műveleteket – amelyek a korábbi Venuti (1995) honosítás/idegenítés dichotómiáján alapulnak. A honosítással a fordító igyekszik elérni a célnyelvi szöveg minél természetesebb hangzását, kerülni az idegenséget, míg az idegenítés a fordítás során gyakran az eredeti, idegenszerűen hangzó elemek megtartásában tükröződik, ami egyúttal nagyobb feldolgozási erőfeszítést igényel az olvasótól (vö. Sperber és Wilson 1996). A forrásnyelv-orientált műveletek az átvitelt, a konkretizálást és a tükörfordítást foglalják magukban. Ezekben belül Pedersen más kategóriákat is megkülönböztet a reáliák fordítása során. A célnyelv-orientált műveletek a generalizálás és a behelyettesítés, illetve azon belül a kulturális behelyettesítés és a parafrázis. A hivatalos ekvivalenssel való fordítást és a kihagyást Pedersen semleges műveleteknek tekinti, kutatásomban azonban az utóbbit a honosító műveletek közé sorolom, hiszen a kultúraspecifikus kifejezés kihagyásával a fordító igyekszik megkönnyíteni az olvasó feldolgozási erőfeszítését (Klaudy 2013; Heltai 2018).

3. Módszertan

3.1 Kutatási kérdések és a kutatási cél

Kutatásommal a kétnyelvű korpusz megvizsgálása alapján az alábbi kérdések megválaszolását tűztem ki célul:

1. Találhatók-e a szövegben a horvátországi magyarok nyelvhasználatára jellemző lexémák?
2. Alkalmazott-e a fordító idegenítő fordítási stratégiát?
3. Milyen funkciót töltenek be a horvátországi magyarság által használt lexémák a magyar fordításban?

Jelen esettanulmány célja Kristian Novak Črna mati zemla regényének magyar nyelvű fordításában feltárni és azonosítani azokat a lexémákat, amelyek jellemzőek a horvátországi magyarság beszédére, megvizsgálni a fordítási stratégiákat az alkalmazott fordítási műveletek alapján és kitérni funkciójukra egy magyar fordításban.

3.2 A korpusz

A megvizsgált korpusz egy kortárs horvát nyelvű regényből és annak magyar nyelvű fordításából áll. Kristian Novak horvát író Črna mati zemla (*Anyaföldnek nehéz sara*) című regénye 2013-ban jelent meg a zágrábi Algoritam kiadónál 300 oldalon. Maga a forrásnyelvi szöveg és fordításai a dialektus fordítását kutató fordításkutatóknak is érdekesek lehetnek, mert a párbeszédetek dialektusban íródtak. A regény végén ezért egy *Rječnik kajkavskih izraza i frazema* (*A kaj-nyelvjárás kifejezéseinek és frazémainak szótára*) című glosszárrium található, amelyben a szerző összegyűjtötte a szövegben előforduló tájszavakat a sztenderd horvát nyelvű megfelelőjükkel együtt. Összesen 175 tájszót fed le. Bognár Antal által készített magyar fordítása, *Anyaföldnek nehéz sara* 2016-ban jelent meg a Napkút Kiadónál, és 376 oldalra terjed ki. A magyar kiadásban a fordító módosította az említett listát úgy, hogy redukálta a *kaj* nyelvjárásra jellemző kifejezések számát, és hozzáadott a szövegben szereplő 31 kultúraspecifikus kifejezést, így a lista összesen 67 kifejezésből áll.

A forrásnyelvi szöveg nyelvezetének sajátosságairól a fordítója tollából olvashatunk a könyvvégi *Fordítói jegyzet*-ben: „A regénynek az emlékezetből előásott részei ugyanis a (nagyjából a magyartól a csángóval analóg távolságú) kaj nyelvjárásban hangoznak el, miközben az élő beszéd a Muraköz vegyes népességének német és magyar kölcsönhatásait is őrzi, ráadásul a történet a puskaporos délszláv fordulat korában gyökerezve az akkori változások számos jelenségét, valamint a visszaemlékező jelenében a későbbi horvát városi szlenget is bevonja szövetébe” (Bognár 2016: 363). Azzal a kérdéssel kapcsolatban, hogy vajon egy horvát regény magyar fordításában miért találhatók horvátországi magyarok által használt szavak, a fordító elárulja, hogy a forrásnyelvi szöveg magyar nyelvre való átültetésekor a „nyugat-dunántúli magyar nyelvjárás domináns jegyeire építve próbált hiteles atmoszférát teremteni a történet elmeséléséhez. Olyképpen, hogy máshol hihető legyen, ez egy zárt világban valahogy ekképp hangozhatott (volna), ha történetesen ugyanilyen „szigetmagyarsággal” mondják” (Bognár 2016: 364).

3.3 A vizsgálat módszerei

Kvalitatív jellegű kutatásom a fentiekben leírt, egy forrásnyelvi és egy célnyelvi szövegből álló kétnyelvű korpusz manuálisan történő szövegelemzésén alapul. Első lépésként a Termini magyar–magyar szótár és adatbázis alapján kigyűjtöttem és azonosítottam a célnyelvi szövegben a horvátországi magyarok által használt lexémákat. A megvizsgált lexémákat a példamondatokkal együtt, valamint a rövidített szócikkükkel ábécésorrendben, táblázatokban szemléltettem. A rövidített szócikket azt értem, hogy a szócikkeknek csak első részét közlöm, a szótárban szereplő horvát példamondatok nélkül. A horvátországi magyar nyelvhasználatra jellemző lexémák azonosítása után Pedersen (2011) taxonómiáját alkalmaztam, miszerint megállapítottam, milyen fordítási műveletek segítségével ültette át a fordító a forrásnyelvi szót a célnyelvre. A forrásnyelv-orientált/idegenítő, célnyelv-orientált/honosító és semleges jellegű fordítási műveletek megvizsgálása alapján kitértem a fordítási stratégiára az elemzett lexémákra vonatkozóan, valamint arra, hogy milyen szerepet töltenek be a horvátországi magyarság által használt lexémák a magyar célnyelvi szövegben.

4. Eredmények

A vizsgálat alapján a magyar nyelvű fordítás összesen nyolc, a horvátországi magyar nyelvhasználatra jellemző lexémát mutatott ki, miközben az egyik kétféle jelentésének köszönhetően kétszer is előfordul (*pionír*).

Az első példa a Cedevita, amely mint Horvátországban 1970-től készített narancs, citrom vagy más ízű vitaminpor, illetve üdítő, Vlahov és Florin (1980) terminológiája szerint néprajzi reáliának tekinthető.

Szócikk	Példa
cedevita (<u>fn</u>) (~k), ~t, ~ja 1. (<i>Gaszt</i>) (<i>Orv</i>) Va (<u>ált</u>) (<i>köz</i>) (<i>köz</i>), Hv (<u>ált</u>) (<i>köz</i>) (<i>köz</i>), Mv (<u>ált</u>) (<i>köz</i>) (<i>köz</i>) feloldva üdítőitalként fogyasztható, por alakú, gyümölcs ízű vitaminkészítmény	1a. <i>Pa bumo rekli ka ste se malo dotepli do mene i ka smo jeli napolitanke pa pili cedevite.</i> (Novak 225) 1b. <i>Majd aszmondjuk, kicsit beugrottatok hozzám, ettünk nápolyit, utána ittunk cedevitát.</i> (Bognár 296) végjegyzet: „Cedevita [...] – közkedvelt vitamindús italpor [...]” (Bognár 366)

1. táblázat. A *‘cedevita’* szócikk a *Termini szótárban* és a *forrásnyelvi* és a *célnyelvi* szövegben szereplő példamondatok

A fordító változatlanul megtartja a *cedevitát* a célnyelvi szövegben egy dialektusban íródott mondatban, és szerepelteti a könyvvégi szólistában. Még ha az olvasó figyelmen kívül is hagyná a végjegyzetet, a lexéma mellett szereplő *iszik* ige mégis segítséget nyújt abban, hogy könnyen kiderüljön, hogy valamilyen italról lehet szó. A *Termini* szótár szócikke szerint a horvátországi magyarokon kívül a vajdasági és muravidéki magyarok között is elterjedt a használata.

A horvátországi magyarok által használt lexéma a *cimetes*, amelyet a magyarországi köznyelv ma nem használ, de a regény fordításában előfordul.

Szócikk	Példa
cimetes (<u>mn</u>) ~ebb, ~en, - (<i>Gaszt</i>) Fv (<i>táj</i>) (<i>köz</i>) (<i>biz</i>), Va (<u>ált</u>) (<i>köz</i>) (<i>köz</i>), Hv (<u>ált</u>) (<i>köz</i>) (<i>köz</i>), Mv (<u>ált</u>) (<i>köz</i>) (<i>biz</i>), Öv (<i>táj</i>) (<i>köz</i>) (<i>biz</i>) fahéjas	2a. <i>Ona bi se udobrovojlila, pomazila me i napravila mi ribanu jabuku sa šećerom i cimetom.</i> (Novak 137) 2b. <i>Ilyenkor felderült, megsimogatott és cukros-cimetes reszelt almát készített nekem.</i> (Bognár 177)

2. táblázat. A *‘cimetes’* szócikk a *Termini szótárban* és a *forrásnyelvi* és a *célnyelvi* szövegben szereplő példamondatok

A *cimet*, illetve *cimetes* lexémára nem mondható, hogy különösebben kultúraspecifikus, hiszen *fabéjast* jelent. Az Arcanum Magyar Nyelv Értelmező Szótárában megtalálható, azonban kerülendő szónak minősül, valamint *népies* és *régies* minősítést kap. A Termini szótár szócikkből kiderül, hogy több régióban is használják.

Az alábbi táblázat a *fityó* lexémát helyezi középpontba. A Fiat 600 jugoszláv verziója a népszerű Zastava 600/750 volt, amely a beszélt nyelvben *fió*, *fića* vagy *fićek*-ként ismert. A jugoszláv és horvát kultúrában különös helyet foglal el, valamint a népszerűségéről számos vicc is tanúskodik. Érdeemes megemlíteni, hogy a közelmúltban jeles szimbólummá is vált, szimbolikusan ábrázolja a horvát győzelmet a délszláv háborúban. Eszéken, a Vukovarska és a Trpimirova utca kereszteződésében lévő *Crveni fió* nevű emlékmű, illetve művészeti installáció, arra a fityóra emlékeztet, amelyet 1991. június 27-én a Jugoszláv Néphadsereg T55-ös tankja megsemmisített, és amelynek televíziós felvétele körbejárta a világot.

Szócikk	Példa
fityó (fn) ~k, ~t, ~ja (Közl) Va (ált) (hétk) (kissé biz) (kissé rég), Hv (ált) (közh) (biz) Jugoszláviában / Szerbiában gyártott Fiat gépkocsi, Zastava-750-es típusú személygépkocsi	3a. <i>Jedva je pronašao, padajući kod svakog drugog koraka, svoj stari fićek i uzalud ga pokušavao otključati.</i> (Novak 156) 3b. <i>Minden második lépés után elbotolva alig tudta megtalálni régi Fityóját, és hiába próbálta kinyitni az ajtaját.</i> (Bognár 202) végjegyzet: „Fityó - az eredetiben: fićek, a Fiat - szabadalom alapján gyártott Zastava autó tovább becézése” (Bognár 366)

3. táblázat. *A 'fityó' szócikk a Termini szótárban és a forrásnyelvi és a célnyelvi szövegben szereplő példamondatok*

Ahogy a 3b. példamondatban megfigyelhető, a fordító megtartja a lexémát alkalmazkodva a magyar helyesírási szabályokhoz (a *ć*-ből *ty* lett), és kiegészíti a végjegyzetben található magyarázattal.

A következő példát, a *kioszkeot*, *A magyar nyelv értelmező szótára* két jelentésében közli, mint „Szabadtéri zenekarok számára épült, fedett, oszlopos, oldalt nyitott, rendsz. kerek építmény” vagy „<Nagyobb városok utcáin v. fürdőhelyeken> szabadban levő újság-, virág-, cukorkaárusító házikó; pavilon, bódé”. A második jelentése megfelel annak, amelyet a Termini szótár ír le.

Szócikk	Példa
kiosk (kioszk) (fn) ~ok, ~ot, ~ja Er (ált) (<i>kőzh</i>) (<i>biz</i>), Hv (ált) (<i>kőzh</i>) (<i>kőz</i>) kisméretű elárusító építmény, bódé	4a. U Čakovcu sam Dejanu rekao da sam i ja gladan, pa smo otišli do prvog kioska i on nam je, jedva vireći iznad pulta, s onoliko novaca koliko mu je ostalo, naručio dva hot-doga sa senfom. (Novak 127) 4b. Csáktornyán szóltam Dejannak, hogy én is megéheztem, ezért aztán odamentünk az első kioszkehoz , és a pultjánál, amelyhez alig ért fel, a maradék pénzen vett két hotdogot mustárral. (Bognár 162)

4. táblázat. A *kiosk* szócikk a Termini szótárban és a forrásnyelvi és a célnyelvi szövegben szereplő példamondatok

A következő lexéma a *patika*, de nem „gyógyszertár” jelentésben, hanem *tornacipőt* jelölve. A horvát nyelvben ezt a főnevet általában többes számban használják, de a fordító alkalmazkodik a magyar nyelv nyelvtani igényeihez, és egyes számba teszi. Megjegyzendő, hogy a *patika* az Értelmező szótár+-ban (Eöry 2013: 1245) külön szócikként jelentkezik, edzőcipőt, tornacipőt jelölve Vajdaságban és Dráva-vidéken, bár ez még nem jelenti azt, hogy egy átlagos tudással rendelkező magyar olvasó ismerné. A fordító tehát megtartja az eredeti lexémát, azaz átviszi a célnyelvre, és a végjegyzetben megadja magyarázatát.

Szócikk	Példa
patika (fn) ~k, ~t, ~ja (Ölt) (<i>Sport</i>) Va (ált) (<i>kőzh</i>) (<i>kőz</i>), Hv (ált) (<i>kőzh</i>) (<i>kőz</i>) edzőcipő, tornacipő, sportcipő	5a. Ne j sem si patike obul, ka ne žbudim mamo. (Novak 136) 5b. Nem húztam fel patikát , nehogy felébresszem anyámat. (Bognár 175) végjegyzet: „patika - a tornacipő délszláv nyelvi környezetben általánosan átvett elnevezése (ott: patike, többes)” (Bognár 368)

5. táblázat. A *patika* szócikk a Termini szótárban és a forrásnyelvi és a célnyelvi szövegben szereplő példamondatok

A megvizsgált szövegben a *pionír* lexéma két jelentésében szerepel, melyeket a Termini szótár is közöl homonim címszóként. Az első jelentésében társadalmi-politikai reáliának tekinthető, amelyet több régió is ismer a Termini szótár szerint. Jelentését *A magyar értelmész szótár* is ismerteti: „(1945 után) a Lenin tanításának szellemében működő szovjet ifjúsági szervezet tagja; szovjet úttörő”. A biztonság kedvéért a fordító megmagyarázza a végjegyzetben,

párhuzamba állítva a *pionírokat* az úttörőkkel. A *pionír* második jelentése a horvát sportnyelvhez tartozik, néprajzi reália, és csak a horvátországi régióra jellemző.

Szócikk	Példa
pionír (fn) ~ok, ~t, ~ja 1. (Pol) Er (ált) (<i>köz</i>) (<i>köz</i>) (<i>tört</i>) , Fv (ált) (<i>köz</i>) (<i>köz</i>) (<i>tört</i>) , Va (ált) (<i>köz</i>) (<i>köz</i>) (<i>tört</i>) , Ka (ált) (<i>köz</i>) (<i>köz</i>) (<i>tört</i>) , Hv (ált) (<i>köz</i>) (<i>köz</i>) (<i>tört</i>) az úttörőszervezet tagja a szocializmus időszakában	6a. <i>Država i Bog su imali neke stvari koje su se preklapale – pioniri i prva pričest, omladinci i krizma, ali mi se činilo da si nisu baš jako dobri.</i> (Novak 121) 6b. <i>Volt néhány dolog, amiben az állam és az Úr átfedésben álltak - a pionírság meg az első áldozás, az ifjúsági szervezet meg a béralkozás-, de úgy éreztem, hogy nincsenek nagyon jó viszonyban.</i> (Bognár 155) végjegyzet: „pionírság - az úttörők jugoszláviai megfelelői voltak a pionírok” (Bognár 369)
2. (Sport) Hv (ált) (<i>köz</i>) (<i>köz</i>) a labdarúgó csapatokban a 12-14 év közötti játékosokra használt kategóriánév	7a. <i>Jednoga mi je dana donio plavi dres i kopačke i rekao da će se osnovati grupa za pionire u Hrvatskom nogometnom klubu Rudar.</i> (Novak 190) 7b. <i>Egy nap kék mezűt és futballcipőt hozott nekem, és azt mondta, pionír szakosztály létesül a Rudar horvát labdarúgóklubban.</i> (Bognár 247)

6. táblázat. A *pionír* szócikk a Termini szótárban és a forrásnyelvi és a célnyelvi szövegben szereplő példamondatok

Az utolsó megvizsgált lexéma a *pelinkovac*, amely közismert, ürömből készült keserű ízű alkoholos italként néprajzi reáliának határozható meg. A horvát *pelinkovacot* hagyományosan Horvátországban állítják elő, és előállításának története 1862-ig nyúlik vissza, amióta folyamatosan gyártották. Egy eredeti, 1862-ből származó Pelinkovac palackot a Zágrábi Városi Múzeumban őriznek a termék eredetiségének és hagyományosságának bizonyítékeként. A fordító változatlanul átviszi a reáliát a célnyelvre.

Szócikk	Példa
pelinkovác (Pelinkovac) (fn) ~ok, ~ot, ~a (<i>Gaszt</i>) Va (<i>nép</i>) (<i>bétk</i>) (<i>köz</i>), Hv (<i>ált</i>) (<i>köz</i>) (<i>köz</i>) ürmöspálinka	8a. <i>Svi zašute, Matija ih upita boće li umjesto na groblje na pelinkovce, kad već otpada nastava.</i> (Novak 84)
	8b. <i>Matija feldobta, nem mennének-e el inkább egy pelinkovacra a temetés helyett, ha már úgy sincs tanítás.</i> (Bognár 108)

7. táblázat. A 'pelinkovác' szócikk a Termini szótárban és a forrásnyelvi és a célnyelvi szövegben szereplő példamondatok

5. Összegzés

A Termini szótár és adatbázis segítségével manuálisan elemzett korpusz eredményei alapján megállapítható, hogy a horvátországi magyarság által használt lexémák megtalálhatók a *Črna mati zemla* magyar fordításában. Bár a fordító által alkalmazott (feltehetően célszerű és meggondolt) átvitel révén idegenítés megy végbe, nem biztos, hogy minden magyar olvasó ezt a fordítási stratégiát tapasztalná olvasás közben – egy horvátországi magyar olvasó ugyanis természetesnek, közelinek érezné e kifejezéseket, hiszen saját nyelvhasználatát is jellem(e)z(het)ik az adott lexémák. Ugyanakkor egy magyar fordításban több funkciójuk is észlelhető. Az első a fordítási nyelv gazdagítása lenne, a második pedig a határtalanítás iránya felé vezethet, illetve a határon túli elemek egyfajta legitimálását, megerősítését jelenti. Ilyen szempontból egy fordítás arra is szolgálhat, hogy a magyarországi magyarok ismerkedjenek a határon túli magyarok által használt kifejezésekkel, másrészt pedig azok önbizalmát erősítse a sajátos nyelvhasználatukkal kapcsolatban.

Irodalom

- Aixelá, Javier Franco 1996. Culture-specific Items in Translation. In: Álvarez, Roman–M. Carmen África Vidal (eds) *Translation, Power, Subversion*. Multilingual Matters. Cleveland/Bristol/Adelaide. 52–78.
- Benő Attila–Péntek János (szerk.) 2011. *A Termini Magyar Nyelvi Kutatóbázis* tíz éve. Gramma Nyelvi Iroda–Szabó T. Attila Nyelvi Intézet. Dunaszerdahely–Kolozsvár.
- Benő Attila–Juhász Tihamér–Lanstyák István 2020. A Termini „határtalan” szótára. *Magyar Tudomány* 181/2: 153–63. <https://doi.org/10.1556/2065.181.2020.2.2>
- Benő Attila 2017. Termini – az internetes magyar–magyar szótár és adatbázis. In: Fábíán Zsuzsanna (szerk.): *Szótárírás a Kárpát-medencében. A magyar és a szomszédos országok többségi nyelveinek kétnyelvű szótárai. Lexikográfiai füzetek* 8. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 209–228.
- Eőry Vilma (szerk.) 2013. Értelmező szótár +. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Heltai Pál 2013. Kultúraspecifikus kifejezések és reáliák. *Fordítástudomány* 15/1: 32–53.
- Heltai Pál 2018. Változó fordítási normák egy magyar regény angol fordításában. In: Dombi Judit–Farkas Judit–Gúti Erika (szerk.) *Aszimmetrikus kommunikáció – Aszimmetrikus viszonyok. XXVI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus*. Szak Kiadó. Bicske. 464–486.
- Klaudy Kinga 2013. Nyelvi és kulturális aszimmetria a reáliák fordításában. In: Bárdosi Vilmos (szerk.) *Reáliák – A lexikológiától a frazeológiáig. Értelmezések és fordítási kérdések*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 86–91.
- Kolláth Anna 2005. Fejezetek a kisebbségi magyar nyelvhasználat összehasonlító vizsgálatából. *Magyar Tudomány* 2005/1: 156–163.
- Lanstyák István 2006. Nyelvi változatosság a határon túli magyar szókincsben. *Kisebbségkutatás* 2006/1. <http://epa.oszk.hu/00400/00462/00029/cikk8825.html>
- Lanstyák István 2009. Termini magyar–magyar szótár – minden Kárpát-medencei magyar szótára. In: Lanstyák István–Ményhárt József–Szabó Mihály Gizella (szerk.) *Tanulmányok a kétnyelvűségről* V. Gramma. Dunaszerdahely. 208–218.
- Lanstyák István–Benő Attila–Juhász Tihamér 2010. A Termini magyar–magyar szótár és adatbázis. *Regio* 21/3: 37–58.
- Lehocki-Samardžić Ana 2014. A horvát nyelv hatása a drávaszögi magyar nyelvre. In: Gasparics Judit–Ruda Gábor (szerk.) *Drávaszög és Szlavónia. Adalékok a horvátországi magyarok nyelvéhez és kultúrájához*. Muravidéki Baráti Kör Kulturális Egyesület. Pilisvörösvár. 30–43.
- Lehocki-Samardžić Ana 2022. A horvátországi magyar nyelvhasználat. In: Lehocki-Samardžić Ana (szerk.) *A horvátországi magyarság a 21. században*. Nap Kiadó. Budapest. 185–200.
- Pedersen, Jan 2011. *Subtitling Norms for Television*. John Benjamins Publishing Company. Amsterdam/Philadelphia.
- Péntek János 2008. Termini: magyar nyelvészeti kutatóállomások hálózata a Kárpát-medencében. *Kisebbségkutatás* 17/4. <https://epa.oszk.hu/00400/00462/00040/1623.htm>
- Sperber, Dan–Wilson, Deirdre 1996. *Relevance. Communication and Cognition. Second edition*. Basil Blackwell. Oxford.

- Szoták Szilvia 2018. A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat terminológiai tevékenysége - A Termini magyar-magyar szótár jogi vonatkozása és a közérthetőség. *Magyar Jogi Nyelv* 1: 25–29.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2017. Az anyaország és a külső régiók, a határtalanítás. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) *A magyar nyelv jelene és jövője*. Gondolat Kiadó. Budapest. 150–163.
- Toury, Gideon 1995. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. John Benjamins. Amsterdam/Philadelphia.
- Venuti, Lawrence 1995. *The translator's invisibility. A history of translation*. Routledge. London/New York.
- Vlahov, Sergej–Florin, Sider 1980. *Nyeperevogyimoje v perevogye*. Mezsdunarodnyije Otnoseniya. Moszkva.

Internetes források

- A magyar nyelv értelmező szótára <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/?list=eyJxdWVyeSI6ICJjaW1ldGVzIn0>
- Termini szótár <http://termini.nytud.hu/htonline/htlista.php?action=firstpage>

Források

- Novak, Kristian 2013. *Črna mati zemla*. Algoritam. Zagreb.
- Novak, Kristian 2016. *Anyaföldnek nebéz sara*. Napkút Kiadó. Budapest. Fordította: Bognár Antal.

ABSZTRAKTOK / SAŽETCI / SUMMARIES

A TERMINI MÁSFÉL ÉVTIZEDE TELJESÜLÉSEK ÉS MEGTORPANÁSOK

Péntek János

Absztrakt: Az előadás a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat másfél évtizedes történetét foglalja össze, különös tekintettel az elmúlt öt évre. A szerző rendre tárgyalja az előző nemzedék szerepét mostani témáink kutatásában, az 1990 utáni együttműködést, az Akadémia által kezdeményezett intézményesülést és a hálózati szerveződést az ezredforduló után. Tekintettel Eszékre, a mostani helyszínre és évfordulóra, bemutatja a szlovéniai, szerbiai, horvátországi nyelvész kollégák bekapcsolódását, a helyi kutatóállomások létrejöttét. Hangsúlyozza, hogy a regionális és a közös kutatások is elsődlegesen a magyar nyelvi közösségek helyzetére irányulnak, és hogy ennek vannak elméleti és gyakorlati vonatkozásai, lehetővé teszik a nyelvi tervezést, a határtalanítással és egyéb témákkal közvetlenül hozzájárulnak a nyelvmegtartáshoz a veszélyeztetett nyelvi közösségekben. A közös munka legfőbb akadálya az, hogy a kutatások kizárólag bizonytalan és rövid távú pályázati keretben folynak, nincs biztosítva a kutatóállomások normatív, stabil költségvetése, és így nincs lehetőségük fiatal munkatársak bevonására.

Kulcsszavak: magyar nyelvi régiók, nyelvi kutatóállomások, hálózati együttműködés, nyelvi tervezés, határtalanítás, nyelvmegtartás

Fifteen Years of Termini; Achievements and Setbacks: The presentation summarizes the 15 years of activity of the Termini network of Hungarian linguistic research centres, primarily focusing on the last five years. I will discuss the role of the previous generation in the research of our current topics, the cooperation efforts after 1990, the institutionalization initiated by the Hungarian Academy of Sciences, and the organization of the network after the year 2000. Considering that the meeting will be held in Osijek, I will present the Slovenian, Serbian and Croatian linguists' engagement, and the establishment of the local research centres. I will emphasize that both the regional and the joint research is mainly focused on the status of Hungarian speaking communities, and the fact that this has both theoretical and practical aspects: it facilitates language planning, and it directly contributes to language preservation in the endangered language communities. The main obstacle of the joint work is that these projects are exclusively financed by unstable and short-term research funds, thus the research centres lack a normative, stable budget, consequently there is no possibility to engage young colleagues in the work.

Keywords: Hungarian language regions, language research centres, network cooperation, language planning, language preservation

Petnaest godina Terminija – uspjesi i padovi: Izlaganje obuhvaća 15 godina postojanja Međunarodne jezikoslovne istraživačke mreže Termini s posebnim naglaskom na posljednjih pet godina. Autor kronološki izlaže ulogu prethodne generacije u istraživanjima koja se danas provode, suradnju koja se razvila poslije 1990. godine, proces institucionalizacije i organiziranje u istraživačku mrežu koje pokreće Mađarska akademija znanosti nakon prelaska u novo tisućljeće. S obzirom na to da smo u Osijeku i na obljetnicu koju obilježavamo, autor prikazuje priključivanje istraživača jezikoslovaca iz Slovenije, Srbije i Hrvatske te osnivanje regionalnih istraživačkih centara. Posebno naglašava da su istraživanja regionalnog i općeg karaktera ponajprije usmjerena na položaj lokalnog stanovništva koje se služi mađarskim jezikom, te da to ima određene korelacije u teoriji i praksi: omogućuju jezično planiranje, a temama poput bezgraničnosti i sličnima neposredno pridonose očuvanju jezika u jezično ugroženim zajednicama. Najveća je prepreka zajedničkom radu što se ti projekti financiraju isključivo iz nestabilnih i kratkoročnih istraživačkih fondova, istraživački centri nemaju stabilne i normativne proračune zbog čega nisu u mogućnosti uključiti u rad mlađe kolege.

Ključne riječi: mađarske jezične regije, jezični istraživački centri, mrežna suradnja, jezično planiranje, očuvanje jezika

A MAGYAR NYELVTERÜLET VÁLTOZÁSA HORVÁTORSZÁG MAI TERÜLETÉNEK KELETI RÉSZÉN AZ ELMÚLT FÉL ÉVEZREDBEN

Kocsis Károly

Absztrakt: A tanulmány Horvátország mai területének keleti részén, hozzávetőleg a mai Eszék-Baranya és Vukovár-Szerém megye területén vázolja az általános etnikai térszerkezetbe ágyazottan a magyar nyelvterület változását a középkor végétől a 2011-es horvát népszámlálásig. A változások bemutatása az alábbi korszakolás szerint történik: 1. középkor vége, 2. 1526 – 1687 közötti időszak, 3. 1687 – 1867 közötti időszak, 4. 1867 – 1918 közötti időszak, 5. 1918 – 1941 közötti időszak, 6. 1941 – 1945 közötti időszak, 7. 1945-1991 közötti időszak, 8. 1991 utáni időszak. Az etnikai-nyelvi viszonyok bemutatásánál különös hangsúlyt kap a hatalomváltásokat (pl. 1526, 1687, 1918, 1941, 1945, 1991, 1998) közvetlenül megelőző és azokat követő (kényszer, irányított és spontán; politikai és gazdasági háttérű) migrációknak, a földrajzi környezetnek (illetve fekvésnek) az etnikai-nyelvi térszerkezetre gyakorolt hatásának bemutatása.

Kulcsszavak: magyar nyelvterület, etnikai földrajz, Baranya, Szlavónia, Szerémség

The changes of the Hungarian speaking area in the eastern parts of today's Croatia in the past half-millennium: The paper outlines the changes in the Hungarian-speaking area, embedded in the surrounding ethnic and geographical area, from the end of the Middle Ages to the 2011 Croatian census, in the eastern part of today's Croatia, approximately in Osijek-Baranja and Vukovar-Srijem counties. The changes are presented according to the following periods: 1. the end of the Middle Ages, 2. the period between 1526 – 1687, 3. the period between 1687 – 1867, 4. the period between 1867 – 1918, 5. the period between 1918 – 1941, 6. 1941- Period between 1945, 7. period between 1945 – 1991, period after 1991. In the presentation of ethnic-linguistic relations, particular emphasis is placed on the migrations immediately preceding and following (forced, controlled and spontaneous; political and economic background) the changes of power (e.g., 1526, 1687, 1918, 1941, 1945, 1991, 1998), the geographical environment (or location) presentation of its effect on the ethnic-linguistic spatial structure.

Keywords: Hungarian language area, ethnic geography, Baranja, Slavonia, Srijem

Promjena mađarskog govornog područja u istočnom dijelu današnje Hrvatske u proteklih pola tisućljeća: Rad opisuje promjene na mađarskom govornom području koje su uklopljene u opće etničke prostorne strukture od kraja srednjeg vijeka do popisa stanovništva Hrvatske 2011. u istočnom dijelu današnje Hrvatske, na području otprilike današnje Osječko-baranjske i Vukovarsko-srijemske županije. Promjene se prikazuju prema sljedećoj kronologiji: 1. kraj srednjeg vijeka, 2. razdoblje 1526. – 1687., 3. razdoblje 1687. – 1867., 4. razdoblje 1867. – 1918., 5. razdoblje 1918. – 1941., 6. razdoblje 1941. – 1945., 7. razdoblje 1945. – 1991., 8. razdoblje nakon 1991. U prikazu etničko-lingvističkih odnosa poseban je naglasak stavljen na migracije koje su neposredno prethodile i slijedile (prisilne, kontrolirane i spontane; politička i ekonomska pozadina) promjene vlasti (npr. 1526., 1687., 1918., 1941., 1945., 1991. 1998.), geografsko okruženje (ili položaj) te prikaz njegova utjecaja na etničko-lingvističku prostornu strukturu.

Ključne riječi: mađarsko jezično područje, etnička geografija, Baranja, Slavonija, Srijem

ON THE RESEARCH OF HUNGARIAN MINORITY BILINGUALISM, FOCUSING ON THE RELATIONSHIP BETWEEN LINGUISTICS AND LANGUAGE PEDAGOGY

Tolcsvai Gábor

Abstract: The bilingual education research group, founded by the staff of the Constantine the Philosopher in Nitra (Slovakia), Ferenc Rakóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education and The Sapientia Hungarian University of Transylvania has chosen the determination between science and education as one of their main points of interests for the Hungarian speaking communities outside the Hungarian borders. More specifically, how the offer of contemporary, authentic results and research results of certain subfields of linguistics (descriptive grammar, including semantics, pragmatics, textual studies, sociolinguistics), pedagogy, language pedagogy and psychology meets the practical pedagogical activity, the work of teachers, by developing lesson plans and courses, as well as by preparing textbooks and other teaching tools among minority Hungarians. This also includes the aspect of how much freedom individual schools and teachers have in developing their curricula. The research is justified by the often-conservative nature of mother tongue education and the poor efficiency of the official language education. Based on school visits and consultations in the three countries, very different practices can be observed: In Slovenia, Hungarian schools can create their own teaching programs based on the students' own language skills, with significant results. In Slovakia, they are experimenting with a new centrally regulated curriculum, which leaves little free space for the teacher and does not build on the students' language skills. In Finland, students' own L1 and L2 language skills are an important factor in systematic learning. Good practices are implemented through methods based on a functional approach to language.

Keywords: functional linguistics, bilingualism, minority, second language as state language, language pedagogy

A Kárpát-medencei magyar kisebbség kétnyelvűségének kutatásáról a nyelvtudomány és a nyelvpedagógia kapcsolatára összpontosítva: A Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, a Beregszászi II. Rákóczi Ferenc Főiskola és a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem munkatársai által létrehozott Kétnyelvűségi oktatási kutatócsoport vizsgálatainak egyik fő iránya a tudomány és az oktatás viszonyát vizsgálja a határon túli magyar régiókban. Közelebbről azt, hogy a nyelvtudomány egyes részterületei (író grammatika, beleértve a szemantikát, pragmatika, szövegtan, szociolingvisztika), a pedagógia, a nyelvpedagógia és

a pszichológia kortárs, autentikus eredményei, kutatási eredményeinek kínálata miképpen található a gyakorlati pedagógiai tevékenységgel, a tanári munkával, az óratervek és tanmenetek kidolgozásával, valamint a tankönyvek és más taneszközök készítésével a kisebbségi magyarok körében. Ide tartozik az a szempont is, hogy az egyes konkrét iskoláknak, a tanároknak mekkora a szabadságuk a tanmenetek kidolgozásában. A kutatást az anyanyelvi oktatás gyakran konzervatív jellege és az államnyelv-oktatás gyenge hatékonysága indokolja. A három országban végzett iskolalátogatások és konzultációk alapján nagyon eltérő gyakorlatok tapasztalhatók: Szlovéniában a magyar iskolák saját tanítási programokat készíthetnek a tanulók saját nyelvi tudására is építve, jelentős eredményekkel. Szlovákiában központi szabályozású új tantervvel kísérleteznek, amely a tanárnak kevés szabad teret hagy, és nem épít a diákok nyelvtudására. Finnországban a diákok saját L1 és L2 nyelvtudása fontos tényező a rendszerező tanulásban. A jó gyakorlatok a nyelv funkcionális megközelítésére alapozó módszerek által valósulnak meg.

Kulcsszavak: funkcionális nyelvészet, kétnyelvűség, kisebbség, másodnyelv mint államnyelv, nyelvpedagógia

O istraživanju dvojezičnosti mađarske manjine u Karpatskom bazenu s fokusom na odnos lingvistike i jezične pedagogije: Grupa za istraživanje dvojezičnog obrazovanja koju su osnovali djelatnici Sveučilišta Konstantina Filozofa u Nitri (Slovačka), Visoke škole Ferenc Rákóczi II. u Beregovu (Ukrajina) i Mađarskog sveučilišta Sapientia u Transilvaniji (Rumunjska) kao jedan od glavnih smjerova rada utvrđuje odnos između znanosti i obrazovanja u mađarskim regijama izvan granice. Konkretnije ta grupa proučava kako se ponuda suvremenih, autentičnih rezultata i rezultata istraživanja pojedinih potpodručja lingvistike (deskriptivna gramatika, uključujući semantiku, pragmatiku, tekstualne studije, sociolingvistiku), pedagogije, jezične pedagogije i psihologije susreće s praktičnom pedagoškom djelatnošću, radom nastavnika, izradom nastavnih planova kao i izradom udžbenika i drugih nastavnih sredstava i pomagala za manjinske mađarske manjine. To također uključuje i aspekt slobode koju pojedine škole i nastavnici imaju u izradi svojih nastavnih planova i programa. Istraživanje je opravdano često konzervativnom prirodom obrazovanja materinskog jezika i slabom učinkovitošću obrazovanja državnog jezika. Na temelju posjeta školama i konzultacija u tri zemlje, mogu se uočiti vrlo različite prakse. U Sloveniji mađarske škole mogu kreirati vlastite nastavne programe na temelju vlastitih jezičnih vještina učenika sa značajnim rezultatima. U Slovačkoj se eksperimentira s novim centralno reguliranim nastavnim planom i programom koji ostavlja malo slobodnog prostora za nastavnike i ne temelji se na jezičnim vještinama učenika. U Finskoj su jezične vještine L1 i L2 učenika važan čimbenik u sustavnom učenju. Dobra praksa provodi se kroz metode koje se temelje na funkcionalnom pristupu jeziku.

Ključne riječi: funkcionalna lingvistika, dvojezičnost, manjina, drugi jezik kao državni jezik, jezična pedagogija

NYELVI (EMBERI) JOGOK ÉS JOGSÉRTÉSEK A SZOVJETUNIÓHOZ TARTOZÓ KÁRPÁTALJÁN (1944–1991)

Csernicskó István

Absztrakt: Sok szó esett az utóbbi néhány évben arról, hogyan szűkíti Ukrajna a kisebbségek nyelvi jogait (Csernicskó 2022, Fedinec–Csernicskó 2020, 2021). Az ide vonatkozó elemzések egy része arra a következtetésre jutott, hogy a független Ukrajna 2017 után olyan nyelvi jogi szabályozási rendszert vezet be fokozatosan, amely a még Szovjetunió fennállása idején fennálló állapotokhoz képest is visszalépésként értelmezhető (Csernicskó et al. 2020, Csernicskó–Tóth 2021). Kétségtől, a Szovjetunió, különösen fennállásának utolsó két évtizedében, alapvető jogként biztosított néhány olyan nyelvi jogot, amelyeket az 1991-ben a kommunizmust építő birodalomból kivált ukrán állam fokozatosan von vissza. Az alábbiakban azt mutatjuk be röviden, hogy milyen nyelvi jogokkal rendelkeztek a Szovjetunióban, pontosabban az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaságban élő magyarok, illetve azt, hogy milyen nyelvi jogsérelmek érték ezt a közösséget az 1945 és 1991 közötti időszakban, vagyis akkor, amikor Kárpátalja is a világméretű birodalom kötelékébe tartozott.

Kulcsszavak: emberi jogok, nyelvi jogok, kisebbségi nyelvi jogok, nyelvi jogsérelmek Kárpátalján

Language (human) rights violation in the Soviet Union Carpathia (1944–1991): In the last few years, there has been a lot of talk on Ukraine's restrictions of the linguistic rights of minorities (Csernicskó 2022, Fedinec–Csernicskó 2020, 2021). Some of the relevant analyses concluded that after 2017, independent Ukraine will have gradually introduced a language regulation system that can be interpreted as a step back compared to the conditions that existed even during the existence of the Soviet Union (Csernicskó et al. 2020, Csernicskó–Tóth 2021). Undoubtedly, the Soviet Union, especially in the last two decades of its existence, guaranteed some language rights as fundamental rights, which Ukraine, that separated from the soviet empire in 1991, is gradually withdrawing. In this paper we will briefly present the linguistic rights of the Hungarians living in the Soviet Union, more precisely in the Ukrainian Soviet Socialist Republic, and the linguistic rights violations suffered by this community in the period between 1945 and 1991, i.e., when Zakarpattia was part of the Soviet Union.

Keywords: human rights, language rights, minority language rights, language rights violations in Transcarpathia

Kršenje jezičnih (ljudskih) prava u Zakarpatju u vrijeme Sovjetskog Saveza (1944. – 1991.): U posljednjih nekoliko godina mnogo se govorilo o tome kako Ukrajina ograničava jezična prava manjina (Csernicskó 2022, Fedinec–Csernicskó 2020, 2021). Neke od relevantnih analiza došle su do zaključka da će nakon 2017. neovisna Ukrajina postupno uvoditi regulaciju jezičnog sustava koji se može tumačiti kao korak unazad u odnosu na uvjete koji su postojali čak i za vrijeme Sovjetskog Saveza (Csernicskó et al. 2020., Csernicskó–Tóth 2021). Nedvojbeno je da je Sovjetski Savez, posebno u posljednja dva desetljeća svoga postojanja, zajamčio neka jezična prava kao temeljna prava, koja je Ukrajina, nakon što se 1991. godine odvojila od komunističkog imperija, postupno povlačila. U radu se ukratko prikazuju jezična prava Mađara koji žive u Sovjetskom Savezu, točnije u Ukrajinskoj Sovjetskoj Socijalističkoj Republici, te kršenja jezičnih prava koja je pretrpjela ta zajednica u razdoblju od 1945. do 1991. godine, odnosno kada je Zakarpatje bilo u sastavu imperija svjetskih razmjera.

Ključne riječi: ljudska prava, jezična prava, manjinska jezična prava, kršenje jezičnih prava u Zakarpatju

NYELVI PROBLÉMÁK KEZELÉSE MINT NYELVALAKÍTÓ TEVÉKENYSÉG

Lanstyák István

Absztrakt: Dolgozatom elméleti jellegű, a szakirodalom és saját korábbi kutatásaim alapján a nyelvi problémák néhány alapvető kérdését tárgyalom benne a nyelvalakítás szempontjából, különös tekintettel a nyelvalakítás újabb irányzatára, az ún. nyelvmenedzselés-elméletre. Először a „nyelvi probléma” fogalmát tisztázom, a nyelvi problémák és nyelvi ideológiák kapcsolatára is rávilágítva. Utána a nyelvi és a metanyelvi tevékenység mibenlétével foglalkozom röviden. Ezt követően részletesebben is bemutatom a nyelvmenedzselés-elméletet, amely alkalmasnak látszik a nyelvi kisebbségek nyelvi problémáinak kezelésére. Ezek után a nyelvi problémakezelési stratégiákat tekintem át. Külön fejezetet szentelek a (nyelvközi) fordításhoz kapcsolódó nyelvi problémáknak. Végül egy hosszabb fejezetben a nyelvi probléma-kutatás módszertani kérdéseivel foglalkozom.

Kulcsszavak: nyelvi probléma, nyelvalakítás, metanyelvi tevékenység, nyelvi ideológiák, fordítás

Dealing with language problems as a language management activity: The paper deals with some basic questions of language issues, utilizing the literature about language issues and about problem solving in general, as well as the results of the author's research in this area. After a very brief introduction the first section deals with the concept of „language problem” and sheds light on the interconnection between language problems and language ideologies. The second section presents the concept of linguistic and metalinguistic activities. The third section gives an overview of the Language Management Theory which seems suitable for treating the language issues of linguistic minorities. The fourth section deals with the strategies of language management. The fifth section analyses the language problems concerning translation. Finally, the topic of the sixth section is the methodological problems of the investigation of language issues.

Keywords: language problem, language management, metalinguistic activity, language ideologies, translation

Suočavanje s jezičnim problemima kao aktivnost jezičnog menadžmenta: Rad se bavi nekim temeljnim pitanjima jezične problematike, koristeći se literaturom o jezičnoj problematici i općenito o rješavanju problema kao i rezultatima autorovih istraživanja u ovom području. Nakon vrlo kratkog uvoda, prvi odjeljak bavi se konceptom „jezičnog problema” i također baca svjetlo na međupovezanost između jezičnih problema i jezičnih ideologija.

Drugi dio predstavlja pojam jezične i metajezične djelatnosti. Treći dio daje pregled teorije upravljanja jezikom koja se čini prikladnom za tretiranje jezičnih problema jezičnih manjina. Četvrti dio bavi se strategijama upravljanja jezikom. Peti dio analizira jezične probleme koji se tiču prevođenja. Naposljetku, tema su šestoga dijela metodološki problemi istraživanja jezičnih problema.

Ključne riječi: jezični problem, upravljanje jezikom, metajezična djelatnost, jezične ideologije, prevođenje

DIASPORA RESEARCH – ON THE MARGINS OF SOCIOLINGUISTIC RESEARCH AMONG THE HUNGARIAN DIASPORA IN AUSTRIA.

Szoták Szilvia

Abstract: The main purpose of the study is to provide insights into the background of the online survey of Hungarians in Austria in 2021, and to provide the framework and methods necessary to understand the language use and language preservation motivations, community-constructing cross-border mobility patterns and plans of the otherwise differentiated Hungarian diaspora community. To obtain the results, I conducted an online questionnaire survey and interviews with NGO leaders.

I do not consider the Hungarian diaspora in Austria as a homogeneous group since it is very heterogeneous: it is differentiated by the period of emigration, religious and political affiliations, economic power and social stratification, in addition to the country of origin (which can be any country neighbouring Hungary) and the different social milieu. The questionnaire was completed by 1418 people in Hungarian and 36 in German - the majority of them women.

The research focused on language use patterns across the five generations, the relationship between education and language, leisure and language use, and language attitudes.

Its originality lies in the idea that this research experience could be the basis for a deeper understanding of the Hungarian diasporisation process and the language use habits of the diaspora group.

Keywords: attitudes, Hungarian diaspora in Austria, diaspora research, diaspora community, diasporisation process

Diaszpórákutató – az ausztriai magyar diaszpórá szociolingvisztikai vizsgálatának margójára. A tanulmány célja, hogy betekintést adjon a 2021-ben az ausztriai magyarság körében végzett online kérdőíves kutatás előzményeibe, s hogy kijelölje azokat a kereteket és módszereket, amelyek szükségesek az egyébként differenciált magyar diaszpóráközösség nyelvhasználati és nyelvmegőrzési motivációinak, valamint közösségkonstruáló, államhatárokon átívelő mobilitási szokásainak és terveinek a megértéséhez. Az eredmények elérése érdekében online kérdőíves kutatást végeztem, továbbá a civil szervezetek vezetőivel készítettem interjúkat.

Az ausztriai magyar diaszpórára nem mint homogén csoportra tekintek, hiszen az nagyon is heterogén: differenciálja a kivándorlás időszaka, a vallási vagy politikai hovatartozás, a

gazdasági erő, a társadalmi rétegződés, a származási ország, stb. A kérdőívet 1418 fő töltötte ki magyarul, 36 fő németül – többségében nők.

A kutatás az öt generációt érintő nyelvhasználati szokásokra, az oktatás és nyelv, a szabadidő és nyelvhasználat összefüggéseire, s a nyelvi attitűd vizsgálatára koncentrált.

Eredetisége abban rejlik, hogy elképzelésünk szerint e kutatási tapasztalat alapja lehet a magyar diaszporizációs folyamat és a diaszpóracsoport nyelvhasználati szokásai mélyebb megismerésének.

Kulcsszavak: attitűd, ausztriai magyar diaszpóra, diaszpórakutatás, diaszpóraközösség, diasporizációs folyamat

Istraživanje dijaspore – na margine sociolingvističkih istraživanja mađarske dijaspore u Austriji. Cilj je ovoga rada dati uvid u sve ono što je prethodilo online anketnom ispitivanju provedenom 2021. godine među pripadnicima mađarske manjinske zajednice u Austriji, te da se opišu metode i okviri koji su potrebni za istraživanje jezika, motivaciju očuvanja jezika, kao i za razumijevanje običaja i planova vezano za održavanje zajednice i za prekograničnu mobilnost u inače diferenciranoj manjinskoj zajednici u dijaspori. Kako bih došla do rezultata, provela sam online anketno istraživanje te sam napravila i intervjue s voditeljima civilnih udruga.

Mađarsku zajednicu u dijaspori u Austriji ne promatram kao homogenu grupu, naime ona je iznimno heterogena: diferencira ju vrijeme preseljenja, politička i vjerska pripadnost, gospodarska snaga, socijalna raslojenost, država porijekla itd. Anketu je ispunilo 1418 osoba na mađarskom jeziku, 36 osoba na njemačkom jeziku, većinom žene.

Istraživanje je bilo usmjereno na pet generacija koje su odgovarale na pitanja vezana za okolnosti uporabe jezika, vezu između jezika i obrazovanja, vezu između jezika i slobodnog vremena i stav prema jeziku. Izvornost rada proizlazi iz toga što, prema našem viđenju, iskustvo ovoga istraživanja može poslužiti kao temelj za dublje razumijevanje procesa dijasporizacije i okolnosti uporabe jezika u mađarskim zajednicama u dijaspori.

Ključne riječi: stavovi, mađarska dijaspora u Austriji, istraživanje dijaspore, zajednica dijaspore, proces dijasporizacije

A MAGYAR NYELV ESZÉK VÁROS NYELVI TÁJKÉPÉBEN

Lehocki-Samardžić Ana

Absztakt: Magyar nyelvű feliratokat Eszéken (Horvátország) leginkább a magyar szervezetek és intézmények tábláin találunk, de jelen vannak a kereskedelmi és privát szférában is. Kutatásaimban Szoták (2013) és Laihonon (2012) által megadott felosztást és metodológiát alkalmazom, miszerint a feliratokat nemcsak hivatalos és nem hivatalos kategóriába soroltam, hanem részletesebb kategorizációt is alkalmaztam, ugyanis a feliratok és táblák kihelyezésének célját és célcsoportját is figyelembe vettem.

A jelenleg 96 313 lakost számláló városban 759 fő vallja magát magyarnak, ami a hivatalos adatok szerint 0,79%-át teszi ki az összlakosságnak. A magyar nemzetiségű lakosság csekély száma ellenére a magyar nyelv Eszék város szinte minden területén jelen van, ami egyrészt a jogszabály sikeres alkalmazását bizonyítja, másrészt a helyiek befogadóképességet, ami a több évszázados multietnikus és -kulturális hagyomány következménye.

Kulcsszavak: Eszék város nyelvi tájképe, kisebbségi jogok, multietnicitás, multikulturalizmus

Hungarian language in Osijek's language landscape: Hungarian inscriptions in Osijek (*Eszék*) (Croatia) are mostly found on the signs of Hungarian organizations and institutions, but they are also present in the commercial and private spheres. In my research, I use the categorisation and methodology given by Szoták (2013) and Laihonon (2012), according to which I not only classify the inscriptions into official and unofficial categories, but I also use a more detailed categorization by considering the purpose and target group of the displayed inscriptions and signs.

In Osijek, town which currently has 96,313 inhabitants, 759 people identify themselves as Hungarian, which, according to official data, is 0.79% of the total population. Despite the size of the Hungarian population, the Hungarian language is present in almost all areas of the city of Osijek, which on the one hand proves the successful application of the legislation, and on the other hand the receptiveness of the locals, which is a consequence of several centuries old multi-ethnic and cultural tradition.

Keywords: language landscape of Osijek, minority rights, multiethnicity, multiculturalism

Mađarski jezik u jezičnom krajobrazu Osijeka: Natpisi na mađarskom jeziku u Osijeku (Hrvatska) ponajprije se mogu vidjeti na pločama mađarskih udruga i ustanova, ali pronalazimo ih i u gospodarskoj i privatnoj sferi. U svom istraživanju oslanjam se na klasifikaciju natpisa prema Szoták (2013) i Laihonen (2012). Metodologiju istih autora koristim također i za podjelu natpisa na službene i neslužbene, ali primjenjujem i detaljniju klasifikaciju pri čemu uzimam u obzir cilj postavljanja i ciljnu publiku natpisa.

U gradu u kojem trenutačno živi 96 313 stanovnika njih 759 izjašnjava se Mađarima što prema službenim podacima čini 0,79 % ukupnog stanovništva. Unatoč malom broju stanovnika koji se izjašnjavaju Mađarima, mađarski je jezik u gradu Osijeku prisutan na gotovo svim razinama što je s jedne strane posljedica uspješne primjene zakonskih odredbi, a s druge strane posljedica je to i sposobnosti prihvaćanja okoline što je izravna posljedica višestoljetne multietničke i multikulturalne tradicije.

Ključne riječi: jezični krajobraz Osijeka, prava manjina, multietničnosti, multikulturalnost

A TERMINI ONLINE MAGYAR-MAGYAR SZÓTÁR HASZNOSÍTHATÓSÁGA A MAGYAR MINT IDEGEN NYELV OKTATÁSBAN (KÁRPÁTALJÁN)

Karmacs Zoltán–Márku Anita–Csurman-Puskás Anikó

Absztrakt: E tanulmányban a Termini online szótár szóanyagának a magyar mint idegen nyelv oktatásban történő gyakorlati hasznosíthatóságának ötletét szeretnénk felvetni, különösen a kárpátaljai MID-oktatás céljait és helyzetét figyelembe véve. Rá szeretnénk világítani arra, hogy szótár szóanyaga hasznosítható bizonyos nyelvtanulási célok esetében, megfelelő nyelvi szinten a szótár egyes szócikkei beépíthetők az oktatás folyamatába.

A Termini online szótár a jelenlegi felépítésében, struktúrájában nem oktatási célokra kialakított szótár, de a modern tananyagok készítésénél (mint pl. a *MagyarOK* tankönyvcsalád is) ma már megkerülhetetlen, hogy a nyelvészek, nyelvtanárok integrálják a nyelvészeti eredményeket és a felhasználjanak nyelvi korpuszokat, adatbázisokat, ezért is szeretnénk a Termini szótárban rejlő lehetőségekre is ráirányítani a figyelmet.

Kulcsszavak: magyar mint idegen nyelv oktatása, Termini online szótár, közvetlen kölcsönszavak

The usefulness of the Termini online Hungarian-Hungarian dictionary in the process of teaching Hungarian as a foreign language (in Transcarpathia): The present study is aimed at introducing the idea of a practical usability of the vocabulary material of the Termini online dictionary within the process of teaching Hungarian as a foreign language, putting a special emphasis on the objectives and the status of the Hungarian as a foreign language education in Transcarpathia. We would like to highlight the possibility of applying the material of the dictionary in particular cases of language learning objectives, considering that on an appropriate level of language acquisition certain entries of the dictionary can be well incorporated in the educational process.

The Termini online dictionary, in its present build and structure, is not a dictionary formed for educational purposes, however while preparing modern educational materials (the *MagyarOK* set of coursebooks for instance) it is inevitable for linguists and language teachers to integrate linguistic materials and apply text corpora and databases. The above-mentioned fact is the reason why we would like to highlight the possibilities included in the Termini dictionary.

Keywords: teaching Hungarian as a foreign language, Termini online dictionary, direct loanwords

Svrsishodnost mađarsko-mađarskog Terminijeva *online* rječnika u procesu nastave mađarskog jezika kao stranog (u Zakarpatju): Cilj je ove studije predstaviti ideju o praktičnoj upotrebljivosti rječničkog materijala Terminijeva *online* rječnika u procesu poučavanja mađarskog kao stranog jezika, stavljajući poseban naglasak na ciljeve i stanje u obrazovanju na mađarskom jeziku kao stranom u Zakarpatju (Ukrajina). Željeli bismo istaknuti mogućnost primjene rječničkog korpusa u pojedinim slučajevima ciljeva učenja jezika. Na primjerenoj razini usvajanja jezika pojedine natuknice iz rječnika mogu se dobro uklopiti u obrazovni proces.

Terminijev *online* rječnik u svom sadašnjem obliku i strukturi nije rječnik formiran za obrazovne svrhe, međutim pri pripremi suvremenih obrazovnih materijala (na primjer skupa udžbenika *MagyarOK*) danas je neizbježno da lingvisti i profesori jezika integiraju nova jezična postignuća u materijale te primijene jezične korpuse i baze podataka. Gore spomenute činjenice razlog su zašto želimo usmjeriti pozornost na mogućnosti koje pruža Terminijev rječnik u obrazovanju.

Ključne riječi: poučavanje mađarskog kao stranog jezika, Terminijev *online* rječnik, izravne posuđenice

NYELVI TÁJKÉP KÁRPÁTALJÁN: AZ ELMÚLT 20 ÉV

Hires-László Kornélia–Tóth-Orosz Enikő–Máté Réka

Absztrakt: A nyelvi tájkép elemzése számos olyan tudományterülethez kapcsolódik, ahol a nyilvános tér nyelvhasználatát, annak változatosságát, dinamikáját vizsgálják, emellett gyakorta előfordul, hogy egy-egy feliratról készült fotó a különböző társadalmi, politikai folyamatok, események illusztrációjaként jelenik meg a tudományos írásokban. A Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont megalakulása óta Kárpátaljaszerte gyűjti és archiválja a nyelvi tájképes fotókat, főképp a térség magyarlakta településeire fókuszálva. Ukrajna függetlenné válásáig Kárpátalja magyarlakta településeinek nyelvi tájképében az orosz volt a domináns nyelv, s emellett jelenhetett meg néhány felíratban a magyar nyelv. A rendszerváltást követően az ukrán lett az államnyelv, ami értelemszerűen az orosz nyelvű feliratok fokozatos eltűnését eredményezte. Az orosz nyelvű feliratok helyett ukrán, ukrán–magyar kétnyelvű, vagy bizonyos esetekben magyar nyelvű kiírások jelentek meg a szimbolikus térben. A 2019-ben elfogadott, és fokozatosan hatályba lépő államnyelvtörvény¹ következtében az ukrán–magyar kétnyelvű táblák helyét szép lassan a csak ukrán nyelven kihelyezett feliratok veszik át. A 2022 februárjában kezdődő, Ukrajna egész területére kiterjedő orosz invázió valószínűleg tovább ront majd a helyzeten.

Írásunkban bemutatjuk, hogy a beregszászi Hodinka-intézet nyelvi tájképes archívumába gyűjtött fényképekkel miként tudtuk megörökíteni ezeket a folyamatokat. Egy ilyen gazdag múlttal rendelkező régió történetében két évtized egy szempillantásnak tűnik, ám ez a rövid idő is elég volt ahhoz, hogy jelentős változások mehessenek végbe a vidék nyelvi tájképének alakulásában.

Kulcsszavak: magyar nyelvi tájkép Kárpátalján, Hodinka Antal nyelvi tájképes archívuma, nyelvi jogok Kárpátalján

Language landscape in the Transcarpathia (Ukraine): The past 20 years: The analysis of the linguistic landscape is related to many scientific fields where the use of language in the public space, its diversity, and dynamics are examined, in addition, it often happens that a photo of an inscription appears in scientific writings as an illustration of various social and political processes and events. Since its establishment, the Hodinka Antal Linguistic Research Centre has been collecting and archiving linguistic landscape photos throughout Transcarpathia, mainly focusing on Hungarian-inhabited settlements in the region. Until the independence of Ukraine, Russian was the dominant language in the linguistic landscape

1 Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>

of the Hungarian-inhabited settlements of Transcarpathia, and the Hungarian language could also appear in some inscriptions. After the regime change, Ukrainian became the state language, which resulted in the gradual disappearance of Russian-language inscriptions. Instead of Russian inscriptions, Ukrainian, Ukrainian-Hungarian bilingual or, in some cases, Hungarian inscriptions appeared in the symbolic spaces. As a result of the State Language Act², which was adopted in 2019 and is gradually coming into effect, the Ukrainian-Hungarian bilingual signs are slowly being replaced by signs displayed only in Ukrainian. A full-scale Russian invasion of Ukraine starting in February 2022 will likely make the situation worse.

In our article, we show how we were able to capture these processes with the photographs collected in the linguistic landscape archive of the Antal Hodinka Linguistic Research Centre in Beregsász. In the history of a region with such a rich past, two decades seem like a blink of an eye, but even this short time was enough for significant changes to take place in the development of the linguistic landscape of the region.

Keywords: Transcarpathian Hungarian language landscape, Antal Hodinka's linguistic landscape archive, language rights in Transcarpathia

Jezični krajobraz u Zakarpatju (Ukrajina): Posljednjih 20 godina: Analiza jezičnog krajobraza povezana je s brojnim znanstvenim područjima u kojima se istražuje uporaba jezika u javnom prostoru, njegova raznolikost i dinamika, a nerijetko se događa da se fotografija znaka pojavljuje u znanstvenim spisima kao ilustracija različitih društvenih i političkih pojava, procesa i događaja. Od svoga osnutka Centar za jezična istraživanja Hodinka Antal prikuplja i arhivira fotografije jezičnog krajobraza diljem Zakarpatja, uglavnom se fokusirajući na naselja u regiji naseljena mađarskim stanovništvom. Do osamostaljenja Ukrajine ruski je bio dominantan jezik u jezičnom krajobrazu mađarskih naselja Zakarpatja, no i mađarski se jezik znao pojaviti na nekim natpisima. Nakon promjene režima ukrajinski je postao državni jezik, što je po definiciji rezultiralo postupnim nestajanjem natpisa na ruskom jeziku. Umjesto ruskih natpisa, u simboličkom prostoru pojavili su se ukrajinski, ukrajinsko-mađarski dvojezični ili, u nekim slučajevima, mađarski natpisi. Kao rezultat Zakona o državnom jeziku³, koji je usvojen 2019. i postupno stupa na snagu, ukrajinsko-mađarski dvojezični znakovi polako se zamjenjuju natpisima koji se prikazuju samo na ukrajinskom jeziku. Ruska invazija na Ukrajinu, koja u punom opsegu počinje u veljači 2022., vjerojatno će pogoršati situaciju.

U našem članku pokazujemo kako smo uspjeli snimiti te procese fotografijama prikupljenim u arhivu jezičnog krajobraza Instituta Hodinka u Beregsászu. U povijesti regije

2 Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>

3 Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>

tako bogate prošlosti dva desetljeća čine se kao treptaj oka, no i to kratko vrijeme bilo je dovoljno da se dogode značajne promjene u razvoju jezičnog krajobraza regije.

Ključne riječi: mađarski jezični krajobraz u Zakarpatju, arhiv jezičnog krajobraza Instituta za jezik Antala Hodinke, jezična prava u Zakarpatju

A TÚRISZTIKAI SZÖVEGTÍPUSOK FORDÍTÁSI NEHÉZSÉGEIRŐL

Bockovac Tímea

Absztrakt: A témaválasztás aktualitását az idegenforgalom növekedése, egyre nagyobb térnyerése és a magyar-horvát határ menti régiókra jellemző gyors ütemű fejlődése indokolja, amely szükségessé teszi az idegenforgalmi szakszövegek jó minőségű nyelvi közvetítését is. A tanulmány a fordítás funkcióközponti összefüggésében, magyar-horvát nyelvpárban vizsgálja az idegenforgalmi szakszövegekre jellemző fordítási megoldásokat, s kísérletet tesz a leggyakoribb hibák feltárására és rendszerezésére, valamint javaslatokat fogalmaz meg a fordítói munka hatékonyabbá tétele érdekében.

Kulcsszavak: turisztikai szövegek fordítása, típushibák, magyar-horvát nyelvpár

On the difficulties of translation of tourism related texts: The timeliness of the choice of this topic is justified by the growth of tourism and its ever-increasing popularity, and the rapid development of the latter characteristic of the Hungarian-Croatian border regions, which also necessitates high-quality language transmission of texts related to tourism. The study examines the translation solutions typical of tourism related texts in the context of the function centre of translation, in the Hungarian-Croatian language pair, and tries to reveal and organize the most common mistakes, as well as formulate suggestions to make translation work more efficient.

Keywords: translation of touristic texts, type errors, Hungarian-Croatian language pair

Poteškoće u prevođenju turističkih tekstova: Aktualnost odabira teme opravdana je porastom turizma, njegovom sve većom popularnošću i brzim razvojem karakterističnim za mađarsko-hrvatsko pogranično područje što uvjetuje i kvalitetan jezični prijenos turističkih tekstova. U radu se ispituju prijevodna rješenja tipična za turističke tekstove u kontekstu funkcionalnog težišta prijevoda u smjeru mađarski – hrvatski jezik, te se pokušavaju otkriti i kategorizirati najčešće pogreške te formulirati prijedlozi da bi se prijevodi učinili učinkovitijima.

Ključne riječi: prijevodi turističkih tekstova, tipične pogreške, hrvatski i mađarski jezik

SZERB KÖZVETÍTÉSŰ FRANCIA SZAVAK A VAJDASÁGI MAGYARBAN

Molnár Csikós László

Absztrakt: A magyar nyelvre különösebben nem jellemző a francia eredetű szavak használata, körülbelül mindössze száz ilyen lexémáról tudunk. Ezzel szemben a vajdasági magyarban megszokottnak számít, beszélői szerb hatásra különféle francia eredetű szavakkal élnek. A magyarban használatos francia eredetű szavak általában nem közvetlenül kerülnek bele a franciából, hanem leginkább német közvetítéssel (pl. *kopíroz*, *pionír*). A vajdasági magyarok ugyanazt a szót rendszerint a szerb nyelven keresztül fogadják be. A szerb nyelv közvetítésével olyan francia szavak is bejutnak a vajdasági magyarba, amelyeknek nincsen magyarországi megfelelőjük (pl. *dezsúrni*, *kotizáció*). Előfordul, hogy a francia eredetű szónak más az alakja a vajdasági magyarban és más a magyarországi magyarban (pl. *fritéza* – *fritőz*, *bilten* – *bulletin*). Az is lehetséges, hogy a magyarban más a jelentése a francia eredetű szónak, mint a regionális nyelvváltozatban (pl. *fond*). Olyan francia szavak is felbukkannak a vajdaságiak nyelvében, amelyek az anyaországban elavultnak számítanak (pl. *kredit*).

Kulcsszavak: etimológia, magyar nyelv, vajdasági magyar nyelv, szerb mint közvetítő nyelv, francia mint átadó nyelv

French words mediated through Serbian into Hungarian spoken in Vojvodina (Vajdaság): The use of words of French origin is not particularly relevant in Hungarian, and we know only about one hundred such lexemes. On the contrary, it is commonplace in Hungarian Vojvodina, and its speakers use many words of French origin. French words used in Hungarian are not directly taken over from French, but mostly through German influence (e.g., *kopíroz*, *pionír*). Hungarians from Vojvodina integrate the same words systematically through the Serbian language. Some French words entered Vojvodina Hungarian through Serbian and do not have Hungarian equivalents in Hungary (e.g., *dezsúrni*, *kotizáció*). Sometimes the French word is different from Hungarian in Vojvodina and other Hungarian dialects (e.g., *fritéza* – *fritőz*, *bilten* – *bulletin*). It is also possible that the meaning of the French word is different in Hungarian than in regional language variant (e.g., *fond*). French words appear in the Vojvodina Hungarian language too, which is obsolete in the motherland (e.g., *kredit*).

Keywords: etymology, Hungarian language, Hungarian language in Vojvodina, Serbian as an intermediary language, French as a transfer language

Posuđenice iz francuskog jezika u govoru Mađara u Vojvodini sa srpskim jezikom kao posrednikom. Upotreba riječi francuskog podrijetla nije osobito karakteristična za mađarski jezik, te je poznato svega stotinjak takvih leksema. S druge strane, smatra se uobičajenom pojavom u govoru vojvođanskih Mađara jer ti govornici, zbog snažnog utjecaja srpskog jezika, koriste razne riječi francuskog podrijetla. Riječi francuskog podrijetla koje se koriste u mađarskom obično nisu uključene izravno iz francuskog, već uglavnom njemačkim posredovanjem (npr. *kopíroz*, *pionír*). Mađari u Vojvodini obično istu riječ preuzimaju preko srpskog jezika. Posredstvom srpskog jezika u vojvođanski mađarski ulaze i francuske riječi koje nemaju mađarski ekvivalent (npr. *deszúrni*, *kotizáció*). Događa se da riječ francuskog podrijetla ima drugačiji oblik u vojvođanskom mađarskom, a drugi u standardnom mađarskom jeziku (npr. *fritéza* – *fritőz*, *bíltén* – *bulletin*). Također je moguće da francuska riječ ima drugačije značenje u mađarskom nego u varijanti regionalnog jezika (npr. *fond*). U jeziku Mađara u Vojvodini pojavljuju se i francuske riječi koje se u matičnoj državi smatraju zastarjelima (npr. *kredit*).

Ključne riječi: etimologija, mađarski jezik, vojvođanski mađarski jezik, srpski kao jezik posrednik, francuski kao jezik prijenosnik

A HORVÁTORSZÁGI MAGYARSÁG ÁLTAL HASZNÁLT LEXÉMÁK EGY MAGYAR FORDÍTÁSBAN

Đelatović Sonja

Absztrakt: Jelen esettanulmány a horvátországi magyarok által használt, kontaktusjelenségnek tekinthető lexémákat elemzi egy kortárs horvát regény magyar fordításában. E manuális szövegelemzésen alapuló kutatás célja Kristian Novak *Črna mati zemla* regényének magyar nyelvű fordításában a Termini magyar–magyar szótár és adatbázis alapján feltárni és azonosítani azokat a lexémákat, amelyek jellemzőek a horvátországi magyarság beszédére, valamint megvizsgálni a fordítási stratégiákat és kitérni az elemzett lexémák funkciójára a szövegben. A fordító által alkalmazott átvitel révén idegenítés megy végbe, viszont egy horvátországi magyar olvasó természetesnek, közelinek érezheti az elemzett lexémákat, hiszen saját nyelvhasználatát is jellemezhetik. Szerepük a fordítási nyelv gazdagításában mutatkozik meg, végső soron pedig a határon túli elemek egyfajta legitimálásában, megerősítésében.

Kulcsszavak: horvátországi magyarok nyelvhasználat, Termini szótár, fordítási stratégiák, műfordítás

Lexemes used by Hungarians in Croatia in Hungarian translation. The present case study analyses the lexemes used by Hungarians as a minority in Croatia in the Hungarian translation of one contemporary Croatian novel, which can be considered a contact phenomenon. The aim of this research based on manual text analysis is to explore and identify the lexemes in the Hungarian translation of Kristian Novak's novel *Črna mati zemla*, based on the Termini Hungarian-Hungarian dictionary and database, which are characteristic of the speech of the Hungarians in Croatia, as well as to examine the translation strategies and the function of the analysed lexemes in the in text. Through the translation process applied by the translator, foreignization takes place, but a Hungarian speaking person in Croatia reading the novel relates to the analysed lexemes and finds them natural, since they are also characteristic of their own language use. The role of the analysed lexemes is the enrichment of the translated text, and ultimately in way of legitimization and strengthening of such language elements beyond the Hungarian border.

Keywords: language use of Hungarians in Croatia, Termini dictionary, translation strategies, literary translation

Leksik Mađara u Hrvatskoj u jednom mađarskom prijevodu. U ovoj se studiji slučaja u mađarskom prijevodu jednog suvremenog hrvatskog romana analiziraju leksemi karakteristični za jezičnu uporabu mađarske nacionalne manjine u Hrvatskoj, koji su ujedno kontaktološka pojava. Cilj je istraživanja baziranog na manualnoj analizi teksta otkriti i identificirati navedene lekseme u mađarskom prijevodu romana *Črna mati zemla* Kristiana Novaka na temelju Terminijeva mađarsko-mađarskog rječnika i baze podataka koji su karakteristični za govor Mađara u Hrvatskoj te istražiti prijevodne strategije i funkciju analiziranih leksema u tekstu. Primijenjenim se prijevodnim postupkom zadržavanja implicira postranjiivanje pri prevođenju. Ipak, Mađarima u Hrvatskoj analizirani leksemi mogu biti prirodni i bliski tijekom čitanja prijevoda s obzirom na to da odražavaju i njihovu vlastitu jezičnu uporabu. Uloga analiziranih leksema leži u obogaćivanju prijevodnoga teksta, a u konačnici i u legitimizaciji i jačanju takvih jezičnih elemenata izvan mađarske granice.

Ključne riječi: jezik Mađara u Hrvatskoj, Terminijev *online* rječnik, prijevodne strategije, književno prevođenje

A KÖTET SZERZŐI / AUTORI ČLANAKA /
AUTHORS OF THE BOOK

- BOCKOVAC TÍMEA** egyetemi docens (ESZÉKI JOSIP JURAJ STROSSMAYER TUDOMÁNYEGYETEM BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR, GLOTTA NYELVI INTÉZET, HORVÁTORSZÁG; TERMINI MAGYAR NYELVI KUTATÓHÁLÓZAT)
- CSEERNICKÓ ISTVÁN** akadémikus, rektor, egyetemi tanár (PANNON EGYETEM, II. RÁKÓCZI FERENC KÁRPÁLTALJAI MAGYAR FŐISKOLA, HODINKA ANTAL NYELVÉSZETI KUTATÓKÖZPONT, UKRAJNA; TERMINI MAGYAR NYELVI KUTATÓHÁLÓZAT)
- CSURMAN-PUSKÁS ANIKÓ KUTATÓ** (II. RÁKÓCZI FERENC KÁRPÁLTALJAI MAGYAR FŐISKOLA, UKRAJNA)
- ĐELATOVIĆ SONJA** doktorandusz (EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR, GLOTTA NYELVI INTÉZET, HORVÁTORSZÁG; TERMINI MAGYAR NYELVI KUTATÓHÁLÓZAT)
- HIRES-LÁSZLÓ KORNÉLIA** főiskolai docens, elnök (II. RÁKÓCZI FERENC KÁRPÁLTALJAI MAGYAR FŐISKOLA HODINKA ANTAL NYELVÉSZETI KUTATÓKÖZPONT, UKRAJNA; TERMINI MAGYAR NYELVI KUTATÓHÁLÓZAT)
- KARMACSI ZOLTÁN** főiskolai docens (II. RÁKÓCZI FERENC KÁRPÁLTALJAI MAGYAR FŐISKOLA, HODINKA ANTAL NYELVÉSZETI KUTATÓKÖZPONT, UKRAJNA; TERMINI MAGYAR NYELVI KUTATÓHÁLÓZAT)
- KOCIS KÁROLY** akadémikus, egyetemi tanár, intézeti igazgató, kutatóprofesszor (HUN-REN CSFK FÖLDRAJZTUDOMÁNYI INTÉZET, MISKOLCI EGYETEM MŰSZAKI FÖLDTUDOMÁNYI KAR, FÖLDRAJZ-GEOINFORMATIKA INTÉZET)
- LANSTYÁK ISTVÁN** egyetemi tanár (COMENIUS EGYETEM, FÓRUM KISEBBSÉGGUTATÓ INTÉZET - GRAMMA NYELVI IRODA, SZLOVÁKIA; TERMINI MAGYAR NYELVI KUTATÓHÁLÓZAT)
- LEHOCKI-SAMARDŽIĆ ANA** egyetemi tanár, elnök, titkár (ESZÉKI JOSIP JURAJ STROSSMAYER TUDOMÁNYEGYETEM BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR, GLOTTA NYELVI INTÉZET, HORVÁTORSZÁG; TERMINI MAGYAR NYELVI KUTATÓHÁLÓZAT)
- MÁRKU ANITA** (ESZTERHÁZY KÁROLY KATOLIKUS EGYETEM, HUN-REN NYELVTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT, II. RÁKÓCZI FERENC KÁRPÁLTALJAI MAGYAR FŐISKOLA, UKRAJNA; TERMINI MAGYAR NYELVI KUTATÓHÁLÓZAT)
- MÁTÉ RÉKA** (II. RÁKÓCZI FERENC KÁRPÁLTALJAI MAGYAR FŐISKOLA, HODINKA ANTAL NYELVÉSZETI KUTATÓKÖZPONT, UKRAJNA; TERMINI MAGYAR NYELVI KUTATÓHÁLÓZAT)
- MOLNÁR CSIKÓS LÁSZLÓ** egyetemi tanár (VERBI NYELVI IRODA, SZERBIA, TERMINI MAGYAR NYELVI KUTATÓHÁLÓZAT)
- PÉNTEK JÁNOS** akadémikus, egyetemi tanár, elnök (BABEŞ-BOLYAI TUDOMÁNYEGYETEM BTK, SZABÓ T. ATTILA NYELVI INTÉZET, ROMÁNIA; TERMINI MAGYAR NYELVI KUTATÓHÁLÓZAT)

SZOTÁK SZILVIA főiskolai docens, elnök (NEMZETSTRATÉGIAI KUTATÓINTÉZET, BUDAPESTI METROPOLITAN EGYETEM, IMRE SAMU NYELVI INTÉZET, AUSZTRIA; TERMINI MAGYAR NYELVI KUTATÓHÁLÓZAT)

TOLCSVAI NAGY GÁBOR akadémikus, egyetemi tanár (NYITRAI KONSTANTIN FILOZÓFUS EGYETEM MAGYAR NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZET, SZLOVÁKIA; TERMINI MAGYAR NYELVI KUTATÓHÁLÓZAT)

TÓTH-OROSZ ENIKŐ kutató (II. RÁKÓCZI FERENC KÁRPÁTALJAI MAGYAR FŐISKOLA, HODINKA ANTAL NYELVÉSZETI KUTATÓKÖZPONT, UKRAJNA)

TÁRGY- ÉS NÉVMUTATÓ /
KAZALO IMENA I POJMOVA / INDEX

A

álló írás, 57

Alsóőr, 17

Antal Hodinka's linguistic landscape
archive, 213

anyanyelv, 7, 12, 13, 15, 39, 53, 54, 64, 118,
131, 153

arhiv jezičnog krajobraza Instituta za jezik
Antala Hódinke, 214

attitűd, 16, 207

attitudes, 83, 84, 206

ausztriai magyar diaszpóra, 87, 206, 207

B

Baranja, 118, 164, 198, 199

Baranya, 18, 19, 22, 26, 28, 32, 38, 39, 42,
43, 88, 90, 110, 112, 158, 160, 163,
164, 198

Beregszász, 16, 44, 60, 61, 62, 134, 135,
139, 141, 142, 143, 144, 146, 147,
153, 154, 155

bilingualism, 44, 200

C

Carpathian Basin, 44, 80, 81, 82, 83

D

diaspora, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86,
87, 206

diaspora community, 79, 206

diaspora research, 78, 83, 206

diasporisation process, 83, 206

diasporizációs folyamat, 207

diaszpóráközösség, 206, 207

diaszpórákutató, 207

direct loanwords, 210

dőlt írás, 57

Drávaszög, 20, 22, 25, 29, 31, 33, 36, 39,
43, 113, 192

drugi jezik, 201

dvojezičnost, 201

E

emberi jogok, 52, 56, 202

Erdély, 16, 121, 169

Eszék

Eszék város nyelvi tájképe, 4, 5, 17, 18,
19, 20, 21, 22, 24, 25, 26, 28, 34, 36,
39, 42, 43, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94,
95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103,
104, 105, 106, 107, 108, 109, 110,
111, 112, 113, 114, 115, 117, 118,
119, 158, 162, 163, 164, 198, 208

ethnic geography, 198

etimológia, 216

etimologija, 217

etnikai földrajz, 198

etymology, 78, 216

F

felirat, 95, 96, 97, 98, 100, 101, 102, 112,
115, 117, 145, 147, 149, 150, 151

Felvidék, 10, 48, 49, 121, 169

fordítás

szakfordítás, 65, 70, 98, 130, 158, 162, 165,
167, 204, 215

fordítási stratégiák, 218

francia mint átadó nyelv, 216

francuski kao jezik prijenosnik, 217

French as a transfer language, 216

G, Gy

Glotta Nyelvi Intézet, 3, 4, 7, 12, 90, 93,
97, 118, 222

Gramma Nyelvi Iroda, 15, 17, 50, 63, 72,
75, 123, 134, 192, 222

H

hálózati együttműködés, 196

határtalanítás, 7, 10, 14, 193, 196

helyesírás, 56, 57, 58, 109

Hodinka Antal Nyelvészeti

Kutatóközpont, 15

Hodinka Antal nyelvi tájképes archívuma,
212

Horvátország

Kelet-Horvátország, 4, 5, 10, 18, 19, 23,
24, 27, 30, 33, 34, 36, 37, 41, 42, 88,
89, 108, 121, 124, 157, 164, 169, 198,
208, 222

horvátországi magyarok nyelvhasználata,
218

hrvatski i mađarski jezik, 215

human rights, 61, 62, 202

Hungarian as a foreign language

teaching Hungarian as a foreign language,
210

Hungarian-Croatian language pair, 215

Hungarian diaspora in Austria, 78, 79, 83,
84, 85, 206

Hungarian language

Hungarian language in Vojvodina, 47, 76,
85, 196, 198, 208, 213, 216

Hungarian language area, 198

I, Í

ideológia, 34, 54, 64

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar

Főiskola, 16, 60, 61, 62, 121, 123,
132, 136, 153, 154, 155, 156

Imre Samu Nyelvi Intézet, 11, 17, 124,
223

izravne posuđenice, 211

J

jezična pedagogija, 201

jezična prava

manjinska jezična prava, 203, 214

jezične ideologije, 205

jezične regije

mađarske jezične regije, 197

jezični istraživački centri, 197

jezični krajobraz Osijeka, 209

jezični problem, 205

jezično planiranje, 197

jezik Mađara u Hrvatskoj, 219

K

Kárpátalja, 10, 16, 52, 60, 61, 62, 121,
122, 125, 134, 137, 138, 139, 141,
142, 143, 145, 151, 153, 154, 155,
169, 202, 212

Kárpát-medence, 12

katolikus, 18, 20, 21, 22, 28, 34, 101, 103,
113

kétnyelvűség, 10, 13, 16, 17, 42, 51, 55, 67,
74, 108, 118, 135, 137, 154, 155, 201

kézírás, 58

Kijev, 58, 152

kisebbség, 37, 90, 91, 92, 115, 144, 147,
158, 200, 201

kisebbségi jogok, 208

Kolozsvár, 9, 10, 16, 17, 50, 51, 75, 77,
118, 134, 154, 155, 192

közvetlen kölcsönszavak, 125, 126, 129,
210

kršenje jezičnih prava

kšenje jezičnih prava u Zakarpatju, 203

L, Lj, Ly

language ideologies, 16, 204

language landscape of Osijek, 208

language management, 67, 74, 76, 204
 language pedagogy, 5, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 200
 language planning, 75, 76, 196
 language preservation, 79, 196, 206
 language problem, 75, 204
 language regions
 Hungarian language regions, 196
 language research centres, 196
 language rights
 minority language rights, 60, 62, 202, 213
 language use of Hungarians in Croatia, 218
 linguistics
 functional linguistics, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 77, 200
 lingvistika
 funkcionalna lingvistika, 201
 ljudska prava, 203

M

mađarski jezični krajobraz u Zakarpatju, 214
 mađarski jezik
 vojvođanski mađarski jezik, 217
 magyar-horvát nyelvpár, 215
 magyar mint idegen nyelv
 magyar mint idegen nyelv oktatása, 5, 92, 121, 122, 123, 126, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 210
 magyar nyelv
 vajdasági magyar nyelv, 5, 10, 11, 13, 14, 17, 42, 51, 58, 60, 69, 87, 88, 89, 90, 94, 95, 96, 97, 99, 101, 105, 108, 110, 111, 115, 116, 117, 121, 122, 123, 124, 132, 133, 135, 136, 138, 146, 152, 153, 156, 160, 193, 208, 212, 216
 magyar nyelvi tájkép Kárpátalján, 212
 magyar nyelvterület, 5, 7, 18, 198

manjina, 91, 119, 201, 203, 205, 209
Maribor, 4, 17
 másodnyelv, 201
 metajezična djelatnost, 205
 metalinguistic activity, 204
 metanyelvi tevékenység, 65, 66, 204
 minority, 5, 44, 45, 48, 49, 62, 76, 79, 81, 118, 200, 202, 208, 218
 mother tongue, 44, 45, 47, 48, 49, 50, 80, 200
 mrežna suradnja, 197
MTA, 10, 11, 15, 17, 42, 60, 86, 87, 153, 154, 155, 222
 műfordítás, 218
 multiculturalism, 208
 multiethnicity, 208
 multietnicitás, 208
 multietnicnosti, 209
 multikulturalizmus, 208
 multikulturalnost, 209
 Muravidék, 121, 169

N, Nj, Ny

nagy honvédő háború, 57
 nagy októberi szocialista forradalom, 57
 network cooperation, 196
 nyelvalkítás, 65, 66, 69, 71, 75, 204
 nyelvészet
 funkcionális nyelvészet, 9, 17, 119, 135, 154, 155, 156, 181, 201
 nyelvi ideológiák, 64, 70, 72, 204
 nyelvi jogok
 kisebbségi nyelvi jogok, 11, 202, 212
 nyelvi jogsérelmek
 nyelvi jogsérelmek Kárpátalján, 52, 202
 nyelvi kutatóállomások, 9, 196
 nyelvi probléma, 63, 64, 70, 204

nyelvi régiók

magyar nyelv régiók, 11, 196

nyelvi tájkép, 16, 96, 97, 99, 117, 118, 136,
137, 148, 153, 154, 155, 212

nyelvi tervezés, 7, 12, 13, 14, 196

nyelvmegetartás, 14, 196

nyelvmenedzselés-elmélet, 64, 65, 66, 67,
70, 71, 74

nyelvpedagógia, 51, 200, 201

nyelvpolitika, 53, 59, 96, 134, 137

O

očuvanje jezika, 197

oktatás

kétnyelvű oktatás, 9, 10, 13, 14, 50, 53,
55, 60, 73, 76, 92, 116, 122, 126, 130,
132, 133, 181, 200, 201, 207, 210

oktatáspolitikai, 136

Őrvidék, 121, 169

P

poučavanje mađarskog kao stranog jezika,
211

Pozsony, 51, 63, 77, 119

prevođenje

stručno prevođenje, 205, 219

prijevodni turističkih tekstova, 215

prijevodne strategije, 219

problémakezelés, 63, 64, 66, 68, 69

proces dijasporizacije, 207

R

református, 20, 21, 34, 36, 40, 98, 103,
113, 114

S, Sz

second language, 47, 48, 49, 50, 200

Serbian as an intermediary language, 216

Slavonia

Slavonija, 198

Srijem, 198, 199

srpski kao jezik posrednik, 217

Szabadka, 4, 17

Szabó T. Attila Nyelvi Intézet, 15, 16,
17, 50, 124, 134, 192

szerb mint közvetítő nyelv, 216

Szerémség, 21, 198

Szlavónia, 19, 22, 88, 159, 164, 192, 198

Szovjet

nyelvpolitika, 57

oktatáspolitikai, 57

Szovjetunió, 52, 53, 54, 55, 56, 58, 138,
141, 147, 202

T

tábla, 95, 96, 100, 101, 107, 108, 109, 110,
111, 112, 115, 138, 139, 140

Termini dictionary, 210, 218

Termini Egyesület, 12, 18, 60, 119, 124,
134, 153, 154, 155

Terminijev *online* rječnik, 211, 219

Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat

Termini, 1, 5, 7, 10, 11, 17, 50, 63, 72, 74,
134, 192, 193, 196

Termini online dictionary, 210

Termini online szótár, 122, 132, 133, 210

Termini szótár, 89, 90, 120, 123, 124, 125,
132, 133, 169, 172, 174, 175, 176,
177, 178, 179, 180, 193, 218

tipične pogreške, 215

típushibák, 215

Transcarpathian Hungarian language
landscape, 213

translation

specialized translation, 193, 204, 215,
218

Trianoni békeszerződés, 28

turisztikai szövegek fordítása, 215

turizmus, 148, 151, 154, 157, 166, 167

type errors, 215

U, Ú, Ŭ, Ű

Újvidék, 43, 119, 180

Ukrajna, 5, 16, 52, 58, 59, 60, 62, 123,
124, 132, 138, 139, 148, 151, 202,
212, 222, 223

Ungvári Állami Egyetem Magyar Filológiai
Tanszéke, 57

upravljajte jezikom, 205

V

Vajdaság, 10, 121, 169, 216

Verbi Nyelvi Kutatóműhely, 12, 17

Z, Zs

zsinórírás, 57

INSTITUT ZA JEZIK

GLOTTA

NYELVI INTÉZET